

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XII
2001 • Nr. 3-4

ÎN MEMORIA LUI H. H. STAHL
1901-2001

DIN SUMAR:

PAUL H. STAHL, Școala Sociologică de la București

H. H. STAHL, Școala Analelor și necesara întoarcere la istoriologia lui Iorga

H. H. STAHL, Nicolae Iorga și Școala de Sociologie Românească

PAUL PETRESCU, Runcu 1947 – viața economică

LAURENȚIU VLAD, România la expoziția de la Paris din 1937: Dimitrie Gusti și imaginea identității naționale

ZOLTAN ROSTÁS, Istorisiri monografiste

ARHIVA SOCIOLOGICĂ; DIN ACTIVITATEA INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIȘANA;
RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ; VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. SORIN M. RĂDULESCU, redactor șef; dr. MARIA COBIANU-BĂCANU, redactor șef-adjunct; dr. IANCU FILIPESCU, secretar general de redacție; dr. MARIA LARIONESCU, redactor șef-adjunct; dr. DAN BANCIU, director al Institutului de Sociologie; dr. ȘTEFAN BUZĂRNESCU; dr. MIHAIL CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. EMILIAN DOBRESCU; dr. IOAN DRĂGAN; IOAN GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; dr. OSCAR HOFFMAN; dr. PETRU ILUȚ; dr. MICHEL MAFFESOLI, Universitatea Paris; IOANA PETRE; dr. PAUL H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române, director de studii la École de Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. IVAN TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; dr. ION VLĂDUȚ.

Redactor: MARIA LAZĂR COLFESCU

Microprocesare și tehnoredactare text: CRISTIANA TUTUNEA

REDACȚIA REVISTEI ROMÂNE DE SOCIOLOGIE:

Calea 13 Septembrie nr. 13, București, cod 76117,

Căsuța poștală 30, Oficiul 42, Tel. 411 85 32; 410 38 46/2417, Fax 411 85 32

Redactor: ANA BOROȘ

Tehnoredactare computerizată: DANIELA FLORESCU

Coperta: GIGI GAVRILĂ

© Copyright, 2002. EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, București, România, P.O. Box 5-42, RO-76177,

Tel. (4021)411 90 08; (4021)410 32 00, Fax (4021)410 39 83

e-mail: edaca@ear.ro

www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XII, Nr. 3-4 • 2001

ÎN MEMORIA LUI H. H. STAHL
(1901-2001)

SUMAR

PAUL H. STAHL, Școala Sociologică de la București	243
Documente inedite:	
Structura socială a României (prima redactare)	255
Structura socială a României (redactare finală)	256
Propuneri pentru planul de reluare a activității Institutului de Științe Sociale al României	258
Adresa Consiliului Național de Cercetări Științifice	260
Proiect pentru cercetări monografice	261
Memoriul profesorului Gusti (fragment)	266

ISTORIA ȘI SOCIOLOGIA

H.H. STAHL, Școala Analelor și necesara reîntoarcere la istoriologia lui Iorga	274
H.H. STAHL, Nicolae Iorga și Școala de Sociologie Românească	281

*

PAUL PETRESCU, Runcu 1947 – viața economică	313
LAURENȚIU VLAD, România la expoziția de la Paris din 1937: Dimitrie Gusti și imaginea identității naționale	317
ZOLTAN ROSTÁS, Istorisiri monografiste	339

ARHIVA SOCIOLOGICĂ

Correspondență – scrisori semnate de: Anton Golopenția, Gh. Macarie, D. Papadopol, Petre Ștefănuță, P. Râmneamțu, H.H. Stahl, G. Trunkowski, D. Georgescu, Octavian Neamțu, Petre Stănculescu, Ion Diaconu	387
Discursul primarului Iosif Popârțac	399
Ședința echipei monografice de la Cornova	401
Fișe de teren: Meteorologie (Ploaia) – Runcu, 1930; Cerul – Onești (Orhei); Proverbe din Drăguș, 1929	405

DIN ACTIVITATEA INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIȘANA

CARMEN BĂLAN, Activitatea Institutului Social Banat-Crișana în corespondența dintre Cornel Groșoreanu și Dimitrie Gusti	417
--	-----

ȘCOALA SOCIOLOGICĂ DE LA BUCUREȘTI SOCIOLOGIA ȘI ISTORIA

PAUL H. STAHL

ANII RĂZBOIULUI

Activitatea Școlii Sociologice de la București primește lovituri grele o dată cu instalarea dictaturii și începerea războiului: astfel, organizarea Congresului Internațional ce trebuia să aibă loc la București este anulată fără a se fixa o nouă dată; avea să se țină după război în altă țară; în România prezența trupelor de ocupație sovietice și schimbările politice forțate nu ofereau un cadru favorabil pentru un Congres Internațional de Sociologie. Serviciul Social, manifestare evidentă a unuia din caracterele esențiale ale școlii (intervenția activă în viața socială), fusese desființat încă din vremea lui Carol al II-lea. Fondurile de care dispunea Fundația regală pentru cercetări și care făcuseră posibile ani de zile cercetările echipelor monografice, au fost reduse.

Catedra de sociologie își continuă activitatea, la Institutul Social se desfășoară ședințele de comunicări, „Sociologia Românească” se publică. Volumele IV și V apărute în 1942 și 1943 sunt marcate de tristețea pierderilor și de evenimentele războiului. Pe de o parte, se ivise ocazia de a publica informații culese de la românii ce trăiau departe, spre răsărit, în Ucraina, unde satele românești ajung până aproape de Kiev, sate ce supraviețuiesc și astăzi și pentru care se face un iluzoriu efort de menținere a caracterului lor românesc. Golopenția, Stahl și I. D. Georgescu au fost numiți directorii unora din secțiile Institutului de Statistică de către Sabin Manuilă, apropiat colaborator al Școlii Românești de Sociologie; primii doi participaseră la organizarea recensământului efectuat în Transnistria, ceea ce avea să li se reproșeze după aceea. Colaboratorii lui Golopenția strânseseră date asupra folclorului românesc de acolo sau chiar de mai departe, unele din ele publicate în „Sociologia Românească” (vol. V) și semnate de Gheorghe Pavelescu; alte studii semnate de Anton Rațiu au apărut de curând într-un volum.

Pe de altă parte, revista semnala moartea tragică a lui Virgil Madgearu, omorât de legionari; Gusti a semnat în amintirea lui câteva rânduri calde, pline de emoția pierderii unuia din principalii susținători ai Institutului Social Român; pe care le-a scris „copleșit de amintiri ce alcătuiesc însuși substratul vieții mele”. În același timp, revista deplânge pierderea unuia din cei mai înzestrați și harnici colaboratori ai Școlii, basarabeanul Petre Ștefănuță. Memoriul soției sale (publicat în vol. V) ne spune de ce: „...soțul meu apăra integritatea limbii românești și pentru a nu compromite scopul ascuns, de a rusifica limba locuitorilor basarabeni, autoritățile sovietice îl arestează în ziua de 9 octombrie 1940, acuzându-l de românofilism și de imperialism ... Șase luni de zile a continuat instrucția ... soțul meu fiind capul procesului, urmat de alți opt inși, toți transnistrieni ... Procesul s-a terminat prin condamnarea soțului meu la moarte prin împușcare și confiscarea întregului material științific, căci, după părerea lor, și acela era un duh contrarevoluționar”. Aveam să republic, după schimbarea politică din 1989, materialele privitoare la Transnistria și la moartea lui Ștefănuță; două volume cu lucrările lui au apărut în 1991 la Chișinău. În partea a doua a acestui volum este reproducă o scrisoare a lui.

Cu toate condițiile vitrege, în 1943, Gusti creează pentru cel mai apropiat colaborator al lui, Henri H. Stahl, o catedră de sociologie rurală, în care acesta din urmă avea să-și desfășoare pe deplin preocupările de sociologie istorică. Catedra universitară de la București avea acum un curs de sociologie generală ținut de Gusti, un altul de sociologia primitivilor ținut de Nicolae Petrescu, unul de etică, lăsat pe seama lui Gheorghe Focșa, și cel de sociologie rurală al lui Stahl. Mai târziu, tot lui avea să-i transmită Gusti (plecat în străinătate) catedra de sociologie generală. Stahl, legat de la început și de Nicolae Iorga, avea să introducă statornic în cadrul Școlii preocupările istorice.

Articolele privind Țara Vrancei, semnate de Stahl și apărute la sfârșitul anilor douăzeci în „Arhiva pentru știința și reforma socială” sunt cunoscute, ca de altfel și monografia Nerejului, considerată de Gusti drept cea mai reprezentativă pentru lucrările Școlii, făcută tot la îndemnul lui Stahl – ambele cuprinzând note însemnate de istorie; un alt proiect mergând în aceeași direcție, avea să rămână însă necunoscut. Printre hârtiile păstrate în arhiva tatălui meu am găsit un proiect purtând semnătura lui Gusti și data la care a fost întocmit. În octombrie 1943, profesorul și într-un fel „urmașul” lui întocmeau un plan de istorie socială a țării, intitulat „Structura socială a României”. El îmi apare ca deosebit de interesant, pe de o parte, prin noutățile pe care le aduce, prin faptul că marchează o etapă în evoluția Școlii bucureștene, ca și prin faptul că, pe de altă parte, continuă direcțiile care se exprimaseră deja în *Enciclopedia României*, și în preocupările încă mai vechi ale școlii, când se programase seria de expuneri prezentând diversele teorii politice.

Din nou se remarcă statornica preocupare de a atrage cei mai buni specialiști din ansamblul științelor sociale, indiferent de nuanța lor politică. Dacă prezentarea doctrinei comuniste lipsește din acest plan și este ușor de înțeles pentru ce, cea socialistă este prezentată la fel ca celelalte doctrine. Ne aflăm în fața unui plan care exprimă în același timp preocupările obișnuite ale lui Gusti (ca, spre pildă, sociologia statului, politica națiunii, cele patru „manifestări” scumpe teoriei gustiene și folosite obișnuit în monografiile de sate), ca și cele ale lui Stahl legate de teoriile mai însemnate ale istoriei sociale ale României. Încă o dată, Școala Sociologică se manifesta inovator, făcând într-un fel ceea ce (măcar în parte) ar fi trebuit să facă istoricii. Cele două planuri (pe al doilea Gusti notează **ultima redacție**), pe care le reproduc în anexe, au indicate pe ele numele celor ce ar fi trebuit să le scrie; lucrarea apare ca o sinteză cuprinzătoare în care sociologia are rolul central, dar din care nu lipsesc celelalte științe sociale. O redactare precedentă, abandonată între timp, manifestă mai evident legătura cu teoriile lui Gusti; o vedem împărțită în trei compartimente: „Originea și istoria structurii noastre sociale”, „Reforma vieții noastre sociale” și, în sfârșit „Problemele actuale ale României”. Începând cu trecutul, studiul include prezentul, legătura dintre toate etapele fiind evidentă.

ANII CE AU URMAT RĂZBOIULUI

Imediat după terminarea războiului sunt întocmite „Propunerile pentru planul de reluare a activității Institutului de Științe Sociale al României” (reproduse în anexe); dacă pentru proiectele arătate mai sus este evident rolul esențial al lui Gusti și al lui Stahl, pentru acesta nu îmi este posibil să precizez numele autorilor; fără îndoială, la fel ca în alte rânduri, Gusti și cei mai apropiați colaboratori ai lui au lucrat împreună. Reproduc în note și acest plan și mă opresc asupra câtorva puncte. Astfel, trebuiau să reapară imediat cele două reviste ale Institutului („Sociologia românească” și „Arhiva pentru știința și reforma socială”); o serie de broșuri urmau să prezinte „bilanțuri ale documentării existente cu privire la probleme sociale românești importante, probleme actuale de metodă și teorie, apoi prezentări de opere importante în sociologia românească și universală”. Temele propuse pentru aceste broșuri reiau în parte unele din ideile proiectului redactat în 1943.

Alături de monografiile de sate apare ca un capitol important cercetarea orașelor din România și problemele de istorie socială, această din urmă temă fiind deja prezentă în proiectul din 1943. Dacă aceste capitole ar fi apărut numai după schimbările din 1944, s-ar fi putut spune că au fost făcute sub influența unor presiuni exterioare. Or, cum sunt clar datate, ele apar nu ca rezultatul unor intervenții exterioare, ci al evoluției însăși a ideilor școlii. Sinteza socială a României, atât de scumpă lui Gusti, devine de data aceasta o sinteză bazată pe un ansamblu de fapte mult mai cuprinzător. Congresul care trebuia să aibă loc la

București în 1939 nu era uitat; „de îndată ce normalizarea împrejurărilor va îngădui reluarea relațiilor internaționale, pregătirile vor trebui reluate”.

Încă mai evidentă este evoluția ideilor în alte două planuri de lucru ale Institutului Social: primul poartă titlul „Proiect pentru cercetări monografice în vederea sociologiei României și alcătuirea unei hărți sociologice a României; planul pentru 1947–1948 și anii următori” (reprodus în anexe); îmi pare evident că proiectul datează din 1947 și că răspunde probabil la invitația Academiei, reprodusă și ea în anexe. El indică cu precizie ce anume regiuni trebuie cercetate; spre pildă, trebuia continuat studiul din regiunea Runcu (Gorj) unde echipele monografice lucraseră cu ani în urmă. O nouă cercetare avea să fie organizată în 1947, de către H. H. Stahl, cu o echipă de studenți în sociologie. Am ales din materialele inedite destul de bogate rămase de atunci, lucrarea semnată de Paul Petrescu și pregătită pentru a fi comunicată la Institutul Social (reprodusă parțial în acest număr). Trebuie reținută (fără a putea face aici o dezvoltare a acestui aspect) direcția nouă a cercetărilor monografice din Runcu, care de data aceasta nu mai puneau accentul pe aspectele „spirituale”, ci pe viața socială și economică a satului. O altă temă prevăzută în planul de lucru, monografia satului Hodac, se desfășura sub direcția lui Anton Golopenția, și se axa de asemenea pe aspectele de ansamblu ale vieții sociale și economice ale satului. Nepublicate, aceste din urmă cercetări aveau să stea la baza mai multor comunicări pe care le-am urmărit la Institutul Social. Cercetarea din Țara Oașului, de care de la început se ocupa Gheorghe Focșa, avea să continue, dar mult mai târziu, în cadrul Muzeului Satului; un volum a apărut, celelalte materiale culese de el sunt sub formă de fișe.

O altă serie de teme amintesc, în parte, temele din volumele apărute în 1942 și intitulate „60 de sate românești” (la care principalii organizatori au fost Anton Golopenția și D. C. Georgescu); astfel, sunt teme precum: munca femeii în gospodărie, cercetarea unui târg, studiul „cadrelor economice”, învățământul primar rural și, din nou, cercetarea orașelor începând cu capitala țării, București. Interesantă este și precizarea temelor de cercetare pe regiuni; ansamblul regiunilor românești fiind prezent, scop final al unei sinteze sociale a țării, preocuparea statornică a școlii fiind și aici evidentă. Cu toată bogăția lui, programul de lucru suferă încă de dorința de a acoperi totul, fără să o poată face; ce anume teme trebuie să figureze în aceste serii de monografii? Cum se poate face monografia sociologică a țării? Se poate oare înregistra totul?

Un al doilea proiect, redactat probabil concomitent cu primul, (aceeași hârtie pe cale să se ferfenițeze, aceleași dimensiuni, aceeași mașină de scris), manifestă dorința Institutului Social de a răspunde preocupărilor politice ce determinau politica țării în acel moment. Pentru noul regim, esențială era muncitorimea: proiectul de cercetare a „clasei muncitoare” apare cu titlul: „Cercetările de sociologie monografică integrală a întreprinderilor industriale, a muncitorilor și familiilor lor”. O temă la modă era astfel inclusă în cadrul în care era așezată și în alte țări, acela al „sociologiei industriale”. Subcapitolele interesează și ele; avem

astfel „Cadrele” (fizic, biologic, istoric), „Stările” (economice, sociale, culturale). Nu reproduc acest plan, cea de a doua parte fiind mai puțin însemnată pentru înțelegerea concepției de ansamblu a Școlii. De reținut titlul dat unui subcapitol – „Întreprinderea ca unitate socială”; se clasează întreprinderea în cadrul uneia din noțiunile esențiale ale școlii, „unitatea socială” ce formase, de altfel, una din temele de bază ale Congresului Internațional.

INTERZICEREA SOCIOLOGIEI

Cu toate eforturile Școlii de a menține în viață sociologia, acest lucru n-a fost posibil. Atacurile îndreptate nu numai împotriva Școlii, ci și a disciplinei înseși, se succedau; astfel, o *Introducere în sociologie* semnată de Stahl și Șerban Voinea avea să fie criticată în „Contemporanul” (din 6 septembrie 1947 devenit organul gândirii oficiale a României), de către un necunoscut, Paul Cornea. Criticile sunt tipice pentru vremea aceea, când orice critică lua aspectul unei „acuzatii”; autorii sunt comparați cu profesorul Nimbus (un profesor aiurit care apărea în desenele comice) cu argumente de genul „și un copil de școală primară știe că...”, ceea ce autorii nu știau. Vina cărții? Nu citează destul pe Lenin, împărtășește ideile lui Dobrogeanu-Gherea, nu pune în lumină rolul clasei muncitoare, compară ideile laburiste cu cele bolșevice și așa mai departe.

În seminarul de sociologie vedeam în anii aceia apărând uneori câte doi-trei studenți veniți împreună și gândind în grup, care, fără excepție, stricau atmosfera și făceau discuțiile imposibile; purtători ai adevărului absolut, ei nu admiteau nici o altă opinie decât cea oficială impusă de dictatură. Seminarul lui Gusti, altădată atât de liber, de interesant și de viu prin prezentarea opiniilor diverse, nu se mai putea desfășura. Îmi amintesc cum, la o conferință ținută de Stahl, asupra felului în care rezultatele științei sunt apoi aplicate social, la sfârșitul conferinței s-a ridicat un necunoscut strigând „trăiască alianța intelectualilor cu clasa muncitoare”, transformând o temă clasică de sociologie într-una pur politică. Colegi pe care îi cunoșteam de ani de zile, deveniseră peste noapte „rinoceri” colorați în roșu; mi-amintesc și acum pe S. François, cu care discutam liber în timpul războiului, răspunzându-mi la orice ziceam „dacă a spus tovarășul Stalin așa, așa o să fie”. N-am mai putut vorbi normal cu el și nici cu alții atinși de sfântul duh comunist. Reprezentanți ai unei gândiri dictatoriale, erau în același timp reprezentanții puterii de ocupație. La Institutul Social Român unde participam regulat la ședințele de comunicări, n-a apărut însă niciodată vreun „activist”.

Am publicat într-un număr al unei colecții pe care o scot la Paris un lung articol semnat de Matei Cazacu care arată cât au avut istoricii de suferit de pe urma regimului de dictatură: a fost grea soarta istoricilor, și mai grea însă a sociologilor. Dacă și pentru unii și pentru alții închisoarea, moartea sau fuga în străinătate deveniseră evenimentele obișnuite ale vieții lor, istoria a continuat să existe ca

disciplină, punând accentul pe anume teme impuse, spre pildă caracterul slav al românilor. Sociologia, „știință burgheză”, a fost pur și simplu interzisă; de ce să mai facem cercetări din moment ce adevărurile esențiale au fost spuse de clasicii comunismului? Un an de zile după interdicere, am asistat la un seminar în fosta sală a seminarului de sociologie; se vorbea despre materialismul istoric; într-o liniște desăvârșită, studenții repetau pe dinafară textele citite, la care nici virgulele nu trebuiau schimbate de la locul lor fără să devii un deviaționist. Profesorul acestui seminar – *nomina odiosa* – era în anul precedent tot timpul în umbra lui Gusti, sperând să fie primit la catedră ca asistent; acum, devenit academician, trona la o catedră fără viață.

Biblioteca seminarului, strânsă cu pricepere și grijă și cuprinzând lucrările clasice ale disciplinei fusese împărțiată; am asistat la transportarea ei în camioane, azvârlită fără grijă și fără a se face vreun inventar. La fel, biblioteca Institutului Social avea să fie pierdută; am zărit-o în anii cincizeci în subsolul Academiei comerciale (Institutul Social Român se afla la ultimul etaj al acestei universități). Atacurile cu caracter politic împotriva Școlii deveneau tot mai des atacuri personale împotriva celor mai cunoscuți colaboratori, începând cu Gusti însuși. Am găsit câteva foi dintr-un memoriu scris de Gusti după 1948 (reprodus în anexe); catedra era desființată, Institutul de asemenea, revistele interzise, Academia la care fusese președinte era suprimată și, pentru a termina, profesorul fusese gonit din casă confiscându-i-se biblioteca. Lectura memoriului ne permite să înțelegem ce i se imputa, apărarea lui putându-se rezuma la fraza „nu sunt fascist ori reacționar”, acuzații cu care au fost distruse nenumărate cariere de oameni de știință. Îmi lipsesc primele și ultimele pagini ale memoriului dar, atâtea câte sunt, sunt tipice pentru atmosfera ce apăsa asupra intelectualilor, și trebuie cunoscute. Îl vizitam pe profesor de Sfântul Dumitru, instalat în odaia unde era adăpostit de un fost monografist; era sensibil la flori, îi duceam crizanteme.

Nu mă pot împiedica să nu adaug câteva gânduri, asupra mării pierderi științifice suferită de științele sociale românești. Școala Sociologică de la București se afla pe primul plan al sociologiei internaționale; în jurul ei se adunaseră câteva din mințile cele mai strălucite ale științei românești, oameni care după mai bine de 20 de ani erau formați, constituiau o echipă solidară, aveau o mare experiență. Așa cum rezultă și din analiza planurilor noi de lucru care încep din 1943, ei evoluaseră în direcția celor mai moderne idei ale disciplinei. Câte nu s-ar fi putut face dacă ar fi fost lăsați să-și continue lucrul? Cât s-a pierdut prin interdicerea sociologiei?

SOCIOLOGIA FĂRĂ NUME

Este oare posibil ca toți cei care lucraseră împreună și în jurul lui Gusti să fi devenit peste noapte ignoranți? Nimic din cele ce știau nu avea să supraviețuiască? Dimitrie Gusti avea să moară curând, condițiile grele de viață, atacurile care se repetau ca și gravitatea celor petrecute cu sociologia aveau să-l răpună. Oamenii

care lucraseră împreună ani de zile, care se prețuiau, nu se depărtaseră; legăturile de prietenie și adesea de într-ajutorare continuau. Atunci când Gusti s-a prăpădit, capela cimitirului Belu din București era plină de foștii colaboratori; tăcuți, cei mai apropiați colaboratori ai lui hotărâseră să nu vorbească nici unul, pentru că nu se putea spune ceea ce trebuia spus.

Dar ceilalți? Este greu să se facă o listă completă a celor ce au continuat cercetările în spiritul Școlii, sau măcar în parte în spiritul Școlii, ca și o listă a greutăților continue pe care le-au întâmpinat și care n-au fost înlăturate decât după 1990.

Asemenea istoricilor, publicațiile și activitățile lor au trebuit să găsească totdeauna argumente false de încadrare în teoriile la modă, în noile nevoi ale statului. Tehnica a fost pretutindeni aceeași; se pune la început un citat din clasicii marxism-leninismului și se adaugă câțiva autori sovietici, aceasta până prin anii '60. Apoi, era de ajuns să citezi autori marxist-leniniști pentru a putea publica ceva, presiunea cu caracter „național” a puterii de ocupație se estompase. Personal am refuzat să-mi susțin doctoratul atâta vreme cât limba rusă era obligatorie pentru examen; acum îmi pare rău că n-am învățat-o: rușii au avut mari nume de savanți, mulți dintre ei interziși și în țara lor. Am să amintesc câteva din cercetările care în anii '50 și '60 au continuat, într-un fel sau într-altul, cele învățate în cadrul Școlii.

Cel mai simplu a fost pentru cei ce au declarat că fac etnografie sau artă populară. O rețea destul de bogată de muzee de artă populară, cât și sectoare de etnografie și artă populară ale Academiei, au permis unora din foștii sociologi să-și continue măcar în parte cercetările. Astfel, dacă muzeul în aer liber din parcul Hoia, la Cluj, era început de către Romul Vuia, înfățișarea de astăzi i-a dat-o Valer Butură, colaborator statornic al Școlii. La Academie, tot la Cluj, un rol de frunte îl avea Nicolae Dunăre. La București, Muzeul Satului a fost condus până în anii '80 de către Gheorghe Focșa; alături de el, o bucată de vreme a fost Paul Petrescu. La Iași muzeul etnografic era organizat de Ion Chelcea, la Sibiu de Cornel Irimie. La secția de artă populară a Institutului de Istoria Artei al Academiei, Florea Florescu, Marcela Focșa, Paul Petrescu ca și mine eram legați de tradiția Școlii. Lucrările din domeniul artei populare și etnografiei, apărute în anii dictaturii, sunt numeroase, multe din ele, de bună sau de excelentă calitate; cele mai importante sunt semnate de foștii colaboratori sau elevi ai Școlii Sociologice.

La Institutul pentru proiectarea orașelor, unde stăpâni erau arhitecții, a fost nevoie să se facă cercetări sociale; astfel, s-a constituit o echipă cuprinzând pe Stahl, pe Ioan Matei, ca și alți profesori scoși din învățământ, precum geografii de frunte ai universității, Vintilă Mihăilescu și Victor Tufescu, sau istoricul Dan Berindei. Cercetări cu caracter practic, ele aplicau pe deplin regulile interdisciplinarității; rezultatele erau în același timp științifice. Le-am parcurs în parte, mai ales pe cele ale lui Ioan Matei care pusese la punct o metodă de stabilire a ariilor teritoriale economice și sociale, dar prea puține au văzut lumina tiparului. La Institutul de etnografie și folclor director era Mihai Pop; câțiva din elevii lui

Brăiloiu își găsiseră adăpost acolo. Revista institutului grupa unele din cele mai interesante cercetări de teren. Mai târziu, tot acolo va lucra Paul Petrescu, ce avea să ducă până aproape de terminare „atlasul etnografic” al României. Într-un centru de cercetări psiho-medico-pedagogice am reușit să încropesc o echipă de cercetări sociale, făcând cercetări apropiate de cele ale asistenței sociale, oprite însă, pentru că semnalam prezența vagabondajului, a cerșetoriei, a prostituției, probleme ce nu puteau exista într-un stat ideal. Au apărut câteva monografii cu caracter regional ce doreau să cuprindă ansamblul aspectelor sociale. Una din ele a fost consacrată văii Bistriței, condusă de Romul Vuia; cea consacrată Mărginimii Sibiului a fost coordonată de Cornel Irimie, cea consacrată Țării Bârsei de Nicolae Dunăre. Toate trei aveau ca preocupare centrală viața tradițională, ocolind problemele societății actuale, cel mult semnalau „realizările” Partidului. Nici una nu avea o concepție unitară, fiind vorba de o înșirare de capitole, interesante, dar departe de ambițiile Școlii Sociologice.

Atunci când sociologia a putut reapărea cu numele ei, la sfârșitul anilor '60, după douăzeci de ani de interzicere, s-au alcătuit câteva monografii în care capitolele formează o lucrare unitară, având ca organizatori pe Stahl și pe Miron Constantinescu și se folosește, atât cât se poate, experiența adunată în anii liberi ai sociologiei. Se pot aduce multe reproșuri lui Miron Constantinescu, dar este evident că, în bună măsură, reînvierea sociologiei i se datorează. În afara convingerilor lui politice discutabile, era un om de cultură care nu uitase cele învățate în tinerețe. Pe măsură ce condițiile pentru dezvoltarea sociologiei se ameliorau, disciplina își recăpăta locul în universități. Faptul că în centrul acestei reînnoiri era Stahl, cel mai apropiat colaborator și urmașul la catedră al lui Gusti, face ca tradiția cea mai bună a Școlii să fie reluată.

ACTUALITATEA IDEILOR PRINCIPALE

Felul în care este cunoscută cel mai des Școala Sociologică de la București poate da impresia că este ușor să o caracterizezi; este suficient să descrii „sistemul” lui Gusti așa cum era el la începuturi, cu 4 cadre și 4 manifestări. Or, ce este interesant, este nu numai valoarea inițială a ideilor întemeietorului, ci și evoluția permanentă a Școlii. Deschiderea profesorului pentru tot ce era nou, libertatea pe care o acorda discuțiilor, atenția pe care o acorda colaboratorilor, au fost esențiale în această evoluție. Școala s-a îmbogățit continuu, documentele pe care le reproduc în anexe o dovedesc. Ce anume a fost mai valoros? Ce a rămas valabil și astăzi? Desigur, aprecierile pot fi diverse, nu am pretenția să spun întregul adevăr, ci doar să comunic părerile mele.

a. Nu se poate face sociologie stând la un birou, trebuie să mergi pe teren, iar rezultatele trebuie să ajute la cunoașterea și apoi îmbunătățirea vieții sociale. Sociologia a fost legată la începuturi de filosofie, catedra Universității din București, ca și altele, făceau parte din facultăți de filosofie. Se studia sociologia în

principal, dar se studia obligatoriu și filosofia; nu spun că nu era interesant, dar ar fi fost evident mai util să se facă istorie, demografie, economie, geografie umană și așa mai departe, fără de care cunoașterea sociologică (sau sinteza sociologică pe care o dorea Gusti) nu este posibilă. Încă din secolul trecut, cercetările pe viu ale terenului, făcute de oameni care își spuneau sau nu sociologi, s-au dezvoltat larg. În paralel, se dezvolta un curent legat de filosofie care dorea stabilirea unor legi generale și un altul care pune accentul pe cunoașterea faptelor concrete pentru a ajunge la legi generale. Astăzi, în chip evident, a învins curentul pragmatic, cel legat de realități; trebuie să cunoști realitățile sociale și apoi să intervii pentru ca să le schimbi. Este curios totuși că și astăzi, în multe universități, o parte prea largă este acordată cunoașterii teoriilor sociologice, fără să fie însoțită de o suficientă cunoaștere a diverselor societăți. Cine face medicina, spre pildă, începe prin a studia anatomia; nu poți cunoaște legile de funcționare ale corpului omenesc dacă nu știi cum este compus acel corp.

Meritul lui Gusti a fost mare, întrucât, dintru început, a precizat că sociologia studiază viața socială, etica apreciază moral realitățile astfel cunoscute, iar politica intervine pentru a modifica ceea ce trebuie modificat. Ideea intervenției active în viața socială, a unei sociologii practice, aplicate (pe care mai târziu Stahl avea să o numească „inginerie socială”) străbate ca un fir roșu ansamblul activității Școlii de la București.

b. Interdisciplinaritatea apare și ea insistent; de la început se vorbea de necesara folosire a cunoștințelor tuturor disciplinelor sociale, cunoștințe pe baza cărora sociologul poate efectua sinteza. Aceasta s-a tradus de la început și prin invitarea, la monografiile făcute în sate, nu numai a sociologilor, ci și a unor oameni din domeniile cele mai diverse, care ar fi putut fi folosite cunoașterii celor observate. Primele echipe monografice au fost astfel compuse din zeci de persoane, al căror număr creștea de la o campanie la alta, până când, de comun acord, s-a înțeles că, dacă sunt prea mulți, prezența lor apasă asupra vieții satului și colaborarea efectivă devine greu de realizat.

c. Istoria și sociologia studiază același lucru dar pe perioade diferite, una trecutul, alta prezentul. Fără a intra în discuția fără ieșire, pentru a stabili unde se termină trecutul și unde începe prezentul, voi spune că nici una din cele două discipline nu poate face abstracție de realizările celeilalte. Dacă la început Gusti acorda puțină atenție istoriei, cu cât trecea vremea era mai apropiat de istorie; am reprodus mai departe în acest număr un text semnat de Stahl, în care arată cum sociologul Gusti, pe de o parte, și istoricul Iorga, pe de alta, se apropiau treptat de înțelegerea celeilalte discipline. Importanța istoriei și posibilitatea, mai ales, ca pe unele perioade cercetările să se suprapună au făcut ca istoria să pătrundă tot mai tare în sociologie. Studiile pe tema: Țara Vrancei sunt de la început legate și de istorie; pentru Congresul Internațional de Sociologie, Gusti a ales prezentarea monografiei Nerejului, cuprinzând și aspecte istorice. Ideea a fost dusă mai departe de Stahl, după interzicerea sociologiei, când a publicat, printre altele, la sfârșitul anilor cincizeci, cele trei volume despre satul devălmaș românesc. În ele,

rezultatele cercetărilor de teren ale Școlii, documentele istorice și lucrările istoricilor, sunt puse continuu și sistematic unele alături de celelalte, completându-se. El definește de altfel și o nouă disciplină pe care o numește „arheologie socială”; cum să cunoaștem prin studierea elementelor sociale și a urmelor lăsate pe teren de către societățile trecute, formele de viață ale acestora.

Se cunosc lucrările lui Julio Caro Baroja, (care din anii cincizeci devin importante), savantul spaniol la care preocupările sociologiei, ale etnografiei și ale istoriei apar alături; se cunosc, de asemenea, preocupările din Franța ale lui Jacques le Goff, care apropie antropologia socială de cea istorică, preocupări care se impun în anii șaizeci. Încă o dată, membrii Școlii Sociologice din București o luaseră înaintea altora, dar din păcate întinericul care a domnit timp de câteva zeci de ani a făcut ca rolul de inițiator al științei românești să fie ignorat, până și în țară.

d. Cercetările sociologiei trebuie să servească; până la ce nivel? Gusti spune de la început că trebuie să ajungem la nivelul statului, să cunoaștem realitățile sociale printr-o serie de monografii care să ușureze apoi intervenția. Cunoașterea societății prin monografierea tuturor șatelor n-ar fi fost posibilă; într-o comunicare făcută la Institutul Social Român, în aprilie 1948 (antepenultima dinainte de desființarea institutului) am propus ca, în alegerea locurilor ce trebuiau studiate, să se folosească principiile metodei statistice reprezentative. Am propus apoi, în anii șaizeci, același lucru, pentru întocmirea atlasului etnografic, posibil desigur numai pentru anume capitole. Gusti a propus în anii patruzeci înființarea unui Institut Social al Națiunilor care să stea la baza organizării societății până la nivelul cel mai înalt. Problemele păcii și războiului îl preocupau; de ce să nu facem un Institut Social al Națiunilor? S-ar putea astfel rezolva, științific, problemele ce se pun omenirii.

Astăzi, institutele tratând aspecte concrete, parțiale pe țări (sau chiar pe regiuni mai întinse), s-au generalizat și folosesc pe deplin la administrarea societăților moderne. Orice stat modern are institute de opinie publică, institute de urmărirea nivelului de viață al populației, institute pentru cunoașterea demografică sau a problemelor de asistență socială și așa mai departe. Larga prezență a institutelor sociologice cu caracter practic, din lumea contemporană, confirmă una din ideile de bază ale Școlii Sociologice de la București.

*

În paginile ce urmează am grupat o serie de studii și de documente: primele studii sunt semnate de Henri H. Stahl și privesc relațiile dintre cele două mari discipline care îmbrățișează ansamblul vieții sociale, sociologia și istoria. Le urmează câteva manuscrise supraviețuitoare din vechea arhivă a Institutului Social Român; împreună cu Paul Petrescu, cu care legasem o prietenie adevărată încă de pe băncile facultății, am hotărât să salvăm cât se poate din documentele trecutei activități a Institutului Social și a Catedrei de Sociologie. Le-am găsit prin pivniți,

prin poduri, multe azvârlite la Muzeul Satului; le-am ascuns și am așteptat o mult dorită schimbare a situației politice care a venit, dar târziu, foarte târziu. Un studiu, semnat de Laurențiu Vlad, ne amintește împrejurările expoziției din 1937, organizate de către Dimitrie Gusti la Paris.

Într-o a doua parte am așezat informațiile culese de Zoltan Rostás, și el culegător a tot ce se putea găsi în amintirile foștilor colaboratori ai Școlii. Metodă nouă pentru aprecierea și judecarea unui curent științific, efortul lui ne face să înțelegem și acele aspecte legate de viața unui trecut ce capătă uneori o aură de legendă.

În sfârșit, sunt prezentate aspecte din viața echipelor monografice, câteva culegeri neprelucrate din activitatea de teren a începuturilor, scrisori din arhiva lui Henri H. Stahl. Materialele de teren, rapoartele, primele interpretări de altădată, de care Paul Petrescu și cu mine dispunem, sunt mai numeroase; a sosit momentul pe care îl așteptam amândoi ca să le dăm la iveală. O facem în amintirea celor ce ne-au învățat carte și ale căror idealuri le-am împărtășit.

STRUCTURA SOCIALĂ A ROMÂNIEI

I. Fapte istorice

1. Teoria vechilor clase din Țara Românească (Ion Donat).
2. Teoria originii țărănești a proprietății (Bălcescu – Iorga).
3. Teoria originii boierești a proprietății (Giurescu – Panu – Filitti).
4. Teoria originii mixte a proprietății (Radu Rosetti).
5. Împroprietărirea din 1864 (de la desființarea șerbiei la împroprietărirea din 1986) – H. H. Stahl.
6. A doua împroprietărirea a țăranilor din 1920 (cu conversiunea datoriilor agricole) – N. Cornățeanu.

II. Fapte și teorii economice

- a. Teoria capitalismului (teoria neoioabăgiei – Gherea);
- b. Proprietatea.

1. Formele proprietății: latifundii, proprietatea mare (Garoflid), proprietatea mică (Madgearu), ferme, gospodării, pulverizarea proprietății, industria mare și mică, industrii agricole și neagricole.
2. Completările proprietății: ferme de stat, comasări, asociații sătești, obștii, colhozuri, cooperative.
3. Mijloace pentru exploatarea și dezvoltarea proprietății; forme noi de credit, mijloace de producție, instalații și inventar, transporturi.

III. Biologia socială și națională (cu structura și mișcarea populației)**IV. Organizația socială și politica națiunii; stat social și național**

1. Popor și națiune (poporanism – Stere, semănătorismul – Iorga).
2. Proletariat agricol și industrial.
3. Clasa de mijloc (Cuza).
4. Burghezia (teoria Zeletin, Madgearu, Lotar Rădăceanu, N. Manoilescu).
5. Clasa conducătoare (elita socială și politică).
6. Sat și oraș.
7. Centralizare, descentralizare, regionalism.
8. Planismul:
 - a. capitalismul de stat;
 - b. colonizare internă;
 - c. centre model (sat și oraș, ruralism și urbanism).
9. Structura juridică și politica națiunii.

V. Stat cultural

1. Cultura superioară.

2. Pedagogia națiunii; cultura poporului la sat și oraș.
3. Formarea elitei sociale și politice.
4. Știința națiunii.

Scris de Gusti pe marginea planului de lucru:

„Domnului H.H. Stahl, care a fost așteptat după înțelegere sâmbătă. Rog a mi se comunica reflecțiile asupra acestei celei mai noi redacții și a hotărâ o dată convocarea conferențiarilor! Pe când însă ? Aștept un telefon ! Marți dimineața între 9³⁰ – 11⁰⁰ sunt la Facultate”.

D. Gusti, 16.X.1943

Ultima redactare

D. Gusti

STRUCTURA SOCIALĂ A ROMÂNIEI

Fapte, teorii, reforme; baze de discuții pentru claritate de gândire

Fapte istorice

1. Teoria vechilor clase din Țara Românească Ion Donat
2. Teoria originii țărănești a proprietății (Bălcescu-Iorga) prof. Papacostea
3. Teoria originii boierești a proprietății (Giurescu-Panu-Filitti)
4. Teoria originii mixte a proprietății (Radu Rosetti)
5. Prima împrumutată din 1864 (de la desființarea serbiei la împrumutarea din 1864) H. H. Stahl
6. A doua împrumutată a țăranilor din 1920 cu conversiunea datoriei agricole

Fapte și teorii economice

1. Capitalismul

- a. Criza capitalismului Lotar Rădăceanu.
- b. Capitalismul în viața rurală și în cea industrială românească. (Teoria neo-iobăgiei de Gherea) Șerban Voinea.

2. Proprietatea și producția

- a. Formele proprietății individuale; latifundii, proprietatea mare (Garoflid) proprietatea mică (Madgearu), ferme, gospodării, pulverizarea proprietății, industria mare și mică, industrii agricole și neagricole.

- b.** Completările sociale ale proprietății individuale;
ferme de stat, comasări, asociații sătești, obștii,
colhozuri, cooperative.

(În dreptul punctelor *a* și *b* sunt indicate numele următoare; R. Moldovan, Bucur
Șchiopul, prof. Cornățeanu, prof. Săulescu, Grințescu, Mladenatz, Costin Kirițescu)

- c.** Mijloace pentru exploatarea și dezvoltarea proprietății:
– forme noi de credit, mijloace de producție;
– instalații și inventar pe transporturi.

(În dreptul punctului *c* sunt notate numele Enescu, Caranfil, prof. Stănculescu)

Biologia socială și națională (cu structura și mișcarea populației)

Prof. Rainer, dr. D.C. Georgescu, dr. Claudian, dr. Banu

Organizația socială și politica națiunii; stat social și național

1. Popor și națiune (Teoria poporanismului)
2. Teoria semănătorismului (Iorga) Stanciu Stoian
3. Proletariat agricol și industrial Titel Petrescu
4. Clasa de mijloc și meseriile (teoria A.C. Cuza) N. Ghiulea
5. Burghezia (teoria Zeletin, Madgearu, Lotar Rădăceanu,
M. Manoilescu) prof. Claudian – Iași
6. Clasa conducătoare (Elita socială și politică;
învățători, preoți, profesori, avocați, magistrați,
diplomați, ingineri, arhitecți, funcționari, literați,
artiști etc.) Em. Bucuța
7. Sat, târg, oraș, regiune, națiune, stat
8. Centralizare, descentralizare, regionalism asistent Teodorescu
9. Planismul
 - a.* capitalismul de stat A. Golopenția
 - b.* asistență, asigurare, reformă dr. G. Banu
 - c.* colonizare internă Golopenția, Mircești
 - d.* centre model (sat-oraș, ruralism-urbanism) Gh. Focșa,
..... arh. Gh. Cantacuzino,
..... d-ra Cotescu
10. Structura juridică și politică a națiunii (democratism,
parlamentarism, sindicalism, socialism, corporatism) ...

Organizarea culturală a națiunii; stat cultural

1. Cultura superioară.
2. Pedagogia națiunii, cultura poporului la sat și oraș.
3. Formarea elitei sociale și politice.
4. Știința națiunii.

(la toate aceste puncte este trecut numele prof. D. Gusti)

Structura socială a României și structura socială a celorlalte națiuni

PROPUNERI PENTRU PLANUL DE RELUARE A ACTIVITĂȚII INSTITUTULUI DE ȘTIINTE SOCIALE AL ROMÂNIEI

Publicații. Pare indicat să se înceapă cu o campanie de publicații. Roadele acesteia vor putea fi scontate încă în cursul toamnei '45.

Ar putea fi reluate periodicele „Sociologie românească” și „Arhiva pentru știința și reforma socială”, Sociologie cu caiete trimestriale de câte două coale, Arhiva cu volume semestriale de câte 5 coale, publicată eventual tot în limbă franceză. La aceste dimensiuni costul va rămâne în limite suportabile, iar sumarul se va resimți de influența salutară a spațiului limitat.

Ar fi foarte util dacă s-ar mai inaugura o **serie de broșuri** de câte 16, 24, 32 pagini, care să prezinte teme actuale de natură documentară, metodologică, teoretică, istorică. Tema acestor broșuri ar putea să o constituie bilanțuri ale documentării existente cu privire la probleme sociale românești importante, probleme actuale de metodă și teorie, apoi prezentări de opere importante în sociologia românească și universală.

Apariția la sfârșitul lui Septembrie '45 a întâiului număr din „Sociologia Românească” și a întâielor broșuri din seria documentară ar putea constitui o probă convingătoare a reluării activității Institutului.

Cercetări. Programul de cercetări va trebui să prevadă încheierea chiar și provizorie a cercetării satelor din România și să abordeze teme noi. E bine ca Institutul să sprijine și lucrările care nu fac parte din programului său oficial, dar sunt propuse și asumate de membrii capabili de a le duce la capăt.

Spre a marca o etapă, acțiunea de cercetare a satelor, întreprinsă prin monografiile amănunțite și monografiile sumare în intervalul 1925–1945, e bine să fie încheiată prin mai multe lucrări de sinteză:

Prelucrarea și publicarea în colaborare cu Institutul Central de Statistică a datelor din formularul de Recensământ al satelor, lansat și completat cu prilejul Recensământului General din 1941. Volumul va putea purta titlul *Atlas sociologic al satelor din România 1941*.

Redactarea și publicarea unui volum intitulat *Stărea satelor românești în epoca dintre cele două războaie*, în care specialiștii echipei monografice să sintetizeze constatările expuse în monografiile Nerej, Drăguș, Clopotiva, Ancheta din cele 60 de sate, Belinț, Sârbova, studiile monografice din Arhiva, Sociologia și revista Institutului Social Banat-Crișana, recurgând și la tot ce merită a fi relevat din cercetările altor Instituții (I.C.B., I.C.A.R., I.N.Z., Institutele de Igienă Socială etc.) și ale specialiștilor izolați.

Redactarea unui volum metodologic, care să contureze calea propusă și urmată de Institut pentru stabilirea stării satelor dintr-o țară: monografiile amănunțite –

monografiilor sumare – studii speciale – stabilirea tipologiei satelor din țara respectivă – recenzarea statistică și cartografică a tuturor satelor cu ajutorul tipologiei stabilite.

Cercetarea orașelor din România trebuie abordată și înscrisă ca punct nou în programul Institutului. Începutul poate fi făcut cu două lucrări:

Un volum sau o broșură care să ridice problema, să arate aspectele stabilite de antropogeografi și statisticieni, care se cer adâncite și precizate și să contureze metoda prin utilizarea literaturii străine, îndeosebi americane.

Studierea Bucureștilor și a regiunii lui de o echipă de cercetători ai Institutului.

O acțiune de stimulare a cercetărilor de istorie socială, prin adoptarea unui program de inventariere, în perspective sociologice, a datelor cunoscute, cu privire la istoria din ultimele două veacuri a principalelor instituțiuni și a claselor sociale din România. Spre a înscrie în orizontul istorico-social-românesc faptele privitoare la românii de peste Carpați, trebuiesc eventual scoase lucrări deosebite care să privească evoluția din Transilvania, Ungaria și Granița Militară.

Nu va trebui să urmărească inaugurarea unei noi campanii de răscolire a arhivelor, ci o acțiune de inventariere și de sistematizare a numeroaselor fapte disperate cunoscute, în perspective și categorii sociologice, care să constituie punctul de plecare pentru sinteze și lucrări viitoare.

Instituții care ar merita să fie studiate: Statul, în lumina bugetelor 1763–1945, administrația, orașele, școala, armata, aparatul sanitar, presa, căile de comunicație, meseriile, comerțul, industria.

Clase sociale: boierimea, burghezia mare și mică, muncitorimea, țărâimea.

Categorii sociale: funcționarii, învățătorii și profesorii, clerul, avocații, inginerii, medicii, meseriașii, comercianții, industriașii, financiarii.

Acțiunea aceasta nu se poate lipsi de câteva lucrări prelabile de sociologie generală: definirea și istoria modernă a principalelor instituții, clase, categorii, care să constituie un îndreptar pentru autorii diferitelor lucrări speciale și să asigure păstrarea perspectivei sociologice.

Conferințe. În cursul iernii '45/'46 s-ar putea încerca și reluarea acțiunii prin conferințe. Tensiunea postbelică impune să se prefere comunicările în cerc restrâns, cu subiecte tehnice. Puținele conferințe publice ar trebui să trateze îndeosebi subiecte documentare sau istorice.

În genere, întreaga activitate a Institutului va trebui să păstreze o notă de tehnicitate, care să îngăduie evitarea implicării în certurile și obiectivele cotidiene.

Organizarea la București a Congresului al XIV-lea internațional de sociologie rămâne o obligație de la care Institutul nu trebuie să se sustragă. De îndată ce normalizarea împrejurărilor va îngădui reluarea relațiilor internaționale, pregătirile vor trebui reluate.

CADRUL ÎN CARE SE POATE LUCRA

Acțiunea de până la apariția primului val de publicații din vara aceasta, ar putea fi întreprinsă în cadrul secției sociologice, fără alte forme decât asentimentul d-lui prof. D. Gusti, președintele Institutului.

După apariția publicațiilor noi, prin Octombrie, se va putea convoca o adunare generală, care să aleagă noul comitet de conducere, în care să intre elementele potrivite să asigure activitatea Institutului în noua etapă. Această adunare va putea confirma și membrii noi recrutați în timpul verii.

Statutul actual al Institutului de științe sociale este bine să fie păstrat întocmai, spre a evita dificultățile ce se pot ivi cu prilejul unei modificări cât de puțin însemnate. Dispozițiile ce nu pot fi aplicate se vor trece sub tăcere.

Renunțarea cel puțin temporară, la toate Secțiile afară de cea sociologică, pare a fi o condiție *sine qua non* a reînvierii spiritului activ la Institut. Specialiștii cu interese sociologice, din secțiile cu activitatea suspendată, vor putea fi cooptați în Secția Sociologică, pentru durata restrângerii numărului secțiilor.

Fondurile de care dispune în prezent Institutul îngăduiesc tipărirea primelor publicații. După apariția acestora se vor putea obține, prin invocarea lor și a programului de reluare a activității, mijloacele necesare în viitor.

ACADEMIA ROMÂNĂ

Consiliul Național de Cercetări Științifice

N° 696 – 26 Septembrie 1947

Onor

**Direcțiunii Institutului Social Român
Piața Romană 6 – Loco**

Consiliul Național de Cercetări Științifice creat de Academia Română în anul 1945 are drept scop încurajarea și coordonarea cercetării științifice în general și mai ales cercetarea problemelor fundamentale ale vieții poporului și statului român, a căror rezolvare cere colaborarea mai multor oameni de știință sau institute.

Urmărind acest scop, Consiliul dorește să aibă o documentare precisă și sigură privitoare la institutele și laboratoarele de cercetare științifică existente azi în România. V-am fi deci foarte îndatorați dacă ați binevoi să ne comunicați următoarele date privitoare la:

1. Denumirea legală; Institut sau Laborator;
2. Localul: propriu sau instalat temporar (eventual cu anexele);
3. Personalul: compunerea, încadrarea, salarizarea; de ce anume autoritate ține;
4. Organizarea interioară: departamente, secțiuni, laboratoare... câte pe secțiune etc.
5. Bugetul de material: propriu sau pe lângă al unui Minister etc. De la ce autoritate; între ce sume a variat în ultimii 5 ani;
6. Echipamentul actual: aparate și instalații stabile și ce fel anume; aparate mobile și instalații temporare și de ce fel; materialul consumabil; a se indica articolele principale (sticlărie, substanțe chimice etc.);
7. Echipamentul de care ar mai fi nevoie; pentru probleme în curs de cercetare, de unde ar putea fi procurate (indicațiuni de catalog și prețuri) în țară sau în străinătate.
8. Activitatea de cercetare pe ultimii 10 ani;
9. Aplicațiuni practice pe ultimii 10 ani;
10. Ce publicațiuni proprii sau în ce publicațiuni se publică cercetările ;
11. De ce mijloace de informare dispune: bibliotecă de specialitate (importanța ei); periodice străine, colecții etc.
12. Locuri disponibile (eventual) în laboratoarele instituției pentru cercetători liberi din țară sau străinătate;
13. Orice alte date necuprinse în punctele de mai sus și care privesc organizarea și activitatea instituției condusă de Dvs.

În nădejdea că veți aprecia eforturile Consiliului creat de Academia Română pentru încurajarea științei teoretice și aplicate și punerea ei în serviciul țării, vă rugăm să primiți asigurarea celei mai distinse stime.

**Președintele
Consiliului Național de Cercetări Științifice**

D. Gusti

**PROIECT PENTRU CERCETĂRI MONOGRAFICE
ÎN VEDEREA SOCIOLOGIEI ROMÂNIEI ȘI
ALCĂTUIREA UNEI HĂRȚI SOCIOLOGICE A ROMÂNIEI**

Planul pentru 1947-1948 și anii următori
(Problemele propuse spre cercetare Centralei Institutului,
Institutelor regionale și oficiilor județene)

CENTRALA INSTITUTULUI (BUCUREȘTI)

Continuarea cercetării regiunii de sate din nordul jud. Gorj (centrul Runc)

- Continuarea cercetării regiunii Gurghiului (jud. Mureș, centrul Hodac)
- Continuarea cercetării Țării Oașului
- Continuarea cercetării satului Dioști
- Continuarea cercetării muncitorilor forestieri în jud. Vâlcea și Argeș
- Continuarea cercetării regiunilor și centrelor economice din județul Teleorman
- Continuarea cercetării muncii femeii în gospodăriile de agricultori și meseriași
- Continuarea cercetării târgului Beclean (jud. Someș) cu zona lui de influență
- Cercetarea orașului și regiunii Sebeș
- Continuarea cercetării cu privire la funcționarea învățământului primar rural
- Continuarea cercetării alimentației, locuinței și îmbrăcămînții populației rurale și urbane
- Cercetarea Capitalei, suburanelor și zonei de relație a orașului
- O regiune de mortalitate infantilă și generală ridicată
- O întreprindere mare, una mijlocie și mai multe întreprinderi mici din Capitală
- Continuarea cercetării satului Berevoești (jud. Muscel)

MUNTENIA

Oficiul de cercetare Ilfov

Un sat tipic din jud. Ilfov.

Oficiul de cercetare Brăila

O regiune rurală, de lângă Dunăre, de sate agricole compacte, vechi și de colonizare, cu și fără forme de Stat, cooperative și obștii agricole, de sate cu și fără moșii expropriate în 1944 și de sate cu terenuri inundabile care pot fi puse în valoare.

Brăila ca centru urban al României de est (regiunile deservite, funcția de port).

Oficiul de cercetare Ploiești

– O zonă de deal cu mici centre industriale, sate industriale, pomicole din regiunea industrială a Văii Prahovei;

– orașul;

– suburanele și zona de relații a Ploieștilor.

Oficiul de cercetare Pitești

O regiune de deal, de sate răsfirate, cu suprapopulare agricolă; ocupații anexe, și emigrare temporară la oraș.

Piteștii, un centru de contact între regiuni (Subcarpații Munteniei și șesul Dunării).

Oficiul de cercetare Turnu Măgurele

O regiune de sate agricole compacte, vechi și de colonizare, de sate cu și fără tehnică agricolă mecanizată, cu și fără moșii expropriate în 1944, cu și fără cooperative și obștii agricole, și de sate cu terenuri inundabile care pot fi puse în valoare.

Roșiorii de Vede, un centru regional de colectare și de desfacere și integrarea satelor din zonă, în economia generală a țării.

OLTENIA

Oficiul de cercetare Craiova

Craiova, un oraș cu funcție de centru regional.

O regiune de sate moșnenești, clăcășești și de colonizare, cu agricultură, grădinărie, sate cu și fără cooperative și obștii agricole, cu și fără moșii expropriate în 1944.

Oficiul de cercetare Turnu Severin

O regiune de munte cu sate vechi moșnenești, pastoral-forestiere și pomicol-agricole, suprapopulate, ocupații anexe și emigrare temporară (în comparație cu monografia de la 1868 a lui Ion Ionescu de la Brad.

Baia de Aramă, un vechi centru urban în declin.

MOLDOVA

Oficiul de cercetare Iași

Satele și târgurile din regiunea fostului front al Iașilor (1944).

Regiunea inundabilă și de paludism a Jijiei.

Orașul Iași.

Suburbanele și zona de relații a orașului Iași.

Oficiul de cercetare Galați

O regiune de sate agricole compacte, vechi și de colonizare, cu și fără tehnică agricolă mecanizată, de sate cu și fără cooperative și obștii agricole, cu și fără moșii expropriate în 1944.

Galații, ca centru urban al Moldovei de Sud și ca port pe Dunărea maritimă (regiunile de pe Bistrița, Siret și Prut și așezate pe căile ferate și șoselele ce duc la Iași, pe care le deservește).

Oficiul de cercetare Bacău

O regiune de sate forestiere cu muncitori de pădure, plutași și muncitori la ferăstraie.

Centrul minier Moinești și zona lui.

Orașul Bacău.

BUCOVINA

Oficiul de cercetare Suceava

Satele cu foști coloniști germani și maghiari din Bucovina de Sud.

Orașul Suceava și zona lui de relații.

Centrul de cercetare Câmpulung

Orașul Câmpulung.

Sadova.

TRANSILVANIA

Oficiul de cercetare Cluj

O regiune de foste sate iobăgești din câmpia Transilvaniei.

Orașul Cluj, suburbanele și zona lui rurală.

O întreprindere mare, una mijlocie și mai multe întreprinderi mici.

Oficiul de cercetare Brașov

Brașovul, caz tipic de oraș cu populație mixtă.

Conviețuirea etnică în satele cu populație mixtă din Săcele.

Oficiul de cercetare Sibiu

Evoluția Rășinarilor în ultimii 30 ani (monografie comparativă în raport cu stările consemnate de Păcală în lucrarea de la 1915).

Satele mărginașe din regiunea Săliște.

Municipiul Sibiu.

Suburbanele și zona lui de relații.

Oficiul de cercetare Blaj

Blajul, un centru cultural.

O regiune agricolă-viticolă din jud. Târnava Mică.

Oficiul de cercetare Câmpeni (în colaborare cu Turda, Alba-Iulia, Arad, Beiuș, Blaj).

Problema moșilor. Munții Apuseni (cu specială privire asupra căilor de comunicație care ar putea străbate masivul).

Funcționarea administrației de Stat în satele risipite.

Oficiul de cercetare Deva-Petroșani

Regiunea carboniferă a Petroșenilor și satele din care provin muncitorii.

O întreprindere minieră auriferă (Brad).

Hunedoara, un centru metalurgic.

O regiune arhaică din Munții Hunedoarei.

Oficiul de cercetare Făgăraș

Țara Oltului.

Oficiul de cercetare Năsăud

Șanțul.

BANAT (Institutul regional Timișoara)

Oficiul de cercetare Timișoara

Orașul Timișoara.

Suburbanele și zona orașului Timișoara.

Monografia unei mari întreprinderi din Timișoara (uzinele comunale sau o fabrică).

Sate foste germane cu coloniști împrăștiți în 1944.

Regiunea industrială Reșița; orașul Reșița; centrele metalurgice și miniere secundare și influența industrializării asupra zonelor din care se recrutează muncitorimea.

Problema denatalității.

Oficiul de cercetare Oravița

Satele agricole de la valea Carașului.

Ciclova montană și română, un fost centru minier în declin și satul românesc.

Oficiul de cercetare Lugoj

Satele electrificate din jurul Lugojului.

O regiune de sate de munte pastoral-agricole din fostul regim grăniceresc al Caransebeșului.

Caransebeșul, un oraș cu funcții de centru local și cultural.

CRIȘANA – MARAMUREȘ

Oficiul de cercetare Arad

Satele forestiere sărace cu emigrare temporară din regiunea cu domenii forestiere (Zam).

Lipova, un oraș cu funcții locale (studiu comparativ cu monografia din 1906 a sociologului Robert Braun.

Aradul.

Regiunea electrificată a podgoriei Bradului.

Oficiul de cercetare Oradea

O regiune agricolă din șesul Tișei.

Beiușul, un oraș cu funcții locale.

Regiunea Vașcău cu sate suprapopulate; ocupații anexe și emigrare temporară.

Oradea.

Oficiul de cercetare Sighet

O regiune de munte cu sate pastoral-forestiere și agricole.

Orașul Sighet un centru cu funcții regionale.

Oficiul de cercetare Satu-Mare

Orașul Satu-Mare.

Țara Oașului.

DOBROGEA

Oficiul de cercetare Constanța

O regiune agricolă de sate locuite de români, turci și de sate românești colonizate la diverse momente și cu coloniști proveniți din diferite regiuni ale țării și din afară.

Carmen-Sylva, Eforia și Techirghiol, trei localități balneare de pe litoral.

Orașul Constanța, port maritim al țării și centru de contact cu străinătatea.

Oficiul de cercetare Tulcea

Două sate de coloniști trecuți în locul bulgarilor respectiv a germanilor repatriați.

O zonă de baltă și litoral cu sate de pescari.

MEMORIUL PROFESORULUI GUSTI

Rândurile ce urmează aparțin unui memoriu scris de Dimitrie Gusti, din care înțelegem nu numai problemele care îl preocupau, ci și acuzațiile care i se aduceau, lui și întregii școli sociologice; acuzațiile sunt acuzații-tip cu care la acea vreme se distrugeau carierele sau se închideau în temnițe cei care nu îmbrățișau dogmele noii puteri; argumentele dictaturii comuniste se împleteau cu cele ale supunerii față de puterea ocupantă a țării.

Sociologia va avea însă o soartă aparte, întrucât nu se dorea reorientarea ei, ci pur și simplu desființarea.

Memoriul avea mai multe pagini; nu am la dispoziție decât patru, de la 3 la 6; au fost găsite din întâmplare după ce au fost azvârlite, asemeni altor materiale publicate aci, atunci când arhiva Institutului Social a fost aruncată prin poduri sau distrusă. Așa cum este, memoriul este tipic momentului politic; celor care n-au trăit acea epocă le este greu să înțeleagă unele din argumentele cu care se apăra profesorul. Ca orice mărturie obținută sub presiune, amenințare, teamă, ea trebuie interpretată atâta cât este, dar permite și unui neștiutor să înțeleagă genul de acuzații din acea vreme și să priceapă multe din cele spuse sau scrise de oamenii care nu erau de acord nici cu dictatura, nici cu ocupația țării.

Dureros chiar și la atâția ani distanță, memoriul trebuie totuși cunoscut; el constituie o mărturie despre soarta oamenilor din acea vreme care, neînregimentați, doreau să rămână simpli oameni de știință.

Am auzit interpretări făcute asupra acțiunii profesorului sau al altora din acea vreme, cum că ar fi dorit să obțină onoruri, demnități; cât de departe de adevăr îmi apare o atare interpretare! Acești oameni încercau să-și salveze viața, libertatea, sau, ca în cazul profesorului, să salveze o disciplină. Nedatat, tonalitatea memoriului ne îndreaptă, totuși, spre atmosfera anilor care au urmat imediat căderii monarhiei.

Paul H. Stahl

7. În sincera convingere că, cultura românească are enorm de câștigat de pe urma cunoașterii marilor transformări sovietice din toate domeniile vieții, am participat la constituirea societății „Arlus” din primele zile ale întemeierii ei, fiind ales Vice-Președinte al societății.

8. Mă întreb acum, în spirit critic și autocritic, oare rezervele mele din studiul meu publicat în 1920 – despre care am vorbit mai sus – mai pot avea vreo valabilitate astăzi, când după 29 de ani au venit atâtea fapte care în mod fățiș și franc le-au înlăturat în mod public prin lucrări și prin fapte.

Nu este oare o elementară regulă dialectică, de a da la o parte tot ce este învechit și greșit pentru a pune la loc ceea ce este nou și adevărat? Nu se poate oare aplica această regulă la rezervele făcute sub influența lui Kautski din 1920 ?

De altfel, același lucru s-a făcut și cu recenzarea cărții lui Kautski, care în același an 1920 a publicat darea sa de seamă și căruia acum nu i se impută deloc acest lucru.

9. Am primit a fi Președintele Societății „Româno-Americane” în momentul când s-a afirmat că între URSS și SUA pot exista relații normale și pacifice, cu toate deosebirile de structură socială și de ideologie. Pentru a accentua acest program am ținut să stabilesc o colaborare între Societatea Româno-Americană și Societatea pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS), am propus și apoi a fost ales Vice-Președinte al Societății Româno-Americane prof. dr. C. Parhon, președintele societății ARLUS – în timp ce eu Președintele Societății Româno-Americane eram Vice-Președintele Societății ARLUS.

Imediat ce s-a constatat că această colaborare între ARLUS și USA întâmpină dificultăți, s-a suspendat orice activitate a societății și orice întrunire a membrilor ei.

10. Pe când funcționam în al treilea an ca Președinte al Academiei Române, am fost solicitat de două ori de organele competente, care păreau îngrijorate de primejduirea granițelor Transilvaniei, pe atunci încă discutate și disputate, ca prin plecarea mea în străinătate să aduc o cât de modestă contribuție la luminarea problemei acestei granițe, care avea în URSS un puternic sprijin. Am răspuns apelului, în consemnul organelor competente, am plecat în străinătate cu gândul de a fi de folos țării. Cred că i-am adus unele modeste servicii. Dar călătoriile mele în străinătate nu au fost niciodată plimbări și ocazii de reculegeri contemplative, ci totdeauna încordări, efortări de muncă fără odihnă. După ce m-am achitat de spinoasa obligație și îndatorire pe care o luasem la plecarea din țară, am fost solicitat să fac o comunicare la „Académie des Sciences Morales et Politiques” din Paris, care mă număra printre membrii ei și am vorbit despre *Bazele științifice și realiste ale păcii*.

Această comunicare a avut un oarecare răsunet și unii dintre colegii mei, membri ai Academiei din Paris au stăruit pe lângă mine că, pentru realizarea propunerilor pe care le făcusem de a crea un Institut internațional științific al națiunilor, ca un compliment științific al ONU, ar fi neapărat nevoie să mă deplasez eu însumi la sediul Organizației Națiunilor Unite pe lângă New York, unde se găseau reprezentanții celor 59 de națiuni ce o alcătuiau. Acest scop științific m-a determinat să plec în străinătate în USA; recunosc, subevaluând marile greutăți ce le aveam de întâmpinat cu crearea unui astfel de Institut internațional de cercetare științifică a națiunilor, pus exclusiv în slujba unei păci solide.

Cât am stat în USA în acest scop, m-am mărginit exclusiv la urmărirea științifică de realizare a lui. Totuși, neuitând calitatea mea de Vice-Președinte al societății ARLUS din București și în urma dorinței exprimate înainte de plecarea mea de dl. Papadopol, astăzi secretar general al Societății ARLUS, am pus societatea ARLUS în legătură cu societățile americano-sovietice.

Una dintre acestea a organizat la New York chiar o expoziție a lucrărilor și revistelor trimise de ARLUS, căreia i s-a recunoscut în acest caz superioritatea activității ARLUS-ului față de aceea a societăților americano-sovietice.

II. Deși ales și numit profesor la Universitatea din New York „École libre de Hautes Études”, creată în timpul rezistenței franceze de marii democrați Jean Perrin și Henri Faucillon, refugiați din Paris, și deși am fost deseori invitat să rămân la New York unde se crease instituția internațională preconizată de mine în comunicarea de la „Académie des sciences morales et politiques” din Paris, „Institut Social des Nations”, totuși nefiind partizanul faimosului dicton „*Ubi bene ibi patria*”, veștile ce le primisem, în proporțiile pe care le dădea distanța, de seceta și nevoile din țară, fiind profund legat de poporul în mijlocul căruia m-am născut și crescut și căruia i-am închinat activitatea, m-am reîntors în țară. Un fapt care, cred, a fost o dovadă suficientă de recunoașterea și de încrederea în noul regim.

Nu pot să nu accentuez îndeajuns acest fapt, căci în momentul când eu mă reîntorceam în țară, unii români din New York – artiștii, deputații, industriașii, diplomații – toți trimiși în misiune, au refuzat să se reîntoarcă în țară. Iar în momentul când eu mă reîntorceam, se știa că mulți români din țară căutau să fugă în străinătate.

Reîntoarcerea mea în țară, când aveam atâtea posibilități să rămân în străinătate, nu are oare nici o semnificație? Este oare acest act făcut de un fascist și reacționar, așa cum se obișnuiește câteodată a caracteriza activitatea mea?

Abia revenit în țară, ziarul „Adevărul” cerându-mi să scriu un articol în preajma săptămânii prieteniei Româno-Sovietice, am publicat acele *Impresii și constatări dintr-o călătorie în URSS* („Adevărul” din 5.10.1946), care încheie astfel : „Iată câteva trăsături din viața Uniunii Sovietice, care cred că sunt suficient de însemnate pentru a putea trage o concluzie plină de adevăr, anume că aceasta formează imaginea unei civilizații noi”.

NU SUNT FASCIST ORI REACȚIONAR

I. N-am făcut parte din clubul partidelor politice liberale, conservatoare ori țărăniste, fiind din fericire pe de o parte străin de orice veleități de parvenire și, apoi, ca un observator conștiincios al vieții publice românești, dându-mi seama de valoarea lor reală. Totuși, în 1932, mi s-a propus să fac parte dintr-un guvern țărănesc, deși nu eram membru al Partidului țărănesc, oferindu-mi-se întâi Ministerul de Externe, și apoi după ce am refuzat să primesc, Ministerul de Instrucție, al Cultelor și Artelor. Ezitarea mea a durat câteva zile. Fostul meu elev și asistent Gh. Vlădescu Răcoasa a descris aceasta destul de amănunțit. Iată propriile lui cuvinte, textul dlui Răcoasa:

„În ziua când s-a format în 1932 guvernul, scrie dl. Răcoasa, dl. Prof. Gusti primi de la un bun prieten, personaj important în partidul țărănesc, propunerea să

accepte a fi ministru de externe. Ezitând, din motive diferite, amână răspunsul definitiv până a doua zi, iar la răspunsul negativ i se propuse atunci, în legătură cu preferințele sale, Ministerul Instrucției. Deși i s-a părut mai acceptabilă această propunere, deoarece privea un domeniu al vieții publice de care se ocupase mai aproape și pentru că elaborase chiar anumite planuri de reorganizare și reformă, tratativele și ezitățile sale au durat câteva zile. Martor al tuturor acestor frământări, determinat de simțul de răspundere al unui om străin de scăderile politicianismului obișnuit, atunci mi-am dat seama de ce ar putea face o mână de oameni sinceri, corecți, idealiști și hotărâți, dar perfect de acord și deplin solidari în acțiunea lor, precisă și totuși liberă, în cadrul unui program bine definit și înțelept coordonat în prealabil. Numai așa s-ar putea realiza cu toată autoritatea, energia și promptitudinea îndreptările și transformările necesare” (articol publicat de dl. Gh. Vlădescu Răcoasa, *Prof. D. Gusti, viața, opera și personalitatea*, în vol. *XXV de ani de învățământ universitar. 1910–1935*).

Completez expunerea dlui Gh. Vlădescu Răcoasa cu afirmarea că acela care m-a determinat să înlătur ezitarea mea de două zile de a intra în guvern a fost N. Titulescu, cu care eram în raporturi de prietenie, îndemnându-mă să primesc propunerea, mai ales că fiind în guvern aş putea să-l ajut în politica de apropiere a României de Uniunea Sovietică, o politică care, cum se știe, în acea vreme era considerată ca foarte îndrăzneță.

În timp de un an am făcut parte din patru guverne, o succesiune ce a fost un semn al lipsei de seriozitate politică a timpului. Pe mine mă interesa cu pasiune problema școlii, care se afla într-o stare lamentabilă.

Am lăsat după plecarea mea din Minister, un volum de peste 1000 pagini („Un an de activitate la Ministerul Instrucției Cultelor și Artelor”, 1934), cu un sistem de proiecte de reforme ale învățământului economic și social școlar).

Pentru a da numai o pildă, în opera de combatere a analfabetismului am avut în vedere mai ales înlăturarea cauzelor lui, care în afară că sistemul școlar al regimelor era de natură a nu atrage copiii la școală, ele erau de ordin realist-economic, școlarii neputând frecventa școală, pentru că nu aveau cu ce se hrăni, cu ce se îmbrăca și pentru că zilele de muncă agricolă coincideau zilelor de școală – pentru aceasta am propus, între altele, pentru o înlăturare eficace a analfabetismului adaptarea programului școlar la realitățile sociale și economice locale, introducerea unui calendar școlar, care să elimine coincidența între zilele de școală și cele de muncă, învățătorul ambulant, în așa fel că dacă elevul nu poate veni la școală să vină ea la el, și altele.

2. N-am făcut parte din nici un guvern de dictatură carlistă, n-am luat parte sub nici un fel la alcătuirea Constituției carliste și n-am ocupat nici o demnitate publică sub regimul dictatorial carlist. Am condus o instituție pentru cultura poporului înainte de a se stabili dictatura carlistă, o instituție profund democratică prin scopurile și metoda ei: dovadă că ea nu avea ca scop propaganda dinastică este faptul că ea a fost înlăturată de dinastie.

3. Mai mult încă, sub regimul dictatorial legionar și antonescian am suferit toate rigorile dezlănțuite de ele, fiind declarat dușman al acestor regimuri. În timpul mării prigoane legionare, după asasinatele lui Iorga și Madgearu, am fost nevoit să mă refugiez 4 săptămâni în afara locuinței mele, sub amenințarea legionarilor, după ce primisem o lungă vizită nocturnă semnificativă, din partea așa-zisei poliții legionare.

Am figurat pe lista celor ce trebuiau să fie înlăturați din universitate, pe motivul că eram democrat și deci dușman al regimului. De asemeni, am figurat pe lista celor 2000 de intelectuali care trebuiau exterminați.

În sfârșit mi s-au intentat procese, s-au alcătuit comisii speciale pentru tot felul de controale, s-au făcut ingerințe chiar față de fostul prim președinte al Curții de Casație, Lupu, fără nici un rezultat.

Întreg acest cortegiu de măsuri s-au lovit de rezistența mea dârză, pornită din convingerea că regimul hitlerist, în general, și cel legionar și antonescian în special, nu pot fi de durată.

4. Această atitudine a mea s-a manifestat în mod public cu prilejul procesului intentat împotriva grupului de rezistență Vlădescu Răcoasa – Magheru, când am depus ca martor în favoarea fostului meu elev și asistent de catedră Gh. Vlădescu Răcoasa, în termeni hotărâți și care au fost considerați atunci ca îndrăzneți, dat fiind instrucțiile categorice date de guvernul antonescian pentru înlăturarea martorilor.

5. Vrednic de amintit mai este cred că, în timpul dictaturii carliste, fostul meu elev dl. Miron Constantinescu a făcut în seminarul condus de mine la Facultatea de Filosofie și Litere, următoarele lucrări amintite de ziarul „Scânteia” din 22 martie 1948, în articolul *Cui dăm votul*, Miron Constantinescu, membru al Biroului Politic al C.C. al PMR și secretar general (pe atunci) al Comisiunii Ministeriale pentru redresarea economică: A urmat literele și filosofia la Universitatea din București scrie „Scânteia”, trecându-și «cum laude» licența în sociologie cu o teză *Cauzele sociale ale răscoalei lui Horia* și apoi, continuă „Scânteia”, ca student la doctorat (este vorba de doctoratul în sociologie) susține, în toiul dictaturii o lucrare de seminar (este vorba de seminarul condus de mine) despre „Unitățile sociale în concepția marxistă”, dezvoltând în special concepția stalinistă care, pe atunci, nu era cunoscută nici directorului de seminar.

Dl. Miron Constantinescu a fost unul din eminenții cercetători pe teren, dovadă sunt publicațiile sale: *Bogații, un sat de negustori de fructe și de emigranți la oraș din Dâmbovița* (în ancheta „60 de sate românești”, vol. IV, p. 134–205, 1942); *Sepeluș, un sat de agricultori din șesul Tisei* (în aceeași anchetă, „60 de sate românești”, vol. V, p. 1–15, 1942) și mai ales cercetarea sa importantă lucrată după metoda marxistă: *Procesul de sărăcire din Oarja*, din lucrarea colectivă *Dâmbovcicul*, plasă din județul Argeș, (studiu care a apărut în „Sociologia Românească” de sub directa mea îngrijire, vol. V, p. 1–10), în timpul când autorul se afla arestat sub învinuirea de a fi activat ca comunist.

Ne îngăduim a ne pune întrebarea, oare ce profesor fascist sau reacționar ar fi permis astfel de manifestări, tocmai în momentul în care regimul dictatorial se afla în culmea lui, însoțit de cortegiul cunoscut de amenințări ?

6. Aceste fapte se explică totuși ușor, dacă luăm în considerare concepția democratică și progresistă, pe care o aveam despre menirea catedrei, pe care o ocupam.

Strămutarea din Iași, cu catedra la București în 1919 după ce am consolidat Institutul Social Român, creat în 1919, ca o reacțiune împotriva politicianilor, în timpul refugiului, când cea mai mare parte din țară era cotropită de germani. Acest Institut împreună cu Seminarul de sociologie, ambele conduse de mine, au inaugurat o operă de democratizare a științei sociale, coborându-se de pe catedră și din sferele abstracte vapoaze ale teoriei în mijlocul poporului pentru a-l înțelege așa cum el trăia și muncea din greu.

În acest fel am întreprins cercetări aprofundate cu studenții mei, la care s-au asociat diverși profesioniști, ca economiști, juriști, etnografi, folcloriști, lingviști etc., așa încât din anul 1925, an de an, câteva luni pe fiecare an, s-au studiat complet ori numai fragmentar 606 sate, orașe și regiuni de pe tot cuprinsul țării (vezi Lucia Apolzan – *Sate, orașe și regiuni cercetate de Institutul Social Român*, 1945).

În felul acesta s-a creat primul colectiv științific pe tărâmul științelor economice și sociale, căci cercetările se făceau totdeauna în echipe alcătuite din reprezentanții tuturor specialităților

unei instituții, unei categorii de oameni sau unei țări. Ambele discipline se găsesc în aceeași sintaxă, studiază aceeași realitate și, în același timp, trebuie să caute să descopere legile evoluției societăților umane, să înțelegă noțiunile ce permit cunoașterea trecutului și prezentul, sau a unei regiuni geografice cu altă.

Aceste două stări s-au vădit la Henri H. Stahl pledează pentru o cercetare critică, necesară cunoașterii a ansamblului disciplinelor sociale, găsirea legilor ce marchează evoluția umanității. Deși nu este niciodată vorba să se stabilească noi clasificări obligatorii, așa cum funcționează ele în stadiile de dictatură, ci de o liberă discuție în stabilirea unor noțiuni, noțiuni care au convingerea că vor evolua în timp și vor fi revizuite și impuse pe măsură timpului. Problemele au să fie discutate de ei și într-o lucrare apărută post-mortem (care s-a avut nici corectura nici bucuria lui de aștept și nici ai mei), text în care este analizat concret modul în care, în istoriologia românească, sunt sau nu urmate principiile care îi apar ca necesare (Probleme contuse în istoria socială a României, Editura Academiei, București, 1992, 214 pagini).

Încercările de a se ajunge la definiții acceptate de toți, tot dus totdeauna la divergențe și niciodată la definiții unice. Într-o definiție sociologică și istorică nu sunt aceleași pentru toți, nu cred în existența unor „adevăruri” definitive, ci doar în definiții „de autor”, eventual comune unor școli, unor curente. Îmi pare tot mai evident că minei când un autor folosește o noțiune esențială pentru discursul lui, trebuie să clarifice mai întâi ce înțelege prin acea noțiune (clasă socială, oraș, ex-mediu, putere politică etc.) și apoi mai departe, în felul acesta, chiar dacă definițiile personale ale celor ce îl ascultă sau îl citesc nu corespund cu ale lui, discursul devine inteligibil.

Paul H. Stahl

* Pentru precizarea unor date citate am fost ajutat de către istoricul Andrei Păpădi, cărui îi aduc aici mulțumirile.

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XII, nr. 3-4, p. 273-280, București, 2001

În îndrumarea mea pune întrebarea care ce profesor fasciist sau reacționar în
 în perioada de manifestare, tocmai în momentul în care regimul dictionarilor se
 aflau în plină înflorire de conștientizare a conștientului de amănunțit.
 Așadar, în timp ce se expunea totuși însoțit de o concepție concepută
 democratică și progresivă, pe care o aveam despre mentalitatea celor, pe care o cuprinsă
 Strămutarea din țară ca catedra la București în 1919 după ce am consolidat
 Institutul Social Român creat în 1919 ca o reacțiune împotriva bolșevismului, în
 timpul revoluției, când cea mai mare parte din țară era cuprinsă de sângină. Acest
 Institutul împreună cu Seminarul de Sociologie și Sociologie, ambele conduse de mine, au
 înaintat o operă de democratizare a mișcării sociale, colaborând de pe atunci și
 din stăruință apăsătoare ale societății în mișcarea bolșevică pentru să înțelege
 așa cum ei trăiau și minceala din țară.

În acest fel am înțeles că este o epocă de epurare în științele sociale și
 societăți diverse profesionale, ca economiștii, juristii, inginerii, toți începând să
 așa încă din anul 1922, în de ani, că în țară s-a făcut o mare epurare în științele
 umane fragmentar 600 sate, orașe și regiuni de pe tot cuprinsul țării (vezi, în
 Apoi am avut și în timpul revoluției, în perioada de război, în timpul
 în timpul războiului și în timpul revoluției, în timpul revoluției, în timpul revoluției
 economic și social, care cercetările se făceau în condiții de epurare și în
 Republica, în timpul revoluției și în timpul revoluției, în timpul revoluției, în timpul revoluției
 instrucțiile categorice date de guvernul autonom pentru înălțarea marilor.

4. Accesul la...

3. Vrednic de amintit mai este cred că, în timpul dictaturii carliste, fostul meu
 elev dl. Miron Constantinescu a făcut în semina, condus de mine la Facultatea de
 Filosofie și Litere, următoarele lucrări amintite de ziarul „Scânțea” din 22 martie
 1948, în articolul *Cui dăm votul*, Miron Constantinescu, membru al Biroului
 Politic al C.C. al PMR și secretar general (pe atunci) al Comisiunii Ministeriale
 pentru redresarea economică. A urmat literale și filosofia la Universitatea din
 București serie „Scânțea”, trecându-se acum laude liceu în sociologie cu o teză
Cauzele sociale ale războaielor lui Herja și apoi, continuă „Scânțea”, ca student la
 doctorat (este vorba de doctoratul în sociologie) susține, în tonul dictaturii o lucrare
 de seminar (este vorba de seminarul condus de mine) despre „Unitățile sociale în
 concepția marxistă”, dezvoltând în special concepția stalinistă care, pe atunci, nu
 era cunoscută nici directorului de seminar.

Dl. Miron Constantinescu a fost unul din cîmășii cercetătorii pe teren,
 dovadă sunt publicările sale: *Bogății, un sat de negustori de fructe și de emigranți
 la oraș din Dâmbovița* (în ancheta „60 de sate românești”, vol. IV, p. 134-205,
 1942); *Șepelul, un sat de agricultori din șesul Tîrei* (în aceeași anchetă, „60 de
 sate românești”, vol. V, p. 1-15, 1942) și mai ales cercetarea sa importantă lucrată
 după metoda marxistă: *Procesul de sărăcire din Oarja* din lucrarea colectivă
Dâmbovițanul, plasa din județul Argeș, (studiu care a apărut în „Sociologia
 Românească” de sub direcția mea îngrijire, vol. V, p. 1-10), în timpul când autorul
 se afla arestat sub învinuirea de a fi activist ca comunist.

Cele două studii cuprinse în paginile ce urmează – Școala Analelor și necesara reîntoarcere la istoriologia lui Iorga și Nicolae Iorga și Școala de Sociologie Românească – au fost scrise în anii din urmă ai vieții autorului; primul este datat 10 Iunie 1988, cel de al doilea, parțial publicat în 1990, este scris în 1989–1990. Ambele sunt destinate unui public larg, nu numai specialiștilor, și insistă asupra unor gânduri pe care le întâlnim încă de la primele lui publicații. Ele insistă asupra unei idei care se impune tot mai mult, unitatea științelor sociale și, deci, necesara cunoaștere a celor două mari discipline, istoria și sociologia. Ambele studiază aceeași temă, viața în societate a oamenilor; ceea ce le diferențiază, însă, și influențează în consecință metodele lor de lucru este faptul că prima disciplină se ocupă de trecut, cea de a doua de lumea contemporană.*

Distincția dintre trecut și prezent este ușoară atunci când comparăm antichitatea cu prezentul, dar devine fără teme atunci când ne raportăm la anii în care trecutul și prezentul se întâlnesc; cât de numeroși sunt acești ani pe care îi revendică drept obiect de studiu ambele discipline? un secol sau mai mult? încep oare de atunci de când sociologia se constituie în secolul trecut ca știință? Cred că distincția nu este necesară întrucât nici un răspuns nu poate mulțumi toată lumea.

Un istoric și un sociolog care studiază aceeași societate existentă, spre pildă, la începutul secolului al XX-lea, vor proceda la fel sau diferit? Sunt tentat să spun că vor face exact același lucru, doar elementele de ordin personal legate de formația fiecăruia ar putea duce la o diferențiere, nicidecum însă la una fundamentală. Însăși punerea problemei ne face să înțelegem cât de mult aceste două discipline se pot confunda în anume momente.

Se încearcă uneori insistent să se facă următoarea deosebire între ele: astfel, spre deosebire de sociologie, istoria studiază doar situații particulare, pe care nu putem să le repetăm într-un laborator și, deci, nu putem nici stabili legi generale, nici definiții care să asigure compararea unei societăți cu alta. Această pretinsă deosebire cu sociologia este factice, întrucât tot atât de individualizate și nerepetabile sunt și anchetele sociologului asupra unui sat, unei industrii, unei categorii sociale și așa mai departe. Ambele discipline se găsesc în aceeași situație, studiază cazuri individuale și, în același timp, trebuie să caute să descopere legile evoluției societăților umane, să definească noțiunile ce permit compararea trecutului cu prezentul, sau a unei regiuni geografice cu alta.

Aceste două studii semnate de Henri H. Stahl pledează pentru o aceeași cauză, necesara cunoaștere a ansamblului disciplinelor sociale, găsirea legilor ce marchează evoluția omenirii. Desigur, nu este nicidecum vorba să se stabilească noi clasificări obligatorii, așa cum funcționau ele în starea de dictatură, ci de o liberă discuție în stabilirea unor noțiuni, noțiuni care au convingerea că vor evolua continuu, fără a reuși vreodată să împace pe toată lumea. Problema avea să fie discutată de el și într-o lucrare apărută post-mortem (care n-a avut nici corecturile, nici bunul lui de tipar și nici al meu), text în care este analizat concret modul în care, în istoriologia românească, sunt sau nu urmate principiile care îi apar ca necesare (Probleme confuze în istoria socială a României; Editura Academiei, București, 1992, 214 pagini).

Încercările de a se ajunge la definiții acceptate de toți au dus totdeauna la divergențe și nicidecum la definiții unice. Însăși definirea sociologiei și istoriei nu sunt aceleași pentru toți; nu cred în existența unor „adevărate” definiții, ci doar în definiții „de autor”, eventual comune unor școli, unor curente. Îmi pare tot mai evident că atunci când un autor folosește o noțiune esențială pentru discursul lui, trebuie să clarifice mai întâi ce înțelege prin acea noțiune (clasă socială, oraș, ev mediu, putere politică, trib și așa mai departe). În felul acesta, chiar dacă definițiile personale ale celor ce îl ascultă sau îl citesc nu corespund cu ale lui, discursul devine inteligibil.

Paul H. Stahl

* Pentru precizarea unora dintre citate am fost ajutat de către istoricul Andrei Pippidi, căruia îi aduc vii mulțumiri.

ȘCOALA ANALELOR ȘI NECESARA REÎNTOARCERE LA ISTORIOLOGIA LUI IORGA

H.H. STAHL

Au apărut în ultima vreme, în Editura Meridiane, o serie de lucrări de istorie sociologizante, din curentul așa-numit al Școlii Analelor, care au avut darul să intereseze pe sociologii noștri. În special, au impresionat lucrările marelui istoric care a fost Fernand Braudel (1902–1987), la care se adaugă cele ale lui Georges Duby, Pierre Chaunu, Jacques Le Goff, plus cele ale lui Immanuel Wallerstein (încă netraduse la noi), creator al unui *Center Fernand Braudel for the Study of Economics and Civilisations*, director al periodicului „Review” de mare răsunet internațional, (ajuns azi la al XIV-lea an de apariție)¹.

Școala Analelor este de fapt un curent de gândire „sociologizantă”, interdisciplinară, creat în 1927 de către istoricii Lucien Febvre (1876–1956) și Marc Bloch (1886–1944), prin revista „Annales d’histoire économique et sociale”. Ea este continuată din 1946 de către Fernand Braudel sub numele de *Annales: économies, sociétés, civilisations*, încercare de sinteză a disciplinelor sociale ale oamenilor din toate timpurile, inclusiv a celor actuale.

Interdisciplinaritatea este însă una din preocupările majore și ale sociologilor, astfel că este firesc ca lucrările Analelor să-i intereseze și pe ei, cel puțin tot atât de mult cât pe istorici. Școala Analelor a avut un larg răsunet internațional²; în țară la noi, până în anii din urmă, această școală a pătruns prea puțin, astfel că este explicabil de ce inițiativa Editurii Meridiane de a publica câteva din lucrările acestei școli au avut un atât de mare răsunet încât poate fi socotit un real eveniment cultural. El merită a fi analizat și explicat.

¹ Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, 1940 (în românește 1985); *Structurile cotidianului și Jocurile schimbului* – 1979 (în românește 1984–1985); în *La dynamique du capitalisme* rezuma în trei conferințe cele trei volume ale lucrării *Civilisation matérielle, économie, capitalisme aux XV–XVII-ème siècles* – 1986; *Identité de la France. Les hommes et les choses* – 1986. Immanuel Wallerstein *The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy, in the sixteenth Century*, și *The Modern World System; mercantilism and the consolidation of the European World System; 1600–1750*, 1980.

² Un număr al revistei „Review” din 1978 a purtat titlul *The Impact of the Annales School of the Social Sciences*, cu o impresionantă colaborare internațională din care oamenii de știință români lipsesc.

Este mai întâi de semnalat că aceste lucrări apar în țara noastră la capătul unei lungi perioade în care istoriografia, în ciuda unui efort impresionant de strângere și de publicare de documente, a lăsat mult de dorit din punct de vedere teoretic, căci s-a mărginit la repetarea obsesivă a unei formule interpretate dogmatic, potrivit căreia istoria tuturor societăților din lume nu ar fi decât ilustrarea unei scheme teoretice de dezvoltare uniliniară de la comuna primitivă, la sclavagism, feudalism și capitalism. Istoria țărilor românești a fost astfel silnicită ca să intre în acest calapod al formulei, adevărat „pat al lui Procut”, socotită adevăr incontestabil, care deci nu mai are nevoie de o redovedire, nici de clarificarea conceptelor folosite și nici măcar de o cronologie clară, unii istorici afirmând de pildă că „feudalismul” a luat ființă încă din Dacia traiană sclavagistă, îndată după părăsirea ei de către Aurelian”, alții socotind că el trebuie plasat abia în veacul al X-lea, dat fiind că migrațiile barbare au „frânat” dezvoltarea normală, încetinind-o, fără totuși să o poată opri.

Cititorii lucrărilor de istorie din Școala Analelor au avut surpriza să vadă că e posibilă, totuși, o altfel de istorie decât cea a repetării monotone a aceluiași formule și mai ales să aibă dovada importanței ideii lui Marx, că în adâncul fiecărei societăți există o bază economică ce poate fi folosită ca o unealtă de cercetare rodnică, asigurând căi de analiză a vieților sociale deschizătoare de vaste orizonturi teoretice.

Aceasta era cu atât mai interesant cu cât problema fundamentală de care se ocupă Braudel este tocmai geneza capitalismului, concepută însă mult mai complicat decât ca o simplă creștere în sânul feudalismului a unor germeni de capitalism. De altfel, însuși conceptul de „feudalism” e socotit a fi gol de conținut, Braudel nesfiindu-se să scrie că „sunt la fel de alergic, ca și Marc Bloch și Lucien Febvre la cuvântul de feudalism, atât de des folosit. Acest neologism, derivat din latina târzie (*feodum* = fief) ... pentru ei ca și pentru mine nu privește decât fieful și ceea ce depinde de el, și nimic altceva”. De aceea Braudel preferă să numească societatea europeană dintre secolele XI și XV „Europa A”, și pe cea de după secolul al XVI-lea „Europa B” pentru a evita termenii de feudalism și de capitalism, căci aceste „etichete, deși comode, ascund realitatea mult mai complexă a coexistenței unui complex de societăți care se sprijină, mai bine sau mai prost, unele pe altele”.

Cu alte cuvinte, „feudalismul” n-ar fi „un sistem, ci niște sisteme, nu o ierarhie, ci niște ierarhii, nu un ordin, ci niște ordine; nu un mod de producție, ci moduri de producție; nu o cultură, ci niște culturi, niște conștiințe de sine, limbaje, arte, moduri de a trăi, totul trebuind a fi pus la plural”³.

Aceasta înseamnă că Braudel, părăsind schema simplistă a unei societăți considerate pe dimensiunea unică a modului său de producție, se angajează într-o istorie cu *n* dimensiuni clasificabile pe următoarele „palieri”:

a. o istorie imuabilă, sau extrem de lent schimbătoare, cea a relațiilor dintre oameni și mediul geografic în care trăiesc;

³ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. II, p. 127, cf. și notele de la pagina 366.

b. o istorie socială, de lungă durată, a activităților umane de diverse categorii, economice, sociale și culturale, acoperind intervale de „timp lung”;

c. o istorie „evenimentială”, de acțiuni efemere, care pier fără urmă îndată după apariția lor, trăind deci doar un „timp scurt”.

Concret vorbind, Braudel studiază istoria plecând de la manifestările materiale ale acestor diverse paliere, ducând la anume structuri sociale cărora le dă numele de „economii-lume”, descrise și definite astfel: „Spre deosebire de economia mondială, prin care se înțelege economia lumii întregi, „piața” întregului univers (cum spunea deja Sismondi), prin *économie-lume* (*économie-monde*), cuvânt pe care l-am croit plecând de la nemțescul Weltwirtschaft, înțeleg economia unei porțiuni numai din planeta noastră, în măsura în care formează un întreg economic”⁴. Și mai departe afirmă: o economie-lume se poate defini drept o triplă realitate:

- ocupă un anume spațiu geografic, are deci limite care o explică și care variază, deși cu o certă încetineală; există chiar neapărat, din timp în timp, dar la lungi intervale, anume rupturi;

- o economie-lume are totdeauna un pol, un centru, reprezentat printr-un oraș dominant, pe vremuri un oraș-stat, astăzi o capitală, cu înțelesul de capitală economică, putând exista chiar cu durate prelungite două centre simultane... unul din acestea sfârșind prin a fi eliminat;

- orice economie-lume se împarte în subzone succesive; este mai întâi miezul, regiunea care se întinde în jurul centrului; apoi vin zonele intermediare, în jurul axului central; în sfârșit, foarte largi margini care în diviziunea muncii acestor economii-lume se află subordonate, mai mult dependente decât participante. În aceste zone periferice, viața oamenilor e mai mult un infern, pricina fiind desigur doar situația lor geografică⁵.

Studiind în special geneza economiei-lume capitaliste, Braudel o descrie ca fiind alcătuită din juxtapunerea unor multiple societăți, unele incipient capitalist și altele mediane, altele aflate în servaj, ba chiar unele fiind sclavagiste, între toate existând însă o reciprocitate de relații. Astfel, Europa occidentală a transferat în cadrul lumii noi a Americii, ca și cum ar fi reinventat-o, sclavia de tip antic, iar în Europa de est a impus un „al doilea servaj”, formă paradoxală pe care o semnalase și Engels. Această economie-lume europeană a avut diverse centre a căror soartă, oricare va fi fost, a depins de capacitatea „periferiei” de a le aproviziona; după cum și periferiile au fost obligate să se modeleze după nevoile centrelor. Mișcarea acestor centre nu poate fi însă descrisă decât pe dimensiunea timpului lung. O

⁴ F. Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Editions Arthaud, Paris, 1985, de fapt o serie de trei conferințe rezumând cele trei volume citate mai sus.

⁵ Este de adăugat observația pe care o face Braudel cu privire la conceptul de *World-System* folosit de Imm. Wallerstein, cu care este, în principiu, de acord, deși Wallerstein spune că nu există decât o singură economie-lume, cea europeană, care prinde chip în secolul al XVI-lea, pe când Braudel crede că încă din evul mediu, ba chiar din antichitate, lumea a fost împărțită în diverse zone economice coerente, adică în mai multe economii-lume coexistente.

astfel de centrare a avut loc spre anii 1300–1380 în beneficiul Veneției; spre 1506, printr-un salt brusc și gigantesc s-a mutat la Anvers; apoi pe la 1560 se constată o reîntoarcere în Mediterana, nu însă la Veneția ci la Genova. Apoi centrul se mută la Amsterdam unde se stabilizează timp de două secole, pentru ca între 1780–1815 să se deplaseze la Londra și după 1929 să traverseze Atlanticul și să se mute la New York. Aceste mutări sunt totdeauna efectul unei „crize” generale și prelungite din care ies câștigătoare centrele mai puternice.

Braudel adaugă însă că, în afară de această economie lume-europeană capitalistă, există și alte economii-lume, aflate în concurență și competiție cu cea europeană, cum a fost cea a imperiilor otoman și rusesc, cărora însă nu le acordă un studiu anume.

Câteva concluzii merită a fi trase, din acest mod de a concepe istoria, pe care îl practica Braudel și cei din Școala Analelor:

- mai întâi, faptul că e părăsită, hotărât și ostentativ, schema dezvoltărilor uniliniare, obligatorii, de la feudalism la capitalism;

- istoria acestor economii-lume este concepută ca o „istorie universală” care nu poate fi înțeleasă decât prin analiza simultană a tuturor vieților locale aflate în rivalitate și luptă;

- economiile-lume nu sunt un haos de fapte răzlețe, ci un „cosmos” de elemente care se determină reciproc, formând un singur bloc;

- între elementele componente ale acestor economii-lume, dominant este cel economic, idee mărturisit declarată a fi fost preluată din teoria lui Marx, de unde și titulatura de economie-lume;

- fenomenelor economice li se adaugă și altele care formează laolaltă o „lume”. Printre ele, cele geografice interpretate, în special, ca facilitând mijloacele de transport de oameni și mărfuri, maritime, fluviale, terestre; aceasta explică de ce Braudel își axează cercetările pe Mediterana, așa cum odinioară Lucien Febvre o făcuse axându-se în jurul Rinului;

- în sfârșit, „lumea” aceasta dispune de o serie de creații culturale, sociale și de civilizații, cum o sugerează însăși titulatura Analelor.

*

În ce măsură istoriologia română are de învățat de la Școala Analelor? Fără îndoială, foarte mult, începând cu extraordinara erudiție pusă în analiza fenomenelor economice. Dar înainte de toate se impune o reîntoarcere la istoriologia lui Iorga care, în multe privințe, a avut, despre mersul istoriei universale, teorii asemănătoare cu cele ale Școlii Analelor. Nu este locul să intrăm pe larg în analiza acestei probleme, spicuim doar câteva aspecte mai grăitoare.

Încep cu termenul de „timp lung” creat de Braudel, care pare a fi impresionat deosebit pe cititorii români. Ar fi inutil să discutăm problema filosofică a timpului în sine, pentru a arăta că nu există timp lung și timp scurt, ci numai fenomene

sociale de diverse tipuri, unele sunt „evenimente” efemere, care dispar fără urmă imediat după apariția lor, pe când altele sunt fenomene de lungă durată, precum structurile sociale, care persistă multă vreme, și procesele sociale care se desfășoară pe lungi intervale, marcate periodic de crize ascendente sau descendente.

Adevărul este că istoricul dornic să înceteze practica istoriei evenimentiale, de simplă povestire a evenimentelor, este interesat primordial de structurile sociale și procesele sociale, deci de fenomenele de timp lung, singurele care pot explica „istoria în adânc” a omenirii („histoire profonde” ar spune Braudel). Dar acest adevăr îl învățasem de mult de la Iorga.

Iorga nu era un făuritor de terminologii surprinzător de inedite, ci se mulțumea să folosească cuvintele vorbirii curente, având însă darul de a-și exprima ideile prin imagini atât de sugestive, încât cine le-a cunoscut nu le poate uita. Astfel, el afirma încă de mult că „realitatea nu trebuie observată în fiecare zi, pentru că atunci nu se înțelege nimic dintr-însa. Aceasta ar însemna a se citi o carte în literele ei, un rând azi și un rând mâine. Din cea mai sublimă carte de poezie sau din cea mai înaltă filozofie n-am înțelege în felul acesta nimic. În dezvoltarea lucrurilor umane, realitatea momentului nu e mai mult decât litera desfăcută, care n-are nici un înțeles. Iar cartea nu se poate înțelege fără legătura între aceste litere, pe care o dă permanența principiului care vine de la subiect dar unește și explică obiectul lipsit de lumină în sine”⁶.

Insistența, deseori afirmată, a necesității de a studia instituțiile, așezămintele sociale, arată clar că Iorga dorea depășirea istoriei anecdotice, a biografiei „strălucitoarelor păpuși de la suprafață”, a războaielor purtate între marii zilelor, în favoarea unei istorii a fenomenelor „de adânc”, a celor care cuprind, cu dramele lor tăcute, lungi intervale de timp și care formează de fapt miezul însuși al istoriei omenirii.

Un alt adevăr pe care îl știm de la Iorga și nu de la Braudel, stă în legătură cu încercarea de a stabili rolul determinant al geografiei în istorie. Încă de la cele dintâi lecții universitare, Iorga a acordat problemei acesteia o importanță deosebită nu numai pentru că acordă lucrărilor lui Buckle o importanță capitală, ci și pentru că era convins că drumurile maritime, fluviale, terestre au un rol atât de important în istoria omenirii, încât ele pot forma axa unor studii de istorie privind viața popoarelor pe care aceste drumuri le parcurg. Față de Rinul studiat de Lucien Febvre, sau de Mediterana care l-a preocupat pe Braudel, Iorga a prezentat încă de mult o serie de istorii axate pe asemenea regiuni geografice. Amintim astfel lucrările intitulate Chestiunea oceanelor (1919), Chestiunea Rinului (1922), Chestiunea Dunării; istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestie (1913), Chestiunea Mării Mediterane; istoria Europei de miazăzi în legătură cu această chestie (1914).

⁶ Nicolae Iorga, *Prolegomene la o istorie universală. Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, 1910, vol. I, p. 77.

Faptul că Iorga nu pune accentul în mod explicit pe fenomenele economice, cum o face Braudel, nu înseamnă că le ignoră importanța. Mările și fluviile erau luate în considerare, întrucât erau căi de navigație ce transportau nu numai idei, ci și oameni și mărfuri. Cât despre căile terestre este suficient să amintim că Iorga socotea că drumurile care legau Occidentul de Orient, avându-și punctul de sudură în țările noastre, sunt suficiente pentru a explica necesitatea și posibilitatea ființării aici a Statelor autonome ale Moldovei și Munteniei.

Important rămâne însă faptul că Iorga insista pe ideea (centrală și la Braudel) că economiile-lume (cărora Iorga le dă numele de „civilizații”), nu se succed uniliniar, la șir, unele după altele, într-o ordine fatală, cuprinzând doar cinci trepte, ci sunt dimpotrivă multiple, coexistând laolaltă, în rivalitate și luptă, între toate existând relații pe care istoricul este dator a le cerceta, în spiritul cu care fiziologul studiază diferitele organe ale unui trup viu. Iorga concepe astfel o istorie a civilizației, care înseamnă nu numai istoria culturii formate, ci istoria culturii care circulă. Ca atare, interesante nu sunt civilizațiile izolate, „insulițele culturale”, ci „dezvoltarea unor societăți cu legături strânse între dânsese, între care circulă anume idei politice, peste care se întind anume opere de cugetare, mai presus de care încearcă să se organizeze ceva nou”⁷.

Există desigur „civilizații inițiatoare”, care însă „stau acasă” fără să se răspândească. Acestea însă nu-l interesează, întreaga lui atenție fiind îndreptată spre o „istorie universală”, considerată global, în care „istoria unui popor nu atinge istoria celorlalte prin mențiuni fugare sau scurte capitole de influențe reciproce, ci se fixează și păstrează în mediul firesc de universalitate umană, căruia îi aparține în cea mai superioară esență și istoria universală, la rândul ei, nu va mai fi o culegere de istorii naționale grupate după motive geografice ori culturale, de revărsări și cuceriri pe toate terenurile, de strămutări, transformări, potențieri și slăbiri, care trebuie să fie singurul ei domeniu”⁸.

Toate aceste afirmații sunt întărite prin nenumărate descrieri de fapte și situații, iar nu prin simple aplicări de „etichete” precum cele de feudalism, feudalism incipient, feudalism dezvoltat, postfeudalism – care nu lămuresc decât înșelător fondul problemei.

Astfel, pentru a descrie soarta popoarelor balcanice, vlahe, sârbești, bulgare și grecești în cadrul imperiului bizantin, Iorga redactează volumul atât de important pentru istoria noastră, *Formes byzantines et réalités balkaniques* (1922), în care conceptul de „forme” se referă clar la ceea ce Braudel ar fi numit economia-lume a imperiului bizantin, căci Braudel admite existența (în afara unei économie-monde a Europei occidentale) și a unor imperii, citând în speță pe cel otoman și rus.

Iorga, interesat încă de mult de existența unor „imperii în care ne-am aflat cuprinși timp de veacuri”, cum au fost imperiile nomade ale cumanilor, tătarilor și

⁷ Nicolae Iorga, *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice*, 1910.

⁸ Nicolae Iorga, *Două concepții istorice*; în volumul *Generalități cu privire la studiile istorice*, 1911.

apoi, în continuarea acestora, a celui otoman, a insistat asupra importanței acestei situații, arătând că imperiul mongol al tătarilor a fost „unul din cele mai mari imperii pe care le-a cunoscut lumea. El se întindea de la hotarele Chinei până în Carpați, peste atâtea popoare felurite, cărora li se impunea aceeași pace a împărătescului han, aceleași practice de comerț, același sistem de măsuri, greutate, de monedă, același regim vamal. Comerțul mondial a folosit enorm de pe urma imensului stat mongol, care sub atâtea raporturi a pregătit vremea nouă ale economiei generale”⁹.

Cât despre imperiul otoman, Iorga nu se sfia să spună că „organizația lui era admirabilă, netăgăduit superioară aceleia a țărilor creștine din centrul și din apusul Europei”¹⁰.

Acestor idei de istorie universală, (care desigur vor părea stranii multora din istoricii actuali, care cred că „mongolii nu au avut alt rost decât să frâneze dezvoltarea noastră normală de la sclavagism la feudalism, fără a o putea opri” și care de asemenea socotesc că imperiul turcesc nu a avut alt rost în istoria noastră decât de a ne jefui și împila), Iorga le mai adaogă încă o concepție de clar caracter sociologic, anume posibilitatea ca unele forme de viață socială să nu fie decât continuarea unor forme moștenite de la predecesori. Este deci teoretizată posibilitatea ca, în mod normal, anume forme de viață să se „substitue” altora anterioare. Așa explică, de pildă, Iorga statul moscovit ca o prelungire a celui mongol, statul morav al Boemiei ca o continuare a celui carolingian, și propriul nostru stat ca o prelungire a celui ieșit din simbioza româno-cumană.

În încheiere, afirmăm că lectura atentă a lui Braudel și a întregii Școli a Analelor, constituie un îndemn statornic de reîntoarcere la cele ce învățasem pe vremuri de la marele nostru istoric care a fost Nicolae Iorga.

⁹ Nicolae Iorga; *Chestia oceanelor*, p. 10.

¹⁰ Idem., *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, 1913, p. 29.

NICOLAE IORGA ȘI ȘCOALA DE SOCIOLOGIE ROMÂNEASCĂ

H.H. STAHL

O PARALELĂ GUSTI - IORGA

Aș vrea, în cele câteva pagini care urmează, să stabilesc un adevăr asupra căruia nu s-a insistat până acum; anume că, în dezvoltarea „Școlii de Sociologie Românească” creată de Dimitrie Gusti, Nicolae Iorga a avut o înrăurire atât de puternică, încât se cuvine a fi socotit drept unul din marii ei învățători.

Afirmația poate părea paradoxală, căci se știe că Iorga nu avea despre disciplina sociologiei o părere dintre cele mai bune. Dimpotrivă, a luat deseori atitudini de hotărâtă persiflare. Cine nu-și amintește oare următorul pasaj? „Sociologia! E foarte delicat să-mi exprim părerea asupra acestei științe. Sunt științe care n-au cărți și n-au profesori încă, științe în formație, care n-au ajuns să încapă în cărți și să fie reprezentate prin profesori. Sociologia este însă una din acele discipline care au cărți și au profesori înainte de a exista ele însele ca știință. Evident, prefer știința care caută încă profesorii ce vor veni și care tinde către cartea ce va fi, față de disciplina intelectuală care-și caută cărțile și profesorii, fără să existe”¹.

Numai că asemenea luări în derâdere socoteam că nu ne privesc pe noi, grupul de tineri sociologi care încă din 1925 începuserăm a ne strânge în jurul Catedrei de Sociologie, Etică și Politică a Facultății de Litere și Filozofie din București, pentru a participa la campaniile de „monografii sociologice” pe care le organiza anual Dimitrie Gusti, în dublul scop de experimentare a teoriei lui sociologice prin confruntarea experimentală cu realitățile concrete, precum și de cunoaștere a vieții sociale a satelor și orașelor noastre, până la posibilitatea elaborării unei „Sociologii a Națiunii”.

Fusese creată în acest scop o metodologie originală de cercetare și se formase o mentalitate profesională de investigatori sociali.

Ca atare, luasem și noi o atitudine critică, poate încă mai necruțătoare decât a lui Iorga, față de toți „sociologii” din lume, pe care îi acuzam că, incapabili fiind de a face cercetări de teren, nici măcar atât cât le făceau antropologii, etnografii, folcloriștii și lingviștii, se mulțumeau să expună pedant seria vechilor teorii emise despre viața socială a oamenilor, începând cu acel „zoon politicon” al lui Aristot și

¹ Nicolae Iorga, *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice*, București, 1916, p.19.

continuând până la cele mai moderne „filozofii sociale” (potrivit terminologiei introduse de Comte); specialiști fiind deci în „părerii personale despre părerile altora”, șoareci de bibliotecă, ei ne păreau tot atât de ridicoli cât ar fi fost profesorii de chirurgie care n-ar fi pus în viața lor mâna pe un bisturiu.

O bună parte din cei care începuseră a forma „Școala de Sociologie Românească” (adică de cercetare sociologică a problemelor sociale românești) eram însă nu numai studenții lui Gusti, ci și ai lui Iorga.

Era deci firesc să încercăm a lămuri în ce constau divergențele dintre acești doi mari profesori, care în fond urmăreau același scop, cunoașterea poporului românesc. Iorga (1871–1941) pe calea elaborării unei „istorii a neamului românesc” în cadrul „istoriei universale”, iar Gusti (1880–1955) prin crearea unei „sociologii a națiunii românești”, parte integrantă a unei teorii generale de sociologie a națiunilor lumii; deosebirea dintre ei consta doar în faptul că Iorga cerceta numai trecutul istoric, pe când Gusti investiga numai prezentul.

Ceea ce îi apropia însă pe amândoi era faptul că Iorga nu se mulțumea cu simpla „istoriografie” povestitoare de evenimente, ci dorea elaborarea unei „istoriologii”; după cum și Gusti refuza să facă doar o „sociografie”, fie ea chiar atât de pretențioasă cât o dorea Rudolf Steinmetz, și urmărea crearea unei „sociologii” științifice.

Deosebiri și asemănări, dintre gândirile acestor doi mari profesori, constituie obiectul unui posibil studiu, care merită să fie făcut cu atât mai mult cu cât, de-a lungul anilor, atât Iorga cât și Gusti au părăsit pozițiile lor teoretice inițiale; acestea stabileau bariere de netrecut între disciplina istoriei, (socotită o reconstituire a trecutului omenirii, și cea a sociologiei – mărginită la exclusivă constatare a prezentului), pentru a ajunge la concluzia inversă, a unei necesare suduri între istorie și sociologie. Pentru a lămuri acest dublu mers al gândirii lui Iorga și Gusti, cu sensuri inverse dar cu aceleași concluzii, a fost necesar să pornim de la studierea doctrinelor științifice, privind viața socială care aveau curs pe vremea când atât Iorga cât și Gusti își făcuseră studiile în Germania, adică pe la sfârșitul veacului al XIX-lea, epocă dominată de controversele așa-numitului *Methodenstreit*, care consta tocmai în rezolvarea problemei „barierelor” ce trebuiau ridicate – sau dimpotrivă suprimate – între domeniile de cercetare ale vieții sociale, despărțind categoric cercetarea trecutului de cea a prezentului.

Studiind deci controversa Iorga – Gusti din acest punct de vedere, am constatat că ea nu era decât o sechelă întârziată a „Methodenstreit”-ului, de care, la începutul carierei lor, acești doi mari profesori nu se putuseră dezbăra, Iorga fiind încă adeptul filozofic al istoricului Ranke, iar Gusti adept al științelor sociale particulare, poate mai mult sub influența lui Wundt decât a altora.

SCHELELE VECHILOR CONTROVERSE ALE *METHODENSTREIT*-ULUI

Cearta cu privire la „metodele” de cercetare a vieții sociale luase naștere în jurul anului 1900, datorită faptului că o serie de discipline sociale nou constituite, economia politică, geografia umană, psihologia socială, științele juridice și cele „camerale” (cum

i se spunea pe vremuri politologiei), antropologia, demografia, statistica socială etc., începuseră toate să aibe pretenția de a explica ele, fiecare în parte, mersul vieții sociale, în opoziție cu tradiționala „istorie” și „filozofie a istoriei”, războindu-se între ele, fiecare revendicând nu numai întâietatea, ci și dreptul de a monopoliza știința socială.

În acest scop, toate aceste discipline luptau pentru a dovedi că dispuneau de un domeniu de cercetare propriu, de metode și tehnici de cercetare specifice lor, trasând în jurul lor granițe despărțitoare de netrecut. Aceasta îl și făcea pe Iorga să nege posibilitatea unei sociologii, precum și pe Gusti să restrângă cercetările exclusiv la cunoașterea actualității.

Amândouă aceste poziții nu se păreau însă greșite, existența „disciplinelor de graniță” făcându-ne dovada unei posibile și necesare călcări a limitelor arbitrar trasate între discipline, deci a unor sinteze dintre două sau mai multe discipline, în speță aflându-se în cauză istoria și sociologia.

NECESARA SINTEZĂ A SOCIOLOGIEI CU ISTORIA

Lichidarea controverselor Iorga – Gusti o vedeam deci efectuată, în principal, prin anularea graniței dintre „istorie” ca cercetare a trecutului și „sociologie” ca analiză a prezentului, fiindu-ne clar că între „ce a fost” și „ce este” nu există nici un hiatus, nici o cezură, ci o soluție de continuitate, viața socială desfășurându-se fără oprire, „ce este” nefiind decât continuarea a „ce a fost”, stadiu de plecare spre „ce va fi”. Eram deci convinși că stările actuale ale satelor pe care le studiam se explicau prin trecutul lor.

Desigur, metodele și tehnicile de cercetare folosite de istorici în **reconstituirea** trecutului erau altele decât cele de **constatare** a prezentului. Dar considerând prezentul drept capăt de fir al unei lungi evoluții anterioare, gândeam că poate era posibil un mers repetat de „du-te – vino” de la trecut la prezent; dar și invers, de la prezent spre trecut, folosindu-se simultan învățăturile celor două discipline².

Pentru a urmări cum a fost până la urmă posibilă această sinteză între istorie și sociologie, e necesar să urmărim pas cu pas problema, începând prin expunerea – fie și schematică – a poziției inițiale, precondizată de Gusti la începutul carierei lui.

SCHEMA TEORETICĂ A SOCIOLOGIEI GUSTIENE INTERDISCIPLINARE

Dimitrie Gusti urmasa în Germania cursurile celor mai de seamă profesori ai vremii, nu numai cei de filozofie, ci și ai ansamblului științelor sociale particulare,

² Eram atenți și la cele spuse de Charles Seignobos în lucrarea sa, pe vremuri „senzațională”: *De la méthode historique appliquée aux sciences sociales*, Paris, 1891.

mergând până la cunoașterea lor temeinică. Accentul pare a fi fost pus pe studiul economiei politice, dreptului, geografiei. Doctoratul însă și l-a luat sub îndrumarea lui W. Wundt, deci în cadrul laboratorului de psihologie experimentală a acestuia.

Dar profesorul care pare să fi avut asupra lui o influență deosebită a fost Paul Barth, erudit cunoscător al istoriei doctrinelor sociale, având meritul de a fi cel dintâi care a propus o sinteză a tuturor disciplinelor sociale „particulare”, efectuată în cadrul unei „filozofii a istoriei”, transformată în „știință”. Lucrarea lui din anul 1897, despre o filozofie a istoriei ca sociologie³, cuprinde un inventar critic al tuturor „sociologiilor” apărute până la el, cu mențiunea că toate sunt „parțiale”, în dublul sens al cuvântului; pentru că nu cuprind decât o parte din totalul problemei și pentru că sunt părtinitoare, acordând valoare de factor causal exclusiv fenomenului luat în cercetare de fiecare disciplină în parte. De la Paul Barth, Gusti a preluat ideea de bază a unei posibile și necesare sinteze între toate disciplinele sociale particulare, pe care însă nu o vedea realizată în cadrul unei „filozofii a istoriei”, ci în al unei nou create discipline sociologice.

Ceva din rămășițele *Methodenstreit*-ului mai erau încă vizibile la Gusti, în sensul că nu era ridicată bariera dintre istorie și sociologie, adică dintre cercetarea trecutului și a prezentului, în ciuda prezenței – așa cum vom arăta – a unui „cadru istoric” ca parte integrantă a sociologiei.

TEORIA „MANIFESTĂRILOR” ȘI „CADRELOR” SOCIALE

Schema teoretică, pe care o propunea Gusti ca unealtă de cercetare a vieții sociale actuale, avea un caracter eminent „materialist”, mai corect spus, „behaviorist”. El punea adică temei pe cunoașterea realităților concrete exterioare nouă, nu pe introspecții psihologice, ci pe experimentare. (Nu trebuie uitat stagiul făcut de Gusti în laboratoarele de psihologie experimentală ale lui Wundt). E de înțeles deci de ce, din vălmășagul realităților vieții sociale, Gusti a ales „manifestările” concrete ale activităților umane drept bază de plecare, clasificându-le în patru mari grupe: economice, juridice, administrativ-politice și spirituale.

Aceste multiple „activități” umane presupun existența unor „voinți”, oamenii activând deliberat în vederea obținerii unor anume rezultate, ansamblul acestor acte de voință constituind un bloc coerent, logic și psihologic coordonat, căruia Gusti i-a dat numele de „voință socială”.

Termenii de „voință socială” (cu vagi reminiscențe din „voința generală” a lui Rousseau) au putut fi contestați, însă nu justifică socotirea întregului sistem gustian ca fiind „idealist istoric”, cum deseori s-a afirmat⁴.

³ Paul Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie, Erster Teil; Einleitung und kritische Übersicht*, Leipzig, 1897, 306 p. De folosit este însă ediția a 2-a, considerabil sporită, cu subtitlul *Grundlegung und kritische Übersicht, Dritte und Viertwiederum durch geschene und erweiterte Auflage*, Leipzig, 1922, 870 p.

⁴ Ar fi de arătat în ce măsură acest concept de „voință socială” derivă și diferă de teoria similară a lui Barth, expusă în lucrarea sa *Die Geschichte der Erziehung, in soziologischer und geistlicher Belichtung*, 1925.

Toate aceste patru „manifestări” coordonate între ele, ale „voințelor” oamenilor, aveau loc în cadrul unor situații preexistente, străine de intențiile oamenilor, cărora Gusti le-a dat numele de „cadre condiționante”, grupându-le și pe acestea tot în patru categorii, unele din ele fiind „naturale”, precum cele ale mediului geografic („cosmologic” îi spunea Gusti), mediu în care vrând-nevrând ne naștem și trăim; precum tot „naturale” sunt și fenomenele „biologice”, derivând din faptul că ne naștem în anume grupe „rasiale”, adică în anume grup biologic având anume caractere demografice. Alte cadre sunt însă „sociale”, principal fiind cel „istoric”, constând în faptul că generația pe care o studiem nu este decât continuarea uneia anterioare, de la care sunt moștenite toate formele de viață socială actuală. Tot de caracter social era socotit a fi și cadrul „psihologic”, adică suma fenomenelor de psihologie individuală și colectivă, pe care de asemenea le trăim fără să le putem schimba prin acțiuni deliberate ale noastre⁵.

Acest sistem teoretic a patru manifestări și patru cadre este – după cum se vede – construit anume în folosul exclusiv al cercetării vieții sociale actuale, menit să ușureze cele două munci de efectuat; de constatare și descriere a „manifestărilor” concrete și de explicare genetică a lor, prin acțiunea determinatoare a „cadrelor”.

De altfel, Gusti avea în această privință o concepție larg îngăduitoare față de orice critică s-ar fi adus sistemului său, pe care îl considera o încercare de analiză sistematică a realităților sociale. Acestea aveau însă întotdeauna ultimul cuvânt; profesorul Gusti, în repetate rânduri, în scris și verbal, a arătat că schema lui teoretică putea fi oricând înlocuită sau ameliorată, dacă realitățile o impun.

În oarecare măsură, această concepție avea totuși un caracter „imperialist”, în sensul că anula toate disciplinele sociale rivale, înglobându-le în disciplina unică a „sociologiei” care, întocmai ca în concepțiile lui Comte și Durkheim, era deci o „pansociologie”⁶. Cu toate acestea nu era deplin pansociologică, întrucât nu cuprindea și disciplina istoriei, căreia nu i se nega dreptul de a fi singura în măsură să procedeze la reconstituirea și explicarea trecutului vieții sociale istorice a omenirii, sociologia mulțumindu-se cu cercetarea prezentului.

NECESITATEA ÎNVĂȚĂRII TUTUROR DISCIPLINELOR PARTICULARE

Realizarea pe teren a unor cercetări, conform schemei Gusti, presupunea însă ca sociologul să aibă o informație complexă, cuprinzând seria întreagă a

⁵ Ar fi de urmărit problema în lumina lucrărilor lui Wundt despre *Völkerpsychologie* (1900–1912), într-o serie de 10 volume tratând despre *Limbaj, Mituri și religii, Artă, Societate, Drept, Cultură și societate*.

⁶ Lui Gusti nu-i plăcea să vadă folosindu-se de pildă termenii de „folclor” și „etnografie”; socotind creațiile culturale populare drept „manifestări spirituale”, deci intrând în domeniul sociologiei. Ceea ce și explică supărarea lui Ovid Densusianu care a publicat broșura polemică despre *Sociologia mendax*.

„sociologiilor parțiale”, adică a tuturor încercărilor de explicare a vieții sociale prin invocarea unor factori cauzali particulari, precum cei ai geografiei, biologiei, demografiei, economiei, psihologiei, ai dreptului și ai politicii, câte se aflau expuse în orice tratat de istorie a doctrinelor, analizate de altfel și de Gusti în cursurile sale.

Totuși, nevoile muncii de teren ne-au arătat de îndată că această informație era departe de a ne fi de ajuns. De pildă, ca să lămurim problemele cadrului „cosmologic” nu era suficient să studiem teoria „morfologiei sociale” pe care o propunea Durkheim, ci era nevoie să citim tratatele de fond, cele clasice, ale geografiei umane. Ratzel desigur, dar și Elisée Reclus (cu ale lui 6 volume intitulate *L'homme et la terre*), Vidal de la Blache, Brunhes și ceilalți creatori francezi ai unei „géographie humaine”; numele lui Emmanuel de Martonne era evocat (el publică printre altele o monografie de geografie umană închinată Țării Românești, ca și cel al sociologului-istoric Lucien Febvre, unul din promotorii „Școlii Analelor”⁸), dar mai ales urmând cursurile și seminariile marelui nostru profesor Simion Mehedinți (care era un tot atât de mare etnograf, ca și geograful Vâlsan de altfel).

La fel, în ce privește „cadrul psihologic”, în afară de tratatele clasice, luam drept mentor pe Constantin Rădulescu-Motru; despre fenomenele lingvistice și ale folclorului, urmam școala lui Ovid Densusianu, iar pentru cunoașterea culturii populare, îndreptător ne era Nicolae Cartojan.

În ce privește „cadrul istoric”, e de la sine înțeles că dascăl ne-a fost Nicolae Iorga. Din punct de vedere al formațiunii noastre pluridisciplinare, necesare învățământului sociologic, programul Facultății de Litere și Filosofie era însă lacunar, căci nu cuprindea și cursuri de economie politică, de drept, de demografie și în general de statistică. Eram deci siliți să devenim simpli „autodidacți” (sau cum spunea Iorga în ironie, „de o ignoranță omniscientă”) dacă nu urmam și cursurile altor facultăți, luându-ne uneori acolo și licențe suplimentare.

Profitam însă și de faptul că profesorul Gusti antrena în campaniile sale la teren profesori de diverse specialități, precum antropologul Francisc Rainer cu întreaga lui echipă, demograful Sabin Manuilă de asemenea cu echipa sa, Constantin Brăiloiu cu folcloriștii săi, statisticianul biolog Petre Râmneanțu, economistul Nicolae Cornățeanu, geografii Ioan Conea și Victor Tufescu, de la care învățam „pe furate” cât puteam mai mult, profitând și de prezența ca cercetători a unor studenți și licențiați ai altor facultăți, precum mediciniști, economiști, juriști, folcloriști și așa mai departe.

Concluzia, la care ne-au silit să ajungem cercetările făcute pe teren, a fost, de aceea, oarecum deosebită de cea inițial propusă de Gusti, care în această privință urma încă pe Barth. Anume, am ajuns la concluzia că „sinteza” nu urma a fi făcută numai între „sociologiile parțiale”, ci direct între diversele discipline de bază, care nu se ocupau de viața socială decât indirect, fără a avea pretenția de

⁷ Vidal de la Blanche, *La Valachie*, Paris, 1902.

⁸ Lucien Febvre, cu a sa *La terre et l'évolution humaine*, Paris, 1922.

a fi „sociologie”, mărginindu-se a fi științe particulare, cu domenii de cercetare strict delimitate.

PROBLEMA „CADRULUI ISTORIC”

O problemă deosebit de gravă ne era însă pusă prin prezența în schema Gusti a unui „cadru istoric”, ceea ce părea fi în contradicție cu teza despre „sociologia” care nu ar avea a se ocupa decât cu prezentul, nu cu istoria. Contradicția era însă numai aparentă, căci Gusti înțelegea prin cadrul istoric analiza faptului că generația actuală păstra o sumă de „bunuri” culturale moștenite de la generația precedentă. Ca atare, „trecutul proxim”, adică cel al generației imediat anterioare, intra în preocupările sociologului sub forma teoretică a „tradiției și inovației”, problemă de care se ocupau și etnograful, folcloriștii și antropologii culturali și sociali, sub numirile de *survivals* sau *antiquités et traditions populaires*.

Dar, sociologii fiind, „trecutul” oricât de proxim l-am fi delimitat, deriva la rândul lui dintr-un trecut mai îndepărtat. Ba uneori era atât de îndepărtat, încât ne obliga a lua în considerare până și preistoria, căci și ea lăsase urme certe în viața de azi a satelor, sub formă de tehnici străvechi, rudimentare, de creații artistice, obiceiuri și mentalități. Ca să lămurim prezentul eram deci obligați a face apel la disciplina istoriei în totalitatea cuprinsului ei, de la trecutul proxim eram obligați a ne urca până la cel „îndepărtat”.

Aceasta cu atât mai mult cu cât, sociologii fiind, nu ne puteam mărgini la punctele de vedere ale etnografilor, cu concepția lor despre „supraviețuiri” ușor de constatat și de descris, ci ne vedeam obligați a pune problema la un nivel teoretic mult mai pretențios, punând la îndoială, critic, însăși poziția de bază a concepției gustiene, întrebându-ne dacă nu cumva avea dreptate Barth, când concepea sociologia ca o „filozofie” a istoriei, noi concepând-o a fi „științifică”? Aceasta pentru că cercetarea efectivă a satelor ne obliga la luarea în considerare a „timpului îndepărtat” nu numai a celui „proxim”, ceea ce „pe căi sociologice”, adică cu ajutorul schemei „manifestărilor și cadrelor”, ne obliga să-l cercetăm prin sinteza tuturor disciplinelor sociale particulare. Dar aceasta avea drept consecință spargerea barierei dintre cercetarea prezentului și a trecutului, orientându-se spre o sudură între sociologie și istorie, deci spre părăsirea schemei Gusti în forma ei inițială. Ajungeam la lărgirea ei până la a-i da un caracter „pansociologic”, termen care nu ne era plăcut fiind prea agresiv; aceasta ne făcea să ne întrebăm dacă nu ar fi mai cuminte să renunțăm la însuși termenul de „sociologie” în favoarea altuia, încă necompromis; Gusti îl va alege pe cel de „antropologie socială”, manifestând o concepție finală asupra căreia vom reveni.

Prezența problemei „cadrului istoric” mai punea încă și o altă întrebare, care deriva din faptul că absolut toate manifestările și cadrele intrau în sfera de atenție a celui istoric, absolut toată viața socială actuală având un trecut istoric; astfel, studiul cadrului istoric putea fi conceput ca o „sociologie” totală, atotcuprinzătoare, a întregii vieți sociale, prezente și trecute, fiind așadar „Sociologia” prin excelență.

Asemenea probleme au fost dezbătute în ședințele seminariale permanente pe care Gusti le conducea cu membrii echipelor lui, care puneau în dezbatere experiențele lor concrete, deci și dubiile lor teoretice. Ceea ce făcea farmecul deosebit al acestor seminarii serale zilnice, în care noi veneam cu experiența faptelor concrete observate peste zi, era însă faptul că profesorul Gusti ridica constant discuțiile la un înalt nivel teoretic, în continuarea prelegerilor sale de istorie a doctrinelor. Astfel, problema „cadrlui istoric” era dezbătută spre pildă în cuprinsul gândirii lui A. D. Xenopol cu a sa *Théorie de l'histoire*, aflată în controversă cu teoriile lui Lazarus, Steinthal, Windelband⁹ și cu toată mișcarea pe care Henri Berr o declanșase¹⁰, cu seria de volume ale colecției *L'évolution de l'humanité* din care volumul lui Moret și Georges Davy *Des clans aux empires* ne-a preocupat îndeosebi.

Cum în 1927 luasem în cercetare satul Nerej din Vrancea, prin excelență „sat devălmaș”, a fost necesară studierea literaturii problemei; ea nu s-a mărginit la opera clasică a lui Emile de Laveleye¹¹, ci a inclus și lucrarea sociologului-istoric Paul Lacombe¹² despre evoluția formelor de proprietate, de la care, firesc, am trecut la cealaltă lucrare a acestui sociolog, *De l'histoire considérée comme science* (1894), aspră critică a „istoriei evenimentiale”, simplă povestitoare de „evenimente” fără semnificație deosebită, singulare și efemere, Lacombe pledând pentru necesitatea unei istorii cauzal-explicative, deci științifice”, teză care a stat și la baza viitoarei „Școli a anelor” franceze, care și ea ne-a făcut de la început atenți ca nu cumva să cădem în greșeala istoriei evenimentiale, de pură descriere a faptelor.

CONCEPȚIA INIȚIALĂ DESPRE SOCIOLOGIE A LUI NICOLAE IORGA

Acesta fiind șirul de gânduri care frământau pe sociologii din Școala Gusti, era obligatorie o confruntare cu ideile antisociologice pe care le profesa Nicolae Iorga, pentru a vedea în ce măsură puteam împăca neînțelegerile teoretice dintre acești doi profesori ai noștri.

Ne-am referit în primul rând la acele foarte rare texte în care Iorga trata „generalități” cu privire la studiile istorice, încercând să extragem de acolo o „sociologie” fie și implicită, dacă nu una mărturisită. Iorga nu era însă un făuritor

⁹ Folosind analizele lui N. Bagdasar, atât de clare și de erudite, din *Filosofia contemporană a istoriei*, București, 1930.

¹⁰ Henri Berr, *La synthèse en histoire, essai critique et théorique*, Paris, 1911.

¹¹ Emile de Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*, Paris, 1891.

¹² Paul Lacombe, *L'appropriation du sol; essai sur le passage de la propriété collective à la propriété privée*, Paris, 1912.

de doctrine filozofice și nici măcar de terminologii ostentativ „noi”, mulțumindu-se să folosească cuvinte luate din vorbirea obișnuită, preferând să-și exprime gândurile prin imagini, cazuri exemplare și tipologii.

Este deci hazardată orice încercare de a rezuma, în scheme didactice clare, ceva ce s-ar putea numi „sociologia” lui Iorga, adică părerile lui despre natura și legile vieții sociale în general. Am început deci prin a analiza seria lecțiilor de deschidere și de cuvântări, publicate în volumul de *Generalități cu privire la studiile istorice*¹³.

Acest prim contact cu gândirea lui Iorga a fost însă în bună măsură decepționant, căci în cuvântarea de deschidere a cursului din 1894, Iorga se dovedea a fi un adept riguros al lui Ranke, socotit a fi „istoricul prin excelență”, care definea istoria ca fiind o „expunere sistematică, fără scopuri străine de dânsa, a faptelor de orice natură, dobândite metodic, în care s-a manifestat, indiferent de loc și timp, activitatea omenirii”¹⁴. Într-o oarecare măsură, această definiție a istoriei ni se părea a se potrivi și sociologiei, căci și noi aveam dorința de a „descrie faptele”, „de orice natură ar fi fost”, cu condiția ca aceste fapte să aibă caracter „social” (concept ce rămânea de precizat), „indiferent de loc și timp”, de asemenea cu condiția ca acest „timp” să surprindă și prezentul pe care îl cercetăm noi.

O obiecție mai gravă aveam de ridicat cu privire la expresia „lipsită de scopuri străine” pe care nu o puteam primi, decât dacă consideram că printre aceste „scopuri” era cuprinsă și explicarea faptelor pe care le descriem, mergând până la afirmarea că „scopul” pe care îl urmăream noi era nu numai descrierea, ci și explicarea faptelor, explicare „cauzală”, deci făcută prin invocarea unor „legi sociale” atotdiriguitoare.

Această interpretare însă Iorga o refuza stăruitor, chiar cu nuanțe de agresivitate față de pretențiile „științifice” ale sociologiei, negând hotărât existența legilor sociale.

1. TEORIA INEXISTENȚEI LEGILOR SOCIALE

Iorga însă – la acea vreme – era convins că „nu aveam legi istorice verificabile”¹⁵ și ce e mai curios e că, întrebându-se dacă „le vom avea?”, răspunde „desigur că nu!”, căci „din nesfârșitul număr de factori ai unui eveniment sau situații, majoritatea sunt incognoscibili”, mai mult încă, „impvizibili”. Încercările de a le aplica „legea numărului mare” era socotită „o localizare nereușită a legilor

¹³ Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice; lecții de deschidere și cuvântări*; prima ediție este din 1911, apare la Vălenii de Munte și are 150 pagini; ediția a doua apare în 1933, 179 pagini.

¹⁴ *Ibidem*, *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*.

¹⁵ *Ibidem*., p. 19. Există totuși texte în care Iorga formulează „legi sociale”. De pildă, încă din 1911, se arată că „desnaționalizările sunt totdeauna rezultatul majorării prin elemente cu o viață economică asemănătoare” (*op. cit.*, p. 140).

fizice”, căci suprimă diferențele reacțiilor individuale și „simplifică observarea științifică a unui fenomen prin eliminarea unui număr enorm de factori mai slabi”. E deci „falsă și se reazimă pe potrivirea fortuită a unor cifre statistice”.

Drept singură dovadă, Iorga comenta critic opera lui Buckle despre *Istoria civilizației în Anglia*, care pleda teza caracterului de „actor cauzal” în istorie, al geografiei, ajungând la concluzia că în această operă „de însemnătate aproape epocală” nu a fost făcută dovada existenței unei legi sociale. Mai mult încă, ea nici nu poate fi făcută, căci înțelegerea deplină a unui fapt istoric este imposibilă, între cauză și efectul său imediat neputându-se stabili legi istorice. Cercetarea legilor sociale e socotită „ceva inutil, chiar dacă ar fi posibil?”. Ca disciplină justificată nu e de admis decât istoria, care „se interesează de fapte” și filozofia istoriei, care „pune istoria în legătură cu alte discipline, ce caută principiile generale, metafizice, în sensul cel mai onorabil al cuvântului”. Concluzia fiind că între cele două „nu e loc pentru nici o știință”¹⁶.

2. TEORIA FAPTELOR ISTORICE, SINGULARE ȘI IREPETABILE

Dar refuzul sociologiei avea și un alt fundament logic decât nereușita lui Buckle și neputința chiar a stabilirii unor „legi” sociale, cum ar dori să le formuleze „sociologia”, anume, faptul că fenomenele de care se ocupă istoria au un caracter cu totul deosebit, fiind „singulare” și „irepetabile”, având în plus „o complexitate și o delicatețe” deosebite, dat fiind că faptele care le dăm noi, istoricii, nu sunt corespunzătoare cu acele elemente pe care un laborator de fizică sau de chimie le pune la îndemâna cercetătorului căci „...la noi nu este așa. La noi, ca să știi ce este faptul, trebuie să știi puțin și cum a fost câștigat, și numai atunci știi cât e de sigur sau câtă aproximație cuprinde într-însul. Și când vrei să întrebuințezi faptul istoric pentru concluzii științifice, atunci trebuie să-ți dai seama de fiecare din elementele pe care le întrebuințezi, în toată delicatețea și relativitatea lor”¹⁷.

Argumentul invocat de Iorga ni s-a părut dintru început neconvingător, căci faptele pe care le mânuim noi erau tot atât de „delicate în relativitatea lor” cât erau și cele ale istoriei. Din acest punct de vedere, dacă ar fi fost să-l primim, avantajele se aflau de partea noastră, nu a istoriei, căci veracitatea faptelor pe care ne întemeiam o puteam asigura prin grija metodologică pe care o puneam în strângerea informațiilor, stabilind de fiecare dată cine ne era informatorul, ce vârstă, ce sex, ce profesie, ce cultură, ce interese personale și ce clasă avea, notând cât mai fidel cuvânt cu cuvânt cele spuse, înregistrându-le mecanic ori de câte ori puteam, semnalând deci toate elementele care ne puteau lămuri asupra valorii informației primite. Singurul folos pe care îl trăgeam deocamdată din părerile lui Iorga era că aveam datoria de a perfecționa metodele noastre de culegere și

¹⁶ *Ibidem*, p. 18–19.

¹⁷ *Ibidem*.

înregistrare a informațiilor, astfel încât ele să nu ridice îndoieli ulterioare cu privire la veracitatea lor.

Pe de altă parte, socoteam că sociologul are de partea lui un alt avantaj față de istoric, anume posibilitatea de a aduna numărul și varietatea de informații de care are nevoie; căci viața socială prezentă stătea toată în fața noastră, astfel că noi eram singuri răspunzători pentru ce și câte informații culegeam; spre deosebire de situația în care se afla istoricul sortit să lucreze pe o informație totdeauna lacunară, enigmatică și susceptibilă de eroare, căci din viața trecută parvine la noi o minimă parte din informațiile de care am avea nevoie.

Mult mai gravă și mai plină de miez era însă o altă observație, privitoare la caracterul singular și irepetabil al faptelor istorice, pe care Iorga îl va scoate în relief peste patru ani, în 1898, când va susține teza (de origină tot Ranke) a caracterului singular și irepetabil al faptelor istorice, esențial deosebite nu numai de cele de care se ocupă sociologia, ci și de cele ale tuturor științelor naturale (zoologie, botanică, chimie etc.) de data aceasta „sociologia” fiind și ea desemnată *expressis verbis*.

Iorga arată astfel că disciplina istoriei are particularități cu totul altele decât ale științelor naturii, căci „pe cercetătorul în științele naturii nu-l interesează particularitățile schimbătoare ale faptului, ci generalitatea lui, fenomenul abstract – pe când istoricul nu poate descoperi asemenea generalități în faptele istorice; și că dacă le-ar putea prinde chiar, ele nu-l interesează. Cum s-ar putea determina și studia o „categorie științifică” numită „revoluție”, „dezvoltare de dinastie” etc. ? Și ce interes ar avea, din punctul lui de vedere, să facă acest studiu, **care e sociologic** (s.n., *H. H. Stahl*). „El vrea să știe cum a fost revoluția franceză din 1789 sau cea engleză din 1642, cum s-a dezvoltat dinastia carolingiană sau cea capetiană. Dar acesta este un fapt unic care a fost și nu poate fi adus din nou pentru observare, supt ochii învățatului”¹⁸ Iorga reia, de la istoricul Schlosser, imaginea „faptelor istorice, care se pierd ca și brazdele pe care o corabie le taie în mare”.

3. TEORIA IMPOSIBILITĂȚII GENERALIZĂRII FAPTELOR ISTORICE

Poziția aceasta, preluată și de la Ranke, este departe de a fi originală, căci problema „particularului” și a „generalului” este clasică, permanent prezentă în orice filozofie, de la Platon și Aristotel începând, mereu afirmându-se că „adevărul”, adică „știința”, „cunoașterea adevărată” nu se pot referi decât la general, nu la „particular”.

Fenomenele particulare pot fi mai mult sau mai puțin „veridice”, dar „adevărul” nu se referă decât numai la general. Știința, deci, într-o strictă interpretare filozofică, se bazează numai pe general, nu pe cazuri singulare. De cazurile singulare, irepetabile, ar urma să se ocupe „istoria”, care e deci prin

¹⁸ N. Iorga, *Cum se scrie istoria*, 1898 (p. 75).

excelență o disciplină „cazuistică”, urmând ca de „general” să se ocupe „sociologia”, dacă nu chiar numai „filozofia”¹⁹.

Ar fi inutil să insistăm asupra acestei probleme intrând în opoziția, milenar purtată, dintre „nominaliști” și „realiști” și a diverselor lor poziții, atât în ontologie cât și în gnoseologia filozofică. Va fi suficient să subliniem faptul că absolut toate cunoașterile noastre despre realitățile lumii pleacă de la cunoașterea unor fenomene singulare, individuale și că, pe această bază, mintea noastră, ajutată de limbaj, se ridică până la „concepte” abstracte. Singura problemă care se pune (deopotrivă istoricilor și sociologilor, ca și oricărui cercetător al naturii) este de a preciza și lămurii procedeele, prin care devine legitimă trecerea de la concretul imediat tangibil al realităților la conceptele generale, procedeu mental obligatoriu pentru rațiunea noastră, care nu „înțelege” decât prin „generalizarea particularelor”.

APARIȚIA UNOR PUNCTE DE VEDERE ȘI TEORII SOCIOLOGICE ÎN GÂNDIREA LUI IORGA

1. TRECEREA DE LA „EVENTIMENTE” LA „STĂRI SOCIALE”

Foarte curând, Iorga avea să renunțe la punctele de vedere strict Ranke cu privire la faptele istorice „singulare și irepetabile”. Chiar și în pasajul luat din Schloser, cu privire la dispariția iremediabilă a faptelor istorice, care nu lasă urme nici măcar ca cele ale unei corăbii care străbate marea, Iorga ridică o primă observație critică spunând – „nu cu totul!”, căci „faptele istorice lasă, în parte, o urmă sau urme care se pot observa direct. Omenirea care a trăit, a lăsat monumente de tot felul, clădiri, statui, monede, vase, ustensile, morminte, în sfârșit urme scrise”.

Afirmatie grea de consecințe, căci noi, ca cercetători ai vieții satelor actuale, constatăm că trecutul a lăsat mai mult decât atât, și anume ne-a lăsat întreaga viață socială trecută; într-adevăr, totalitatea vieții sociale pe care o constatăm în zilele noastre e de caracter „tradițional”, adică nu e o creație originală a generației de astăzi, ci a unor generații anterioare. Aceasta este adevărat nu numai pe plan material (satul ca așezare, cu casele și rețeaua lui de drumuri), ci și pentru o serie de instituții sociale, structuri teritoriale, juridice, demografice, economice, pentru obiceiuri, moravuri, norme morale de comportare, rituri și ceremonii, plus limba vorbită, sunt toate fenomene „istorice” moștenite, față de care „inovațiile”, adică fenomenele recent apărute, nu sunt decât excepționale și de minimă importanță. Cu alte cuvinte, luând drept bun criteriul propus de Iorga, toată viața de azi a satului ar

¹⁹ De aceeași părere sunt și mulți sociologi. Traian Herseni, de pildă, obișnuia să afirme că „Universitatea din București” formează un obiect de studiu al istoriei, pe când „Universitatea” în generalitatea ei este de resortul sociologiei. Cf. *Sociologie*, 1981, cap. *Ce este sociologia?*

fi de caracter „istoric”, măcar că noi observăm oameni vii, cu care stăm de vorbă și pe care îi vedem acționând, iar nu ca istoricii care nu cunosc decât vestigiile ale unor vieți moarte.

Iorga s-a îndepărtat încă mai mult de teza Ranke admitând că istoria se poate ocupa și de altceva decât de fenomenele singulare și irepetabile. Astfel, încă din 1900, Iorga citează un caz exemplar care nu e „evenimental” ci „general”, cazul nu al unui oarecare sclav, ci al instituției „sclavajului” ca atare, afirmând că „splendoarea Atenei” a fost întreținută „în întunericul vieții sărace lipsite de lumină și fără scop sau speranță, de acea cariatidă a cetății antice care fu sclavajul”²⁰.

Este deci clar: în anii 1900 Iorga nu mai avea în vedere evenimentul singular, irepetabil și efemer (ca spre pildă cel al unui oarecare sclav), ci „sclavajul”, adică o „stare socială” instituționalizată („stare” semnificând în limba română ideea de „permanență”, de „stare pe loc”).

2. TEORIA „LINIILOR GENERALE”

Această mutare a interesului istoricului de la „evenimentele efemere” la stările de „lungă durată”, instituționalizate sau ba, devine încă mai hotărâtă peste alți zece ani când – în 1911 – Iorga (ales membru al Academiei Române) ține cuvântarea sa de recepție care, potrivit uzanțelor, trebuia să conțină și un elogiu al predecesorului său Grigore Tocilescu²¹.

Cu acest prilej, Iorga arată că Tocilescu continua linia romantică a lui Hașdeu, față de care arăta o largă comprehensiune, dar și o totală respingere, opunându-i cu totul altă concepție, pe care se străduiește a o arăta, precizându-și poziția în cadrul larg al curentelor generale care la acea vreme își revendicau întâietatea. Constată astfel că existau două mari direcții principale, una a istoriei „pragmatice”, simplă înșirare a faptelor sistematic verificate, alta, dimpotrivă, căutând să stabilească „legi generale” superioare, asemănătoare celor din științele exacte. Era însă posibilă și o cale de mijloc, Iorga adoptând-o, care căuta dacă nu legi, cel puțin „linii generale”.

Iorga pleacă din nou de la ideea lui cea veche despre faptele istorice care nu se reproduc niciodată întocmai, ci au o noutate nesfârșită”, ca „frunzele copacilor și florile grădinii care apar întotdeauna altfel. Știința (botanica – *n.n.*, *H. H. Stahl*) nu ține seama de această divină originalitate fără sfârșit, ea nu o interesează. Pe când studiile istorice (și sociologice – adăugăm noi) în care noi vorbim despre noi, această diversitate este tocmai ce ne atrage și ne mișcă. Totuși, diversitatea aceasta cuprinde unele similarități, unele „linii comune”, uneori așa de limpezi încât pot

²⁰ Nicolae Iorga, *Moralitatea și armonia istoriei, în Generalități...*, p. 90.

²¹ Nicolae Iorga, *Două concepții istorice; cuvântarea de intrare în Academia Română; 17 mai 1911, în volumul Generalități...*, p. 115–150.

da, dacă nu „legi ca în alte domenii, cel puțin termeni de comparație, care ajută nespuns de mult opera de comprehensiune”²².

3. TEORIA FACTORILOR DETERMINANȚI AI VIEȚII SOCIALE

„Liniile generale” comune tuturor fenomenelor sociale sunt datorate unor „cauze”. Potrivit teoriei gustiene, „manifestările”, după cum am mai spus, sunt efectele unor „voinți sociale”, adică sunt „acțiuni” deliberat urmărite în vederea obținerii unor anumite scopuri, care însă nu se desfășoară anarhic, la libera fantezie a oamenilor, ci ținând seama de existența unor „cadre”, preexistente și constrângătoare. Gusti insistă, deci, nu pe factorii externi nesociali ai vieții sociale, cum ar fi cei cosmologici și biologici, ci într-o concepție „voluntaristă” pe „acțiunile” pe care oamenii le poartă „cultural”, în condițiile puse de „cadre”, în scopul unei cât mai bune inserări a lor în „natură” și în „social”.

De fapt, preferam soluției date de Gusti acestei probleme, mai curând punctul de vedere al lui Durkheim pentru care „il n’y a que le social qui explique le social”, simțindu-ne mai înrudiți cu teza lui Marx care afirma că „omul este autorul și actorul propriei sale drame”, pe care însă are a o juca în condiții prestabilite, depășind limitele voințelor lui.

În ce măsură își pusese Iorga această problemă, cum o rezolvase și ce aveam de învățat din teoria lui?

a. Teoria „energiei sociale” unice.

Pentru a explica unitatea indisolubilă a tuturor elementelor alcătuitoare ale organismelor sociale, Iorga invoca *acțiunea creatoare a unei „energie” sociale unice*, istoricul fiind dator, deci, nu numai să fie stăpânit de „sentimentul unității subiectului” pe care îl studiază, ci și de conștiința că tratează „unitar lucruri care au o singură viață organică și o singură energie creatoare”.

„Faptele nu există pentru ele și nici prin ele. Apariția lor se datorează unei acțiuni puternice continue, adânci, care se vedește prin mijlocul lor. Astfel, faptele sunt doar manifestările acestor forțe mari, acestor factori hotărâtori, acestor dezvoltări stăpânitoare”. Astfel, „ce interesează în rândul întâi pe istoric, este însăși manifestarea, prin fenomene organice, a factorilor aceluia care pleacă din viața economică, din viața culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor, și asta nu înseamnă alta decât că izvorul lor e în însăși energia primordială ori în energia câștigată a aceluia popor”²³.

În ce ne privește, am socotit că acest concept de „energie” este prea vag, mai puțin acceptabil decât teoria „voinței sociale” care era măcar concepută ca o serie de acțiuni politic-administrative ale membrilor societății, în fond fiind vorba de fapte

²² Nicolae Iorga, *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice*, București, 1916, p.53, 56, 198.

²³ Idem, *Două concepții istorice*, p. 134.

concrete a căror existență nu e discutabilă, căci nimeni nu poate nega că oamenii au capacitatea de a urmări anume scopuri și de a activa pentru atingerea lor.

b. Factorii „solului” și ai „raselor”.

Textul lui Iorga nu se limitează însă doar la invocarea unei „energii” abstracte, am putea chiar spune „metafizice”, ci merge mai departe, concretizându-și ideile până la o „teorie a factorilor cauzatori ai istoriei”, afirmând în continuare că „popoarele ca atare, creațiuni necesare, permanente și într-un sens oarecare – dat fiind înrăurirea hotărâtoare a raselor aborigene, a celor dintâi născuți ai solului, fii mai mari ai pământului lor – și eterne; acestea stau sub ochii istoricului, fiecare de sine și unul lucrând asupra celuilalt, dăruind, împrumutând, cucerind, supunându-se pe rând, într-o glorioasă luptă tăcută a păcii, pe care o sfârșimă din când în când frământările sălbatice ale războaielor, care – în anume momente – nu fac decât să grăbească soluția dramei ce s-a desfășurat până atunci în adâncimile culturale ori economice, ale rivalităților fatale dintre neamurile ce întrețin și înalță viața omenirii”²⁴.

Avem, deci, elaborată la Iorga tema unei istorii „de adânc”, adică a unor procese sociale desfășurându-se tainic în zonele manifestărilor culturale și economice, sub imboldul permanent al geografiei și rasei.

Așa cum am văzut și din textul mai sus citat, Iorga socotea „popoarele” drept „creațiuni necesare, permanente și eterne”, datorită în primul rând influenței pe care o exercită asupra lor „teritoriile”; căci, „tratate din punct de vedere istoric, aceste teritorii, a căror voință mută se transmite peste milenii, înfățișează una din cele mai mari drame ale omenirii”.

Datorită acestei determinări teritoriale, faptele sociale se repetă; „sunt nume care se schimbă, accidente care diferă, dar în fond este același eveniment, aceeași situație. Pământul el însuși care nu se schimbă, determină situații care de la un veac la altul, deseori la răstimp de mai multe veacuri, corespund perfect între ele”²⁵.

După cum se vede, în 1911 Iorga trecuse mult departe dincolo de concepția lui inițială de tip Ranke, despre „evenimentele” care sunt esențialmente efemere, irepetabile.

c. Ideile.

Acestor „permanențe” de caracter energetic, teritorial și rasial, Iorga le adaugă încă un alt factor determinant, anume „ideile” pe care le făuresc sau le adoptă aceste rase aborigene, „fiii mai mari ai solului”.

Tripletul acesta al „solului – rasei – ideilor” a fost deseori analizat de istorici, precum de pildă în luminosul „cuvânt înainte” semnat de Dionisie Pippidi la lucrarea lui Iorga intitulată *Istoriologie*²⁶ și apărută postum. Îl vom relua și noi, judecându-l din punctul nostru de vedere, sociologic.

²⁴ *Ibidem.*, p. 134.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană*; fragmente inedite, publicate de Liliana N. Iorga – 1968.

Iorga nu acordă „factorului geografic” importanța decisivă pe care o avea în teoria lui Buckle, pe care o combătuse încă de la începutul carierei sale, când nega existența legilor sociale; precum nici „rasei”, pe care o concepea ca populație cu caractere mai mult demografice decât cu calități propriu-zise rasiale.

În schimb, un rol hotărâtor e socotit a-l avea „ideile”, permanent și cu stăruință studiate, deși puse în legătură indiscutabilă cu „psihologia”, cu „etica” și în general cu „cultura” popoarelor. Teoretic vorbind, aceste „idei” trebuie considerate sub trei ipostaze și anume:

a. ideile pe care și le fac istoricii (și sociologii) despre faptele sociale pe care le studiază;

b. ideile pe care și le fac contemporanii despre propria lor viață socială;

c. ideile ca factori determinanți ai vieții sociale, alături de cei ai solului și ai rasei.

Pentru a analiza, din aceste trei categorii de puncte de vedere, gândirea lui Iorga, putem pleca de la un text în care „ideile” sunt considerate mai întâi ca fiind cele teoretice ale istoricului, spunându-ni-se că „ideile unui istoric al vieții omenești (ca și ale unui istoric al vieții naturii) sunt, înainte de toate, „interpretările” sale, care se opresc asupra unor anumite fapte, asupra unei fărâmi de viață trecută, mai restrânsă sau mai întinsă. Afară de dânsule este însă „concepția lui generală”, care atinge chemarea științei sale, scopurile cărora trebuie să le servească, căile pe care trebuie să înainteze, precum și sensul pe care-l atribuie domeniului mai vast asupra căruia se îndreaptă studiile sale”²⁷.

Este deci clar că Iorga are aci în vedere „ideile” (de fapt interpretările) istoricului, elaborate în contextul unor concepții teoretice globale, de caracter „teoretic”²⁸.

Aceste idei teoretice ale istoricului nu sunt însă decât piese componente ale „istoriei doctrinelor”, datorită Academiilor fiind, afirmă Iorga, tocmai de „a urmări vicisitudinile teoretice, filozofice ale științei unui popor”²⁹.

Însă nu numai istoricii construiesc „teorii” cu privire la viața socială, ci și toți oamenii; în calitatea lor de membri ai vieții sociale, toți simt necesitatea de a-și justifica atitudinile luate și acțiunile purtate în luptele sociale în care se află prinși. Aceste idei sunt însă mai mult „pledoarii”, căutări de argumente prin care să se justifice ei înșiși în proprii lor ochi, decât căutări obiective ale adevărului. Ele pot lua uneori forma unor opinii publice, altele a unor „curente” de gândire, sub formă de „ideologii” cu caracter militant, politic. Din acest punct de vedere sunt importanți acei indivizi care au răspunderi de conducători în ruajul vieții sociale. În cuvântarea sa intitulată *Ideile în istoria universală*, Iorga arată că „totdeauna păstrătorii puterii, conducătorii muncii omenești, au simțit nevoia morală să îndreptească ceea ce reprezintă ei și ceea ce le folosește și această îndreptățire nu e decât o idee, idee care a fost un ideal și a devenit un principiu, care sprijină o tradiție, care consfințește”³⁰.

²⁷ *Ibidem.*, p. 106.

²⁸ Într-un alt pasaj e afirmată clar poziția aceasta a „ideii interpretate” cu caracter teoretic, spunându-se: „să începem cu exemplele, din care va reieși teoria” (*op. cit.*, p. 89).

²⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 106.

³⁰ *Ibidem.*, p. 107.

Interesant e faptul că „ideile” pot supraviețui epocii care le-a dat naștere, mult după ce au încetat de a fi utile. Aceasta ridică un alt aspect al problemei, pe care Iorga îl lămurește arătând că „la temelie unei societăți trebuie să fie o idee, o idee destul de bună și de puternică pentru a ține pe umerii săi lumea oamenilor” (*op. cit.* p. 107) dar dacă această idee supraviețuiește, îmbătrânind din ce în ce mai mult, oamenii „își dau seama că trăiesc într-o formă îmbătrânită și uzată, într-un edificiu care se clatină”. În asemenea situații e firesc că „cineva apare și răspândește în aerul intelectual al timpului, o nouă formulă politică, religioasă, socială propriu-zisă, prin care misterul se dezleagă mai bine, prin care societatea se cârmuiește mai înțelept, prin care munca se organizează și se răsplătește mai drept”.

Este deci emisă astfel o teorie privind problema rolului marilor personalități în istorie, considerate de Iorga ca fiind creatorii noilor idei necesare bunului mers al vieții sociale, dar care, pentru ca aceste idei noi să aibă efectiv rolul de factori cauzatori ai istoriei, trebuie ca ele să fie primite de către masa populației. Ceea ce ridică încă un alt aspect al problemei, anume cel legat de un nou grup de factori determinanți ai vieții sociale.

d. Psihologia socială.

Ideile create de marile personalități ale istoriei sunt deci preluate de către populația globală a societății; nu însă în forma lor clar logică, ci confuz, organic legate fiind de psihologia socială, de moravurile existente, de idealurile și normele etice, de credințe, într-un cuvânt de „cultura” efectiv practică.

Iorga insistă aspra caracterului deosebit al „ideilor” legate organic de „psihologie”, în cursul proceselor lor de schimbare, mai mare decât a celor privind geografia și biologia. Totuși, există o anumită statornicie și a ideilor, căci în viața care constituie cuprinsul istoriei au fost oameni și din cunoașterea felului de a cugeta și simți al omului, fel care nu s-a schimbat în decursul veacurilor atât cum se crede de unii, se desăvârșesc și se luminează datele izvoarelor” (*op. cit.*, p. 80–81). Intervin deci schimbări lente, dar certe, pe care le putem surprinde numai dacă luăm în considerare intervale mai lungi de timp.

Astfel, Iorga afirmă că, deși mecanismul gândirii și generalitatea sentimentelor nu se prea schimbă, epocile „își au fiecare deosebite medii intelectuale, se mișcă în atmosfere deosebite de idei” (p. 81) importanța lor rămânând însă permanent covârșitoare, căci „viața unui popor, succesul lui în lunga luptă tăcută a națiilor, nu le determină nici întinderea pământului, nici numărul populației, nici bogăția; acestea se câștigă, dar ele nu stau la originea puterii. Izvorul acestei puteri, viața morală a unei aglomerații umane, seriozitatea cu care privește traiul, măsura cu care își alege țintele și vigoarea cu care le urmărește, respectul adânc, cultul pentru realitățile lucrurilor” (p. 96).

Spre convingere ne este dat exemplul concret al țărilor românești, țară de țărani, al cărui pământ a rămas același, populația de asemenea, dar de îndată ce „puternicul resort al mândrei vieți de odinioară” a dispărut, a urmat și decăderea lor.

Dovadă că „puterea unei nații stă în vigoarea conștiinței, în seriozitatea vieții, în probitatea muncii fiecăruia” ne este atestată și prin exemplul micilor state ale Olandei, Suediei etc.

SPRE ELABORAREA UNEI CONCEPȚII DE SOCIOLOGIE COMPARATĂ A ISTORIEI

Am văzut deci modul în care Iorga a părăsit, din ce în ce mai hotărât, vechea viziune Ranke a istoriei, fără îndoială și sub influența lui Karl Lamprecht, dar și ca rezultat al prodigioasei lui munci de cunoaștere a vieții sociale.

Reamintim cele spuse cu privire la greutatea de a extrage din imensa lui operă imaginea unei „sociologii”, adică a unei încercări de stabilire a „legilor” diriguitoare ale vieții sociale, ceea ce ar pretinde o muncă mult mai stăruitoare decât cea cu scopuri restânse a lucrării de față. Încercăm, totuși, să arătăm care a fost „ideea matcă”, „ideea diriguitoare” (*l'idée maitresse*, cum îi spune Taine) care pare a se fi formulat din ce în ce mai clar, dar pe care, totuși, mai mult o ghicim decât o cunoaștem, datorită faptului că tratatul lui de „istoriologie” nu a putut fi redactat până la capăt.

Această idee „matcă”, din care decurg, deci, o serie de consecințe, atât teoretice cât și metodologice, pe care le vom confrunta cu sociologia teoretică a lui Gusti, ni se pare a fi gândul că toate faptele vieților sociale nu se prezintă haotic, rupte unele de altele, ci dimpotrivă în forma unor „unități organice”.

1. TEORIA CARACTERULUI GLOBAL AL SOCIETĂȚILOR UMANE

Caracterul esențial al oricărei vieți sociale este că ea nu se prezintă ca un „haos”, ci e un „cosmos”, având adică o anume organizare internă, elementele lui componente aflându-se legate funcțional între ele, întocmai ca organele oricărei ființe vii. De aceea, nici un fapt social nu se poate înțelege decât în contextul global al întregului social. Iorga exprimă acest adevăr spunând că „faptele nu există pentru ele și nu există nici prin ele”. Adică „un lucru nu se înțelege numai prin el însuși; un lucru nu se înțelege decât prin lucrul de lângă dânsul, prin lucrul contemporan, prin lucrul dinaintea sa și prin lucrul din urma sa. Poți lua și studia deosebit un subiect dar, când e să-l înțelegi, îl repui în întregul din care face parte”³¹.

De aceea, „pentru a înțelege natura vieții organice, istoricul trebuie să aibă „starea de spirit a fiziologului, care și în cercetarea celui mai mărunț vas, a țesăturii

³¹ N. Iorga, *Observații ale unui nespecialist...*, 1916, p. 4.

cele mai banale, are în mintea sa marele sistem de viață, solidar, unitar, din care aceste obiecte ale studiului său fac parte”³².

Luarea în considerare doar a unui fragment dintr-un ansamblu organic încheșat, duce în mod inevitabil la o viziune greșită (pentru că e „fragmentară”) a vieții sociale. Terminologia folosită pentru a exprima această concepție era însă la Iorga destul de ezitantă și neclară, fiind folosiți termenii de „instituție”, „așezăminte sociale și politice”, uneori „monarhie absolută”, „sistem politic”, „ordine feudală” etc.³³

Noi foloseam mai curând termenii de „forme” sociale (Simmel), vorbeam de „societăți”, unele „mecanice”, altele „organice” (Durkheim), mai curând chiar de *Gemeinschaft* și *Gesellschaft* (Tönnies), deși termenul curent folosit era cel de „unitate socială” (Gusti), care cuprindea în sine o întregă teorie sociologică cu care eram cu mult mai de acord; nu uitam, totuși, că de la Marx învățasem importanța conceptului de „structură”, căci în afară de terminologia privind „structura organică a capitalului” ne ispăsea și clasificarea faptelor sociale în două categorii; una a „structurii economice de bază” și alta care se ridică precum eșafodajul unor imense „suprastructuri”.

2. TEORIA INFLUENȚELOR CULTURALE

Ideea de globalitate a oricărei societăți umane e dusă mai departe de marginile restrânse ale unei singure națiuni, putând forma scheletul teoretic al unei vaste concepții de „istorie universală”, asupra căreia nu e locul potrivit pentru o analiză de amănunt. Reținem numai faptul că citind lucrările lui Iorga, ele ne foloseau ca antidot împotriva primejdiei de a ne mărgini la orizonturile pe care ni le îngăduia cercetarea restrânsă doar la viața satelor noastre; Iorga ne arăta că „istoria universală” se poate înțelege sub un singur raport, cel al „istoriei culturii universale”; numai din acest punct de vedere universal poate fi studiat și procesul de genază a vieților sociale, deosebit de ceea ce ne poate învăța geografia, biologia și ideile, în marginile cercetărilor noastre de teren; anume, posibilitatea ca grupul de noi cercetat să sufere influențe, înrâuriri, deci determinări, izvorâte din existența unor realități externe grupului luat în studiu, realități de ordinul „universalului”.

Sociologii contemporani au acceptat să studieze problema aceasta a influențelor cultural-sociale sub numele inutil de pretențios de „aculturație”. Ideea este veche și o găsim exprimată la Iorga sub forma unei concepții generale despre istoria culturilor umane, problemă care a interesat și pe sociologi; aceștia erau împărțiți în două școli, una așa-numită „monogenetică”, afirmând că creațiile culturale și-au avut obârșia într-un anume loc și la anume epocă, de unde apoi s-au

³² N. Iorga, *Două concepții...*, loc. cit., p. 135.

³³ N. Iorga, *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, București, 3 vol., 1920-1922.

răspândit pe tot globul, alta fiind de părere „plurigenetică”, admitând că nenumărate culturi au putut lua naștere în diferite locuri și tipuri, străine unele de altele.

Evident, oricât de pasionante ar fi fost aceste teorii controversate, noi nu aveam ce face cu ele, nefiindu-ne de folos în investigațiile noastre „monografice” ale satelor actuale. Eram de aceea mult mai atenți la părerile lui Iorga care arătau că există desigur posibilitatea unor „civilizații inițiatoare”, „izolate”, „care stau acasă”, cu mâinile și picioarele legate ca și tipurile individuale din statuile pe care le-au lăsat³⁴. Dar asemenea „culturi” nu sunt interesante, de luat în seamă fiind doar „cultura care se organizează în forme definitive, care se răspândește, căci istoria civilizației înseamnă nu numai istoria culturii formate, dar și istoria culturii care circulă”. Iorga revine asupra imaginii sale „organiciste”, adăugând că „am zice, întrebuițând un alt termen, că este un fel de fiziologie cronologică a societăților omenești. Cum fiziologia arată jocul tuturor organelor, tot așa istoria universală, istoria culturii, arată jocul influențelor culturale asupra omenirii întregi. Și am adaos «cronologic» fiindcă se întinde asupra veacurilor, cu conștiință de existența și de sensul lor³⁵.

3. TEORIA CARACTERULUI TRADIȚIONAL, DE „LUNGĂ DURATĂ” AL VIEȚII SOCIALE

Cei care, în școala gustiană de sociologie românească, urmăreau problemele „cadrului istoric”, „tradiția”, ar fi trebuit să fie interesați numai în măsura în care în viața de azi se puteau recunoaște continuări ale vieții unor generații trecute. Învățam însă de la Iorga că această „tradiție” nu poate fi limitată doar la un „trecut proxim” de una sau două generații, căci pentru înțelegerea corectă a problemei „tradiției” era necesară o viziune mai amplă, cuprinzând problema generală a transformărilor permanente ale vieții sociale. Înlocuiam, deci, problema „tradiție – inovație” prin problema de fond a existenței în viața socială a unor „fenomene de lungă durată”, problemă a cărei teoretizare urma să fie făcută.

De la Iorga rămâneam, deci, cu certitudinea că „istoria” este povestea unei îndelungate drame care se întinde de-a lungul a nenumărate generații, dramă cuprinzând începuturi, dezvoltări, crize, deznodăminte – uneori fericite, alteori catastrofale.

Braudel și „Școala Analelor” a lansat în ultima vreme conceptul de „timp lung” pentru a explica acest aspect al vieții sociale. Învățasem însă de la Iorga că „realitatea nu trebuie observată în fiecare zi, pentru că atunci nu se înțelege nimic dintr-însa; aceasta ar însemna a ceti o carte cu literele ei, un rând azi și un rând mâine; din cea mai sublimă carte de poezie, sau din cea mai înaltă de filozofie, n-am înțelege în felul acesta nimic. În dezvoltarea lucrurilor umane realitatea momentului nu e mai mult decât litera desfăcută, care nu are nici un înțeles. Iar cartea nu se

³⁴ N.Iorga, *Observații ale unui nespecialist...*, p.31.

³⁵ *Ibidem*, p. 18.

poate înțelege fără legătură între aceste litere, pe care o dă permanența principiului ce vine de la subiect, dar unește și explică subiectul, lipsit de lumină în sine”³⁶.

Dacă socotim că fenomenele de lungă durată sunt cele esențiale în orice analiză a vieții sociale, urmează că ceea ce trebuie ținut în seamă, din punctul de vedere al proceselor de geneză socială, sunt mecanismele de continuitate a formelor de conviețuire între oameni.

În această privință Iorga invocă fenomenul pur social sau al tradiției, dat fiind că „orice grup omenesc cu caracter național suferă, fără să vrea, înrăurirea celor care l-au precedat pe același pământ, fiind nevoit să primească moștenirea așa cum i se dă, cu datoriile sale și cu câștigul ei, cu avantajele și cu obligațiile ei”³⁷.

Dacă, deci, orice viață socială se transmite de la un șir de generații la altele, luarea în studiu „monografic” numai a vieții de astăzi nu e suficientă, căci ea nu se explică decât ca o continuare a vieții trecute.

Asta înseamnă că primul lucru care trebuie cunoscut, înainte de a vorbi despre un fapt sau despre un grup de fapte istorice, este întreaga realitate factuală care corespunde cu aceea a trecutului care intră în compoziția acestui eveniment. Se cere o experiență umană, iar această experiență umană nu e de un singur fel. Ea nu se referă numai la pământ, la rasă, la drumuri etc., ea se referă în același timp chiar la practica vieții omenești și a vieții politice în general”.

4. PROCESUL DE „SUBSTITUIRE” A UNEI VIEȚI SOCIALE ÎN CADRELE GATA CREEATE DE ALT GRUP ANTECESOR

Acest mecanism de creare de „alveole sociale”, de forme structurale instituționalizate, dotate adică cu norme fixe și cu un aparat politic-administrativ de punere în aplicare, o dată părăsită de grupul social care le-a creat, dar care se mută în alte părți ale globului, sau este înfrânt, clasa lui conducătoare fiind înlocuită cu cea a unor cuceritori, pot fi preluate de-a gata și folosite în continuare.

Iorga explică în felul acesta nenumărate cazuri de nații care prin cucerire sau, dimpotrivă, prin eliberare de sub stăpâniri străine, moștenesc și duc mai departe formele gata organizate de viață socială, „moduri de producție” și „moduri de exploatare”, create de antecesorii plecați sau izgoniți din stăpânirea lor, cum a fost cazul cu imperiul rusesc, continuare a celui tătar.

În cazul cercetării unui sat, asemenea probleme de istorie universală nu se puteau pune. Totuși, la o scară mult mai modestă, ceva asemănător se putea regăsi. De pildă, în satul Drăguș sistemul social nu era centrat pe „familie”, ca în Nerej, ci pe „gospodărie”, pe „hei”, alveolă componentă a obștii sătești, de care era legat un întreg sistem social privind regulile „nășiei” și ale „onomasticii”; dacă cineva lua în

³⁶ N. Iorga, *Prolegomene la o istorie universală. Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*. Vol. I, p. 77, 1910.

³⁷ Idem, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*; I, *Antiquité et Moyen-Âge*, Bucarest, 1935, p. 4.

stăpânire un asemenea „hei”, prin adopție, înzestrare sau cumpărare, lua asupra-și toate drepturile și îndatoririle complicate ale nașiei și onomasticii, substituindu-se adică unui „statut” social preexistent.

5. FOLOSIREA METODEI COMPARATIVE

De la sociologii francezi de școală Durkheim-iană știam că „il n’y a de sociologie que comparée”, astfel că ne venea ușor să afirmăm că nici istoria nu poate fi decât „comparată”. Ne întărea în această convingere faptul că Iorga, în străduința sa de a încadra întotdeauna o istorie locală în cadrul istoriei universale, obliga la folosirea metodei comparative. Era, deci, interesant să vedem cum argumenta și cum aplica efectiv Iorga metoda comparativă în cercetările sale.

În primul rând, e de ținut seama că, semnalând existența unor „linii generale” ale vieții sociale, propunea implicit punerea lor în paralel. Astfel, reluând vechiul exemplu al „revoluțiilor” la care adăuga și pe cel al „năvălirilor”, al „proceselor de corupție”, deși socotite a fi „irepetabile”, le adăuga însă și observația că între ele există „linii comune”, „similarități”, astfel că „o năvălire se explică prin altă năvălire, o revoluție prin altă revoluție, un proces de corupție prin alt proces de corupție”, fiind deci permisă punerea lor în paralelă, adică folosirea metodei comparative.

Cu condiția însă ca fenomenele sociale, puse, în paralel în cadrul metodei comparatiste, să fie nu oarecare „evenimente” fără importanță, ci fenomene „importante”, ceea ce urma a fi lămurit.

Fiind, în sfârșit, de acord cu posibilitatea existenței unei sociologii, definită ca „știință a societăților”, Iorga insistă asupra necesității ca din viața fiecărei societăți „să alegi elementul fundamental și acest element să-l pui în legătură științifică, în desfășurare comparativă, cu alte elemente similare, pentru a trage legi. Din viața fiecărei societăți câtă să alegi noțiunea de stat, noțiunea de monarhie, cea de rege, cea de religie și așa mai departe, și să le studiezi pe baza unei foarte largi comparații în spațiu și a unei foarte largi desfășurări în timp”.

Teoretic nu putem fi decât de acord cu acest punct de vedere, o discuție putând purta numai asupra a ceea ce urma să înțelegem prin „linii comune” și „similarități”. Era evident că nu putea intra în discuție punerea în paralel a unor simple „evenimente”, singulare, irepetabile, efemere. Se cuvenea, însă, să amănunțim problema până la formularea unor proceduri mai sigure de stabilire a ceea ce putea intra în schemele comparatiste pe care le foloseam.

Ceea ce însă învățăm mai ales de la Iorga era accentul deosebit pe care îl punea întotdeauna pe criteriul „istoriei universale”, iar lecturile lucrărilor lui erau pentru noi pasionante pentru că ne aduceau întotdeauna un material documentar pe care nici un alt istoric nu ni-l putea da; anume, o documentare privind propria noastră istorie, pusă în comparație cu istoria universală.

Lucrările istorice care au format lectura noastră de bază, a vremii când încercam (între 1926–1930) sinteza Iorga – Gusti, a fost desigur seria celor două

volume, din 1920–1921 intitulate *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei* și în special lucrarea extraordinar de plină de informații și idei *Les caractères communs des institutions du Sud-Est de l'Europe*³⁸ din 1929, care ne era cu atât mai utilă cu cât era centrată pe problema pe care noi înșine o cercetăm, anume cea a satelor din această parte a lumii; astfel că studiile pe care le făceam în satele românești căpătau prin Iorga perspective noi și un îndemn de lărgire a evantaiului cercetărilor noastre, ferindu-ne de miopia intelectuală care pândește pe orice cercetător care întârzie pe observarea, ca la microscop, doar a unui fragment de problemă.

6. APLICAREA METODEI COMPARATIVE ÎN CADRUL SUD-ESTULUI EUROPEI

În această lucrare, încă de la început, Iorga ne îndemna să luăm în seamă ansamblul problemelor sociale ale întreg sud-estului european, afirmându-ne că „o singură privire, înainte de a merge la instituții, o singură privire asupra acestei lumi a sud-estului Europei, poate fi de ajuns pentru a arăta cât de înrudite sunt aceste națiuni prin originea lor, cât de legate, în dezvoltarea lor și solidaritatea situațiilor lor actuale, până la temelia instituțiilor pe care se întemeiază situația lor actuală, după cum au întemeiat și situația acestor națiuni în evul mediu”.

Satele ni se arătau a fi în primul rând nu numai importante, ci și esențiale. Aflam astfel că „un sat românesc, un sat sârbesc, un sat bulgăresc, un sat din Tracia (cu excepția regiunilor de lângă Marea Neagră) mai ales din preajma Arhipelagului și a Adriaticei, toate aceste sate, cu excepția celor din regiunile de coastă, sunt aceleași”. „Aceleași străzi, aceeași aliniere a locuințelor, aceleași proporții între case, livadă, grădina de zarzavaturi și cele cu flori care sunt rânduite, mai totdeauna și pe marginea prispelor și la fereastră”. Tot astfel „foarte umila casă a țaranului, cu acoperișul său de paie sau șindrilă, cu balustrada, cu stâlpii sculptați, cu pridvorul aerisit, care îl precede, chiar și cu împărțirea interioară, cu o odaie centrală, cu vatra care dă căldură ambelor laturi ale locuinței, cea de la stânga, cea cu mult mai mare la dreapta, pe care țaranii români o numesc **casa mare**, menită a găzdui mosafirii în cursul unei vizite” etc., lista acestor asemănări fiind completată cu informații privind mobilierul, îmbrăcămintea, obiceiurile.

Metodologic, Iorga arată că „pentru a studia, trebuie să împarți și pentru a înțelege trebuie să te întorci la unitatea subiectului, așa cum procedează lingviștii, de pildă danezul Sandfeld (semnalat de Weigand) care a stabilit trăsăturile comune ale limbilor balcanice; același procedeu trebuie aplicat și în studierea instituțiilor, ceea ce este însă mai greu, lipsind informațiile suficiente. Iorga ne dă sumar indicații cu privire la literatura problemei, dar insistă asupra faptului că informația cea mai bogată este propria noastră istorie socială. El afirmă: „Cred că am găsit într-un alt mod, o bază solidă pentru aceste cercetări comparative a instituțiilor,

³⁸ N. Iorga, *Les caractères communs des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929.

anume că românii reproduc în bună parte vechile instituții ale Balcanilor, fiind în același timp un loc de adăpostire nu numai a mai multor familii fugite de sub teroarea turcă, ci și a multor tradiții culturale, care s-au păstrat deci la noi ca într-un tezaur balcanic comun”.

Iorga insistă desigur și pe factorul „rasial”, pe care însă nu-l confundă cu cel „național”, al actualelor „prejudecăți naționale, care nu fac decât să nu mai înțelegem nimic”, gândindu-se doar la „rasele aborigene, străvechi”, semnalate nu prin trăsături biologice, ci social-culturale. După opinia sa există două mari „etnii” aborigene, a ilirilor și a tracilor, deosebirea dintre ele fiind cultura; ilirii sunt oamenii dintre munte și Marea Adriatică, crescători de vite, fără agricultură, organizați „tribal”. Tracii sunt dimpotrivă agricultori, organizați nu tribal, ci „teritorial”, conviețuind în „sate”. De aici decurg o serie de consecințe, printre care unele în legătură cu modul de administrare a satelor care, la români ca și la celelalte sate balcanice, este cel al „oamenilor buni și bătrâni”, la care se adaugă tradiții culturale care s-ar putea să vină dinspre Orient; ne este sugerată amintirea lui Alexandru Machedon, dar și a sciților, prin care se face simțită o influență babiloniană, asiriană, persană, ulterior adăugându-se și o influență occidentală, carolingiană.

Rând pe rând sunt apoi studiate problemele de „administrație și justiție”, „fiscalitate și sisteme militare”, precum și „formele de viață socială”, inclusiv cele al „servajului” și „sclaviei”.

De la sine înțeles că sociologii, cercetători ai satelor actuale, erau în felul acesta îndemnați să verifice în ce măsură cele arătate de Iorga drept trăsături caracteristice ale unor „rase tracice” de agricultori trăind în sate, sub conducerea unor „oameni buni și bătrâni”, stăpânind în comun un teritoriu sătesc, se puteau confirma prin supraviețuirea lor actuală. Problemă cu atât mai importantă cu cât, dacă e drept că nu am avut forme de conviețuire „ilirice”, „zadrugale” și nici formele tribale ale „plemelor” și „fratriilor”, am avut totuși „neamuri” și „sate genealogice” cum le-a numit Iorga, dar a căror „genealogie” nu depășea hotarele unui sat.

Cercetările de teren nu au dat întotdeauna dreptate tuturor ipotezelor propuse de Iorga și nici nu au fundamentat toate interpretările sale. Nu este însă mai puțin adevărat că întreaga dezbatere teoretică a problemei vechilor „sate românești” a fost purtată în jurul ipotezei lui Iorga, gândirea lui fiind un permanent ferment de iscodire a faptelor și ideilor, un catalizator fecund al unor sisteme de gândire care, fără de îndemnul lui, nu ar fi putut fi nici măcar formulate.

SUDURA FINALĂ A CONCEPTELOR LUI IORGA ȘI GUSTI CU PRIVIRE LA DISCIPLINELE ISTORIEI ȘI SOCIOLOGIEI

E plin de învățăminte faptul că, în paralel cu dezvoltarea gândirii lui Iorga, care inițial refuzase să admită existența unei posibile sociologii științifice, dar sfârșise prin

elaborarea propriei lui „istoriologii” de caracter cert „sociologic”, Gusti, printr-un demers invers paralel, a abandonat și el ideea inițială a unei opoziții fără leac dintre cercetarea istorică a trecutului și cercetarea sociologică a prezentului societăților umane, pentru a accepta, așa cum vom vedea, concepția unei „antropologii sociale” în care sociologia și istoria se află indisolubil îngemănate.

Nu dorim să analizăm în amănunt nici acest mers progresiv al gândirii profesorului Gusti, care s-ar cuveni totuși să fie analizat cu deosebită amănunțime și vigilență critică. Se impune, totuși, în cadrul acestei puneri în paralelă a concepțiilor lui Iorga și Gusti, să semnalăm condițiile sociale deosebite în care aceste două gândiri, istorice și sociologice, au putut lua naștere.

În primul rând, trebuie ținut seamă de faptul că Iorga era un extraordinar muncitor singuratic, fără elevi și fără „școală” în jurul lui, pe când Gusti era, dimpotrivă, un creator de „școală”, formând și antrenând un număr imens de elevi și colaboratori. Această metodă de lucru preconizată de Gusti, era de fapt o soluție optimistă și operativă a dilemei pesimiste prin care Iorga justifica neîncrederea lui în posibilitatea existenței unei „sociologii” științifice, afirmând că „deoarece până acuma nu s-a găsit un istoric stăpânind cu adevărat tot domeniul istoriei universale și înzestrat în același timp cu acel spirit filozofic creator care ar fi în stare să scoată din elementele fundamentale ale oricărei expuneri legi filozofice noi, suntem încă în căutarea sociologiei. E o știință care are nevoie nu de un om, ci de generații întregi de cercetători pentru a deveni o realitate în mijlocul științelor celorlalte”³⁹.

Pesimismul lui Iorga părea cu atât mai justificat cu cât acest viitor sociolog ar fi urmat să fie nu numai un „istoric” cercetător al trecutului, ci și un anchetator al vieții sociale actuale, fiind nu numai un „filozof” original, ci și un „om de știință” mânuind cele mai stricte reguli ale metodologiei științifice.

Optimist, dar și creator în același timp, Dimitrie Gusti a opus acestei păreri cea mai rațională și mai operativă soluție posibilă, arătând că pentru întemeierea sociologiei nu era nevoie de „generații” viitoare, ci de munca celei actuale, cu condiția ca ea să fie organizată în forma „echipelor interdisciplinare”, adică prin munca sistematic coordonată a unei mase de cercetători, de diverse specializări, lucrând cu toții la rezolvarea aceluiași probleme, pe baza unei concepții teoretice unanim admise, măcar ca ipotetic punct de plecare, pasibil însă de neconținere ameliorări și împliniri.

Chipul în care Gusti a organizat, încă din 1925, prima sa echipă interdisciplinară (de fapt „prima” și din întreaga istorie a doctrinelor sociologice) ajungând în cele din urmă la multiple echipe lucrând simultan pe probleme comune, a fost deseori arătat; ar fi, deci, de prisos să revenim asupra acestui subiect. Se cuvine însă să arătăm că acest mod de a ataca problema sociologiei, prin organizarea echipelor de cercetare interdisciplinară, urmărind scopuri nu numai de descriere, ci și de înțelegere teoretică a realităților sociale, a avut consecințe încă mai importante decât cele inițial prevăzute, an de an teoria

³⁹ N. Iorga, *Observații ale unui nespecialist...*, 1916, p. 20.

sociologiei gustiene dezvoltându-se grație muncii efectuate de Gusti prin echipele lui. Ceea ce e și firesc, căci folosirea echipelor interdisciplinare a prilejuit creatorului lor prilejul unor experimentări multiple, pe care de unul singur nu le-ar fi putut face. Tehnica lui de lucru consta nu numai în a cere colaborarea unor „specialiști” pentru a analiza diversele probleme ale „manifestărilor” și „cadrelor”, prevăzute în sistemul său teoretic, ci și de a le încredința răspunderea cercetării concret efectuate pe teren, prin crearea unor „îndrumătoare”, „formulare” și „chestionare” pe care aveau a le utiliza ei înșiși, transformând astfel „schema” teoretică în unealtă efectivă de lucru⁴⁰.

Ce era însă specific metodei de lucru a profesorului Gusti era că lucra personal cu colaboratorii lui în mod „seminarial”, adică prin ședințe de lucru în care întreg colectivul prins în cercetare dezbătea rezultatele obținute prin munca lor de teren, pe teme de tuturor problemelor, de manifestări și cadre, căutând să stabilească legăturile dintre ele, constatând că o luminare reciprocă putea proveni din confruntările de păreri teoretice intrate *volens-nolens* în controversă. Aceste ședințe seminariale aveau loc în fiecare seară, cât timp durau campaniile de monografiere efectuate pe teren, fiind conduse și îndrumate de Gusti, mereu în spiritul concepției lui științifice, care nu impunea experimentatorilor nici un fel de „sisteme” sau „preferințe doctrinare”, dar cu obligația rămânerii „tot atât de departe de teorii fără fapte cât și de fapte fără teorii”⁴¹. Prin acest mod de organizare în colectiv seminarial, a muncii științifice, specifică colaborării dintre un „dascăl și elevii lui”⁴², Gusti a avut posibilitatea de a acumula o multiplicitate de experiențe, arătând o capacitate remarcabilă de a asculta atent orice critică ce s-ar fi adus, din punct de vedere strict logic, sau prin aport de fapte care intrau cu greu în schema lui inițială. El era gata de a primi și, mai mult încă, de a încuraja și ajuta inițiativele colaboratorilor lui, chiar atunci când păreau a fi „schismatice” față de schema lui, sfârșind deseori prin a le accepta; desigur, numai după o aspră „disputație” de tip „scolastic”, deseori destul de aprinsă.

Ceea ce a constituit însă permanenta uimire a elevilor, care l-au urmărit ani de-a rândul, era capacitatea lui de a curma controversile prin formularea lor clară, precizând deseori temele unora din elevii lui mai clar decât o făcuseră ei. În felul acesta sistemul de sociologie gustiană a evoluat an de an, mereu îmbunătățit prin aportul experiențelor colective.

Astfel, de pildă, în 1928, la Fundul Moldovei, Mircea Vulcănescu a elaborat o „schematizare” a sistemului gustian de „cunoaștere a realităților sociale

⁴⁰ Vezi, de pildă, volumul cuprinzând aceste îndrumătoare de lucru publicate în *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, redactat sub direcția științifică a profesorului Gusti și conducerea tehnică a lui Traian Herseni, de Biroul Cercetărilor Sociologice din Institutul de Științe Sociale al României, București, 1940.

⁴¹ D. Gusti, *Problema sociologiei; sistem și metodă*, Academia Română, Memoriile Secțiunii istorice, Tom XX, seria III, Mem. 21, 22, 23, 1940.

⁴² Concepție de mult formulată de Gusti în lucrarea sa: *Ein Seminar für Soziologie, Politik und Ethik an der Universität Iassy*. Ein Beitrag zur Universität Pädagogik (în revista „Vierteljahrsschrift für Wissenschaft”, Philosophie und Soziologie, 1912).

prezente”, cu mult mai atent și mai sofisticat decât fusese cea folosită de Gusti în anterioara lui lucrare despre *Sociologia războiului* din 1915, pe care a integrat-o de aci înainte în lucrările sale ca fiind cea mai deplină expresie a gândirii lui.

Poate fi amintit și aportul lui Traian Herseni care vedea în final necesitatea elaborării unui „Atlas sociologic”, idee pe care de asemenea Gusti a primit-o, integrând-o în planurile sale de lucru.

Tot astfel a fost primită și propunerea lui Anton Golopenția de a se renunța la planul inițial al monografiei exhaustive a tuturor satelor și orașelor din țară, procedeul dovedindu-se nu numai irealizabil ci și inutil, dat fiind că puteau fi folosite metodele statistice ale „modelelor reprezentative”, în speță putându-se folosi „monografiile sumare” centrate pe probleme, precis delimitate, în căutarea unor soluții de acțiune practică în cadrul unor „politici culturale”. I s-a dat astfel mână liberă să organizeze o campanie de cercetări efectuate în 60 de sate, care a dus la apariția unei serii de 6 volume, de cu totul altă factură decât cea a monografiilor de sate publicate de Stahl și Ion Conea (despre satele Nerej și Clopotiva) după cum rezultă din înșeși titlurile acestor volume⁴³.

Centrarea pe probleme restrânse, iar nu pe monografii exhaustive, apare clar din chiar titlurile acestor 6 volume, care se intitulează *Populația, Evoluția de după război a proprietății agricole și situația economică de azi, Starea sanitară și starea culturală*, plus alte două volume de *Monografii sumare, Contribuții la tipologia satelor românești*, un volum analizând satele agricole și pastorale, celălalt satele cu ocupațiuni anexe.

De asemenea, Gusti a primit punctele de vedere și propunerile mele metodologice. Încă din 1927, studiind Nerejul „un sat dintr-o regiune arhaică”, am fost nevoit să depășesc chipul în care Gusti formulase problema „cadrului istoric”, și aceasta din mai multe puncte de vedere; mai întâi, cunoașterea unui sat de tipul Nerejului nu putea fi asigurată decât prin integrarea lui în cuprinsul său regional. Nerejul nu putea fi decât un „sat pilot”, un punct de pornire pentru o cercetare zonală, cuprinzând adică „aria” întreagă a satelor de același tip cu satul pilot.

În al doilea rând, satul de azi nu numai că nu lămură prin trecutul său, atât „proxim” cât și „îndepărtat”, ci mai mult încă – și aparent paradoxal – cunoașterea stării prezente a satului arunca o lumină asupra trecutului său. În acest scop, am elaborat tehnicile unei „arheologii sociale” grație căreia „monografia sociologică” putea ajunge a fi o unealtă de cercetare a trecutului, adică o inversare a poziției gustiene inițiale.

Era de fapt o propunere de considerare a sociologiei ca unealtă de cercetare istorică, deci, de renunțare la punctul de vedere al vechilor certuri de stil *Methodenstreit*, pe care Gusti a primit-o totuși, afirmând că monografia unui sat poate aduce „contribuții la lămurirea formelor vechi de organizare sătească și a evoluției satului românesc”, deci a „folosirii sociologiei în domeniul istoriei sociale”.

⁴³ 60 sate românești; cercetate de echipele studențești în vara lui 1938. Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și D. C. Georgescu, 6 volume, 1942.

Pentru ca sudura între punctele de vedere ale lui Iorga și Gusti să poată fi făcută, era necesar ca mai întâi să fie depășită vechea prejudecată de tip *Methodenstreit*, care cerea ca fiecare disciplină să se justifice trăgând în jurul ei o barieră de netrecut. Atât pentru Iorga, cât și pentru Gusti, această barieră a fost socotită a putea fi cea dintre cercetarea „trecutului” și cea a „prezentului”, istoria rezervându-și dreptul de a studia societățile trecute, sociologia rezervându-și cercetarea prezentului.

Această barieră pusă între „azi” și „ieri” este absurdă, astfel că atât Iorga cât și Gusti au trebuit în cele din urmă să renunțe la ea. Este absurdă pentru mai multe motive; în primul rând din pricina neputinței de a stabili momentul în care „azi” încetează de a fi „azi” transformându-se în „ieri”, dat fiind că în realitate „timpul” se scurge neconținut și orice fixare de date cronologice devine arbitrară, utilă pentru punerea în scop didactic a unor jaloane marcând diverse „epoci” istorice (de tipul 1453 – căderea Constantinopolului). În fond, problema optării pentru o interpretare „eleată” sau „heraclitiană” a problemei are un caracter metafizic care depășește preocupările cercetătorului de simple fapte concrete, care trebuiesc descrise și explicate.

De asemenea, este absurdă pentru că e cu neputință să se admită că viața socială suferă o totală răsturnare, schimbându-și natura și legile o dată cu trecerea „barierii” arbitrar pusă între „actual” și „trecut”, căci nu poate fi acceptată o miraculoasă metamorfoză continuă, operând clipă de clipă, de la ce „a fost” la ce „este” și la ce „va fi”.

Argumentul cel mai puternic, care a putut hotărî atât pe Iorga, cât și pe Gusti să renunțe la teza „barierii” despărțitoare dintre studierea istorică a trecutului și cea sociologică a prezentului, a fost însăși experiența lor ca cercetători ai realităților sociale.

Iorga, de pildă, era mânat de o curiozitate nețărmurită față de toate aspectele dramelor umane, printre care cele contemporane își aveau rol de întâietate. Nu numai că era un neobosit călător de-a lungul țării, avid să vadă și să înțeleagă nu numai „monumentele” și „inscripțiile” chiar și a celor mai neînsemnate biserici rurale, dar îl interesau oamenii și viața lor socială actuală, pe care o descrie și explică în numeroasele lui note de călătorie, într-o serie de cărți surprinzător de bogat informate și minunat scrise, din care semnalăm în special pe cele care au influențat direct pe „monografiștii” lui Gusti, precum: *Sate și preoți din Ardeal*, *Drumuri și orașe din România*, *Sate și mănăstiri din România*, precum și seria de volume „Neamul românesc” (din Bucovina, Basarabia, Ardeal și Țara Ungurească) în care informațiile etnografice abundă, fiind tot atât de bogate cât și cele istorice. Se adaugă și faptul preocupării lui constante față de istoria „contemporană”, urcând până la urmărirea evenimentelor celor mai recente.

Găseam în lucrările lui Iorga și afirmări categorice privind necesitatea analizării fenomenelor sociale prezente. Astfel, în discursul său de recepție la Academie, deci încă din 1911, elaborând un întreg plan de cercetări viitoare a istoriei României, Iorga propunea o temă care era, de fapt, o justificare a necesității

studierii sociologice a satelor, dat fiind că „problemele vechii noastre culturi sunt a se urmări în dătinile și îndemănările practice ale poporului nostru de la țară, bun și sigur păstrător al moștenirii celor mai îndepărtați strămoși”, cu precizarea că satele ce trebuie cercetate sunt „mai ales cele ferite de influența administrativă a statului român ori a celorlalte state ce dețin pământ românesc”, căci aci „se vor găsi acele cunoștințe prealabile care vor umple lacuna considerabilă pe care o lasă în trecutul nostru, izvoarele străine ale lumii civilizate”.

Găsim, deci, la istoricul Iorga un clar îndemn de a studia satele noastre, considerate drept „documente istorice”, metoda „monografiilor sociologice” putând fi astfel considerată drept o metodă de cercetare *sui-generis* a istoriei.

În special pentru cei care, în grupul școlii Gusti, se ocupau de problemele „cadrului istoric”, acest îndemn a fost deplin ascultat; afirmația lui că „viața care se desfășoară e cel mai bun învățător pentru a putea desluși viața a cărei desfășurare s-a isprăvit”⁴⁴, poate fi pusă ca epigraf la toate cercetările de natura celor cărora le-am dat numele de „arheologie socială”.

În ce-l privește pe Gusti, a fost și el obligat să renunțe la teza lui inițială, despre o sociologie mărginită exclusiv la cercetarea societăților prezente, cedând istoriei monopolul cercetării societăților trecute; seria de experiențe ale echipelor pe care le conducea au arătat că problema „cadrului istoric” nu putea fi redusă doar la studierea „tradițiilor și inovațiilor” în marginea scurtului interval de timp petrecut între generația actuală și cea imediat precedentă, cercetătorii fiind obligați să se refere la un trecut cu mult mai îndepărtat, prelungindu-se uneori până a cuprinde și preistoria. Totodată, „prezentul” se dovedea a fi deseori un „document istoric”, în sensul că era o mărturie supraviețuieșnică a unor stări „istorice” de mult trecute. Cu alte cuvinte, cercetarea monografică a satelor putea deveni o metodă de cunoaștere „istorică”.

Această depășire a tezelor inițiale, așa cum fuseseră ele formulate în perioada 1900–1905, a fost realizată de Gusti în mod atât de curajos, încât unii din elevii lui au socotit-o de-a dreptul temerară, ei preferând să rămână credincioși tezelor pe care le învățaseră între anii 1926 și 1934; după cum, de altfel, nu au fost de acord nici cu cotitura concepției gustiene spre echipele de „acțiune social-culturală” realizată în cadrul Fundației Culturale pentru munca la sate.

Asemenea radicale modificări ale schemelor inițiale, desigur, nu avea dreptul să le facă decât Gusti însuși; de altfel, numai el era în măsură să ridice întreaga problemă la un nivel de înaltă teorie, așa cum o găsim formulată în lucrările lui din 1940 încoace, în cea intitulată *Problema sociologiei; sistem și metodă* (1940) și mai ales în cea privind *Legile unităților sociale* (1943)⁴⁵.

„Plecând de la prezent, adică de la realitatea ce formează experiența curentă, căutăm în trecut explicarea formării și dezvoltării ei și încercăm a fixa pentru viitor

⁴⁴ N Iorga, în vol. *Generalități...*, p. 140, 141 și 147.

⁴⁵ D. Gusti, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice”, seria III, tom. XXII, memoriile 21, 22, 23 și tom. XXV, mem. 23.

elementul ideal cum ar trebui să fie". „Trecutul este momentul cauzalității, viitorul este momentul finalității și prezentul, ca existență reală concretă, este de fapt o succesiune continuă de prezenturi". „Aceste trei momente, inseparabile în procesul neconținut al realității sociale concrete, ne dau conștiința realității proprii, a cauzalității care ne face să existăm și a finalității care ne face să activăm. Astfel se înnoadă Trecutul și Prezentul în Viitor. Realitatea socială concretă se află în toate aceste trei elemente ale procesului social". „De aceea orice realitate socială concretă este istorie și orice istorie este realitate socială concretă".

De unde trage concluzia că „Sociologia, Istoria, Etica și Politica sunt feluri deosebite de a sesiza realitatea socială concretă, sub forma unui proces de devenire". „Istoria fiind o sociologie regresivă, Sociologia o Istorie progresivă, Etica și Politica o istorie și o sociologie în curs de realizare"⁴⁶.

Admiterea acestei idei a unui „continuum" social, viața socială fiind prinsă într-o permanentă devenire dialectică, fără barieră artificial pusă între ce a fost, ce este și ce va fi, atrăgea însă cu sine concluzii teoretice destul de grave, căci vechile scheme privind „cadrele" și „manifestările", care coexistă în paralel pentru a forma „unități" indisolubile, erau de fapt o foarte utilă modalitate de a cerceta interdisciplinar viața socială actuală prin tot atâtea echipe specializate câte erau cadrele și manifestările. Rămâne însă o întrebare; în ce măsură aceasta mai era valabil și pentru cercetarea trecutului? Utilă pentru constatarea faptelor vii, actuale, continua oare a fi valabilă și pentru „reconstituirea" fenomenelor sociale de mult pierite?

Cu alte cuvinte, profesorul Gusti s-a văzut obligat să-și reformuleze concepția în așa fel încât să cuprindă nu numai prezentul ci și trecutul, deci atât „sociologia" cât și „istoria". Teoretic era nevoie ca ideea abstractă a „dialecticei" sociale să fie concretizată prin arătarea acelor caractere care ar fi fost comune tuturor vieților sociale, atât prezente cât și trecute.

Poate că ar fi fost util și suficient să se arate că orice viață socială, fie trecută, fie prezentă, este alcătuită din aceeași serie de „activități" umane (adică de „manifestări"), condiționate de același număr de „cadre"; conținutul concret al manifestărilor și al cadrelor poate varia la infinit, dar schema abstractă a cadrelor și manifestărilor poate fi păstrată ca explicație teoretică atât a prezentului cât și a trecutului. Profesorul Gusti a crezut însă de cuviință să ridice întreaga problemă la un nivel încă mai abstract, recurgând la ideea centrală că toate „manifestările", adică toate „activitățile" umane erau acte de „voință" în urmărirea unui scop, aceste voințe fiind elementul fundamental al oricărei societăți posibile.

Concepția care putea unifica disciplinele istoriei și ale sociologiei, urma deci a fi considerată teorie a „voinței sociale", iar disciplinei de cercetare globală a vieții sociale, Gusti i-a dat numele de „antropologie socială", sinteză a istoriei și sociologiei.

În concepția inițială a lui Gusti, sociologia cuprindea nu numai constatarea fenomenelor sociale, ci și luarea de poziție „etică" față de ele, cercetătorul sociolog

⁴⁶ D. Gusti, *Legile unităților sociale*, București, 1943.

având datoria de a le judeca, luând atitudine pozitivă sau negativă față de ele și în consecință să făurească planuri „politice” de acțiune socială. *Sociologia militans* era, de fapt, țelul final al profesorului Gusti, care urmărea prin cunoașterea științifică a realităților sociale să stabilească o temelie solidă pentru elaborarea unor „politici”, adică a unor acțiuni de urmărire a unor „idealuri” etice, sub forma diverselor „politici” posibile; economice, culturale, demografice, administrativ-politice etc.

Este însă evident că luări de poziții etice și de făurire de politici active nu se puteau justifica, decât cu privire la societatea prezentă și la cea viitoare, nicidecum la istorie. Luări de atitudini etice față de evenimente trecute sunt posibile, însă zadarnice; faptele trecute scapă voinței noastre, acțiunile de îndrumare sociale nu sunt posibile decât în procesul de trecere de la actual la viitor.

Formularea pe care o dă Gusti „antropologiei sociale” din acest punct de vedere nu e însă destul de clară, redusă la afirmarea existenței unei discipline unice, alcătuită din „Istorie, Sociologie, Etică și Politică”. Ar fi fost mai limpede o schemă de unificare a disciplinei istoriei cu cea a sociologiei, rămânând ca Etica și Politica să constituie un grup deosebit de discipline, având rost numai în ce privește realizarea „viitorului” prin acțiuni „politice”, adică de impulsioneare a mersului evenimentelor spre anume țeluri, cu caracter mai mult similar vechilor „Kameralwissenschaften” decât al politologiei actuale.

Dar în modul acesta ieșim din marginile temei pe care ne-am propus s-o abordăm, care nu a fost decât să arătăm modul în care concepțiile inițial atât de opuse ale lui Iorga și Gusti au sfârșit prin a se suda în „Școala lui Gusti” în cadrul unei vaste „Antropologii sociale”.

revizive această circulație și în limitele economice sale casnice (într-un fel ei trebuie să caute forme noi de rezoluție în cadrul economiei de schimb. Runcul trebuie să vândă și să cumpere, să intre în contact cu producătorii străini, de pe piața externă, care vor plăti mărfurile lor bani, runcul fiind nevoit să-și parasească satul și să intre țara ca să agonisească bani și, în sfârșit, Runcul trebuie să se încadreze în ritmul noului fel de viață economică ca să-și poată procura bunurile de care are nevoie, pentru plata mărfurilor care îi lipsesc. Circulația mărfurilor care ia naștere ilustrează dublul efort la care este supus Runcul: un efort de procurare a banilor și un efort de procurare a mărfurilor, caracterizat prin amestecul de reminiscențe ale practicilor economiei casnice țărănești și de procedee ale economiei de schimb. Dubla sarcină economică este îndeplinită de Runcu într-un anumit fel specific, care-i definește poziția în cadrul fazei de tranziție pe care o parcurge. Structura circulației mărfurilor luminează direcția în care este angajat Runcul, în cadrul tensiunii economice la care este supus.

Din punct de vedere formal, circulația mărfurilor la Runcu se caracterizează prin vânzarea masivă și unilaterală a unui singur produs, al cărui preț realizat se împarte apoi în numeroase operațiuni de cumpărare, având de obiect mărfuri multiple. Ca în cazul multor unități economice ar fi vorba deci de producția în

RUNCU 1947 – VIAȚA ECONOMICĂ

PAUL PETRESCU

Studiul circulației mărfurilor la Runcu ne-a dezvăluit realități care, reflectând condițiile obiective de prim plan, ne-au introdus în straturile mai ascunse ale procesului de transformare pe care îl suferă o comunitate agrară. Creșterea continuă a populației a dus la o fărâmițare a pământului, iar amândouă la un loc au distrus cadrul statornicit anterior, care asigura echilibrul economic. Pe lângă schimbarea petrecută în condițiile naturale ale satului, obștea sătească este nevoită să înfrunte și adânci prefaceri ale relațiilor sociale. Presiunea modului de producție capitalist se răsfârge asupra Runcului, care vede născându-se și dezvoltându-se, alături de economia sa agricolă, o întreprindere industrială, care în răstimpul unei singure generații devine un factor economic dominant. Toată viața unei colectivități țărănești, de veche și aparte organizare economică, este zguduită. Relații de producție noi iau locul celor vechi, apar probleme noi care cer soluții noi. Pe fondul unei crize de structură, determinată de schimbarea raportului în condițiile naturale ale satului, se grefează o criză de transformare determinată de pătrunderea brutală a ordinii capitaliste. Runcul este în criză de subproducție, dar el nu mai poate să-și rezolve această criză cu mijloacele și în limitele economiei sale casnice țărănești, ci el trebuie să caute forme noi de rezolvare în cadrul economiei de schimb. Runcul trebuie să vândă și să cumpere, să intre în contact cu producători străini, de pe piața externă, care cer pentru mărfurile lor bani, runcanii fiind nevoiți să-și părăsească satul și să cutreiere țara ca să agonisească bani și, în sfârșit, Runcul trebuie să se încadreze în ritmul noului fel de viață economică ca să-și poată procura banii de care are nevoie, pentru plata mărfurilor care îi lipsesc. Circulația mărfurilor care ia naștere ilustrează dublul efort la care este supus Runcul: un efort de procurare a banilor și un efort de procurare a mărfurilor, caracterizat prin amestecul de reminiscențe ale practicilor economiei casnice țărănești și de procedee ale economiei de schimb. Dubla sarcină economică este îndeplinită de Runcu într-un anume fel specific, care-i definește poziția în cadrul fazei de tranziție pe care o parcurge. Structura circulației mărfurilor luminează direcția în care este angajat Runcul, în cadrul tensiunii economice la care este supus.

Din punct de vedere formal, circulația mărfurilor la Runcu se caracterizează prin vânzarea masivă și unilaterală a unui singur produs, al cărui preț realizat se împarte apoi în numeroase operațiuni de cumpărare, având de obiect mărfuri multiple. Ca în cazul multor unități economice ar fi vorba deci de producția în

masă a unei mărfi excedentare, care este vândută cu scopul de a procura bani necesari achiziționării de produse variate, de a căror lipsă se resimte unitatea economică respectivă. Formula generală de circulație a mărfurilor în care se încadrează această succesiune de operațiuni este deci: $M \rightarrow B \rightarrow M$.

Ca unitate agricolă Runcul nu este specializat în vreo producție oarecare, mai mult încă, aproape nu are nimic de vânzare. Marfa, din a cărei vânzare în cantități mari își procură el bani, este puterea de muncă, pe care cu mijloacele de producție insuficiente pe care le are la îndemână nu o poate valorifica în alt mod. Dat fiind că puterea de muncă este o marfă specială, putem spune că formula generală a circulației mărfurilor la Runcu este $PM \rightarrow B \rightarrow M$. Cantitatea de putere de muncă pe care Runcu o vinde în cursul unui an este impresionantă și subliniază mai bine decât orice alt fapt situația economică a comunității sale agrare: 1 043 angajări la lucru; 89 571 zile de muncă; 626 440 850 lei câștigați (necuprinzând valoarea aportului de muncă a 66 meseriași, negustori, funcționari, care și ei practică agricultura).

Cele aproape 90 000 zile de muncă, prestate în afara gospodăriilor proprii și, în mare majoritate, în afara exploatațiilor agricole, reprezintă un sfert din capacitatea totală de muncă a satului, dacă socotim 360 zile pe an (1 022 runcani capabili de muncă ar presta într-un an 367 920 zile), și mai mult de o treime, dacă socotim 235 zile lucrătoare pe an (1 022 runcani ar presta într-un an 240 160 zile). Este în această vânzare masivă de putere de muncă o dovadă a angrenării Runcului pe o anumită latură a economiei sale în economia de schimb. Și trebuie să notăm că pentru Runcu aceasta nu înseamnă numai un proces de proletarizare agricolă, ci și un proces de proletarizare industrială. Din totalurile de mai sus, 34 % din numărul zilelor și 44% din banii câștigați reprezintă aportul a 152 angajări de lucrători salariați utilizați în producția industrială.

Analiza părții a doua a formulei introduce noi elemente pentru judecarea economiei colective a Runcului, ca unitate agricolă. Mărfurile procurate în timpul unui an pot să indice precis poziția economică a Runcului: 2 293 acte de procurare; 532 761 670 kilograme mărfuri procurate; 855 898 600 lei (valoarea mărfurilor). Un asemenea efort de procurare de mărfuri denotă, desigur, un contact strâns cu piața mărfurilor și marchează o participare remarcabilă la economia de schimb. O cercetare mai amănunțită scoate însă imediat la iveală caracterul real al acestei participări, din totalurile de mai sus: 1 181 acte de procurare, 100 394 kg mărfuri în valoare de 640 814 850 lei, reprezentând 75 % din efortul total de procurare, au fost îndreptate spre achiziționare de alimente. Toți banii pe care runcanii îi câștigă cu ziua, lunar sau anual, pe ogoarele altora, la varniță, la pădure, în fabrici și uzine, sunt cheltuiți în această dramatică goană după alimente, a unui sat întreg. Ca să-și asigure o existență precară, runcanii au trebuit să alerge și să-și procure o cantitate de grâu de 4 ori mai mare decât producția proprie și o cantitate de porumb de 6 ori mai mare decât producția proprie. Din totalul mărfurilor procurate, 89,6 % sunt produse agricole și numai 10,4 % sunt produse industriale; 84,7 % sunt destinate subzistenței menajului și familiei și numai 15,3 % susținerii exploatației; 99,4 % sunt destinate consumului și numai 0,6 % investiției.

În această sforțare permanentă pe care o depune Runcul, procedeele specifice economiei de schimb se împletesc cu ceea ce a mai rămas din practicile economiei casnice țărănești. Puterea de muncă a runcanilor a fost plătită cu bani în proporție de 87%, restul de 13 % fiind plătită în natură; mărfurile au fost procurate prin cumpărare cu bani în proporție de 90%, restul de 10% fiind obținute prin schimb direct de produse.

Runcul a fost smuls din fâgașul patriarhal al economiei casnice țărănești și a fost aruncat în vârtejul unei economii dinamice, care a distrus formele de economie închisă și naturală înlocuindu-le cu forme deschise și monetare, între care circulă un curent continuu de mărfuri, prins în criza declanșată de modificarea raportului dintre numărul populației și pământul aflat la dispoziție. Ca unitate agricolă Runcu este amenințat în însăși existența sa, dacă nu reușește să se integreze în acest curent al schimburilor de mărfuri. Integrarea care însă nu poate avea loc decât cu prețul unui act, pe care mentalitatea colectivă a comunității agrare, rămasă în urma evoluției economice, nu îl poate încă admite: renunțarea parțială la agricultură. Cele mai diferite categorii sociale din Runcu păstrează un atașament puternic față de agricultură: de la marele capitalist, veritabil dictator economic al satului și până la Chirculescu Spiridon, casa (fișa) 116, proletar agricol care declară: „Nu lucrez la varniță pe an mai mult de o lună, pentru că nu vreau să mi se strice gospodăria”, și de la meseriașul Lăpăduș Gh. Ion, casa (fișa) 157, care spune: „Numai din meserie nu pot să mă țin; lucrez și pământ” până la agricultorul cu venituri anexe Ceaureanu D. Ion, casa (fișa) 195, care declară: „din măcelărie nu pot trăi, tot prin muncă”, toți runcanii perseverează în voința de a rămâne agricultori și de a se socoti agricultori. Toată puterea lor de muncă pe care o cheltuiesc este menită să mențină în viață exploatații agricole, care în condițiile prezente sunt iremediabil deficitare.

Participarea Runcului la economia de schimb nu este o participare activă, nu este o integrare pozitivă, ci un recurs în ultimă instanță la sprijinul efemer pe care îl pot oferi procedeele economiei de schimb. Runcul ca unitate agricolă este stăpânit de spectrul neacoperirii consumului.

De aceea am putea spune că economia Runcului este o economie de consum. Acest caracter îl au până și operațiunile de credit efectuate în cadrul Runcului. Din 75 împrumuturi înregistrate, 65 sunt de consum, cu specificația expresă că sunt destinate cumpărării de alimente, și în special porumb. De altfel însuși volumul considerabil al operațiunilor de credit – în 1930 au fost înregistrate 196 de astfel de operațiuni – mărturisesc aceeași insuficiență economică a exploatațiilor agricole.

În sfârșit, însăși natura mărfurilor pe care am analizat-o, precum și circulația mărfurilor luată în ansamblul ei, denotă preponderența mărfurilor ca valori de întrebuințare, față de mărfurile ca valori de schimb. Mărfurile pe care le găsim la Runcu la sfârșitul lanțului $M \rightarrow B \rightarrow M$ sunt mărfuri care ies definitiv din sfera circulației pentru a cădea în sfera consumației. Scopul final al întregii activități economice a Runcului, ca unitate agricolă, este satisfacerea nevoilor de consum, iar circulația mărfurilor, mijlocul prin care comunitatea agrară a Runcului își satisface aceste nevoi, în cadrul impus al economiei de schimb.

ROMÂNIA LA EXPOZIȚIA DE LA PARIS DIN 1937: DIMITRIE GUSTI ȘI IMAGINEA IDENTITĂȚII NAȚIONALE

LAURENȚIU VLAD

Facultatea de Științe Politice – Universitatea din București
Institutul de Studii Sud-Est Europene – Academia Română

1. SUB SEMNUL LUI DESCARTES

Expoziția din 1937¹, a cărei istorie începe la sfârșitul anului 1929 cu inițiativa deputatului radical Julien Durand, celebra 300 de ani de la apariția celei mai cunoscute lucrări a lui René Descartes, *Discours de la méthode*. În conformitate cu nomenclatorul B.I.E. ea se situa pe treapta Expozițiilor generale de categoria a doua, însă amploarea pe care a dobândit-o în timp a făcut-o mult mai prestigioasă. A fost desemnată oficial cu titulatura: *Les Arts et les Techniques dans la Vie Moderne*.

Amplasamentul expozițional parcurgea centrul Parisului, anume, *Champ de Mars*, de o parte și de alta a Senei (între *Esplanades des Invalides* și noul palat de pe colina Chaillot, construit în locul mai vechiului *Palais de Trocadéro*, ridicat în 1878), având anexe la Sceaux, Porte Maillot și pe bulevardul Kellerman; totul pe o suprafață de 105 hectare. În cele 185 de zile cât a fost deschisă (25.05 – 25.11.1937), 31 040 955 de vizitatori, dintre care 26 702 295 plătitori, au trecut în revistă standurile a 11 000 de expozanți din 48 de țări: Egiptul și Uniunea Sud-Africană din Africa; Canada și Statele Unite ale Americii din America de Nord; Argentina, Brazilia, Haiti, Mexic, Peru, Republica Dominicană, Uruguay și Venezuela din America de Sud; Levantul, Irakul, Japonia și Siamul din Asia; Albania, Austria, Belgia, Bulgaria, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Estonia, Finlanda, Germania, Grecia, Italia, Iugoslavia, Letonia, Lituania, Luxemburg, Marea Britanie, Monaco, Norvegia, Olanda, Polonia, Portugalia, România, Spania, Suedia, Statele Pontificale, Ungaria, Uniunea Sovietică, precum și țara gazdă, Franța din Europa; Australia din Oceania. De reținut că au fost două participări neoficiale, anume Chile și China, precum și mai multe pavilioane coloniale.

Juriul internațional al Expoziției, constituit din 1 729 de persoane, a atribuit 16 705 recompense participanților, reprezentanții țării organizatoare obținând peste 60% dintre ele. În timpul Expoziției s-au desfășurat 602 congrese internaționale pe

¹ Anne Rasmussen, Brigitte Schroeder-Gudehus, *Les fastes du progrès. Le guide des expositions universelles, 1851–1992*, Paris, Flammarion, 1992, p. 192–200.

diverse teme, organizate în general în concordanță cu clasificarea sa oficială în 14 grupe și 114 clase: I. *Expression de la pensée*; II. *Questions sociales*; III. *Formation artistique et technique*; IV. *Diffusion artistique et technique*; V. *Urbanisme. Architecture*; VI. *Arts graphiques et plastiques*; VII. *Bâtiment*; VIII. *Décoration intérieure et mobilier*; IX. *Métiers d'art*; X. *Editions, livres et revues*; XI. *Parure*; XII. *Transports et tourisme*; XIII. *Fêtes. Attractions. Cortèges. Sports*; XIV. *Publicité*. Veniturile obținute de organizatori s-au cifrat la 1 661 024 345 FF, cheltuielile depășind și ele cota miliardului. Oricum, excedentul a fost destul de important, el s-a cifrat la 217 735 953 FF (8 660 000 \$).

2. DIMITRIE GUSTI, COMISAR GENERAL AL ROMÂNIEI

În ședința din 10.02.1937 a Consiliului de Miniștri s-au stabilit condițiile legale ale participării României la Expoziția de la Paris². Fundațiile Culturale Regale erau însărcinate cu organizarea acestei manifestări, iar Dimitrie Gusti, recomandat de strălucita sa activitate științifică, a fost numit în funcția de Comisar general, numire care intra în vigoare retroactiv, începând cu 1.04.1936. În ceea ce privește activitatea sa, trebuie să precizăm că și-a făcut studiile în Germania (doctorat în 1904) și Franța, unde a intrat în contact cu Wilhelm Wundt sau Emile Durkheim. În scurt timp, Dimitrie Gusti a devenit figura centrală a sociologiei românești, fiind întemeietorul Școlii Sociologice de la București, care a introdus și promovat în cercetarea sociologică metoda monografică. A organizat echipe de specialiști (începând cu 1925), apoi de studenți (din 1934) din diferite discipline (agronomie, educație fizică, medicină, medicină veterinară, menaj și sociologie) care s-au deplasat pe teren, încercând să depisteze în lumea rurală elementele de originalitate, să le înțeleagă din interior și în același timp să amelioreze în cunoștință de cauză anumite neajunsuri, pentru ca apoi să facă mai ușor conexiunea cu civilizația secolului XX. Scopul declarat era instituirea unei *științe a națiunii române*, deziderat posibil în opinia lui Dimitrie Gusti³. A fost profesor la Universitățile din Iași și București, membru al Academiei Române, membru corespondent al Academiei de Științe Morale și Politice din Paris (1939), Doctor Honoris Causa al Universității din Leipzig (1934), conferențiar la Chicago, Harvard, Sorbona, Wisconsin, Yale etc. Printre colaboratorii⁴ apropiați ai lui Dimitrie Gusti amintim pe Ioan Gheorghiu (Comisar general adjunct), colonelul C. Douglas Căpităneanu (Consilier tehnic), Henri H. Stahl, Alexandru Tzigara-Samurcaș, Ilarie Voronca etc.

² „Monitorul Oficial”, nr. 35, 12, februarie 1937, p. 1238 (Jurnal al Consiliului de Miniștri, nr. 213).

³ Vezi, spre exemplu, Dimitrie Gusti, *Știința Națiunii*, în „Sociologie Românească”, II, nr. 2-3, București, 1937.

⁴ Vezi *Le Roi Carol a offert hier soir au pavillon roumain un grand dîner en l'honneur de M. Albert Lebrun*, în „Le Figaro”, 16 Juillet 1937, p. 2. Dimitrie Gusti, *Opere*, III, texte stabilite, comentarii, note de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu, București, Editura Academiei, 1970, p. 452 (notele editorilor).

Pentru buna desfășurare a activității de pregătire a participării românești la Expoziția pariziană din 1937, Consiliul de miniștri trebuia să aprobe bugetul întocmit de organizatori, iar Ministrul Finanțelor să-l pună la dispoziția acestora cu titlu de subvenție. Referitor la concepția expoziției române, guvernul României îi lăsa lui Dimitrie Gusti libertatea de opțiune. Mai mult, în afară de subvențiile promise, care au fost destul de însemnate (109 548 171 lei, adică 1/6 din excedentul bugetar pe anul 1937-1938⁵), guvernul scutea de taxe vamale toate importurile sau exporturile necesare Comisariatului pentru Expoziție, singura pretenție a oficialilor de la București fiind ca inventarul procurat din fondurile Ministerului Finanțelor să rămână în proprietatea statului român. Subvenția Ministerului Finanțelor a fost întregită cu alte fonduri care proveneau de la Uzinele Reșița (5 000 000 lei), guvernul francez (3 511 200), Societatea „Mica” (1 500 000), Asociațiile industriale petrolifere (1 000 000), Ministerul Economiei Naționale (500 000) și Asociațiile industriale forestiere (250 000). Din totalul de 121 300 371 lei alocați pentru participarea României la Expoziția din 1937, Comisariatul a cheltuit 45 108 091 pentru construcția pavilioanelor, 18 596 577 pentru lucrări de montaj și organizare, respectiv 14 545 236 pentru publicitate și propagandă. Acestora li s-au adăugat 13 366 853 lei (funcționarea instalațiilor), 12 848 781 (comenzi), 11 424 290 (transport), 2 840 518 (lichidarea standurilor), 2 814 719 (ministere) și 105 000 (muzeul expoziției). Soldul disponibil la București și Paris s-a ridicat în cele din urmă la suma de 3 599 305 lei.

În perioada aprilie-decembrie 1936, Comisariatul general a căutat să convingă opinia publică de necesitatea participării României la Expoziția din 1937, apelurile sale din presă și de la radio mobilizând numeroși artiști și oameni de știință, care i-au sprijinit inițiativele. Concursurile organizate în acest an (pentru proiectul pavilionului oficial, pentru alegerea celor mai buni decoratori, ai celor mai buni artiști din țară sau de la Paris, ai celor mai buni editori sau legători de cărți etc.) au dus la o selecție extrem de riguroasă a talentelor de care dispunea România la acel moment. În decembrie 1936 au fost definitivate discuțiile pe marginea amplasării restaurantului românesc (*instrument de propagandă prin excelență*, cum îl numea Comisarul general român într-o conferință radiofonică)⁶, stabilindu-se totodată și perioada desfășurării *Săptămânii românești* (2-9 iulie 1937)⁷. Tot atunci, în cadrul unei ceremonii, la care au participat, printre alții, Dimitrie Gusti, Victor Antonescu (Ministrul Afacerilor Străine în guvernul Gheorghe Tătărescu), Edmond Labbé (Comisarul general al Expoziției din 1937) și Pierre Bastid (Ministrul Cometeului din Franța), a fost pusă piatra de temelie a pavilionului oficial al României⁸.

⁵ I.A. Roceric, Horia Oprescu, *Expozițiile*, în *Enciclopedia României*, IV, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 277-325, p. 320. Calculul a fost făcut după datele oferite de *L'économie de la Roumanie*, coord. științific: Tudorel Postolache, Bucarest, Les Editions Expert, 1994, p. 393.

⁶ Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 447 (notele editorilor).

⁷ *Ibidem*, p. 443-444, 446 (notele editorilor).

⁸ *La pose de la première pierre du pavillon de Roumanie (le 18 décembre 1936)*, „Monitorul Oficial”, Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1937.

În fine, Comisariatul român a selectat 129 de expozanți (particulari sau colectivi) care au făcut deplasarea la Paris. Ei au fost înscriși în competiție la 12 din cele 14 grupe ale clasificării oficiale. Dintre aceștia, mai bine de 30% ocupau standurile pavilionului oficial al României, restul fiind amplasați în cadrul unor expoziții colective din pavilioanele presei, comunicațiilor, meseriilor, locuinței rurale, etc., precum și în cadrul secțiunii industriei casnice, organizată la Muzeul de Artă Națională. Majoritatea expozanților (53) au fost înregistrați la Clasa 9 (*Artisanat*) a Grupei II, în timp ce la celelalte, numărul lor varia între unu și zece⁹.

În seara zilei de 29.03.1937 ascultătorii postului național de radio erau informați de Dimitrie Gusti de stadiul pregătirilor pentru Expoziția de la Paris. După spusele sale, pavilionul României începuse să prindă contur, iar sculptorii și pictorii însărcinați cu decorarea sa și a restaurantului amplasat în vecinătate, aproape își încheiaseră lucrările. Pavilionul a fost proiectat de Duiliu Marcu, absolvent al Academiei de Arhitectură din București și al *Ecole des Beaux-Arts* (Paris). Lucrările sale, extrem de variate, au traversat cu ușurință procedeele academismului de școală franceză, experimentele moderniste sau cele de inspirație națională. Din prima categorie enunțată face parte o casă particulară de pe Bd. Ana Ipătescu (nr. 54), din cea de a doua, Academia Militară, Biblioteca Academiei sau Palatul Victoria, iar din cea de a treia, Teatrul Național din Timișoara.

Cu aceeași ocazie, Comisarul general preciza că trofee de vânătoare ale secțiunii turistice erau depozitate la Toplița, urmând să ia drumul Parisului împreună cu cei patru stâlpi și plafonul de sare care se găseau atunci la Slănic Prahova, precum și cu obiectele aparținând secțiilor economică și culturală ale expoziției române, respectiv cele ale meseriașilor, care au figurat în cadrul Pavilionului Internațional.

Tot atunci, profesorul Dimitrie Gusti, care studiasă atent câteva modele expoziționale (Barcelona – 1929, Vincennes – 1931 etc.¹⁰), schița și profilul participării românești la Expoziția pariziană, considerată a fi expresia clară a celor mai acute contradicții ale anilor '30: *contradicții între principiul autorității absolute și tendințele democratice, între naționalismul exclusivist și aspirațiile internaționale, între pozitivismul științific, în sensul viu și precis al „tehnicii” și misticismul contemporan, între apologia păcii și pregătirea de fiecare clipă pentru război*¹¹:

„În cadrul acestui program ideologic, astfel înțeles de noi, vom așeza pavilionul României.

Planul de organizare și funcționare a pavilionului nostru național va avea ca punct de plecare, desigur, starea de fapt – încorporarea fidelă a României contemporane.

⁹ *Exposition Internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne, Paris – 1937. Catalogue général officiel*, I. Paris, Stenger, 1937, p. 799–804. Dacă număratoarea noastră ar elimina expozanții care se găsesc înscriși în catalog de două sau chiar mai multe ori la clase diferite, atunci numărul s-ar reduce la 115.

¹⁰ Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 450. Mai erau menționate expozițiile de cultură cehoslovacă (Brno), de igienă (Dresda), respectiv a presei (Köln).

¹¹ *Ibidem*, p. 444–446.

Vom înțelege prin aceasta un realism înaintat, avântat și îndrăzneț, care să reflecteze epoca de fermentare în care se află România (...), scoțând la iveală principiile active și fecunde care animă aspirația României de astăzi către o Românie de mâine! Pavilionul României de la Expoziția de la Paris nu va exprima numai static prosperitatea și echilibrul de forțe economice și spirituale actuale, ci și mișcarea lor, în ordinea gândirii și acțiunii, către o evoluție ascendentă. Într-un cuvânt, pavilionul României de la Paris va avea un caracter mai mult dinamic decât static. El va exprima credințe și speranțe în propășirea ilimitată a țării în toate domeniile; convingeri și certitudini în realizarea imenselor posibilități de dezvoltare a ei”¹².

Așadar, în opinia Comisarului său general, participarea României la Expoziția internațională din 1937 trebuia să fie o *probă de vitalitate, energie și speranță*, inventarul trecutului și al prezentului având darul să puncteze *grația și forța națiunii*, precum și *programul ei de viitor*¹³. În fapt, Dimitrie Gusti voia să realizeze la Paris, așa cum a făcut-o și la New York, doi ani mai târziu, expoziția sociologică, teoretizată și realizată parțial prin lucrările Seminarului de sociologie, precum și prin înființarea Muzeului Satului (1936)¹⁴.

La întoarcerea în țară, Comisarul general a fost sărbătorit de Academia Română într-una din ședințele sale din 1938, unde a luat cuvântul Alexandru Lapedatu și Ioan Petrovici, care s-au întrecut în elogii¹⁵. Nici presa nu s-a lăsat mai prejos, într-o intervenție radiofonică despre pavilionul României de la Paris, publicistul N.N. Petrașcu mărturisea că *pentru prima oară în 19 ani, de când colinda lumea, s-a simțit mândru că este român*¹⁶, în timp ce jurnalul lui Nicolae Iorga remarcă în termeni superlativi capacitatea lui Dimitrie Gusti de a îmbina într-o coerentă construcție propagandistică materialitatea tehnicilor industriale (în fond, opțiunea Expoziției din 1937) și spiritul artistic autohton, *icoana impresionantă a unității naționale*¹⁷.

3. O IMAGINE STATISTICĂ A ROMÂNIEI ANILOR '30

Concepția lui Dimitrie Gusti a făcut ca secțiunea economică a țării sale să aibă o dinamică proprie, o prezentare cinematografică, în care diagramele în relief, proiecțiile și fotografiile uzau mai mult de comparații plastice decât de cifre seci. Spre exemplu, oficialii români precizau că filonul de sare de la Slănic avea aceeași suprafață cu capitala Franței, iar producția anuală de petrol putea fi încărcată într-un tren-cisternă lung de la Paris la Bombay¹⁸.

¹² *Ibidem*, p. 445.

¹³ *Ibidem*, p. 449 (notele lui Dimitrie Gusti pentru o conferință radiofonică).

¹⁴ *Ibidem*, p. 451 (notele editorilor).

¹⁵ *Ibidem*, p. 460–461 (notele editorilor).

¹⁶ *Ibidem*, p. 452 (notele editorilor).

¹⁷ Nicolae Iorga, *D. Gusti și Pavilionul României la Paris*, în „Neamul Românesc”, apud *ibidem*, p. 461–462 (notele editorilor).

¹⁸ Apud *Souvenir-guide de l'Exposition*, Editions du „Guide de Paris”, 1937, p. 61–62.

Totuși, cum arăta România acelor timpuri? Încercăm să realizăm un profil statistic, servindu-se de alte surse decât cele legate de participarea sa la Expoziția pariziană, marcând de fiecare dată momentele când anumite cifre se regăsesc și în documentele informative sau de propagandă ale Comisariatului general român. Așadar, din punct de vedere politico-administrativ, România avea un regim politic democrat întemeiat pe Constituția din 1923, care reprezenta în fond punerea în acord cu noile realități de după Primul Război Mondial a celei din 1884¹⁹. Se menținea sistemul bicameral, introducându-se votul universal, ceea ce a dus la majorarea substanțială a corpului electoral: bunăoară, în perioada 1927–1937 cei 387 de deputați ai României erau aleși în medie de aproximativ 3 000 000 de alegători, față de numai circa 90 – 100 000 în perioada 1901–1911²⁰. De asemenea, nici caracteristicile teritoriale ale statului român nu mai erau cele de dinainte de 1918, Vechiul Regat fiind întregit cu Basarabia, Bucovina și Transilvania. Sporul de teritoriu a determinat creșterea numărului unităților administrative față de 1900, România având 71 de județe, 429 de plase, 179 de orașe și 15 981 de sate. Cele 71 de județe erau: Alba, Arad, Argeș, Bacău, Baia, Bălți, Bihor, Botoșani, Brașov, Brăila, Buzău, Cahul, Caliacra, Caraș, Câmpulung, Cernăuți, Cetatea-Albă, Ciuc, Cluj, Constanța, Covurlui, Dâmbovița, Dolj, Dorohoi, Durostor, Făgăraș, Fălciu, Gorj, Hotin, Hunedoara, Ialomița, Iași, Ilfov, Ismail, Lăpușna, Maramureș, Mehedinți, Mureș, Mușcel, Năsăud, Neamț, Odorhei, Olt, Orhei, Prahova, Putna, Rădăuți, Râmnicu Sărat, Roman, Romanați, Sălaj, Sațu Mare, Severin, Sibiu, Someș, Soroca, Storjineț, Suceava, Târnava Mare, Târnava Mică, Tecuci, Teleorman, Tighina, Timiș, Trei Scaune, Tulcea, Turda, Tutova, Vaslui, Vâlcea și Vlașca²¹. Acestea se întindeau pe o suprafață de 295 049 km² (2,52% din întreaga Europă), ceea ce făcea ca România să ocupe locul zece între țările bătrânului continent.

Referitor la populație, trebuie să spunem că ea atingea la 1.01.1936, un număr de 19 196 071 locuitori (populația satelor întrecând de cinci ori pe cea din orașe)²², statisticile anilor '30 situând-o, din acest punct de vedere, doar în urma U.R.S.S., Germaniei, Franței, Italiei, Marii Britanii, Poloniei și Spaniei²³. Specialiștii au estimat și repartiția etnică a populației, ajungând la concluzia că, din total, aproape 8% erau unguri, peste 4% erau evrei (germanii aveau cam același procent),

¹⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 282, 29 martie 1923.

²⁰ Leonida Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru Corpurile legiuitoare în 1907 și 1911*, București, 1913, p. 7 (Apud Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare-europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al III-lea*, I. Iași, Editura Universității „A. I. Cuza”, 1995, p. 261); *Enciclopedia României*, I., București, Imprimeria Națională, 1938, diagramele relative la alegerile din 1928, 1931, 1932 și 1933. Pentru același subiect vezi și Matei Dogan, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, București, 1946.

²¹ *Enciclopedia României*, II, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 6.

²² *Ibidem*. De asemenea, Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I, p. 17, 19–21 sau N. Popp, *Considerațiuni etno-demografice asupra populației României*, în „Rânduiala”, II, 3, 1937, extras, 37 pagini, p. 3.

²³ Vezi de exemplu, Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I, p. 20 sau B.R. Mitchell, *European Historical Statistics, 1750–1970*, London and Basingstoke, The Macmillan Ltd., 1975, p. 19–24.

aproximativ, 2,5% erau bulgari (rutenii, respectiv rușii atingeau un procent apropiat), turcii și tătarii însumând și ei 1,3%²⁴. Din punct de vedere confesional, majoritatea cetățenilor țării erau ortodocși (peste 70%), lor urmându-le în statistică, la începutul deceniului patru, greco-catolicii (7,9%) și romano-catolicii (6,8%)²⁵.

Învățământul avea un statut privilegiat în politica statului român, fiindu-i alocate în medie (1921–1932) peste 10% din buget, ceea ce a contribuit la creșterea sensibilă a populației școlare, ajungând în 1936–1937 la aproape 2 500 000 de elevi în ciclul primar, respectiv 200 000 în cel secundar. Într-un clasament european, România se situa, potrivit datelor enunțate, înaintea unor țări europene precum Bulgaria, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Finlanda, Grecia, Iugoslavia, Norvegia, Olanda, Portugalia, Scoția, Spania, Suedia și Ungaria²⁶. Din păcate procentul de promovabilitate era destul de redus, dacă ar fi să ne luăm după calculele din *Enciclopedia României*²⁷. În ceea ce privește numărul de studenți, statistica a înregistrat circa 30 000, cifră inferioară doar Franței, Germaniei, Italiei, Marii Britanii, Poloniei și Spaniei, între țările europene²⁸.

De o dezvoltare considerabilă s-a bucurat și sistemul medical. Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale întreținea 379 de spitale mixte sau de specialitate (24 696 de paturi), la care se adăugau instituțiile similare aflate sub administrațiile Eforiei Spitalelor Civile, Așezămintelor Brâncovenesti și Epitropiei Sf. Spiridon care însumau aproximativ 2 250 de paturi²⁹.

În privința armatei române, statisticile înregistrau o creștere majoră a efectivelor față de 1900, sporul de populație fiind un factor determinant în acest sens. Astfel, armata activă număra aproximativ 700 000 de soldați, în timp ce rezerva dispunea de 2 000 000 de oameni, cărora li se mai adăugau 1 000 000 din contingentele miliției. Totodată, consemnăm și o creștere calitativă a logisticii, tehnicii și organizării militare³⁰.

Potrivit noii situații politice a României după Primul Război Mondial, organizarea judecătorească a fost reglementată prin legea din 1924, care prevedea existența a trei categorii de judecătoria (urbane, rurale, mixte), a 72 de tribunale, respectiv a 12 curți de apel. Existau și curți cu jurați, pe lângă fiecare tribunal și o Înalță Curte de Casație și Justiție. În acest context, trebuie să aducem în discuție și regimul penitenciar (reglementat prin legea din 1929), care cunoștea o diversificare considerabilă în funcție de gravitatea, natura și apartenența de grup a infracțiunilor comise și pedepselor aplicate³¹.

În 1936–1937 producția cerealiară depășea 105 000 000 de chintale (peste 35 000 000 de grâu și mai bine de 50 000 000 la porumb), cifre reținute și de presa

²⁴ N. Popp, *art. cit.*, p. 7.

²⁵ *Enciclopedia României*, I, p. 422, 425, 428.

²⁶ B.R. Mitchell, *op. cit.*, p. 761–768.

²⁷ *Enciclopedia României*, I, p. 476.

²⁸ B.R. Mitchell, *op. cit.*, p. 774–776.

²⁹ *Enciclopedia României*, I, p. 506, 510.

³⁰ *Ibidem*, p. 697–704.

³¹ *Ibidem*, p. 363–366.

franceză³². În cel din urmă caz, spre exemplu, se obținuse cea mai mare producție din Europa, deși randamentul la hectar calculat pentru perioada 1935–1939 era sub media continentală³³. Crescătorii de animale aveau și ei performanțe notabile: 12 372 000 capete ovine, 4 184 000 bovine, 3 170 000 porcine și 2 065 000 cabaline (cifre valabile pentru 1937). De precizat că numărul cabalinelor la 100 hectare situa România, pe plan european, în urma Danemarcei, Poloniei, Angliei, dar înaintea Cehoslovaciei, Iugoslaviei, Bulgariei, Austriei, Albaniei, însă statistica bovinelor dădea rezultate mai modeste, doar crescătorii din Albania, Bulgaria și Grecia fiind devansați de români³⁴.

În privința dinamicii producției industriale prelucrătoare în intervalul de timp cuprins între 1913 și 1938, România se situa înaintea Cehoslovaciei, Ungariei, Germaniei, Franței și Poloniei³⁵. Ramurile tradiționale (alimentară, forestieră, materialelor de construcție, pielărie, textilă etc.) își continuaseră drumul ascendent³⁶, numărul mare de întreprinderi din aceste ramuri stând de altfel mărturie: dintr-un total de peste 3 553 de unități (1936), aproximativ 1 034 aparțineau industriei alimentare, în jur de 709 industriei de prelucrare a lemnului, peste 558 celei textile, peste 355 celei metalurgice și de prelucrare a metalelor etc.³⁷. În 1937, la Paris, oficialii români au prezentat numai cifrele care marcau sectoarele de maximă eficiență economică. Cu toate că multe astfel de sectoare se găseau tot în domeniul agricol este evident că profilul economic românesc era sensibil schimbat față de 1900. Spre exemplu, Comisia română a insistat asupra producției de petrol, care situa România pe locul patru în lume după Statele Unite ale Americii, Venezuela și U.R.S.S. (1935–1936)³⁸, în 1937 ea fiind devansată de Iran, Indonezia, respectiv Mexic³⁹. Publicațiile franceze⁴⁰ au mai reținut, din

³² *Nos alliés chez nous. La Roumanie*. În „L'Illustration”, 95-e Année, N° 4917, 29 mai 1937, Supplément, p. LXX. Tot aici și datele referitoare la suprafața cultivată a României (13 000 000 de hectare) și la cea acoperită de păduri (7 000 000).

³³ Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I., p. 83–85. Vezi și *L'économie de la Roumanie*, p. 222. Cu toate diferențele între sursele statistice consultate, aproximările operate sunt confirmate și de B.R. Mitchell, *op. cit.*, p. 249–266.

³⁴ Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I., p. 86.

³⁵ *Ibidem*, p. 105; Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859–1947*, I., București, Editura Academiei, 1992, tabelul 529.

³⁶ *Ibidem*, p. 92–95. Vezi și *L'économie de la Roumanie*, p. 262, 268, 272, 275, 278, 281, 284.

³⁷ Victor Axenciuc, *op. cit.*, I., tabelul 62. În tabel mai figurau 253 de unități din sectorul industrial chimic; 240 din industria materialelor de construcție, 164 din domeniul pielăriei, 147 producătoare de hârtie respectiv, între 24 și 36 de unități cu profilurile electrotehnic, ceramic și sticlărie. Situația nu se modifica sensibil pentru 1937 / (tabelul 63).

³⁸ *Romania*, în *Romania*, publicat în *Le Livre d'Or officiel de l'Exposition Internationale des Arts et des Techniques dans la Vie Moderne*, p. 475–483 / p. 482. În continuare *Romania* (1937). Statisticile publicate de Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I., p. 107, confirmă maximumul producției de petrol obținut în 1935–1936. Calcule apropiate și la B.R. Mitchell, *op. cit.*, p. 372–373.

³⁹ Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I., p. 106. Victor Axenciuc, *op. cit.*, I., tabelul 273.

⁴⁰ *Nos alliés chez nous. La Roumanie*, loc. cit. sau *Souvenir-guide*, p. 61. Referitor la producția de petrol, statisticile înregistrau pentru 1936 o producție de 8 676 000 de tone, iar pentru anul următor de numai 7 153 000 tone. În fine, producția anuală de aur se ridica la 4 977 kilograme în 1936, respectiv 5 456 kilograme în 1937. Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I., 103, 107. Vezi și grupajul *La Roumanie*, în „Le Figaro”, supplément du Dimanche 27 Juin 1937 (paginile referitoare la economia românească).

diagramele prezentate la secțiunea economică a expoziției române sau din alte surse, și câteva statistici reprezentând producția de sare (350 000 de tone), de cărbune (2 000 000) sau de aur (5 000 de kilograme). În acest context nu putem ignora reclama pe care „Le Figaro” a făcut-o unor întreprinderi românești de vagoane și construcții metalice în numărul special al suplimentului său din 27.06.1937 dedicat în exclusivitate României („Astra” din Arad, „Unio” din Satu Mare, „Vulcan” din București etc.).

Așa cum precizau textele de informare și propagandă, România cunoștea o *extraordinară dezvoltare industrială*, importându-se din ce în ce mai puține produse finite și din ce în ce mai multe materii prime. Afirmatia era însă contrazisă de alte statistici. În 1938 ponderea cea mai mare în exportul românesc o aveau produsele petroliere și cerealele (împreună reprezentau 67,7% din total). Importurile de produse finite se ridicau la 74,4%, iar materiile prime și semifabricate la 20,2%⁴¹. În orice caz, francezii aflaseră cu ocazia Expoziției că balanța comercială a României avea un excedent de 12 000 000 000 de lei, iar bogăția sa era estimată la 100 000 000 000 franci-aur⁴². Cele mai consistente exporturi românești în 1936–1937 au luat drumul Germaniei, Angliei, Austriei, Belgiei și Danemarcei, în timp ce importurile din Cehoslovacia, Franța, Italia, Ungaria și Grecia au fost de departe cele mai însemnate⁴³.

În fine, chiar dacă sursă legate de Expoziția din 1937 nu insistau asupra chestiunilor bugetare, trebuie să spunem totuși că România avea un excedent bugetar de 1 444 000 000 de lei în 1936–1937. Dintr-un total de 58 820 200 000 de lei (1936–1937), 23 949 100 000 (40,6%) erau destinați departamentelor economice, 17 566 400 000 (29,9%) administrației, ordinii publice și armatei, 13 794 800 000 (23,4%) învățământului, culturii și sănătății, iar 3 509 900 000 (6%) reprezentau anuitatea datoriei publice⁴⁴.

4. NOUA ROMÂNIE

Operă a lui Duiliu Marcu, *arhitect de curte* al regelui Carol al II-lea, pavilionul central al României de la Expoziția internațională din 1937 era perfect integrat în proiectul arhitectural oficial al anilor '30⁴⁵. Modernist într-o oarecare măsură⁴⁶, dar mai ales *naționalist*, discursul arhitectonic de care a uzat edificiul

⁴¹ Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I, p. 149–150. Vezi și *L'économie de la Roumanie*, p. 387, 390.

⁴² *Nos alliés chez nous. La Roumanie*, loc. cit.

⁴³ Gh. Iacob, Luminița Iacob, *op. cit.*, I, p. 146–147. Vezi și *L'économie de la Roumanie*, p. 383, 385.

⁴⁴ *L'économie de la Roumanie*, p. 302, 405.

⁴⁵ La ridicarea pavilionului au colaborat și arhitecții francezi E. Bertrand, P. Bertrand și Letélie.

⁴⁶ În realitate puține pavilioane (cele ale Cehoslovaciei, Finlandei și S.U.A.) au reprezentat cu adevărat alternativa arhitecturală modernistă. Augustin Ioan, *Celălalt modernism. Spații utopice, butaforie, și discurs virtual în anii treizeci*, București, Institutul de Arhitectură „Ion Mincu”, 1995, p. 37–39.

românesc din grădina Trocadéro se apropia, ca sens și concepție, de cele ale Germaniei lui Hitler sau Italiei lui Mussolini. Desigur, nu mai era vorba de *naționalismul romantic* care popula Parisul Expoziției universale a anului 1900, când se îmbinau diverse stiluri arhitecturale considerate reprezentative pentru identitatea culturală a fiecărei țări participante. De această dată recursul identitar era mitologizat, clasicizat, de tip arhetipal: iată bunăoară opțiunea lui Albert Speer pentru *stilul doric (arian prin excelență)* sau cea a lui Boris Iofan pentru *realismul socialist* (sinteză a *progresismului* tuturor stilurilor care s-au succedat în istorie)⁴⁷.

Încadrat de pavilioanele Germaniei, Egiptului, Luxemburgului, Palestinei, Ungariei și U.R.S.S., edificiul lui Duiliu Marcu, cu fațada (în arcade) ce fusese îmbrăcată în marmură de Rușchița, avea intrarea principală străjuită de un arc înalt de 22 de metri, de sorginte *romano-bizantină*⁴⁸. Sub arcade erau montate mozaicurile Norei Steriade reprezentând legendele raiului și iadului din basmele populare românești cu Ileana Cosânzeana⁴⁹, iar în curte vizitatorii puteau admira trei basoreliefuli cu conotații simbolice: „Dacii” (Margareta Cosăceanu), „Romanii” (I. Basarab) și „Nașterea poporului român” (Paul Scorțescu).

Interiorul pavilionului era expresia cea mai fidelă a unei *țări în plin avânt*⁵⁰. Subsolul fusese ocupat cu secțiunea turistică, unde capul de afiș era ținut de o dioramă de dimensiuni apreciabile (16 metri lungime, trei înălțime și patru adâncime) care reprezenta flora și fauna Deltei Dunării, acel *Eden melancolic*, cum îl prezentau oficialii români⁵¹. Perspectiva asupra turismului era însă ceva mai largă; ea concentra și alte componente ale unei construcții identitare: lumea rurală și istoria. Ambele aveau un numitor comun: arta, pe de o parte, arta țărănească, autentică și vie, pe de alta, arta religioasă, cu tot florilegiul de influențe romanice, gotice, bizantine, grecești sau orientale. Sugestia continuității artistice⁵², precum și aceea a contopirii civilizației populare cu cultura de expresie ortodoxă (a se vedea ilustrațiile cu troițe și cruci de piatră așezate la răspântiile drumurilor sătești sau cele cu bisericuțele transilvane de lemn⁵³) au constituit piesele centrale ale imaginii unei *Românie organice și profunde*. Exponatele specifice lumii rurale românești și-au găsit loc și în cadrul Pavilionului Internațional⁵⁴ sau la Centrul locuinței rurale de la Porte Maillot⁵⁵. În Pavilionul Internațional, Alexandru Tzigara-Samurcaș, fost Comisar general al României la Expoziția universală de la Bruxelles (1935), concepuse o serie de standuri de artă țărănească. În același timp, la Porte Maillot, Henri H. Stahl, unul dintre cei mai cunoscuți colaboratori ai lui Dimitrie Gusti, amenajase o expoziție care avea două

⁴⁷ *Ibidem*, p. 31–36; 40–41.

⁴⁸ *Catalogue général officiel*, II, p. 177.

⁴⁹ I.A. Roceric, Horia Oprescu, art. cit., p. 317.

⁵⁰ *Romania* (1937), p. 477. Vezi și I.A. Roceric, Horia Oprescu, art. cit., p. 317.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Romania* (1937), p. 479.

⁵³ *Ibidem*, p. 481.

⁵⁴ Georges Henri Rivière, André Varagnac, *L'art populaire roumain à l'Exposition*, în *L'art roumain à l'Exposition de 1937*, „Beaux-Arts”, N° spécial, septembre 1937, p. 11–12 (p. 12).

⁵⁵ Jacques Lassaigue, *L'oeuvre des Fondations Royales et l'habitation rurale en Roumanie*, în *ibidem*, p. 10 și Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 454 (notele editorilor).

secțiuni: una prezentând, pe baza cercetărilor monografice, situația de fapt a locuințelor rurale în România, iar cealaltă inventariind acțiunile întreprinse de Fundația Principele Carol pentru ameliorarea celor constatate pe teren. În centru era amplasată macheta Muzeului satului, inaugurat la București în 1936. Astfel se populariza la Paris concepția gustiană asupra „satului-model”⁵⁶, cu instituții comunale (biserica, primăria și școala), gospodării de țărani frunțași, mijlocași sau codași de la șes, deal sau munte, spații pentru demonstrații agricole etc. O parte a acestui stand a figurat și la Expoziția internațională de la Londra din 1938.

La parterul pavilionului regal, al cărui plafon și coloane erau construite din lespezi de sare, într-un inspirat joc de lumini și proiecții cinematografice, organizatorii expoziției române au marcat punctele de maxim interes economic: producția de cereale și cea de petrol. Căile de comunicație, ca și centrele industriale, agricole, carbonifere etc. figurate într-o serie de hărți de mari dimensiuni, erau scoase în relief cu ajutorul unor tuburi luminoase. Așadar, alegoria artistică s-a dovedit unul dintre cei mai buni vulgarizatori ai imaginii identitare românești. Remarca este potrivită nu numai pentru secțiunea economică a României, ci și pentru standurile situate la etaj. În fapt, aceasta era noutatea absolută în ceea ce privea concepția expozițională, comparativ cu experiențele anterioare (1867, 1889, 1900)⁵⁷.

De asemenea, a fost creionată imaginea unei Românie mult mai puțin dependentă de importul de produse finite, ceea ce dovedea în mod cert *evoluția țării în domeniul industrial*, deși majoritatea românilor erau încă ocupați în agricultură⁵⁸. În fine, la etajele I și II erau expuse materiale care proveneau de la Oficiul de Educație al Tineretului, Institutul Social Român și Fundațiile Regale, respectiv lucrări ale artiștilor plastici români. Au fost reținute picturi de D. Băjenaru, L. Demetriade-Bălăcescu, H. Catargi, A. Ciupe, Nicolae Dărăscu. M. Enea, Lucian Grigorescu, M. Iancu, Iorgulescu, Iosif Iser, H. Maxy, A. Moscu, S. Mützner, Theodor Pallady, G. Petrașcu, C. Petrescu, E. Popea, St. Popescu, V. Popescu, Camil Ressu, Al. Steriade, Teodorescu-Sion, Nicolae Tonitza sau sculpturi de D. Atanasescu, Constantin Baraschi, M. Cosăceanu, Oscar Han, Ion Jalea, Cornel Medrea, S. Medrea, M. Petrașcu, F. Storck etc.⁵⁹.

Institutul Social Român, care luase ființă în 1921, pornind de la mai vechea Asociație pentru Studiu și Reformă Socială, era coordonat chiar de Comisarul general al României pentru Expoziția universală. Activitățile sale s-au materializat printr-o serie de cercetări monografice ale lumii rurale și prin detectarea unor modalități practice de ameliorare a vieții țărănești, realizate cu ajutorul unor echipe de specialiști și apoi de studenți, care au participat voluntar la programul inițiat de Dimitrie Gusti. Satul românesc era primul obiectiv în concretizarea proiectului

⁵⁶ Dimitrie Gusti, *Muzeul satului românesc*, în „Sociologie Românească”, I, nr. 5, București, 1936. Apud Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 85–92 (p. 91–92). Vezi și notele editorilor de la p. 439–442.

⁵⁷ Vezi I. A. Rocerit, Horia Oprescu, art. cit., p. 317 și Jacques Lassaingne, *L'art au service de la documentation scientifique*, în *L'art roumaine à l'Exposition de 1937*, op. cit., p. 19–20.

⁵⁸ *Romania* (1937), p. 482.

⁵⁹ I.A. Rocerit, Horia Oprescu, art. cit., p. 318.

gustian, extrem de ambițios, de instruire a *științei națiunii*, urmau apoi studiul orașelor, al celorlalte unități administrative, pentru ca, în cele din urmă, să poată fi asamblat întregul⁶⁰ (o imagine similară ne oferă *Enciclopedia României*, redactată sub coordonarea științifică a aceluiași Dimitrie Gusti). Odată constituită știința în discuție, ea determina *etica și politica specifică națiunii*⁶¹. Poate de aceea Carol al II-lea a urmărit cu atâta interes activitatea Institutului Social Român; el a sprijinit-o prin intermediul Fundației Principele Carol (înființată pe vremea când nu avea demnitatea regală), care a organizat în sate centre de educație axate pe domeniile sănătății individuale și colective, moralei civice și religioase, muncii, pregătirii intelectuale⁶². Practic au fost înființate biblioteci sătești, dispensare, au fost construite și amenajate drumuri, diguri și fântâni, au fost organizate cursuri de tehnică agricolă, de igienă etc. Cifrele erau extrem de semnificative: 160 000 consultații în decurs de câțiva ani, 152 de kilometri de drum, 2 585 de poduri, 2 382 de metri de dig și 740 de fântâni⁶³. A venit în scurt timp și sprijinul etatic; în 1938 a fost conceput Serviciul Social, organism al statului, pus sub președinția reputatului Dimitrie Gusti. Astfel Carol al II-lea își construia imaginea de *rege al țaranilor*⁶⁴; în fond oficialii români de la Paris nu s-au sfiit să susțină imaginea națiunii române ca o națiune de țarani⁶⁵, chiar dacă se străduiau să convingă că România cunoștea un proces de intensă industrializare și urbanizare. În fapt, nu era nici o contradicție; Dimitrie Gusti și, în consecință, susținătorul său politic, regele⁶⁶, nu urmăreau decât integrarea în modernitate a lumii rurale, o lume vie, reală, a cărei imagine se voia complet eliberată de idilisme naive ale secolului XIX.

Din 1937 Carol devenea și unicul *Mecena* al culturii române, prin concentrarea celor patru Fundații Regale existente (Fundația Carol I, cu sediul la București, Fundația Ferdinand I, cu sediul la Iași, Fundația Carol al II-lea, cu sediul la Cluj și Fundația Principele Carol). Fundațiile Regale, care expuneau la cel dintâi etaj al pavilionului, conturau o anume identitate politică a Regelui; o identitate activă, puternic ancorată în contemporaneitate. Imaginea acestuia a fost insistent promovată de propaganda regală prin articolele publicate în periodicele pariziene, care aduceau în discuție *determinarea, entuziasmul, implicarea* sau *geniul* suveranului investite fără rezerve, atât în activitatea de zi cu zi din țară, manifestată practic în toate domeniile (rural, urban, educativ, literar etc.), cât și în participarea României la Expoziția din 1937. Iată ce spunea în acest sens Dimitrie Gusti într-un interviu

⁶⁰ Dimitrie Gusti, *Știința Națiunii*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Statul, București, 1935.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Romania* (1937), p. 480. Vezi și interviul lui Dimitrie Gusti acordat lui G. Charensol, cu titlul, *M.D. Gusti qui a su faire de la sociologie une science vivante est actuellement à Paris*, publicat în „Les Nouvelles Littéraires”, N° 785, Samedi 30 Octobre 1937, p. 8.

⁶³ Jacques Lassaingne, *L'oeuvre des Fondations Royales*, p. 9.

⁶⁴ Formulă propagandistică prezentă în documentele panegirice ale epocii.

⁶⁵ *Romania* (1937), p. 480.

⁶⁶ Vezi: Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, II., ediție de Marcel Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, Casa de editură și presă „Șansa” S.R.L., 1996, p. 17, 19 și interviul lui Dimitrie Gusti acordat lui G. Charensol, în „Les Nouvelles Littéraires”, *loc. cit.*

acordat cotidianului „Le Figaro”: „Le visiteur du pavillon roumain à l'Exposition de 1937 (...) pourra trouver l'image la plus complète et la plus suggestive des forces créatrices d'un pays qui semble promis au plus magnifique avenir.

De la charrue à la grande industrie, du tabac aux moyens de production de pétrole et à son raffinage, de l'extraction du sel à celle de l'or et du charbon, la participation roumaine permet d'apprécier les résultats obtenus grâce au travail obstiné de tout un peuple.

Mais comment ne pas reconnaître, dans cet essor de la Roumanie, l'action du roi Carol II, dont on retrouve l'influence et l'autorité dans tous les domaines de la vie nationale”⁶⁷.

Desigur că o asemenea imagine nu putea să subziste fără o legitimare retrospectivă. Pe coloanele coridorului, care lega sala Oficiului de Educație al Tineretului de hall-ul Fundațiilor Regale, erau ilustrate în frescă (autor: Magda Iorga) figurile voievozilor și regilor români (secolele 14–20): Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Radu cel Mare, Neagoe Basarab și Doamna Milița, Petru Rareș și Doamna Elena, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat, Grigore al III-lea Ghica, Alexandru Ioan Cuza, Carol I, Ferdinand I și Carol al II-lea. Panteonul național era exclusiv aulic (coordonatele eroice și culturale fiind evident asociate) și se încheia apoteotic cu cel care se socotea *inițiatorul legitim al operei* de construcție a *Noii României*. Același sens îl avea și rotonda secțiunii destinate Fundațiilor Regale. Organizatorii amplasaseră în centru statuia lui Carol, iar pe pereți erau figurate în două planuri, scene ale istoriei Românilor, precum și numeroase figuri de tineri țărani care păreau că-și protejează suveranul cu trupurilor lor sau se îndreptă către el cu recunoștință. Sugestia era evidentă: Carol era garantul prezentului și viitorului României, un prezent și un viitor care nu putea fi conceput fără eternitatea civilizației rurale și învățămintele istoriei. Astfel mitul dinastic își urma cursul: Carol I, care era considerat *Făuritorul regatului* și Ferdinand I, *Înfăptuitorul României Mari*, avuseseră un urmaș demn în persoana lui Carol al II-lea, a cărui propagandă făcuse din el artizanul *României Veșnice, Părintele satelor și al plugarilor, Regele tinerilor și al culturii*⁶⁸.

Astfel de construcții retrospective, care legitimau un prezent politic se regăseau și în cuprinsul altor pavilioane; cea mai apropiată formulă de cazul românesc părea aceea pentru care au optat oficialii expoziției poloneze. Prima

⁶⁷ *Romania* (1937), p. 476. Vezi și p. 481. În același sens, vezi interviul lui Dimitrie Gusti acordat lui André Nède în „Le Figaro”, N° 145, 112-e Anné, 25.05.1937, p. 2 sau grupajul *La Roumanie*, în „Le Figaro”, *loc. cit.*

⁶⁸ Vezi comentariul lui Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, p. 244–246 relativ la mitul politic Carol al II-lea, aducând în discuție cartea lui Cezar Petrescu, *Cei trei regi*, apărută în 1934, precum și alte câteva articole ale cunoscutului scriitor publicate în jurnalul „România” în numerele din 4 și 9 iunie 1938. Este remarcabilă asemănarea formulilor panegirice ale lui Cezar Petrescu cu masivul grupaj intitulat *La Roumanie nouvelle*, din „L'Illustration”, 97-e Année, N° 5034, 26 Août 1939, p. 577–584; supplément, p. VI–XXVII, în special articolele lui Charles Qulmont, *Carol II. Roi des paysans et Roi de la Jeunesse*, p. 578–580 și Robert de Beauplan, *Un pays de renaissance nationale et de révolution royale*, p. 581–582. Vezi și notele noastre relativ la acest subiect din *Des échos roumains dans la presse française. L'Illustration, 1843–1944*, în „New Europe College Yearbook”, 1995–1996, București, Editura Humanitas, 1999, p. 405–442, 429–433.

încăperea a pavilionului (un turn având în vârf o femeie cu o acvilă în mâna stângă – *Polonia Restituta*) găzduia șapte statui monumentale reprezentând *șapte secole de istorie și civilizație poloneză*: regii Boleslaw și Jagellon, savantul Copernic, revoluționarul Kosciuszko, poetul romantic Mikiewicz, muzicianul Chopin și mareșalul Pilsudski, conducătorul de atunci al Poloniei⁶⁹. Fresca Magdei Iorga din pavilionul regal a prefigurat-o pe cea de pe pereții Ateneului Român din 1938, an în care Carol al II-lea institua regimul de dominație personală. Panteonul național reprodus la Ateneu era însă ceva mai cuprinzător și se apropia, din punct de vedere al concepției de ansamblu, mai degrabă de grupul statuar polonez descris mai sus. În afară de recuperarea istoriei antice, prin figurarea lui Traian și a lui Apolodor din Damasc, remarcăm efortul de a ieși întrucâtva din spațiul exclusiv aulic; astfel au apărut, alături de chipurile voievozilor români, și un Gheorghe Lazăr, fervent susținător al culturii și școlii naționale din prima parte a secolului XIX, sau un Avram Iancu, cunoscut revoluționar pașoptist.

În fine, restaurantul românesc, decorat de Demian și soții Jiquidî (o nuntă țărănească), aducea cu sine o altă imagine a României anului 1937. Dincolo de sobrietatea unui banchet oficial la care au participat Regel Carol II și Președintele francez, Albert Lebrun (15 iulie 1937), care n-a scăpat presei franceze⁷⁰, restaurantul a constituit unul din punctele de atracție ale expoziției române; mâncărurile tradiționale și vinurile dulci, studentele îmbrăcate în costume oltenesti și muntenesti, care-i însoțeau pe vizitatori, dar mai ales, muzica orchestrei lui Grigoraș Dinicu, naiul lui Fănică Luca, jocul Călușarilor selectați din toată țara de Harry Brauner și Constantin Brăiloiu, cântecele Mariei Tănase au creat o atmosferă jovială, destinsă⁷¹.

Așa cum am arătat ceva mai devreme, publicitatea și propaganda României la Expoziția din 1937 au costat guvernul Gheorghe Tătărescu nu mai puțin de 14 545 236 de lei dintr-un fond total de 121 300 371⁷². Doar pentru construcția pavilioanelor și montarea unor instalații s-au cheltuit mai mult decât pentru propagandă. Sublinierea este importantă cu atât mai mult cu cât doi ani mai devreme, la Bruxelles, statul român cheltuisse cu întreaga participare 8 000 000 lei⁷³. Nu posedăm o informație directă, dar înclinăm să credem că banii aceștia au fost folosiți pentru organizarea *Săptămânii românești*⁷⁴, o manifestare culturală care a avut loc în luna iunie și care a cuprins două concerte de muzică simfonică din creațiile compozitorilor Dimitrie Cuclin, Sabin Drăgoi, George Enescu, Stan Golestan, Mihai Jora, Dinu Lipatti, M. Mihailovici, N. Ottescu, Ionel Perlea și

⁶⁹ *Catalogue général officiel*, II., p. 120.

⁷⁰ *Le Roi Carol II a offert hier soir au pavillon roumain un grand dîner en l'honneur de M. Albert Lebrun*, p. 2.

⁷¹ N.N. Petrașcu, *Paris – 1937. L'Exposition internationale*, conférence tenue à la Fondation „Dalles”, Bucurest, f.a., p. 43,44.

⁷² I.A. Roceric, Horia Opreșcu, *art. cit.*, p. 320.

⁷³ *Ibidem*, p. 316.

⁷⁴ N.N. Petrașcu, *art. cit.*, p. 46–48. *Săptămâna românească* nu a avut loc așa cum se stabilise inițial, ci în a doua decadă a lunii iunie. Reținem totodată că manifestarea a fost prima de acest gen la Expoziția din 1937.

Theodor Rogalski, în interpretarea orchestrelor *Colonne* și *Lamoureux*, ambele dirijate de George Enescu⁷⁵; unul de muzică populară al corului *Carmen*, condus de Ioan D. Chirescu; două audiții de muzică românească de cameră cu lucrări de Andricu, Borgovan, Brăiloiu, Brediceanu, Chiriac, Constantinescu, Cucu, Enacovici, Enescu, Kleper, Lazăr, Negrea și Nottara, având concursul lui George Enescu, Dinu Lipatti și al quartetului *Amati*⁷⁶; un spectacol de operă (*Oedip*) și, în fine, o reprezentație teatrală (*Omul cu mârtoaga*) la Compania *Pitoeff*.

Putem afirma însă cu certitudine că din aceste fonduri au fost publicate în tiraje masive o serie de pliante și cărți poștale despre vestigiile arheologice de pe teritoriul României, monumentele medievale, creația populară etc.; spre exemplu, un depliant cu titlul *România* fusese tipărit în 500 000 de exemplare, iar o lucrare generală pe același subiect, publicată de Direcția Presei, în 600 000⁷⁷. De asemenea, au fost traduse în limba franceză și puse la dispoziția vizitatorilor numeroase lucrări științifice și de popularizare românești la care au contribuit specialiști din diverse discipline: *Histoire des Roumains* (Nicolae Iorga), *Le pays et le peuple roumain* (Simion Mehedinți), *La Transylvanie dans l'histoire et la culture roumaine* (Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, R. Vuia, C. Petran), *La Bessarabie et la Bucovine dans la culture roumaine* (Ion Nistor), *Droit roumain* (Andrei Rădulescu), *La Collection royale d'art* (Alexandru Busuioceanu), *L'art paysan* (George Oprescu), *L'album des coutures roumaines* (Enăchescu), *La réforme agraire en Roumanie* (Gheorghe Ionescu-Sisești), *L'archéologie roumaine* (Ion Andrieșescu, Scarlat Lambrino, Dașcovici, Teodorescu, Sauciuc-Săveanu, Panaitescu), *Richesses industrielles de la Roumanie* (C. Popescu), *La Roumanie au travail* (Al. Bădăuță), *Les Français et la Roumanie* (Jacques Lassaingne, Paul Desfeuilles) etc.⁷⁸. Totodată, menționăm că pasajele de prezentare generală a României din publicațiile Expoziției au avut aceeași sursă financiară⁷⁹.

Așa cum am observat din cele câteva repere prezentate mai sus, participarea României la Expoziția din 1937 avea niște particularități evidente față de

⁷⁵ *Ibidem*, p. 47.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ I.A. Roceric, Horia Oprescu, art. cit., p. 319.

⁷⁸ Într-o listă întocmită de Academia Română la 11.03.1938 se mai găseau și alți autori: Grigore Antipa, Petru Bogdan, Theodor Capidan, Ioan Ciurcă, George K. Constantinescu, Nicolae Cornățeanu, Dumitru Danielopolu, Beau de Loménie, Nicolae Gavrilescu, Ion Ionescu, Gheorghe Marinescu, Vintilă Mihăilescu, Constantin Motaș, Ludovic Mrazec, Veniamin Pocitan, Traian Săvulescu, Petre Sergescu, Ion Simionescu, Nicolae Vasilescu-Karpen, R. Vlădescu și Dimitrie Voinov. Octavian Neamțu, *Instrumente ale cunoașterii și publicisticii sociologice*, în *Școala sociologică de la București*, București, Editura Științifică, MCMLXLI, seria „Sociologia militans”, III, p. 105–126 (p. 107–108). Vezi și N.N. Petrașcu, art. cit., p. 48–50, I. A. Roceric, Horia Oprescu, art. cit., p. 319, Dimitrie Gusti, *Opere*, III., p. 447–448 / (notele editorilor).

⁷⁹ Iată, spre exemplu, avertismentul de pe pagina de gardă a publicației *Le Livre d'Or officiel*: „Les textes relatifs aux participations étrangères à l'Exposition de Paris 1937 ont été remis directement aux éditeurs du *Livre d'Or* par les pays intéressés. (...) Les textes que l'on va lire, et auxquels nous avons réservé la plus impartiale hospitalité, reflètent donc uniquement les opinions de leurs auteurs; ils émanent du surplus de sources officielles pour chacun des pays participants”. Tot aici includem și textele din *Catalogue général officiel*. Vezi N.N. Petrașcu, art. cit., p. 50.

manifestările similare anterioare. Era vorba mai ales de o nouă concepție expozițională; în fapt nu conta produsul în sine sau cantitatea, ci modul cum acesta era integrat într-un circuit productiv și de consum. Expoziția română din 1937 nu voia să prevină Europa asupra posibilelor domenii de interes pentru investitori, ci mai degrabă era interesată să pună în lumină un mod de viață specific și un stadiu de civilizație. Tocmai de aceea lipseau statisticile greoaie, exponatele nu mai erau mostre de produse, iar numărul participanților net inferior față de 1900, chiar dacă poziția ocupată în clasamentul oficial putea fi comparabilă. Din această perspectivă deducem și specificitatea pavilionului lui Duiliu Marcu, care devenea un proiect arhitectural în sine, având o cu totul altă funcționalitate decât edificiul emblemă din 1900. În 1937 pavilionul central adăpostea efectiv un muzeu național. Așadar, istoria identității românești nu se mai putea citi pe pereții exteriori ai unei clădiri eclectice; vizitatorul trebuia neapărat să intre pentru a o înțelege.

În fine, remarcăm că în definirea identității României anului 1937 oficialii de la București nu au renunțat la clișeele uzuale (latinitatea, în virtutea căreia apropierea de Franța era evidentă din punct de vedere cultural⁸⁰, acesta era și sensul cărții lui Jacques Lassaigue și Paul Desfeuilles, care trecea în revistă mărturiile a 83 de cărturari și oameni politici francezi despre România⁸¹, tradiția artistică bizantină, continuitatea eroică a poporului, prospețimea și originalitatea vieții rurale):

„Mais ce qui, malgré tout, nous a aidés à conserver notre originalité et notre puissance créatrice a été la conscience limpide, de faire partie aux côtés de la France d'une même communauté de race, de langue et d'âme. Notre latinité nous donnait le droit sacré de nous rapprocher de la France et lui imposait presque comme un devoir de nous accueillir.

Nous sommes, de l'héritage latin, la branche la plus lointaine. Dans cet Orient, où nous avons été placés par nos ancêtres romains comme un mur de défense de l'Empire, nous sommes restés jusqu'à aujourd'hui, accomplissant la même mission, en dépit des vagues qui ont déferlé sur nous au cours des siècles (...).

⁸⁰ Într-un discurs al lui Dimitrie Gusti publicat sub titlul *M. Gusti célèbre la bienfaisance de la pensée française*, în „Les Nouvelles Littéraires”, N° 786, Samedi, 6 Novembre 1937, p. 7, Comisarul general preciza că românii citeau în limba lui Descartes în medie anual circa 500 000 de volume, 14 000 de publicații săptămânale (dintre care 10 000 în capitală), 7 500 lunare (5 000 în capitală), 2 900 de cotidiene (2 200 în capitală) și 1 200 periodice bilunare (800 în capitală).

⁸¹ Textele alese de cei doi editori aparțineau lui E. About, B. Bacheville, J. Bainville, I. Baret, L. Barthou, A. Bellessort, R. Brussel, E. Boutroux, doctorul Caillat, H. Capitant, J. Carcopino, J.L. Carra, P. Chasles, E. Chaumier, L. Claretie, G. Clemenceau, A. d'Avril, P. d'Avril, R. de Fleurs, A. de Gerando, contele d'Hauterivé, Ch. De Joppecourt, generalul de Lacroix, contele de Lagarde, G. de Lannoy, vicontele de Marcellus, E. de Martonne, Ch. De Mouy, B. de Perthes, Ch. De Pertusier, E. Desjardins, contele de Rochechouart, contele de Salaberry, contele de St. Aulaire, A. de Sobiran-Ghica, Ch. Diehl, V. Duruy, M. Emerit, H. Focillon, Gambetta, P. Gaultier, T. Gautier, E. Herriot, P. Henry, J.N. Huot, Lancelot, F.G. Laurençon, P. Labbé, J. Lassaigue, J.B. Lechevalier, G. Le Cler, P. Lescalopier, P. Loti, X. Marmier, Marmont, J. Michelet, F. Mistral, P. Morand, R. Musset, A. Muzet, Napoleon III, P. Painlevé, R. Perrin, R. Poincaré, A. Pingaut, E. Quinet, E. Reclus, F. Recordon, E. Regnault, J. Reinach, L. Romier, M. Roques, St. Bellanger, St-Marc Girardin, Ch. Seignobos, E. Sergent, A. Tardieu, A. Thomas, E. Thouvenel, A. Ubicini, J.A. Vaillant, Vessereau și generalul Weigand.

La Roumanie qui vit actuellement dans ses frontières légitimes, entend participer à l'Exposition de Paris avec tout ce que son peuple a de plus caractéristique, des Carpathes à la Mer Noire et du Dniestr à la Tissa. Peuple des grandes carrefours, les Roumains ont pourtant une civilisation propre des profondes racines dans une nation des paysans et une brillante efflorescence citadine⁸².

Toate aceste note retrospective legitimau prezentul asumat de un *rege energic* (Carol al II-lea), timp în care o națiune *frumoasă și puternică* își construia viitorul⁸³.

5. GRAȚIE ORIENTALĂ ȘI PRESTIGIU EUROPEAN

România a obținut 236 de premii la Expoziția din 1937, ocupând locul 11 din 48 de țări participante, situându-se în urma Franței, Germaniei, Italiei, Belgiei, Austriei, Olandei, Cehoslovaciei, Statelor Unite ale Americii, Poloniei și Ungariei⁸⁴. Aprecierile Juriului internațional s-au materializat totodată și în cele 11 volume ale raportului general care a văzut lumina tiparului după încheierea Expoziției⁸⁵. Aprecierea de care s-a bucurat România la Paris poate fi măsurată și prin numărul mare de oaspeți ai standurilor sale. De exemplu, pe 25.09.1937 au fost înregistrați nu mai puțin de 110 000 vizitatori, iar o zi mai târziu numărul lor se apropia de 120 000. Un episod impresionant pentru responsabilii români l-a constituit prezența în pavilionul României a 30 de elevi de școală primară veniți împreună cu institutorul lor, un anume J. Vial. Ulterior, acesta le-a sugerat copiilor o temă în care să descrie pavilionul care i-a impresionat cel mai mult. În scrisoarea pe care i-a adresat-o lui Dimitrie Gusti, J. Vial mărturisea că 21 dintre elevii săi au ales ca temă a compoziției libere, România⁸⁶.

Dincolo de recompensele și aprecierile Juriului internațional sau de afluența de public, trebuie să remarcăm faptul că standurile și pavilioanele României au avut la Paris o presă excelentă. Dintre cele mai importante publicații periodice care s-au interesat de prezența României la Expoziția din 1937 amintim: „Beaux-Arts”, „Le Figaro”, „Gringoire”, „La Flèche”, „L'Illustration”, „Le Jour”, „Le Journal des Débats”, „Les Nouvelles Littéraires”, „L'Ordre”, „Paris-Midi”, „Paris-Soir”, „Le Temps”, „Voix Européennes”⁸⁷. Acestea au avut în centrul atenției pavilionul central, exponatele habitatului rural, artele, culte, restaurantul și secțiunea economică.

⁸² Discursul lui Dimitrie Gusti pronunțat cu ocazia inaugurării lucrărilor la pavilionul României în 1936. *La pose de la première pierre du pavillon de Roumanie*, p. 4.

⁸³ *Nos alliés chez nous. La Roumanie*, loc. cit.

⁸⁴ Anne Rasmussen, Brigitte Schroeder-Gudehus., *op. cit.*, p. 194.

⁸⁵ Edmond Labbé, *Exposition Internationale des Arts et Techniques dans la Vie Moderne. Rapport général*, Paris, Imprimerie Nationale, 1938–1940 / (11 volume).

⁸⁶ Rapoarte confidențiale în Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 455 (notele editorilor).

⁸⁷ Lista este mult mai cuprinzătoare; noi am reținut doar jurnalele pe care le-am folosit efectiv în analiza noastră. Vezi Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 452 și N.N. Petrașcu, *art. cit.*, p. 45–46; mai era vorba de „L'Action française”, „Le Bulletin des Halles”, „Candide”, „Le Catholique”, „Le Charivari”, „Le Choc”, „La Croix”, „Le Dimanche Illustré”, „L'Echo de Paris”, „L'Epoque”, „L'Excelsior”, „La Femme Moderne”, „L'Homme Libre”, „La Liberté”, „Le Matin”, „Le Miroir du Monde”, „Le Monde Illustré”, „L'Oeuvre”, „Le Petit Journal”, „Le Petit Parisien” și versiunea în limba franceză a lui „New York Herald”.

Considerat a fi un ansamblu național reușit⁸⁸, o minune în care artiștii români au făcut sinteza între tehnicile Occidentului și tradițiile naționale⁸⁹, în care splendorile civilizației bizantine⁹⁰ se îmbinau fericit cu poezia și culoarea contemporană⁹¹, edificiul reprezentativ al României din grădina Trocadéro se situa fără tăgadă printre cele mai somptuoase ale Expoziției⁹². Construit într-un stil sobru, din marmură de Rușchița, pavilionul lui Duiliu Marcu părea pentru redactorii de la „L'Illustration”⁹³ tocmai întruchiparea durabilă a frumuseții, deși lui Philippe Diolé, de la „Les Nouvelles Littéraires”, îi părea puțin trist⁹⁴. Una dintre cele mai cuprinzătoare descrieri⁹⁵ făcute edificiului reprezentativ al României o datorăm conservatorului Muzeului Luxembourg, L. Hautecour⁹⁶. Într-un articol publicat în „Beaux-Arts” (număr special din septembrie 1937 dedicat României), acesta făcea o incursiune în istoria arhitecturii românești, punctând rând pe rând influențele care au marcat planul bisericilor (Bizanțul, Serbia), maniera specială de susținere a cupolelor (Armenia), înălțimea sanctualelor și robustețea contraforților (stilul gotic), motivele ornamentale (Persia, prin intermediar otoman). Toate acestea, chiar dacă proveneau din spații culturale atât de diferite, formau, în opinia lui L. Hautecour, un ansamblu corent, care îmbina robustețea țărănească și eleganța naturală. Pavilionul lui Duiliu Marcu păstra, în opinia lui L. Hautecour, caracteristicile arhitecturii clasice românești, în care planul interior, constituit dintr-un vestibul urmat de un pasaj flancat de scări și apoi de o sală imensă, aducea cu dispoziția bisericilor medievale. În același timp, spunea el, prin arcul monumental de la intrare, edificiul din grădina Trocadéro se apropia de construcțiile italiene ale anilor '30.

Lumea rurală reprezenta una din componentele majore ale imaginii României. Pe de o parte, observatorii au remarcat exponatele artei țărănești, considerată a fi de cea mai curată tradiție indigenă⁹⁷. În fapt, F.M. Calmont, care comenta în „La Flèche” expoziția Muzeului Național Carol I⁹⁸ din Pavilionul

⁸⁸ „Le Temps”, N° 27 697 bis (N° spécial), Jeudi, 8 Juillet 1937, p. 11.

⁸⁹ Afirmările aparțin gazetei „L'Ordre”, apud I. A. Roceric, Horia Opreșcu, art. cit., p. 319–320.

⁹⁰ „Journal des Débats”, 14 Juillet 1937, apud *ibidem*, p. 319.

⁹¹ „Le Jour”, 24 Juillet 1937, apud *ibidem*.

⁹² Jean Favier, *L'architecture. Exposition internationale, Paris – 1937*, I., Paris, Editions Alexis Sinjon, f. a. / (1937), planșele 39 și 40.

⁹³ *Nos alliées chez nous. La Roumanie*; loc cit.

⁹⁴ Philippe Diolé. *Ce qu'on peut voir aujourd'hui sur la colline de Chaillot*, în „Les Nouvelles Littéraires”, N° 763, Samedi 29 mai 1937, p. 1.

⁹⁵ Descrieri fără personalitate ale pavilionului României găsim și în Paul Dupays, *op. cit.*, p. 185 sau *Souvenir-guide de l'Exposition*, p. 61. Ambele preiau informațiile oficiale ale Comisariatului român publicate fie în *Catalogue général officiel*, II., p. 177–178, fie în *Romania* (1937), p. 476–477.

⁹⁶ L. Hautecour, *L'architecture du pavillon roumain*, în „L'art roumain à l'Exposition de 1937”, p. 6–7.

⁹⁷ F. M. Calmont, *Roumanie*, în „La Flèche”, 9 Octobre 1937, apud Alexandru Tzigara-Samurçaș, *Muzeul Național „Carol I” la Expoziția din Paris – 1937*, în „Convorbiri literare”, LXXI, n° 1–5, Ianuarie-Mai 1938, p. 103–108 (p. 107).

⁹⁸ Muzeul era bine cunoscut în Europa, obiectele sale fiind expuse frecvent la astfel de manifestări: Berlin și Tzigara-Samurçaș, *Muzeul Național „Carol I”*, p. 108.

Internațional, își însușise concepția lui Alexandru Tzigara-Samurcaș, organizatorul standului, privitoare la tradiția neolitică a artei populare, singura originală și unitară stilistic, spre deosebire de arta de curte, care era rezultatul întâlnirii motivelor bizantine cu cele gotice (opinia aceasta fusese susținută public și la Expoziția universală de la Bruxelles din 1935)⁹⁹. Perspectiva nu era atât de netă din partea conservatorilor de la Muzeul Național al Artelor și Tradițiilor Populare, André Varagnac și Georges-Henri Rivière, care, analizând artizanatul, meșteșugurile și costumele tradiționale, dar mai ales elementele culturii popular-ortodoxe, remarcă influențe care erau specifice Orientului, Asiei meridionale¹⁰⁰.

Pe de altă parte, presa a fost impresionată de interesul Fundației Principele Carol pentru ameliorarea condițiilor de viață ale țăranilor, precum și de activitatea efectivă, cu rezultate remarcabile, desfășurată de echipele studentești conduse de Dimitrie Gusti. Majoritatea jurnalelor și ocazionalelor au preluat informațiile din materialele de propagandă românești¹⁰¹, apreciind civilizația rurală nu numai în sensul *prospețimii unei vieți patriarhale*¹⁰², ci și în cel al apartenenței la modernitate. Astfel, comentând statisticile prezentate de Fundațiile Regale relative la lumea rurală, Jacques Lassaing remarcă faptul că exista aproape câte o casă pentru fiecare familie (3 232 434 de case / 3 280 361 de familii), ceea ce era, în opinia sa, *semnul unei civilizații extrem de evoluată* (în realitate fiind vorba de modul de alcătuire al familiei), iar Paul Morand sublinia la rândul-i că satul românesc își păstra trăsăturile originale, chiar dacă modernitatea își făcea simțită din ce în ce mai mult prezența¹⁰³. În plus, activitatea tinerilor intelectuali pusă în slujba ameliorării condițiilor de viață ale țăranilor era și *o școală de moralitate, devotament și solidaritate. Coeziunea și participarea tuturor claselor unei națiuni la o operă comună* era de fapt obiectivul lui Carol al II-lea. Jacques Lassaing, câștigat de originalitatea proiectului, l-a identificat și i-a creionat perspectivele:

„Avec le temps, une telle oeuvre peut apporter une grande modification à la vie générale de la Roumanie par l'amélioration de l'habitation rurale et la réalisation de profondes réformes sociales et juridiques, en même temps qu'elle assurera une véritable solidarité entre les classe de la nation. S. M. le Roi Carol II et M. D. Gusti sont ainsi parvenus à édifier une institution sociale qui, par le réalisme de ses méthodes et l'idéalisme de ses buts, est certainement l'une des plus intéressantes de l'Europe”¹⁰⁴.

⁹⁹ Vezi Alexandru Tzigara-Samurcaș, *La Roumanie à l'Exposition de Bruxelles, 1935*, Bucarest, f.a. (1937), p. 11–12, 17–20. Vezi și articolul nostru *Images de l'identité. La Roumanie de Carol II aux expositions universelles*, în *Pouvoirs et mentalités, textes réunis par Laurențiu Vlad* la la mémoire du Professeur Alexandru Dușu, Babel, 1999, p. 137–155.

¹⁰⁰ André Varagnac, Georges-Henri Rivière, art. cit., p. 12.

¹⁰¹ Vezi Paul Dupays, *op. cit.*, p. 192–193; *Nos alliés chez nous. La Roumanie, loc cit.* etc.

¹⁰² „Journal des Débats”, 14 Juillet 1937 sau M.N., *En écoutant la flûte de Pan*, în „Le Figaro”, 112-e année, 26 Juillet 1937, p. 2 („... qui ne sait que la Roumanie est, parmi les nations d'Europe, celle qui garde l'âme d'un fraîcheur inaltérable et tous les charmes de la vie naturelle”).

¹⁰³ Jacques Lassaing, *L'oeuvre des Fondations Royales*, p. 10; Paul Morand, *Au pavillon roumain*, în „Le Temps”, apud Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 453 (notele editorilor).

¹⁰⁴ Jacques Lassaing, *L'oeuvre des Fondations Royales*, p. 10.

Într-un articol din „Beaux-Arts”¹⁰⁵, Jean Alazard, profesor la Facultatea de Litere și conservator la Muzeul Național de Arte Frumoase din Alger, afirma că *nu putea fi conceput pavilionul unei țări cu o cultură atât de rafinată ca România fără o expoziție artistică*. Elogiul lui Jean Alazard nu era singular; spre exemplu, „Journal des Débats”¹⁰⁶ remarcă la rândul-i *arta plină de tinerețe și vitalitate a pictorilor și sculptorilor români, personalitatea puternică a acestora, chiar dacă uneori trăda surse de inspirație franceză*. Pe primul plan erau situați Iosif Iser și Theodor Pallady, pe care publicul francez deja îi cunoștea. Urmau apoi Petrașcu (*unul dintre cei mai marcanti artiști ai Europei contemporane*), Steriadi, Popescu și Dărăscu, care păreau influențați de școala impresionistă franceză și, în fine, tânăra generație constituită din artiști, precum Catargi, Maxy sau Ciucurencu, care se înscriau în tradiția înaintașilor.

Aceeași presă excelentă a avut-o și muzica românească; în special reprezentația lui *Oedip* la Opera pariziană a provocat o mare emoție în lumea muzicală, marcând *triumful* lui George Enescu pe tărâm francez. Trebuie să precizăm, totodată, că succesul lui s-a datorat în bună măsură și faptului că publicul parizian deja îl cunoștea, întrucât compozitorul român studiasse în capitala Franței cu Fauré, Gédalge, Massenet și Marsick, iar lucrările sale făceau parte din repertoriile societăților muzicale din *Hexagon*¹⁰⁷. Dar și alți compozitori români, cum ar fi Stan Golestan sau D. Kiriac, familiarizați la rândul-le cu școala franceză, erau apreciați de cunoscători¹⁰⁸.

Ca și în cazul Expozițiilor universale de la Paris din 1889 sau 1900, atmosfera pavilionului-restaurant a reprezentat unul dintre punctele de atracție ale expoziției române¹⁰⁹. Lăutarii și mesele copioase organizate de Comisariatul român i-au încântat pe francezi. Este știut că restaurantul nu a putut să facă față cererilor; în fiecare seară cele 500 de locuri de care dispunea erau ocupate, cele mai mari încurcături producându-se la mesele din preajma orchestrei, motiv pentru care oficialii români au hotărât ca acestea să se rezerve în regim *de abonament* pe toată durata Expoziției¹¹⁰. Nu era prima oară; femeile frumoase, muzica lăutarilor și mâncărurile tradiționale au fost remarcate în capitala pariziană încă din a doua

¹⁰⁵ Jean Alazard, *La peinture et la sculpture au pavillon de la Roumanie*, în *L'art roumain à l'Exposition de 1937*, p. 14–16 (p. 14).

¹⁰⁶ „Journal des Débats”, 15 Août 1937. Apud Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 454–455 (notele editorilor).

¹⁰⁷ Vezi: Jean Gandrey-Réty, *Georges Enesco à l'Opéra de Paris*, în *L'art roumain à l'Exposition de 1937*, p. 22.

¹⁰⁸ Robert Brussel, *La musique roumaine*, în „Le Figaro”, 112–e Année, N° 158, 7 Juin 1937, p. 4.

¹⁰⁹ Spre exemplu, articolul nostru *Arhitectură și identitate. O istorie a pavilioanelor României la Expozițiile universale Paris, 1867–1937*, în *Arhitectura care nu există (imaginar, virtual, utopie)*, coordonator: Augustin Ioan, București, Editura Paidea, 1999, p. 143–169.

¹¹⁰ La una din aceste mese Pierre Laval îi mărturisea lui N.N. Petrașcu: „Les Roumains savent prendre les Français par le bon côté”, N.N. Petrașcu, *art. cit.* p. 44.

parte a secolului XIX. Într-o manieră personală, Paul Morand, statornic amic al României, a deslușit pentru contemporanii săi farmecul unei atmosfere cu totul necunoscută parizienilor¹¹¹. Elogiul lui Morand nu era singular; multe publicații pariziene lăudând prestațiile lăutarilor români sau *savuroasele* preparate ale bucătăriei autohtone¹¹², deși unii observatori sugerau că nu erau diferențe prea mari între meniurile diferitelor restaurante ale Expoziției¹¹³.

În concluzie, constatăm că imaginea de propagandă a României anului 1937 se reflecta aproape în totalitate în paginile presei pariziene. Așadar, România era pentru francezi *o prințesă îndepărtată, a cărei grație orientală se îngemăna cu gloria latină*¹¹⁴, *europăeană*¹¹⁵. O țară ai cărei oameni, în majoritate țărani, păstrau în sufletul lor reminiscențe ale caracterului sciților, sarmaților, dacilor, grecilor, romanilor, bizantinilor, slavilor sau fanarioților, fiind totodată *cei mai parizieni dintre popoarele lumii*¹¹⁶. Acestor note, să le spunem clasice¹¹⁷, li se adăugau cele care conturau *noua Românie industrială ce a luat locul imaginii vechii Românie agricole (o expoziție bogată și variată)*¹¹⁸, marcând totodată prezentul unei națiuni solidare în jurul suveranului său, împreună cu care își construia viitorul:

¹¹¹ Paul Morand, *Au pavillon roumain*, apud Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 435 (notele editorilor).

¹¹² Paul Dupays, *op. cit.*, p. 191, sau *Souvenir-guide de l'Exposition*, p. 62. Vezi și *Nos alliés chez nous. La Roumanie*, în „L'Illustration”, *loc. cit.*, M.N., art. cit., sau afirmațiile lui Paul Morand din „Le Temps”, apud Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 453 (notele editorilor). Lui Fănică Luca i s-au decernat Palmele Academiei Franceze, obținând totodată și medalia de aur a Expoziției. În plus, Dimitrie Gusti i-a acordat un premiu de 10 000 FF. Fănică Luca a rămas la Paris în 1938, unde a jucat în opereta maghiară *Le chant du Tzigane* și în *Le tour du monde en 80 jours*. Fănică Luca a semnat apoi un contract cu teatrul londonez Palladium, înaintea Expoziției din 1939. Apud Viorel Cosma, *Lăutari de ieri și de azi*, București, Editura *Du Style*, 1996, p. 212–213, 225, 237–242. Elogiile au continuat și în 1938; vezi „Paris-Midi” (12 Janvier 1938), „Paris-Soir” (16 Février 1938) sau „Gringoire” (1938). Grigoraș Dinicu (autor, ca și predecesorii săi, Sava Pădureanu și Cristache Ciolac, a unei *Sârbe a Expoziției*); Fănică Luca și Maria Tănase au participat și la Expoziția de la New York din 1939.

¹¹³ Iată câteva versuri dintr-un cântecel comic din Parisul anului 1937: „Y'a le Russ'e Chinois, l'Allemand, / l'Italien, le Roumain, l'Normand / Où, pour varie, on mange, en somme, / Toujours le mêm' bifteck aux pommes / Servi par les mêmes serveurs / Dont l'costume peut changer d'couleurs / Mais qui sont tous (Russ'Espagnols) / Nés pas bien loin de Batignoll's”. Apud André Warnod, *La vie flamboyante des Expositions. Renseignements pratiques avec la carte détaillée de l'Exposition*, Paris, Les Editions de France 1937, p. 73.

¹¹⁴ Jean Babelon, *Roumanie – 1937*, în *L'art roumain à l'Exposition de 1937*, p. 4–5 (p. 4).

¹¹⁵ Henri Focillon, *La Roumanie, visage et âme*, în *ibidem*, p. 3.

¹¹⁶ Jean Babelon, art. cit., p. 4 sau Philipe Diolé, *Art populaire et art moderne au pavillon roumain*, în „Les Nouvelles Littéraires”, n° 792, Samedi 18 Décembre 1937, p. 10.

¹¹⁷ Vezi în acest sens notele noastre din *Arhitectură și identitate. O istorie a pavilioanelor României la Expozițiile universale Paris, 1867–1937* sau *Images de l'identité. La Roumanie de Carol II aux Expositions universelles*.

¹¹⁸ Paul Morand în „Le Temps”, apud Dimitrie Gusti, *Opere*, III, p. 453 (notele editorilor). Vezi și „Voix européennes”, n° 13, Mai-Juillet 1937, p. 399. În numărul său din august, „Voix européennes” publica un articol al lui Raymond Gauthier (*Remarques sur l'Exposition de Paris*, p. 471–474 / p. 474) care includea expoziția română în rândul celor ce combinau reprezentarea istorică, națională și comercială (alături de cele ale Angliei, Germaniei, Italiei, Ungariei).

„Roumanie, un nom si doux qui chante sur les lèvres, un pavillon de marbre aux portes de bronze, tel est le double aspect que revêt la participation roumaine à l'Exposition des Arts et des Techniques. Toute la poésie et toute la force d'un pays ami et allié!

Ce n'est pas sans raison que, pour bâtir le Pavillon de la Roumanie, on a choisi le marbre, cette pierre qui symbolise le mieux la durée de la beauté. *A thing of beauty is a joy for ever*, disait Keats. Solidement construit en marbre roumain de Ruschita par l'architecte Marco Duiliu, dans un style très sobre aux lignes pures, le Pavillon de la Roumanie est un de ceux que l'on voudrait ne pas voir disparaître quand l'Exposition prendra fin. En attendant, on le visite et l'on fait bien.

Force et beauté ! Telle est l'impression qui se dégage d'une promenade à travers les salles. La force d'un pays sur lequel veille son roi: un roi jeune et, comme son peuple, ardent au travail; un roi animateur dont se retrouve l'influence et l'autorité dans tous les domaines, mais qui, noblement, sentant, sentant qu'il a le devoir de créer l'avenir, s'est comme réservé l'éducation nationale. Compréhension rapide, volonté, courage des responsabilités, beauté de l'acte net: il ne risque pas sa signature, mais on est toujours sûr de la trouver là où il faut qu'elle soit. Ce roi moderne, dévoué à sa tâche est au courant de tout ce qui peut améliorer le bien-être de son peuple. Il commande, mais il prévoit, il organise. Car, à maint détail, l'organisation du pays, voilà ce que reflète avec force, et dans un technique vraiment neuve, le Pavillon roumain”¹¹⁹

¹¹⁹ *Nos alliés chez nous... la Roumaine*, în „L'Illustration”, loc. cit.

ISTORISIRI MONOGRAFISTE

ZOLTAN ROSTÁS

Această scurtă introducere la fragmentele de convorbiri de mai jos nu poate explica în nici un caz drumul pe care l-am parcurs până la realizarea unui proiect de istorie orală a Școlii Sociologice de la București. Sunt în schimb dator să prezint măcar contextul în care s-a plasat acest demers.

La începutul anilor '80, cu tot discursul ceaușist al istoriografiei oficiale, în mediile academice se recunoștea legitimitatea mai multor maniere de a cerceta și a scrie istoria. În ceea ce mă privește, eu am fost frapat de cercetările care invocau metode sociologice și de antropologie culturală. Am ajuns astfel să îmbrățișez istoria orală care permitea transformarea istoriei într-o știință experimentală. La început am făcut interviuri cu oameni în vârstă, în ideea realizării istoriei mentalităților bucureștene, prin investigarea amănunțită a modului individual de trai, a vieții cotidiene a celor mai diverse familii. Cu toate că literatura de specialitate avertiza că istoria orală este justificată doar în cazul grupurilor și categoriilor care nu lasă urme scrise, la un moment dat am deviat – consider, fructuos – de la dogmă. O anecdotă despre cercetarea monografică din plasa Dâmbovnic mi-a relevat brusc, că sunt demne de cercetat chiar și organizațiile care produc foarte multe urme, și anume, tocmai pe latura dimensiunii lor informale. În plus, Școala Gusti a trecut prin atâtea cataclisme, încât este deosebit de „bogată” în detalii importante, păstrate în memorie.

Demararea cercetării a avut loc instantaneu, fără o documentare prealabilă, de teama pierderii subiecților înaintați în vârstă. Am continuat maniera interviului din proiectul amintit al istoriei mentalităților bucureștene. Le-am cerut vechilor monografiști să vorbească despre cursul vieții lor, lăsând deci ca „sociologia” să apară, atunci când subiectul credea de cuviință. Am continuat apoi interviurile, concentrându-mă pe viața în cadrul Școlii, relații, conflicte apărute sau rezolvate pe parcursul anilor.

Convorbirile au avut loc între anii 1985–1988. În această perioadă, după părerea mea, s-a format o dimensiune ascunsă a culturii (aidoma sectorului economic secundar), dacă nu opusă, dar în orice caz independentă față de cultura oficială. Deoarece de la bun început declarăm că nu sunt interesat de publicarea imediată a interviurilor, dialogurile au decurs în condițiile unei atmosfere de încredere. Ele n-au fost ca atare altceva, decât practica vieții culturale autentice.

Ce sunt aceste interviuri, aceste fragmente? Documente, firește. Dar, în primul rând sunt documentele interacțiunii dintre vechii monografiști și cel care pune întrebările, documente ale discursului neoficial despre trecutul sociologiei românești, în anii '80.

Henri H. Stahl

– *Suntem încă la Nerej, deci la prima ieșire, și am vorbit despre acele neplăceri cu documentele, de la care v-a pierit cheful de a vă mai ocupa de aceste lucruri. Ați spus că atunci ați hotărât să lucrați singur. Ceea ce, după opinia mea, contrazice flagrant stilul Școlii Gusti. Chiar și pe Dvs., la urma urmei.*

– Da. Părerea mea e clară. Un om totdeauna face parte dintr-un colectiv de muncă. Și e dator să-și facă munca de colaborare în condiții bune. Însă este totdeauna dator să aibă și o muncă personală. Care îți cere cu totul alte calități decât cea de bun colaborator. Am impresia, adică am certitudinea, că am fost un bun colaborator. Dar, în același timp, am fost și un cercetător de unul singur. Nu-i contrazicere. Și, atunci când am avut conducerea unor grupuri de cercetare, o colectivitate, am condus-o totdeauna așa. Am spus: măi, ești în primul rând dator să faci slujba ta de colaborator. Pentru asta ești angajat, pentru asta ești plătit. Dar, te rog, nu uita că ești un cercetător, de unul singur. Ai problema ta personală, și eu o să te ajut cât pot mai mult ca s-o duci la capăt. Cu această condiție însă, întâi să-ți plătești datoria socială. Eu mi-am plătit datoria socială organizând și conducând toată grupa de monografiști. Însă, personal am ținut să lucrez de unul singur.

– *Este totuși interesant că sunt mulți mari conducători de echipe care nu tolerează vreo inițiativă personală, pe colaboratori îi vor exclusiv colaboratori. Ați cunoscut asemenea cazuri?*

– Cum să nu. Cum să nu. Însă, de pildă, Gusti nu avea această atitudine, el era mulțumit dacă în cadrul concepției lui îți făceai toate socotelile personale. El știa, de pildă, că atunci când lucrez în echipă aplic în mod riguros concepția lui. Asta era sarcina mea în cadrul colectivului. Dar, Gusti știa prea bine că eu urmăresc probleme personale. Și nu s-a supărat, ci dimpotrivă, m-a ajutat cât a putut. Dovada este, dacă citești de pildă prefața pe care el a scris-o la cele trei volume ale mele despre Nerej, el spune acolo precis că am avut o problemă personală, aceea a arheologiei sociale. El se arată mulțumit că restul volumului era totuși... S-a supărat mai mult pe Golopenția care a vrut să folosească echipele pe un plan personal al lui.

– *De exemplu la care cercetare?*

– Cele 60 de sate, de pildă. Aia a fost ideea lui. Gusti trimisese echipe în 60 de sate ca să facă o anumită acțiune. El a profitat de prezența acestora pe teren, ca să-i puie să facă o serie de cercetări de economie, de sănătate, de cultură etc., pe un plan al lui. Gusti la un moment dat a fost supărat de treaba asta. Ei, l-am împăcat și atunci... lasă-l pe om să-și facă damblaua, pentru că în același timp face și ce trebuie să facă în cadrul echipei. Dar el a profitat de prezența echipelor ca să-și facă propria idee, propriul lui plan, nu? Eu n-am făcut asta, eu n-am întrebuințat

echipele ca să strângă material pentru mine. Dimpotrivă, am găsit că e incorect să pui pe om să lucreze pentru tine. Pentru un plan general, colectiv – foarte bine, personal să lucreze ce-i al lui, însă ca să strângă material pentru tine este incorect.

– *Însă, până la urmă din toată Școala n-au ieșit opere colective, ci opere...*

– Individuale, da, da, da. Cred că a fost greșită de la început concepția lui Gusti, mi-am dat seama mult mai târziu, când am văzut că efectiv, concret nu se poate ajunge la o sinteză monografică, așa cum o voia Gusti. Nu se poate. Atunci a fost ideea de a se centra pe anumite probleme. În care o anumită sinteză e de făcut. E ceea ce am arătat când am făcut recenzia la propria mea lucrare despre Nerej. Am spus că dacă ar fi s-o fac încă o dată, n-aș mai face-o așa. Adică, aș centra-o pe o anumită problemă. Nu o descriere generală, tablou general al satului Nerej, ci o problemă specială, care ar fi fost geneza și dezagregarea formelor de devălmășie. Aș lăsa deoparte tot ce nu era în legătură cu această problemă. N-aș mai fi publicat, de pildă, ce a scris Rainer despre antropologia fizică de acolo. Nici o legătură cu treburile care mă interesau pe mine. Asta, dacă aș fi făcut o lucrare colectivă, așa cum o vedeam eu, nu? Majoritatea oamenilor au ales câte o bucățică, care îi interesa pe ei, și au adus-o până la gradul de maturitate ca să poată să fie publicată. Deci, e un eșec. Un eșec clar. Rezultat din punerea greșită a problemei. Inițial greșită.

– *Cred că aceste probleme s-au pus foarte serios în primul rând la Fundul Moldovei.*

– Da.

– *Aș vrea să le luăm pe rând. Aici s-a pus de exemplu problema tehnicii: cum să se noteze, care este avantajul și dezavantajul... Dvs. ce credeți: fișele puse la colectiv au fost utile cuiva?*

– Nu. Cred că și aici a fost o concepție greșită. În bună parte eu am greșit. Dar, practica a arătat că fiecare cercetător strângea materiale care îl interesau pe el, pe problema lui. Și nu le puneau la dosar, căci până ce n-ai adâncit o problemă, n-ai ce pune la dosar. La dosar puneau altceva. Dacă ar fi acum să organizez o echipă, aș face altfel. Eu cercetez o anumită problemă. Dar, întâmplător, aflu o serie întreagă de alte lucruri, care nu mă interesează pe mine. Dar interesează pe alții. Alea le pun pe fișe și le dau drumul să le folosească cui trebuie, dacă-i trebuie. Însă o redactare finală nu se poate face decât când ai terminat cercetarea, nu pe fișele multe.

– *Aici iar iese la iveală problema numărului mare de participanți la cercetare: care este optimul, ce să facă atât de mulți oameni?*

– Sunt aici două probleme. Am spus că monografia... toată lumea știa, era o frază repetată... monografia este o școală de învățat sociologie. E școală ca vasul „Bricul Mircea”, nu transportă nici personal, nici mărfuri.

– *S-a spus atunci așa?*

– Sigur că da. O spuneam în mod clar. Acolo trebuie să-i învățăm pe oameni ce-i sociologia. Și acum cred că nu poate cineva să învețe sociologia dacă nu are practică de teren. Până n-ai făcut tu însuși cercetări, nu ai simțul critic față de

valoarea informației. Însă cercetarea colectivă poate să aibă și alt interes, anume acela să obții o lucrare de interes științific. De data aceasta nu mai faci cu studenți pe care-i înveți meserie, ci trebuie să o faci cu oameni de meserie. Formula cea mai optimă este să ai o echipă de profesioniști, educați interdisciplinar. Să ai un geograf care știe și sociologie, să ai un demograf care să știe și el sociologie.

– *Spineni știa sociologie?*

– Nu. Nu. Și mai trebuie, așa, să ai un economist care știe sociologie, și așa mai departe. Asta nu s-a reușit, au fost oameni care... Întrebați de Spineni. El era un geograf, dar atâta tot. Sau mulți economiști. Cornățeanu era foarte bun economist, dar habar n-avea de problemele de sociologie. Și nici nu poți să formezi o asemenea echipă, decât dacă strângi nu studenți, ci oameni de știință, și le dai o educație sociologică. E foarte interesant că asta este formula pe care noi o preconizăm de mult, și care astăzi este realizată în așa-numitele cooperative de inginerie socială.

– *Despre care ați și scris.*

– Despre care am scris. Este senzațional, nu știu dacă...

– *Da, mi-ați spus și mi-ați arătat și broșura aceea.*

– Da, asta este formula. Pe aceștia îi angajezi și mai întâi îi pui la un dresaj sociologic. Adică, să aibă conștiința că meseria lor e un fragment dintr-un ansamblu mai mare. Și el trebuie să caute corespondențe, să conjuge munca lui cu munca tuturor. E un dresaj special, pe care nu-l au de obicei... E veche ideea aceasta. Și Gusti a învățat-o de la Barth. Barth în lucrarea lui de bază despre *Filosofia istoriei ca sociologie* pleacă de la observația următoare: au fost o serie întreagă de științe particulare, geografie, biologie, istorie, economie politică, care la un moment dat au simțit că de fapt fac mai mult decât atâta. Fac sociologie. Și unii au susținut: nu există sociologie decât bazat pe geografic, nu există sociologie decât bazat pe rasial, și așa mai departe. Au apărut o serie întreagă de sociologii parțiale. Așa spune el. Și trebuie făcută o sinteză. Pe care Barth o vedea făcută în domeniul istoriei. Gusti a luat această idee. Clar, nu-i a lui. Este ideea lui Barth. Însă, spre deosebire de Barth, el vedea sinteza făcută prin cercetări actuale. Nu istorice, ci actuale. Nu știa că cercetarea directă a realității sociale poate să fie interesantă. Gusti greșea, pentru că nu se poate obține, construi o sociologie numai prin ceea ce dă prezentul. Când există în omenire o întreagă istorie de la Mesopotamia până în vremea noastră, e o întreagă experiență, nu se poate să negi. Deci, trebuie făcută o sinteză și a uneia, și a alteia. Asta a fost poziția mea.

– *E clar. Mi s-a părut însă curios că Gusti mărea numărul echipierilor de la o cercetare la alta, și nu ținea ca în cursul anilor să fie ceva finalizat.*

– Da, da, e drept.

– *De ce?*

– Ei, asta a fost obiecția pe care am ridicat-o noi. De fiecare dată când urca și făcea grupul mai restrâns – nu al studenților care atunci veneau pentru prima oară cu entuziasm să lucreze – dar îi spuneam, este timpul să trecem la o

profesionalizare a problemei. Nu ne interesează că Dta. educi din ce în ce mai mulți studenți. Suntem aici un grup de oameni care am vrea să facem știință. Și n-aveam nevoie de masa asta de studenți. A fost un conflict între noi și Gusti.

– *Asta la Fundul Moldovei? Sau mai târziu la Runcu? Unde?*

– Nu, dincolo de Runcu. Problema s-a pus grav la Drăguș. Că la Drăguș au fost peste 80 de oameni. Era – cum să spun eu – spuneam noi: o să moară monografia așa cum spune Nicolai în biologie că au murit speciile preistorice, prin gigantism. Este un semn de decrepitudine. Nu vrem treaba asta, vrem să lucrăm cu specialiștii, separat. S-a supărat Gusti, s-a supărat de pildă pe Picki Rădulescu Pogoneanu care a spus răspicat treaba asta. Vreau să fac monografie profesională! Și trebuie să găsești Dta., profesorul Gusti, modalitatea de a ne profesionaliza. Cum și în ce fel, te privește. Gusti a spus: nu, e o muncă benevolă. N-avem nevoie de profesioniști.

– *N-a scris asta nicăieri.*

– Așa a spus el. Mai târziu, de-abia când a intrat la Fundația Regală a avut posibilitatea să numească. Nici n-avea în cadrul Institutului Social Român cum să numească pe nimeni. Se lucra benevol. În cadrul catedrei n-avea decât două posturi de asistenți, nu putea să numească mai mulți. Când a fost la Fundație, a avut buget. Mult. Și atunci a putut să numească o serie întreagă de oameni. Pe altă idee, însă, decât cea a științei pure. Acolo era acțiunea culturală. Acolo a avut însă posibilitatea să rezolve... Era un mic conflict: profesionalizăm sau nu profesionalizăm? Monografia putea la un moment dat să aibă două căi divergente de dezvoltare. Să reducă numărul colaboratorilor, să înlocuiască masa de studenți cu un grup restrâns de profesioniști, sau să facă în continuare să crească seminarul din punct de vedere didactic. Adică, ne puteam lega de Institutul Social Român ca să facem știință, sau ne puteam lega de catedre ca să facem creșe de studenți. Lucrăm cu profesioniști, sau fără profesioniști... Am citit zilele acestea și-mi aduc aminte, poate nepotrivit (*râde*) de ce s-a întâmplat în Rusia. Unde narodnicii susțineau, nu? lucrăm cu masa întreagă a poporului, și pentru popor. Prin popor și pentru popor. Și pe urmă a venit unul care a zis: nu, nu putem lucra decât cu profesioniști, revoluționari profesioniști. Idee pe care a luat-o Stalin. Ideea nu-i a lui Stalin, fusese înainte... Îmi scapă numele respectivului specialist în atentate... Tkacenko. El a spus această teorie. Așa și noi (*râde*): lasă-mă în pace cu masa întreagă, că nu poți să faci cu masa întreagă nimica. Trebuie un grup restrâns de profesioniști. Și un grup restrâns de profesioniști să știi că era în gândul nostru. Asta era – cum să spun eu – concepția acestui grup pe care-l văzuși în fotografie. Profesioniști.

– *Dar, studenții, măcar ca operatori de interviu nu pot fi folosiți? Ca personal ajutător?*

– Da, da sigur că da. Sunt o serie întreagă de operațiuni mărunte. De rutină. Care trebuie să fie făcute. Operațiile de prelucrare, înregistrări de recensământ și prelucrarea datelor, acestea se pot face cu masă de oameni. Nici nu merge altfel. Și cu aparatură mecanică, dacă ai la un moment dat. Însă sunt alte probleme care nu

pot fi făcute decât de un specialist. Altfel nu se poate. Nu se poate. Nimeni nu înțelege despre ce este vorba, nu vede problema dacă nu e de meserie.

– *Da, dar ce a vrut Gusti, de la bun început? Când discipolii au început să-și dea seama de fapt ce e de făcut, atunci a venit cu acțiunea.*

– Da.

– *Tocmai la Fundul Moldovei, cu Teofil Frâncu.*

– Nu Teofil, e o greșeală a mea. E Gavril Frâncu. Teofil Frâncu este unul care a scris împreună cu George Candrea. Și nu știu cum de am greșit eu. Un lapsus.

– *Se pare că pe Gusti îl interesa mult mai mult acțiunea decât teoria.*

– Ei, deopotrivă. El vrea și una și alta. Însă ar fi fost bine dacă era clar, dacă își clarifica atitudinea, să știe ce vrea. Putea să le urmărească pe amândouă, dar cu două formații deosebite, nu cu o singură grupă de oameni să facă și una și alta. Asta-i de pildă ce a făcut la Fundația Herseni: să refuze să participe. A spus, nu mă interesează acțiunea, mă interesează în continuare cercetarea. Nu a mai participat nici Vulcănescu, a spus: pe mine mă interesează altceva. Mă interesează partea teoretică a problemei, nu acțiunea. Nu s-a mai interesat nici Xenia Costa-Foru de acțiune, s-a ocupat de cu totul altă problemă. Eu am acceptat să o fac, mi se pare că am și spus-o, pentru că vroiam să am un mijloc de trai. Pur și simplu m-am vândut.

– *Nu mai lucrați la Parlament?*

– Ba da, însă era așa făcută legea aceasta a Serviciului Social încât nu mai lucram la Parlament și primeam numai leafă de acolo. Plus leafa de dincoace. Aveam anumite dificultăți financiare că divorțasem și trebuia să le dau o leafă copiilor și o leafă să o păstrez pentru mine. Și am putut să fac această muncă. Deși și la Fundație, pe cât am putut am apăsător pe cercetare și am fost foarte încântat de Golopenția, a fost de această părere și a mers și el pe cercetare. A căutat să folosească echipele pentru acțiune și cercetare. Și a reușit. A publicat cele 60 de sate, a publicat monografiile de sate model înscrise, apoi a încercat să facă ce vrea. Ceea ce eu n-am insistat prea mult. La catedră am continuat să expun doctrina lui Gusti, așa cum era, de la catedră. Asta era datoria mea, eram asistentul lui Gusti, nu puteam să am o altă părere decât a lui.

– *Dar tehnicile?*

– Da, dar tehnicile le urmăream tot pe cadre și manifestări. Nu? Mi-aduc aminte că într-o ședință – era și Golopenția de față – și m-a ascultat pe mine și a protestat: dar de ce dai mereu, vorbești despre cadre și manifestări, când problema e cu totul alta. Și știa că eu o văd cu totul alta. Deci, eu i-am spus: domnule, fac precum a făcut Kant. A fost tras la răspundere de ce propovăduiește o doctrină care nu are nici un fel de acoperire legală? Și a spus, pardon, eu la catedră predau filosofia legală, restul mă privește personal pe mine (*râde*), nu profesez. La catedră trebuie să fiu asistentul profesorului și merg cu această schemă. Cu care de altfel eram de acord. Și acuma sunt de acord că analiza pe cadre și manifestări e bună. Este bună. Ca sistem de analiză. Depinde la ce o întrebuințezi, cum o întrebuințezi.

– *Sigur că da. Nevoia de acțiune cum s-a pus la Fundul Moldovei? Unde, spuneți dvs. în memorii, că s-a pus pentru prima dată. Și care a fost mobilul, nu vă aduceți aminte?*

— E greu de spus care a fost mobilul. Preocuparea lui Gusti era veche, încă de la Rușetu. Am arătat că el s-a ocupat de biblioteca rurală, de școli populare, avea această idee de mult, de mult. Dar a intervenit atunci Rainer cu toată echipa lui care făcea acțiune medicală.

— Nu făcea numai antropometrie?

— Nu, ci și acțiune medicală propriu-zisă. Făcea ale lui socoteli, dar dădea consultații, făcea conferințe publice despre bolile care afectau, despre alcoolism, chestii din astea. Era un om interesant, un om foarte ciudat, multiplu ca preocupări. Cu un orizont foarte larg. Și probabil că a avut influență și Cornățeanu. Care era un profesor de agronomie, și care vedea că agronomia, așa cum se practica acolo, nu e ceea ce trebuie, și atunci și el cu acțiune de conferințe a pășit pe această necesitate. Pe urmă am avut o serie întreagă de teologi. Studenți în teologie. Și acolo, la Fundul Moldovei era foarte puternic curentul adventist în special, plus o serie de alte curente mistice. Am și stenografiat o mistică de acolo, o frumusețe din punct de vedere literar. Darăștia nu se puteau împiedica să nu facă acțiune de (râde) redresare ortodoxă. Și au fost o serie întreagă de asemenea acțiuni, probabil că au stârnit din ce în ce mai mult interesul lui Gusti pentru acțiune. Dar, e greu de știut ce a fost exact în mintea lui.

— Eu am crezut că interesul lui Frâncu...

— A fost fără îndoială și Frâncu, primarul satului, care vroia să profite; a fost de fapt singurul organ administrativ care s-a interesat în mod sincer de cercetările monografice. El a vrut să folosească ce afla în acțiunea lui de primar. Și s-a declarat că este monografist: știți că a venit după noi la Drăguș și cum a intervenit el cu părerile lui în rezolvarea problemelor. Acolo Gusti aflând că cooperativa merge prost — s-a apucat s-o asaneze. A făcut o întreagă acțiune de asanare a cooperativei locale. Tot acțiune. Încă din '29. Și așa mai departe. Când a avut după aceea prilejul să preia această idee de acțiune, ea este permanentă, prezentă și măsură de educație.

— O funcție de acțiune. Dar atunci când încă n-avea funcție decât de cercetător...

— Da, dar era o idee pe care o avea încă dinainte să înceapă, înainte de '26 era urmărit de ideea școlilor țărănești etc. Și a profitat de faptul că în cadrul Fundației Regale avea posibilitatea să facă acțiune pe scară mai largă. Și am uitat cercetarea, ea însăși centrată pe patru probleme: cultura sănătății, cultura muncii, cultura minții, cultura sufletului, adică cetățenească. Nu este de fapt ideea lui Golopenția de a muta cercetarea pe probleme, o avea Gusti. Dovada este că a axat cercetarea monografică în cercetare de acțiune socială. De altfel, era foarte la curent și promotor al școlii de asistență socială, care era acțiune socială. Dar grupul de activiste, asistente sociale, cu care au lucrat la teren și el și Manuilă a avut scopuri precise de a face cercetare științifică în vederea unei acțiuni sociale. Asta era o idee pe care o avea foarte clar în minte, știa precis ce este social work-ul și credea că această specializare de acțiune socială pe bază de cercetare sociologică poate să fie

pusă și la sat. Și vroia să afle în ce mod se pune la sat? La oraș se începuse să se știe, în cadrul școlii de asistență socială. Dar, la sat cum se pune problema? A adus o echipă de asistente sociale, cu Xenja Costa-Foru care o conducea, ca să lămurească această problemă. E foarte interesant. Nu s-a publicat nimic pe treaba aceasta. A publicat ceva Natașa Raiski, foarte bună lucrare.

– *Raiski?*

– Da, foarte bună. Asistentă socială, deșteaptă foc și harnică. O rusoaică. S-a căsătorit după aceea cu un Racoviță sau cum îi zice? Ea a făcut lucruri interesante pe această problemă de cercetare pe bază de acțiune socială. Pentru că ceea ce era caracteristica școlii de asistență socială de tip american era că începi printr-o cercetare științifică. Faci o sociologie a cazurilor de dependență socială, și pe baza a ceea ce ai aflat ca cercetător științific construiești un plan de acțiune. Asta era – cum să spun eu – baza sociologică a școlii acesteia. Dealtfel, singura socioloagă, singurul sociolog care a primit premiul Nobel este cu asistență socială. Semăna aproape leit cu ce făcea Gusti. Cercetarea în vederea unor acțiuni sociale. Evident că nu erau prea clare aceste lucruri, puțin... voia să facă de toate în același timp. Să facă cercetare de dragul teoriei cercetării? Să facă cercetare de dragul acțiunii? Nu cumva se pot face amândouă dintr-odată? Ei, asta a fost buclucul lui Gusti, această utopie de a crede că poți să faci știință... știință de înalt nivel științific, la înalt nivel teoretic, amestecat cu acțiunea. Nu se poate face asta. Acțiunea merită să fie întemeiată pe cercetare, dar o cercetare de nivel mediu. Practicist. Nu mergând la înalte teorii sociologice. Sunt două meserii deosebite, înrudite între ele, dar două.

– *Da, această treabă nu a fost clarificată, când să se facă pedagogie cu studenții, când să se facă cercetare, a făcut această asociație a monografiștilor.*

– Da. Care a ținut să fie o asociație de specialiști. Nu intra masa întreagă a studenților. Ci numai un număr restrâns de oameni. A fost o încercare, dar care a eșuat. Asociația Monografiștilor nu a durat decât un an, nici măcar. A mai fost folosită Asociația Monografiștilor pentru seria de conferințe ținute la Institutul Social Român, unde evident nu au venit să vorbească decât câțiva. A vorbit Vulcănescu, am vorbit eu, a vorbit mi se pare și Cornățeanu. Și alții care nu făcuseră parte din cercetările pe echipe, ca Rosetti, filologul. Cercetările monografice în interes filologic.

– *Pentru Rosetti ce interes aveau monografiile?*

– Dacă era vorba de cercetări făcute pe teren. Ca să cunoști graiul vorbit efectiv pe teren trebuie să faci cercetări de teren. Ori asta presupunea o anumită tehnică. Ei, ce-i cu această tehnică de teren? A unui folclorist, sau a unui filolog. Nu? Etc.

– *Dar n-a ieșit pe teren.*

– Niciodată. Niciodată.

Mihai Pop

– Să spun, adică să începem cu 1928, nu? Eu am făcut filologie, adică am fost la facultate elevul lui Densușianu. Mi-am terminat cei trei ani de facultate,

fiindcă atunci facultatea se făcea trei ani. Și trebuia să mă duc acasă, la sfatul lui Densușianu, să mă duc acasă, în Maramureș și să culeg folclor. Fiindcă Densușianu făcea și folclor. Între timp am auzit că Gusti caută tineri absolvenți de facultate, pe care vrea să-i ia la cercetare sociologică. Noi eram în aceeași facultate, litere și filosofie, deci eram împreună, dar n-aveam legături propriu-zise cu sociologii în vremea aceea, știi? Între timp Gusti se ducea la Fundul Moldovei, în Bucovina deci, și pentru că eu mi-am făcut, mi-am speculat toată chestia, că mă duc și stau cu Gusti o lună de zile la cercetări sociologice, pe urmă din Bucovina trec ușor peste Prislop și mă duc în Maramureș, m-am dus la cercetări sociologice, și am ajuns la Fundul Moldovei. Unde echipa lui Gusti era foarte amplă. Nu erau echipele de mai înainte. Eu n-am participat la celelalte cercetări.

– *Trei au fost înainte.*

– Și n-am participat mai cu seamă la cercetarea de la Nereju, care a marcat totuși un moment, dar după părerea mea Fundul Moldovei a marcat momentul cel mai important, și ca amploare a cercetării, și ca elaborare a teoriei sociologice. La această cercetare Gusti a căutat să aducă tot felul de oameni. Și l-a adus întâi pe Rainer. Rainer cu grupul lui de medici care făcea măsurători și care făcea antropologie biologică. Și cu Milcu, care era asistentul lui. Și Milcu pe urmă a rămas oarecum legat de sociologi. L-a adus pe Brăiloiu, Constantin Brăiloiu, muzicolog, a adus-o pe Floria Capsali, care era dansatoare, și care de-abia se întorsese de la Paris, și l-a adus pe Mac Constantinescu, care era pictor. Brăiloiu a venit cu o tehnică nouă, fiindcă a venit cu aparate, cu fonograful lui Edison și cu cilindri și cu nu știu ce, și el avea nevoie de cineva care să-l ajute, și atuncea eu m-am legat de Brăiloiu.

– *L-ați cunoscut dinainte?*

– Nu l-am cunoscut înainte. Brăiloiu a venit de la Paris. El a făcut școala la Paris... A avut legături cu Bartók și prin Bartók a început – a cules și Kiriac – a început culegerea folclorului, cu mijloace, ca să zic așa mecanice, nu? Între timp a făcut cu ajutorul lui Enescu o instituție paralelă cu sociologia, a făcut centrul de muzică populară, arhiva de folclor muzical la Societatea Compozitorilor. El era secretarul general al Societății Compozitorilor și șeful Arhivei de folclor. O să mai revenim asupra acestei chestii. Deci, eu întâi am lucrat, adică nu întâi, ci de aici încolo am lucrat întotdeauna împreună cu Brăiloiu, sau după aceea, când Brăiloiu lipsea, cu Harry Brauner. Acolo, la Fundul Moldovei era o generație mai veche, era Stahl, era Vulcănescu, era Paul Sterian, era Argintescu, Mitu Georgescu, era toată generația aceasta de sociologi care participaseră la cercetările anterioare. Eu am căzut, ca locuință, cum ți-am spus, am căzut să stau cu Herseni, care și el era pentru prima dată, că noi suntem de aceeași generație, și am stat în capul satului, am stat la un cârciumar, care – după aceea am aflat – și-a omorât nevasta, și a stat nu știu câți ani la pușcărie, dar era un om foarte simpatic. Fundul Moldovei era un sat foarte interesant, în primul rând era foarte mare, avea și atunci două părți: „satul di jos” și „satul di sus”. Și noi eram cam la mijloc. Centrul cercetării era la

satul di jos, era o școală mare acolo, și Brăiloiu care nu vroia, nu putea să umble cu aparatele după el prin tot satul, el și-a făcut acolo într-o sală un mic laborator. Așa că noi depistam cântăreții, nu știi ce, și-i aduceam la laboratorul lui, Brăiloiu și cu mine. Aduceau și ceilalți, care mai găseau câte unul. Aduceau, și Brăiloiu înregistra, nu ? El înregistra muzica, și eu notam textele. Nu erau mașini pe vremea aia, nu ? Și nefiind mașini, sociologii aveau nevoie totuși de un mijloc de locomoție. Și atuncea au angajat pe unul cu o căruță. Un vizitiu cu o căruță, permanent angajat, pe care-l chema Filaret Mândrilă. Și Filaret Mândrilă era un bun cântăreț, așa că Filaret Mândrilă a devenit informatorul nostru după aceea, și la Filaret Mândrilă am descoperit atunci – că Brăiloiu căuta înainte de toate cântece vechi – primul cântec oarecum nou, fiindcă Filaret Mândrilă a făcut serviciul la grăniceri, și atunci avea un cântec despre grăniceri. Era un personaj foarte interesant acolo, în Fundul Moldovei, era primarul satului.

– *Cel care s-a dus după Gusti până și la Drăguș.*

– Frâncu era un om foarte interesant, foarte deștept, foarte dinamic și el a devenit, ca să zic așa, marele factor de contact al nostru, al sociologiei, cu satul. Și devenise prieten al profesorului Gusti, după aceea prietenia a durat multă vreme și noi am ajuns o dată cu Brăiloiu acolo, și am stat în casa lui, în 1930 sau 31. Frâncu avea două case, fiindcă avea două neveste. Avea o nevestă în satul de sus, și avea o nevestă în satul de jos și o casă chiar lângă primărie. Și cred că Frâncu era un om foarte întreprinzător, fiindcă la un moment dat, chiar pe când eram noi acolo, el a făcut un fel de asociație a crescătorilor de vite, a crescătorilor de vite mari, fiindcă satul era cu mulți oameni bogați. Erau toți răzeșii ăștia din Fundul Moldovei, neamuri bune, știi – mergea toată chestia pe neamuri – , și atunci cu ăștia împreună a făcut o asociație, și a adus un elvețian ca să facă brânză șvaiter, și făcea șvaiter la Fundul Moldovei, pe care punea ștampila elvețiană, și o trimitea în Elveția. Da. Și Frâncu era foarte întreprinzător. După ce m-am dus eu acasă, acasă în Maramureș, ies într-o zi la Sighet pe stradă, și văd în fața hotelului o mașină care s-a oprit. Și din mașină coboară Frâncu în costum bucovinean, cu încă doi consăteni de-ai lui. Ne-am bucurat, ne-am salutat, și zic, ce faceți aicea? Zice: am trecut muntele, și facem o excursie prin țară. Adică, vezi, ăsta era mediul, ăsta era mediul social cu care noi ne confruntam acolo, nu ? Cred că s-a adunat material interesant, însă nu s-a adunat așa de sistematic material, material sociologic, din cauza asta la Fundul Moldovei nici nu s-a făcut o monografie. Ceea ce a fost interesant la Fundul Moldovei, a fost că acolo s-a elaborat teoria. Nu ? Că pe urmă toată lumea a lucrat de dimineață și până seară și seara, după ce se servea masa, toată lumea intra în sala mare de școală și începeau discuțiile. Cu Vulcănescu, cu Stahl, cu Georgescu, cu toți ăștia, și acolo s-a elaborat, după părerea mea, teoria gustiană cu cadrele și manifestările și cu toate astealalte, după lungi discuții. Durau uneori până la două noaptea discuțiile.

– *Câte luni ați stat acolo?*

– O lună. Atunci așa se stătea, se stătea o lună.

– Pe mine m-ar interesa totuși mai amănunțit. E greu să organizezi o asemenea cercetare pentru un tânăr care termină facultatea, și merge pentru prima dată în alt sat – că acasă e altceva, nu? – cum acostezi oamenii, adică cum îi introduci...

– Da, da, chestia era foarte interesantă, fiindcă acolo se făceau adunări cu poporul, și popii țineau de partea noastră, și erau în sat două biserici, o biserică în satul de jos și o biserică în satul de sus, și popa de la biserică din satul de jos era un om cultivat, și atunci se participa la toată chestia asta, se participa la slujbă, se participa la horă, se făcea o nuntă, nu? Adică contactul era destul de ușor de stabilit. Și pe urmă trebuie să ții seamă și de următorul lucru, că majoritatea oamenilor care erau acolo, erau în fond de la țară, știi? Acuma eu nu-mi dau seama, nu-mi dădeam seama psihologic cam de ce se loveau colegii care îi întrebau pe oameni lucruri dificile, dar pentru mine nu era lucru dificil să culegem folclor, nu?

– Nu-i speria aparatura... Nu se minunau?

– Nu! Singurul lucru care îi speria era fotografia. Nu se lăsau fotografiati, fiindcă fotografia echivala cu umbra, și la ei umbra însemnează a putea fi omorât. Și în primele cercetări, peste tot, nu numai în Fundul Moldovei, chestia asta cu umbra a fost o problemă, ... cu fotografiile. Pe urmă erau tot felul de... mai întâi atunci când la masă, atmosfera era colegială, foarte plăcută, fiindcă la masă se făceau tot felul de epigrame, știi? Și era cu noi un geograf pe care-l chema Popescu-Spineni, care era secretarul facultății, nu știi dacă... Și Fundul Moldovei era foarte întins, afară de satul acesta, satul propriu-zis, cu cele două părți de sus și de jos, era încă un sat care ținea de el, care se chema Botoș. Și dincolo de Botoș începea zona huțulă, adică treceai de Botoș, intrai în altă zonă, la huțuli, da. Și mergea peste munți, mergea până la Cârlibaba, Iacobeni-Cârlibaba, și atunci ai noștri, cercetând geografia locului – Popescu-Spineni trebuia să facă o descriere geografică, nu? – atuncea s-a dus la Cârlibaba, unde a întâlnit un om care vorbea patru sau cinci limbi, printre astea era austriaca, a făcut armata în Austria, vorbea idiș, vorbea ucraineană, vorbea românește, probabil că vorbea și ungurește.

– Și poloneza...

– Și atunci a venit și a vestit la o ședință, că fiecare făcea o dare de seamă despre ce a făcut, ce a descoperit. Și atunci el a făcut o dare de seamă despre această minune de om poliglot, pe care l-a întâlnit. Drept care i s-a făcut următoarea anecdotă: că a întâlnit un om care vorbea cinci limbi, și el a reușit să se înțeleagă cu el prin semne. Adică îți spun o anecdotă, ca să-ți dai seama care a fost atmosfera. Altfel era o viață destul de sobră. În general se mânca bine, fiindcă se aprovizionă, era bucătărie, bucătari aduși și se tăiau porci, se tăiau viței, nu era o problemă, nu? Se bea un fel de limonadă. Un fel de limonadă în sticle, în sticle cu dop de sticlă, pe care-l apăsași, și dopul cădea înăuntru. Și asta era o rămășiță austriacă, știi? Și se chemau cracăre. Adică toată lumea când obosea, când alerga prea mult, se ducea la o cârciumă din asta, că erau multe, și bea niște cracăre. Satul avea o întreprindere minieră, da. Se scotea niște cărbune acolo, pe un deal.

– *Era proprietatea statului?*

– Nu cred că era... habar n-am a cui era. Deci, asta era chestia, asta era situația cu Fundul Moldovei. În orice caz, Stahl știe cel mai bine dintre cei care trăiesc azi.

– *Bernea a fost?*

– Nu, Bernea n-a fost. Bernea cred că a venit numai la Drăguș. Stahl ar ști cel mai bine să-ți povestească despre cum s-a elaborat doctrina, fiindcă asta ar fi cel mai important, adică să fundamentezi și teoretic acest moment al Fundului Moldovei. Pe urmă Gusti era un foarte bun strateg. Un foarte bun strateg, de a racola oamenii, știi ? Și erau doi, de fapt trei folcloriști muzicali atuncea. Era Brăiloiu, care avea Arhiva Societății Compozitorilor, care era de educație franceză, era Breazul, Georgescu Breazul, care făcuse și el o arhivă de folclor la Ministerul Învățământului, și mai era și... n-ai auzit de el?

– *Nu.*

– Nu, care făcuse și el studii în Germania. Între Brăiloiu și Breazul care era la Conservator, era o oarecare rivalitate. Și Brăiloiu a stat două săptămâni, și pe urmă a plecat. Avea probabil altă treabă, și atunci Gusti l-a adus pe Breazul. A adus și el niște aparate, dar eu cu Breazul n-am mai colaborat, fiindcă eu mă legasem de Brăiloiu și prietenește, și îmi plăcea cum lucra, și era un om interesant, foarte deștept și...

– *Cred că Brăiloiu polariza mai mult tineretul...*

– Brăiloiu a polarizat, sigur că apoi la Societatea Compozitorilor, o să vorbim de asta, acolo a adunat o mulțime de lume. Deci, asta este în episodul Fundul Moldovei.

– *Avea un plan de muncă stabilit de la bun început, sau fiecare lucra după conștiința sa de cercetător?*

– Nu erau încă elaborate chestionarele, pe urmă s-au elaborat chestionarele, pe urmă s-au făcut, s-au stabilit sectoarele pe cadre și manifestări.

– *Herseni, dacă a stat acolo, cu ce se ocupa, ce-l frământa acolo, ce-l interesa?*

– Herseni cred că făcea organizația, organizația socială, chestii din astea. El era încă la început, nu era încă în cadrul celor de frunte...

– *El era mai tânăr...*

– El era mai tânăr, adică fruntea era Stahl, era Vulcănescu, Paul Sterian, Mitu Georgescu, Nicu Argintescu pentru problemele de artă, cine mai era? Era Milcu, firește...

– *Între aceste diverse profesii era vreo comunicare, fiindcă eu nu văd ce relație, sau ce putea să comunice antropologul biologic cu folcloristul...*

– Fiecare își vedea de treaba lui, adică dacă vorbim de antropologul biologic, ei aveau o treabă foarte mare, ei făceau toate măsurătorile astea, și făceau și tratament bolnavilor, nu? Dar Rainer era un om foarte deschis la minte și foarte deștept, adică pe el nu îl interesa, îl interesa fără îndoială ce făceam noi acolo, ca să determini tipul antropologic, dar el participa la discuții, el participa probabil mai

mult decât Brăiloiu. Ceilalți fuseseră deja la niște monografii, unii au fost chiar de la început, cum era Vlădescu Răcoasa, dar mai puțin importante. Căci cei care au fost la monografiile anterioare erau rodați. Și cei care veneau noi, se lipeau, ca să spun așa, pe lângăăștialți, nu? Adică așa s-a format nucleul, care pe urmă s-a mărit. Și pe urmă, în urma acestui nucleu s-a precizat teoria, și după ce s-a precizat teoria, fiecare sector a căutat să-și facă chestionarele, adică să-și facă problematica.

– *Ideea cu chestionarul plutea deja în aer, de acolo necesitatea chestionarului...*

– Da, da, cred că era necesitatea chestionarului, dar nu era un chestionar ca cel al lui Densușianu sau al lui Hașdeu. Adică să iei niște probleme și să te duci să le dai unuia, să le completeze. Chestionarul era numai un *aide-mémoire*.

– *Un ghid de discuție.*

– Un ghid de discuție, totul era pe interviu, toată discuția era pe interviu, toată discuția era pe participare, adică dacă te-ai dus la horă sau la nuntă, nu? Atuncea notai tot ce se întâmpla acolo. Poate că nu era încă ideea că trebuie să chestionezi și asupra sensului lucrurilor. Dar în orice caz ce vedeai trebuia să notezi, și pe urmă să-i întrebi ce se întâmplă, cum faci în cazul cutare, cum faci în cazul cutare, mai cu seamă în probleme economice. Pe urmă structura socială era foarte importantă, fiindcă era sat din ăsta, bazat pe neamuri. Trebuia să iei un neam din ăsta și să-i faci arborele genealogic...

– *Spiță de neam.*

– Spiță de neam, da, ne-am dus în partea de sus a satului, la o familie Andromicescu. Familia Andromicescu era una din familiile cele mai nobile, și avea o casă din astea, gen cetate, o casă cu ocol întărit. Câmpul, hotarul lui, în câmpul ăsta era casa lui și gard de jur împrejurul casei, și casa mare și alături o casă mică în care stătea bătrânul, adică era o realitate, o realitate tentantă, chiar numai să observi, și să notezi era interesant. Pe urmă la foarte multe cercetări s-au găsit case din astea, cu ocol întărit, la Hunedoara, Hațeg.

Marcela Focșa

– *Cum ați ajuns la sociologie și când ?*

– Eu am ajuns la filosofie, unde trebuia să studiez toate disciplinele care intrau aici în cadrul facultății. Printre ele era și sociologia, la care aparținea estetica. Pe mine mă interesa în special estetica, însă a trebuit să urmez cursul de sociologie. Și acolo, nu știu cum s-a întâmplat, că atunci când eram în anul doi, am intrat în grupul cu care trebuia să plece Gusti pe teren. Era Stahl, care era stenograf la facultate, el stenografia cursurile... s-a constituit așa un grup, în care era și Paula, Zizi Constante și Lena cu bele-artele... era Ion Costin, Mitu Georgescu, era Preșbeanu, asistentul lui Gusti, o serie de alți băieți, și s-a constituit un grup care a plecat pe teren.

– *Care a fost prima cercetare la care ați ieșit ?*

– Prima cercetare a fost la Fundul Moldovei, dar înainte mai fusesem la încă două, cred că prin niște prieteni, Mărioara Negreanu care a fost din Vrancea, și cu care eram foarte prietene, și cred că prin ea am fost atrasă de această afacere. Și pe urmă în mod regulat mă duceam... Am participat și la cercetările din următorii ani.

– *Cum a fost pregătită cercetarea de la Fundul Moldovei ?*

– Nu-mi amintesc. Se țineau niște ședințe la care Gusti își prezenta sistemul lui cu cadre, cu manifestări. Am impresia că la Fundul Moldovei încă nu ajunsese să organizeze echipe pe probleme; spre deosebire de Drăguș, unde s-a constituit, de pildă, echipa care s-a ocupat de problemele artistice, la care am participat. Dar la Fundul Moldovei nu am avut niște teme proprii, pe echipe. Ne-am dus... ce să vedem ? Nu știu dacă era un lucru prea clar, era pentru prima oară când luam parte la așa ceva. În orice caz, ca să facem cercetări în colectiv asupra unui sat. Dar nu aveam încă o viziune, adică aveam o viziune teoretic generală, care era teoria, concepția lui Gusti, dar nu o viziune concret generală, dacă se poate spune așa. Ne-a folosit să vedem diferite sate cu băiețiiăștia mai mari, cu Stahl, care erau cu 2–3 ani mai mari decât noi, și mai deștepți decât fetele, și mai orientați. Se stabilea un plan de lucru, și pe urmă se împărțea la membrii colectivului și se mergea în diferite sate. Așa că am făcut și statistică, cu niște formulare cu care am mers pe niște coclauri, am făcut și statistica populației, și pe urmă formulare în legătură cu familia, cu obiceiurile legate de căsătorie, întemeierea familiei și așa mai departe. Dar nu am avut o problemă personală sau pe echipe pe chestiile astea.

– *La Fundul Moldovei se mai făceau întâlnirile de seară...*

– Vai, erau. Era și Floria Capsali, era și Mac Constantinescu și știu că la un moment dat Mac Constantinescu venise proaspăt de la Paris, făcuse acolo École du Louvre, nu știu ce mai făcuse, și l-am însoțit. Studia niște biserici, nu numai la Fundul Moldovei, și pe la Câmpulung, nu știu pe unde, și l-am însoțit... Erau ședințele de seară și de după-masă... Erau pasionante! Dar nu mai erau sociologice. Nu. Erau pasionante, pentru că a fost așa o experiență umană, întâlniri și cunoașteri de oameni, de relații între oameni, de tovărășie, de camaraderie, extraordinare. Sociologia era în timpul zilei. Dar seara era liber. Fiecare se manifesta cu ce era mai înzestrat. Mac Constantinescu avea tot felul de preocupări amuzante. Floria Capsali dansa. Mai era acolo o fată de la gimnastică, și aceea dansa, și dădeau reprezentații. Alții spuneau versuri... Costin ăsta avea patefon, și venea cu patefonul după el și cu plăci, dar cu plăci de muzică serioasă, Beethoven. Erau seri foarte culturale, nu sociologice, dar foarte culturale, înțelegi?

– *Dar ședințele cu Gusti?*

– În timpul zilei fiecare om își făcea treaba lui, și seara la școală... Gusti în timpul zilei nu prea avea ce face... El, avea pe Preșbeanu și pe Vlădescu Răcoasa... Stătea de vorbă cu autoritățile, toți veneau la el, că el era o mare personalitate. La prânz mâncam toată lumea împreună, după masă mai o ștergeam la un râu, la ceva. După masa de seară, la școală, era ședință cu toată lumea. Atunci se discutau probleme foarte interesante, problemele satului, constatările făcute în legătură cu satul. Să știi că erau niște lucruri foarte inteligente, de mare cuprindere, de o anumită cuprindere teoretică, nu erau niște chestii de amănunt. Nu-mi amintesc la Fundul Moldovei de aceste ședințe. Probabil că au fost, dar nu seara. Era echipa de medici care făceau cercetări antropometrice, ei erau pentru cadrul biologic. Erau

totuși pe specialități. Erau geografi... Erau așa de mulți, cred că erau studenți, și n-au rămas. Au fost oameni care nu au mai rămas.

– *Din anul dvs. nu au venit mulți la Fundul Moldovei.*

– Nu, din anul meu cred că la Fundul Moldovei n-am fost decât eu. Uite, nu-mi amintesc.

– *Dacă ne-am uita la fotografii, s-ar mai putea identifica...*

– Poate. Nu știu dacă Ion Zamfirescu a fost la Fundul Moldovei. Și Focșa.

– *Au fost la Drăguș (...) Mai aveți amintiri de la Fundul Moldovei?*

– Nu mai am amintiri speciale. Am făcut statistici pe problema familiei. Și îl însoțeam pe Mac Constantinescu în cercetările lui de pictura bisericilor, dar asta n-a durat mult. Atunci încă nu se constituise așa o echipă artistică, adică o echipă care să se ocupe de arta populară a locului. Erau ședințe, dar cred că erau limitate la anumite aspecte. Și problema asta propriu-zis etnografică, aspecte mai strict etnografice nu au fost așa de mult în atenție atunci. Erau mai mult alte probleme, economice, juridice, obiceiuri, era problema medicilor, a sănătății populației.

– *Gavrilă Frâncu, primarul de acolo, ce impresie v-a făcut ?*

– Era un tip foarte deștept, era interesant. Dar nu am avut un interes special pentru el, n-am avut ocazia de a avea de-a face cu el în mod deosebit.

– *Atunci Fundul Moldovei în afară de o excursie interesantă însemna și altceva pentru dvs.?*

– Să spun drept, eu abia la Drăguș am descoperit satul. Până atunci a fost mai mult un fel de excursie, care deloc nu m-a dezamăgit, dar nu am avut atunci – eram prea tânără, prea nefrecată, nerulată, nu venisem în contact cu probleme de felul acesta, și Fundul Moldovei nu era tocmai un sat care, de la prima vedere, să te pună pe un fâgaș. Adică, în ceea ce mă privea pe mine. În probleme economice, de păstorit, dracul știe, poate era altceva, dar în problemele acestea de arte, de... nu putea să facă impresia, pe care a făcut-o Drăguș. Care a fost o revelație pentru toată lumea, nu numai pentru mine. Înțelegi, atunci ți-ai dat seama ce înseamnă cultură populară, ce înseamnă un sat, și ce înseamnă cultură populară țărănească. Lucru care în alte sate n-a mai fost atât de pregnant, cum a fost la Drăguș. Nici la Runcu, nici la Cornova.

– *Și Șanțu?*

– Șanțul da, mai mult. Dar nu ca Drăguș. Drăgușul era mult mai conservat, mult mai unitar, omogen, mult mai un întreg. La Șanțu erau mai multe diferențieri.

– *De la Fundul Moldovei la Drăguș organizarea s-a schimbat.*

– La Drăguș a fost o echipă artistică în care era Mac, era Margareta Sterian, era Paul Sterian, era Argintescu-Amza care se ocupa de concepția artistică a țaranilor, era Lena Constante, eram eu.

– *Lena Constante a fost în a doua campanie de la Drăguș...*

– Nu în a doua. Păi n-a lucrat icoane? Nu în a doua. A făcut icoane pe sticlă. Eu mă ocupam de țesături, copiam modele de țesături, și ea a copiat icoanele pe sticlă și a făcut o cercetare. A găsit pe Savu Moga, și a făcut o cercetare despre

icoane. Mergeam împreună. Cu materialele noastre Gusti a fost, cred că în toamnă, în Germania, la Berlin, la nu știu ce chestie a fost acolo, și s-a făcut expoziție cu desenele noastre. Și la Fundul Moldovei s-a făcut o expoziție foarte reușită. Și ele au fost expuse la Seminar întâi, pe urmă le-a dus în Germania. A venit Gusti foarte încântat, și ne-a spus: să știți că am pus numele dvs. acolo, și toți mă-ntrebau ce sunt astea!

– *Atât de multe știu despre Gusti, încât îl văd și nu-l văd...*

– Da. Avea și părți dezagreabile, și era foarte boieros, avea atitudini și un fel de a privi lucrurile foarte de sus, așa, ca un boier, însă avea o capacitate de a se interesa totuși de oameni, de studenți, a ajutat, a trimis prin..., a plasat, a dat burse. Când a fost el ministrul învățământului, era plin de studenți acolo și de colaboratori, și făcea tot ce putea. Făcea. Dar asta nu-l împiedica să zică „idiotule”, să-l dea pe ușă afară. Foarte impulsiv, un temperament cu foarte mare capacitate de acțiune. Și cred că firea asta a lui, așa impulsivă și colerică l-a ajutat să ducă la bun sfârșit, să organizeze acțiuni așa de mari și complexe, ca Serviciul Social și Institutul de Științe Sociale și cercetările astea. El vedea în mare.

– *La Drăguș față de Fundul Moldovei aveți preocupări mai specifice?*

– Eu așa am impresia că a fost mai organizat, pe echipe. Ședințele de seară erau cu mai multă substanță. Băieții ăștia, deșteptii noștri, descopereau tot felul de lucruri. Vulcănescu descoperise problema gunoiului, circuitul gunoiului. Deci, gunoiul venea de la animale, nu ? Se îngrășa pământul cu el. Pe pământ crește și iarba, deci vitele pășteau iarba îngrășată cu propriul lor gunoi, și urma alt gunoi... O altă constatare: acolo la Drăguș banii n-aveau valoare, pentru că ei își făceau totul singuri. Adică, dacă voiai să cumperi ceva, ei nu știau... pentru că fiind economie închisă, ei cumpărau foarte puține lucruri, făceau aproape totul singuri. Mai schimbau cu olari, tot cu meșteri populari. Asta a fost una dintre revelațiile contactului cu satul acesta. (...)

Cu Herseni am avut relații foarte bune, cu Paula eram foarte prietenă, și cu el am fost în relații foarte bune. (...) Nici un profesor de la filosofie din vremea aceea nu avea farmecul și darul ăsta de a interesa, de a atrage studenții în jurul lui, ca Gusti. Nici nu erau discipline... afară de Nae Ionescu, care și el era un profesor interesant pentru studenți. Dar încolo... Cel care a atras cel mai mult în jurul lui a fost Gusti. Și Vianu era foarte admirat și foarte apreciat, dar nu avea „suiță”. P.P. Negulescu nu știu dacă atunci ținea regulat cursuri... Nu erai obligat să urmezi fiecare curs, dacă îți alegeai trei obiecte de licență, la care trebuia să urmezi trei ani, celelalte nu erai obligat. Nu mai ții minte prea bine, știu că era deștept, avea un curs de filosofie pe baze științifice. Își întemeia anumite concluzii filosofice asupra lumii pe baza cercetărilor științelor exacte... Era cam plicticos. Rădulescu-Motru nu prea era apreciat de studenți. El l-a avut pe Nestor ca asistent. Poate că nici disciplina lui nu era atât de atractivă. Vianu atrăgea, avea studenți foarte buni. Alexandru Dima, Edgar Papu... a fost studentul lui Vianu. (...)

Deci, la Drăguș era ședința de seară cu Gusti, se termina la 22⁰⁰, și pe urmă începeau ședințele noastre. Era castelul de la Sâmbăta și acolo mai era Eugen

Ionescu, erau diverși scriitori care făceau creație vara la castel. Și noi, după ședințele cu Gusti, dacă nu ne duceam la Sâmbăta, trăgeam la careva din noi, și începeam ședințele noastre. Cu cafea, cu reprezentatii date de Mac Constantinescu... era și doamna Brăiloiu, cu chestii nostime, cu patefonul... Costin nu știi dacă a fost la Drăguș... Ei, și Gusti a aflat la un moment dat. Noi ne distram... nu pot să spun, cât de bine ne distram. Și Gusti a aflat de aceste întruniri nocturne, și a vrut să participe și el. Era foarte intrigat. Să vezi, ce-am făcut o dată. A venit doctorul Manuilă care avea mașină și Preșbeanu, care era asistentul lui Gusti, avea și el mașină. Și Manuilă a zis: haideți la Brașov. Și ne-am încărcat în două mașini, eu cred că vreo 20 de oameni, așa ceva... la culme. Poate 20 nu, dar în orice caz 14-15 ne-am încărcat. Am ajuns dimineața la Brașov, la Coroana acolo, era un chelner afară... pe la 7 dimineața...care când a văzut că am început să ieșim și nu mai se termina... Ne-am dus, am băut o cafea cu lapte și nu știi care a zis: hai să-i trimetem lui Gusti o carte poștală. Zis și făcut. Noi până la prânz am fost înapoi, dar nu știi cum, cartea poștală a ajuns foarte repede. Când Gusti o primește, eram la masă cu toții. A rămas încremenit. Nu putea să înțeleagă, de unde am scris-o, și când s-a scris, și când s-a trimes. Și cred că după aceea a zis că vrea și el să participe la aceste ședințe. Ei, dacă a venit el, nu mai avea nici un farmec, pentru că toată lumea era mai reținută, mai rezervată în prezența lui. Așa că el a fost decepționat de noi, și n-a mai încercat altă dată.

Ernest Bernea

– În ce an v-ați înscris la facultate?

– În '26 m-am înscris.

– *Înseamnă că deja începuseră campaniile, Goicea Mare a fost în '25.*

– În '28 deja am fost în campanie.

– *La Fundul Moldovei?*

– Da. Nu terminasem, nu eram licențiat. Am început în '28 cercetările de teren. Și m-a impresionat, mi-a plăcut, ca să zic așa, mai banal.

– Vă aduceți aminte cum s-a pregătit cercetarea de la Fundul Moldovei, avându-se în urmă experiența a trei campanii?

– Da, dar fuseseră mai modeste celelalte, și ca număr de persoane, și ca pregătire pentru experiența asta de teren, care nu e ușoară, când vrei s-o faci serios. Pe mine m-a captivat și pentru că am picat într-o regiune foarte frumoasă, și am găsit lucruri complet noi. Am văzut o nuntă, cum probabil că a văzut și Coșbuc când a scris Nunta Zamfirei (*râde*), extraordinară. Și am găsit cătune care nu plăteau impozite, și care se autoguvernau, în '28. Fiecare cătun avea 20-25 de case, erau băgate pe văi, tot urcai până ajungeai la ele acolo, erau sus. Dar, urcai pe vale. Și eu am fost la un țăran care conducea un astfel de cătun, îl chema Anton Țânpău. I-am pus fotografia lui, i-am dat-o doctorului Banu, și a pus-o pe o lucrare mare despre sănătatea poporului, și care a ajuns prin America. Așa că l-am popularizat pe moș Țânpău. Simpatice, autoritar și cu tovarășii lui de viață și de muncă. Și astea m-au impresionat... Și pe urmă jucăuși extraordinari. Și acuma, uite, au venit la sărbătorirea lui Gusti și a Muzeului, o echipă de la

Fundul Moldovei. În închiriu câte generații au trecut de atunci! Dar, parca erau aceiași. În primul rând că feciorii erau înalți atunci, și înalți și acum. Bărbați înalți, și jucau foarte bine. Au venit și fetele, costumele erau corecte, nu le schimbaseră, doar unele pusese pantofi în loc de opincă. Și au fost manifestări frumoase, știu că erau și niște vizitatori străini care au asistat la manifestarea aceasta a Fundului Moldovei.

– *La Fundul Moldovei studenții erau împărțiți pe echipe, pe cadre?*

– Da, dar nu erau studenți. Eu eram așa, pentru că mă numise bibliotecar acolo, altfel nu intram. Erau oameni mai formați. Dintre ăștia care mai trăiesc numai...

– *Mai sunt. Este Marcela Focșa.*

– A fost la Fundul Moldovei ea? Eu știam că a fost la Drăguș. N-o țin minte la Fundul Moldovei.

– *A fost și Stahl.*

– Da, Stahl a fost. Brăiloiu a fost. Dar ceilalți au cam murit.

– *Dintre cei care au fost chiar și la Goicea Mare, și la Fundul Moldovei mai trăiește Ion Costin, Nel Costin.*

– Dar trăiește Costin?! Habar n-am avut că trăiește! Cum să nu-l știu, îl știu bine. Costin era un băiat inteligent. Gusti ținea la el.

– *Deja la Fundul Moldovei ați luat o problemă, sau încă nu v-ați definitivat...*

– Cam luasem ceva, adică, ceva foarte nesigur, neprecis. Mă ocupam de obiceiuri. E un subiect foarte larg, în chestia asta, dar, lui Gusti îi plăcea. Și m-a pus... uite că am niște fotografii, care le-am dat acum pentru sărbătorile astea, și nu mi le aduce fata aia... fotografie chiar numai cu Gusti. Și ei aveau lipsă de documente pentru expoziție de istorie a monografiei, aici, la Muzeul Satului. Am și *Civilizația română sătească*, exemplar din '42, de atunci s-a epuizat. Acuma, dacă o să apară, dacă e posibil, o să apară dublu cel puțin. S-a mai adăugat o parte. Era *Forme și funcțiuni*, subtitlu, și acum 2. *Forme și valori*.

– *Deci, v-ați ocupat de obiceiuri acolo.*

– Da. Așa am ajuns să văd câteva lucruri interesante, ca nunta aia, de care am spus. M-a uimit în elementul de curiozitate și de lucru neobișnuit la o nuntă. Am văzut despărțirea mirilor de părinți, foarte impresionantă.

– *Aveați un model de cercetare?*

– Nu, atuncea făceam descrieri pur și simplu. Nu era nici un fel de model de cercetare. Nici cei mai bătrâni, da' eu care mai eram student! Descriam ce am văzut, și descriam ce s-a întâmplat în obiceiul cutare sau în obiceiul cutare. Astea din punct de vedere agrar erau mai puține, mai rare, de la Nășăud în jos îs mai bogați în ceremonii agrare. Un singur lucru a fost. Uite, acum mi-am adus aminte. A fost așa-zisul joc al ursului. Și cu ani mai târziu, după ce m-am dus la Paris, și am mai citit eu niște lucruri care mi-au deschis orizontul, acest joc al ursului era nordic. La aceeași dată, când se făcea plugușorul, care era venit din Mediterana, cu bădica Traian, acolo era un joc al ursului, ursul care fură oile de la stână. Dar, asta unde l-am mai găsit în lecturile pe care le-am făcut mai târziu? La lituanieni. Și e și

explicabil că în afară de bucovineni, mai jos nu s-a mai găsit. A fost un contact acolo, probabil, care s-a stabilit. Țasta-i singurul lucru care era într-adevăr neobișnuit. Alălalte erau frumoase, erau interesante, palpitate, cum vrei, dar nu erau excepționale.

– *Din această cercetare ați redactat ceva?*

– Dragostea de prieten m-a făcut să cedez un lucru care a ieșit foarte bine din punct de vedere științific. N-a ieșit din punct de vedere personal. Adică eu am început Dealul Mohului...

– *Dar la Fundul Moldovei mă refer.*

– La Fundul Moldovei ți-am spus, tot ce vedeam, scriam sub formă descriptivă. Și descrieri cu caracter exterior, nu descrieri pe plan interior, cu explicații.

– *Mă refeream la lucrările care se depuneau în biblioraftele seminarului.*

– Păi, eu conduceam aia. Aia era în seama mea. Toată arhiva, să zic, pe mulți ani de zile a fost în seama mea.

– *Se vorbește mult în legătură cu Fundul Moldovei de ședințele de acolo, de activitatea teoretică a lui Mircea Vulcănescu.*

– Da, el domina, era cel mai viguros intelectual. Îl domina și pe Gusti. Era și Rainer acolo. Și Milcu era asistent atunci. Ei făceau strict antropologie. Nu se băgau propriu-zis în probleme de sociologie. Mai târziu, de la Drăguș a început să abordeze probleme de sociologie în legătură cu așa-zisul cadru biologic al lui Gusti.

– *Mulți spun că Rainer era foarte captivant în luările sale de cuvânt.*

– Rainer era om pregătit, în meseria lui, dar nu se băga în sociologie. Și pe urmă avea și un mod de a vorbi foarte sacadat și lent de tot, nu putea captiva. Savant, firește, un om foarte serios. Dar, nu țin minte să se fi remarcat din punctul nostru de vedere, adică al cercetărilor sociologice.

– *La Fundul Moldovei cu cine v-ați împrietenit?*

– Ei, sunt dispăruți cam toți, cu care am fost. Era un băiat foarte deștept care zice-se ar fi făcut un surmenaj, a făcut un abuz în privința muncii intelectuale, nici nu știu ce s-a întâmplat cu el, Romulus Cotaru. El avea și un frate economist, Plutarh. Țasta venea și ne vizita câteodată. Cu Romulus Cotaru, m-am avut bine, cu el și cu Xenia Costa Foru, a fost și ea. (...)

– *Cu Herseni? Se putea discuta cu el?*

– Da, da, sigur că da. În primul rând că era un tip comunicativ, și era prietenos. Așa era și Cotaru și Xenia. Eu cam cuăștia am avut legătură. (...)

– *La Fundul Moldovei ați avut primul contact cu terenul.*

– Da, lucram la nivelul folcloriștilor dinainte de 1900. Eu, personal. Făceam descrieri. Am și acuma manuscrise.

– *Nu le puteți utiliza?*

– Se poate, ca informație se poate folosi, dar nu-i o lucrare care să-mi dea mie posibilitatea s-o redactez științific. Dar, sunt date care au importanță, au valoare. Am citat și în lucrarea asta ultimă vreo 2–3 informatori care erau feciori pe vremea aia.

- *La Fundul Moldovei ați lucrat după un plan?*
- Gusti avea mania ședințelor – asta era planificarea. Adică de a ne aduna în ședințe și de a da dispoziții. Măine mergeți în cutare loc și faceți cutare lucru.
- *Practic în fiecare zi stăteați de vorbă cu cineva?*
- Da, sigur. Anchete. Anchete erau foarte multe, convorbiri de-astea cu țărani, astea se făceau continuu. Lui Gusti îi și plăceau. N-ai fost acuma la Muzeu, când am ținut eu conferința, comunicarea, fiindcă au fost două zile simpozion științific. La început au fost mărturisiri, luări de contact, nu știu ce. Și atunci, la mărturisiri am povestit un fragment, *Iertăciunea de nuntă*. Pe mine m-a afectat profund, și oamenii care au ascultat aici, la București, au fost foarte afectați de calitatea lucrurilor care le-am spus acolo. Țsta era un lucru făcut. După ce se-ntâmpla acolo. Nu stau să ți le spun, că ar lua timp prea mult, asta, cu *Iertăciunea de nuntă*. Pe care deșteptii ăștia, când am tipărit eu... Eu văzând că n-am putut tipări, m-am apucat și am scos din materialul meu sociologic-etnografic toate poeziile, și le-am făcut un volum. Zic, hai să dau eu un volum de poezii. Dar poezii de astea... nu erau de natură obișnuită și aș putea spune chiar, lumească. Erau poezii cu caracter ritual. Tot volumul ăla care l-am dat eu, erau 360 de pagini, 200 de pagini mi-au dat afară, și 160 au apărut. Între astea mi-a ciuntit, domnule, cea mai frumoasă piesă de acolo, care stă lângă *Miorița*, *Iertăciunea* asta de nuntă. Dar, a făcut-o praf. Mi-a dat că vătășelul ridică paharul și urează nu știu ce, și nu dă partea importantă. Că acolo e ceva care poate să semneze Eminescu sau Arghezi, extraordinare valori estetice. Însă avea o funcțiune rituală.

Harry Brauner și Lena Constante

- *Când ați făcut cunoștință cu Brăiloiu? Fiindcă prin el ați făcut cunoștință cu Școala Gusti, nu?*
- Nu țin minte data, cu Brăiloiu am făcut cunoștință... dintotdeauna. Ar fi peste măsură de curios pentru mine să spun când l-am cunoscut. Dar, de fapt, nu-i chiar așa de curios, dacă stau să mă gândesc bine, pot să spun... Mi-ai spus că **prin** Brăiloiu l-am cunoscut pe Gusti. Nu știu dacă este just asta. Pentru că pe Gusti l-am cunoscut cu totul pe altă cale, decât **prin** Brăiloiu. Sunt multe legături, multe fapte care s-au petrecut, care m-au apropiat de drumul ăsta, însă nu **prin** Brăiloiu. Pe Brăiloiu l-am cunoscut pare-se în anul, să spunem... Greu de spus.
- *După ce s-a întors de la Paris?*
- Care era anul după ce s-a întors... probabil, după ce s-a întors de la Paris, pentru că dacă nu-l văzusem la Paris, dacă nu fusesem la Paris... L-am cunoscut prin... parcă fixasem eu data cândva, am spus eu 1928, parcă. Asta era data.
- *Deci, practic cu un an înainte de Drăguș.*
- Da.
- *Și pe Gusti, când l-ați cunoscut?*
- Pe Gusti... Fac o mare pauză. Nu știi că microfonul dimitale, cu care ai venit, e numit în multe părți „măgăoaie”. În Ardeal am auzit, și în multe alte locuri: omul, când este în fața măgăoaiei, reacționează cu totul altfel, decât normal... La

Gusti am ajuns prin familie. Prin familia lui Sanielevici, și în felul ăsta l-am cunoscut pe Gusti... Oprește măgăoaia!

(...)

– Dvs. care ați participat prima oară la o monografie, ați intrat într-o societate atât de pestriță, ați intrat într-o...

– O lume.

– O lume foarte pestriță a monografiștilor, pe care la București nu ați fi putut s-o întâlniți.

– Cred că nu e greșit dacă spun un lucru pe care nu l-aș mai gândi astăzi, dar cum am reacționat atunci. Îi priveam cu un aer de nejustificată superioritate pe unii dintre ei. Nejustificată, datorită faptului că fiind împreună cu Brăiloiu care era un om de o sclipitoare inteligență, aveam asupra celorlalți această vedere ierarhică. Și, chiar dacă pe unii îi consideram mult inferiori, timpul a cernut lucrurile într-un fel sau altul, și dintre ei foarte mulți... în fine, asta n-are nici o importanță... au ieșit la suprafață.

– Adică, v-ați considerat un fel de aristocrație spirituală împreună cu Brăiloiu față de ceilalți?

– Da. E bine spus așa, da.

– Dar, au fost și printre sociologi unii, ca Vulcănescu...

– Bineînțeles că da, nu despre ăștia era vorba, ci de ceilalți. Mi-aduc aminte că printre ceilalți era un oarecare Constantinescu, Constantinescu-Buget îi spuneam, pentru că... Nici nu-mi aduc aminte de el.

– Făcea bugete de familie?

– Probabil că da. Probabil că da. Îl consideram mult depărtat. Eu eram pe atunci legat, foarte legat de răposatul Matei Socor. Care tot făcea parte dintr-o aristocrație, într-un fel familială, având tot felul de avantaje, prin părinții lui, familia lui, care erau cu totul neobișnuite celorlalți. Mi-aduc aminte pe vremea aceea... poate pe vremea aceea Matei Socor era un bătăuș. Putea să-și permită.

– Bătăuș?

– Da.

– Cu ce se bătea?

– Cu ce se bătea? Se bătea cu o bătă, care-i fusese făcută cadou tot de familie, din partea Sanielevicilor, o bătă mare de tot, cu noduri. Parcă avea și o fundă la capăt. Vorba aia, care era capătul? Ăl de jos, sau ăl de sus? Ei, și erau tot felul de oameni cu care făcea bătăi. La liceul Lazăr, unde am învățat ca elev particular și unde Matei Socor venea în chip de bătăuș. Și erau niște băieți la Lazăr pe vremea aceea care s-au făcut ofițeri de meserie, și cu care dădea Matei Socor grave lupte. Mi-aduc aminte de un prieten de-al nostru de atunci, din vremea aceea, a cărui mamă era muncitoare la regie, la C.A.M. Știi ce-i aia C.A.M.? Casa Autonomă a Monopolurilor.

– Unde la un moment dat Gusti a fost președinte. Despre Socor știu doar că a compus imnul cel vechi, și că a fost la un moment dat director la Radio. Cred că atunci Dvs. ați fost la închisoare.

– Eu am fost în închisoare? (*râde*). Stai să-mi aduc aminte. Da, am fost în închisoare atunci, da. Imnul acela cu muncitori și țărani (*fredonează*). Eu atunci eram la închisoare, da, e adevărat. Eram „în păstrare socialistă” (*râde*). Mă mir că n-ai auzit până acuma, nu-i așa că-i extraordinar? Formula cea mai cumplită.

– *Sunteți bucureștean, nu?*

– Nu.

– *Dar, în orice caz, urban.*

– Da.

– *Care a fost imboldul spre a face folclor??*

– Vrei să spun care a fost imboldul meu spre a face folclor? E foarte complicat să spun eu, dar în aceeași vreme e foarte simplu. E mai mult decât foarte simplu. Nu știu dacă ți-am arătat vreodată caietele mamei mele? Trebuie neapărat să le vezi. A fost foarte legată de muzică. Dar asta nu-i un răspuns la întrebare. Eu am avut o doică. Am fost frate geamăn, cu Norbert. Norbert a luat alt drum, a luat drumul veșniciei, devreme de tot. Am și glumit cu asta, că am fost băgat la un proces, și acolo l-am plagiat pe Mark Twain. Le-am explicat anchetatorilor care mă pregăteau pentru proces că eu am un argument extraordinar, prin care ei nu vor putea să mă condamne. Pentru că de fapt eu am o aluniță pe gât, și alunița asta n-o avea Harry, o avea Norbert. Și eu la proces o să dovedesc că nu pot fi condamnat, pentru că eu nu sunt eu, sunt frate-meu geamăn. Am fost amenințat că voi fi pus la punct pentru aceste argumente ale mele, cu argumente contondente. Prin urmare, eu am avut o doică. Pentru că mama nu avea lapte pentru noi. Și doica mea era țigancă. Și se pare că, e o veche constatare că laptele care l-ai supt nu se face apă. Și atunci eu, născut la Piatra Neamț, îmi explic în felul ăsta faptul că am avut o aplecare specială pentru folclor. (...)

– *La facultate a fost cineva care vă îndrepta spre folclor, sau prefigura necesitatea cercetării lui?*

– L-am avut în primul rând ca maestru pe un profesor pe care l-am prețuit foarte foarte mult, și care m-a influențat puternic, Dumitru Kiriac. Care îmi spunea mie „englezul”, din cauza numelui meu. Și el a lăsat asupra mea o puternică amprentă.

– *L-ați însoțit vreodată la țară?*

– Nu. Nu l-am însoțit niciodată, dar am fost pe aceleași drumuri, ca să spun așa. Am fost pe drumurile lui, și l-am vizitat foarte deseori acasă.

– *Cred că el a introdus în România metoda înregistrărilor cu Edison.*

– Mi-e foarte greu să spun acuma că el a introdus asta. Cred că e greșit spus. A introdus-o și Georgescu-Breazul.

– *Georgescu-Breazul a fost și la Fundul Moldovei, înainte de Brăiloiu. Adică, în aceeași campanie a fost și Breazul, și Brăiloiu.*

– Da. Dar, trebuie să-ți spun că Brăiloiu care era un boier-boier, era obiectul de ironie al lui Breazul.

– *Și invers.*

– Și invers, bineînțeles. Și invers, ca până la sfârșit lucrurile... în fine, asta n-are importanță cum au evoluat de-a lungul timpului. Breazul, de pildă, m-a apreciat pe mine foarte mult. Țsta este un lucru știut și verificat. Dacă o să mă întrebi, de cine verificat, mi-e greu să spun, dar... Și Breazul spunea despre Brăiloiu că Brăiloiu se duce la vânătoare și vânează folclor. Adică, Breazul îl considera pe Brăiloiu drept un parvenit care n-are ce căuta în lumea folclorului (*râde*). Și pe Breazul l-am avut profesor când a introdus cursul de enciclopedie muzicală. Cum îi spunea Brăiloiu „cioclopedie”. Care după aia s-a văzut că a dat niște mari rezultate. Sigur că toți profesorii m-au influențat puternic. Despre astea am cam scris eu destul de multe lucruri, și am făcut comunicări. Sigur că mi-au lăsat o puternică amprentă. Dacă eu am fost pe locurile pe unde a făcut Kiriac teren ? Nu, nu am fost pe teren cu el. Dar, în cea mai mare măsură terenul lui era casa lui. Casă, pe care prin Brăiloiu am cunoscut-o foarte bine, casă, prin care mă gândesc că toată atmosfera care era acolo, cine venea pe acolo, oamenii care se adunau...

– *Sociologii spun că erau conștienți că fac ceva nou și pe plan mondial. În ce măsură dvs., folcloriștii, erați conștienți de originalitatea metodei?*

– Eram conștienți pentru că de multe ori am intrat în contact cu străinii care au venit la monografiile acestea sociologice, printre care foarte mulți erau tributari sociologiei lui Gusti. Și atunci a intrat în obișnuință pentru noi să apreciem această monografie a lui Gusti.

– *Dar erați conștienți de originalitatea cercetărilor dvs. de folclor?*

– Am fost conștienți, da. După cum ți-am spus că am avut legături prin Sanielevici. Eu personal eram foarte conștient că ceea ce facem noi nu s-a mai făcut.

– *Știi că Brăiloiu s-a interesat efectiv și de sociologie. Dvs., Socor, Pop, tinerii care-l înconjurau pe Brăiloiu vă ocupați exclusiv de folclor?*

– Practic ne-am ocupat de multe lucruri, dar m-ai întrebat dacă am pus mâna pe sociologie. E un lucru la care mi-e foarte greu să-ți răspund. Printre profesorii pe care i-am avut, de pildă, cred că e suficient să spun că am urmat ca auditor cursurile lui Tudor Vianu. L-am avut pe P.P. Negulescu. Și de la ăștia am tras destul de mult, fără îndoială. Prezența mea acolo era legată și de faptul că-l cunoșteam pe Gusti. (...)

– *Cum vă aduceți aminte dvs. de nașterea acestei noi metode de a vedea folclorul, a noii optici asupra folclorului ?*

– Adevărul e în oamenii cu care am avut de-a face, fără îndoială. Și oamenii ăștia, ți-am mai pomenit așa, cumva, ți-am mai vorbit despre existența lor... În orice caz, cred că ce trebuie spus neapărat, și ce am avut eu ca un lucru absolut sigur, incontestabil, este faptul că pentru noi nu a contat niciodată criteriul estetic, decât pe al doilea plan. Și asta cred că este cel mai de seamă și cel mai important lucru. În felul ăsta pe mine m-a surprins extraordinar o misivă de-a lui Gusti, căruia mărturisindu-i printr-un procedeu cu totul special cum am ajuns la diferite, să spun așa, descoperiri folclorice, și la diferite sisteme pe care le-am utilizat eu, și i-am spus lui Gusti că am descoperit doina – era vorba despre Drăguș – care exista.

Și la Drăguș, Gusti, foarte minunat, m-a întrebat dacă „e frumoasă” ? Ce e frumoasă ? Și am rămas foarte impresionat că el a putut să mă întrebe pe mine, dacă e frumos sau nu un lucru care avea cu totul altă valoare. Dar, ai citit despre sistemele pe care le-am utilizat pentru a-i face pe oameni să-mi cânte, a-i face pe oameni să-mi spuie anumite lucruri, care le aveau ei în memorie, dar despre care nici ei nu știau? La Drăguș s-a întâmplat asta. Mă întâlneau cu ei, și melodia pe care vroiam să văd dacă mai există, le-o fluieram. Le-o fluieram, și le spuneam, ia uitați-vă ce mi-a cântat mie un om bătrân de aceea. Voi cunoașteți melodia asta? Eu nu știu cine-i ăla, care a cântat-o. O, bată-te să te bată, domnule, păi asta a cântat-o cutare. Și în felul ăsta îi înșelam, și obțineam rezultatul pe care îl căutam, și care era un rezultat sociologic.

– *Pentru asta dvs. trebuia să cunoașteți mii de melodii.*

– Nu era vorba de mii de melodii, era vorba de câteva melodii tip, sau arhetipuri, cum ai vrea să le numești, care circulau, care existau. Din punctul ăsta de vedere Drăgușul era tocmai foarte bun, pentru că toate aceste – dacă vrei să le numești – arhetipuri erau repetabile, nu era vorba despre multe melodii, era vorba despre un anumit număr de melodii. Și am utilizat diferite mijloace din astea, știu și eu... necinstite? (*râde*). Nu cred că erau neapărat necinstite, sigur că nu. (...) Melodiile nu se creează.

– *Textele se creează, probabil.*

– Textele, fără îndoială. Fără îndoială aceste texte, care sunt foarte jucăușe, și care corespund anumitor necesități politice. Și asta-i foarte important. E foarte important, cum și astăzi vezi când se adună oameni din toate părțile, și acești oameni cântă, ca să zic așa condeierii, așa-numiții condeieri, schimbă textele, nu schimbă muzica.

– *Și asta se cheamă „folclor nou”.*

– Da. Așa-numitul folclor nou.

– *Dacă nu ați fi fost închis, în anii '50, poate ar fi trebuit să faceți folclor nou.*

– E destul de amuzant să-mi aduc aminte, eu eram dușman al poporului în momentul când eram unde eram, și apăreau o mulțime de publicații în care bineînțeles că numele meu nu putea să apară, eu fiind „în păstrare socialistă”, după cum îți spuneam. Și apăreau textele mele, texte *tale quale*, așa cum erau, fără să puie numele. Ceva de... de nebunie, așa consider eu. Era o carte la care am colaborat, de ... acuma îmi scapă numele... Pentru pace, așa-zis. Și în cartea aia aveam o mulțime de lucruri, de pildă acolo au apărut prima dată lucrurile, care după aceea au fost prezentate de alții, cum spuneai matală înainte. Tot vreau să vin la Șorban, dar n-are a face, nu are legătură cu treaba asta. În cartea asta... *Pentru pace* se numea, aveam eu niște lucruri pe care le-am cules, și în care pentru prima dată am publicat eu, și pentru asta am fost supărat, am fost cu adevărat, că nu se pomenea despre mine. „Hitler, Hitler mare câine”, sau „Hitler n-aibă parte / de lumânare la moarte”, niște texte foarte...

– *Din timpul războiului?*

– Da, și era un act de mare curaj, cred eu. Oamenii erau probabil mai mult inconștienți, decât de curaj, că aveam aceste texte și le-am cules, erau ale soldaților. Și le-am cules și de la muncitori, de la fabrica Gabel, și pe urmă am văzut că s-au lăfăit în ele, ca să zic așa. Foarte bine. Găsesc că este foarte justă expresia. Foarte mulți care erau stăpânii, dar nu era frumos asta, zic eu. Chiar și atunci, m-a supărat.

– *După ce ați ieșit din închisoare, v-ați reîncadrat acolo, la Folclor ?*

– După ce am ieșit, m-am reîncadrat la Folclor, în chip de șef al laboratorului de etnomuzicologie.

– *Director fiind Mihai Pop atunci, nu ?*

– Nu, la Folclor nu era, Mihai Pop era mult mai mult atunci. Mihai Pop a fost pe linia internațională foarte mult. Pe linie internațională a fost directorul Institutului Internațional de Antropologie și Etnografie și toate astea.

– *Avea noroc că a făcut la Praga un doctorat de slavistică.*

– Da, da, mare noroc a avut. A avut mare noroc. Și are și o mare abilitate. Se potrivește jocul de cuvinte: o mare abilitate, maleabilitate! (*râde*) Și a fost foarte multă vreme asta.

– *Dar, spre deosebire de mulți alții, n-a făcut rău nimănui.*

– Nu. Nu știu de asta. Mi-e greu să spun așa ceva.

– *La Drăguș și în celelalte campanii, unde ați fost împreună în jurul lui Brăiloiu, vă împărțeți sarcinile?*

– Păi, era normal ca el să fi făcut numai literatură, pentru că nu avea nici o contingență cu muzica în momentul acela. S-a ocupat cu folclorul literar. După aceea și-a lărgit, ca să zic așa, domeniul, pentru că așa au mers lucrurile.

– *Vă aduceți aminte de Ștefania Cristescu, pe urmă Golopenția?*

– Îmi aduc foarte bine aminte, bineînțeles. Ea se ocupa de descântece. Nu știu dacă ți-a povestit Lena de capitoul ăsta. Cum s-a făcut că m-a captat, ca să zic așa. Foarte interesant. A cunoscut ea o vrăjitoare, și care vrăjitoare i-a făcut, i-a cerut un obiect de-al meu, și a făcut magie, care magie a rezistat tuturor timpurilor. Chiar atunci când n-a mai vrut să rămâie magia, magia a rămas. Și ea era absolut convinsă de treaba asta.

– *Asta unde a fost, la Runcu?*

– Parcă la Runcu.

– *La Drăguș nu putea să fie.*

– Se putea, se putea.

– *A fost la Drăguș Lena Costante?*

– Da. La Drăguș a fost Lena.

– *Și când v-ați căsătorit?*

– Păi, ne-am căsătorit mai încolo (*râde*). Ne-am căsătorit mult mai târziu, când eram eu în domiciliu obligatoriu. Atunci am avut niște întâmplări foarte... Am fost în domiciliu obligatoriu, după ce am ieșit din închisoare, bineînțeles, și am fost trimis într-un sat care se numea Viișoara atunci. Care astăzi nu mai figurează

pe hartă, dar care atunci era o realitate. Nu mai este pe hartă, pentru că nu mai există. Nu mai există. Satul ăsta nu există domnule, auzi, mă întrebi cum nu mai există! Nu mai există, pentru că s-au întins IAS-urile. Era în Ialomița.

– *Ați fost chiar atât de periculos dvs., că după ce ați ieșit din închisoare v-au mai dat și domiciliu obligatoriu?*

– Da, se pare că am fost foarte periculos. Mult mai periculos, decât îmi închipuiam. Dar, în același timp, am fost un bun exemplu pentru toți ceilalți, crezi?

– *În ce sens?*

– A, n-ai înțeles ce vreau să spun. Am fost un bun exemplu pentru intelectuali, pentru artiști, pentru toți cei care puteau să vadă un exemplu de ce poate să i se întâmple unui om care n-a făcut nimic.

– *Putea să se întâmple chiar și ceva mai rău.*

– Putea să se întâmple, da, putea să se întâmple de multe ori. Eram în închisoare, și aveam un om, nu știu ce era, un om care avea acces să intre la deținuți. Eu eram destul de naiv, și ăla intra la mine și așa-zis mă bărbierea. Îmi puneă în cap un ștergar, și stătea cu briciul la beregata mea, și-mi spunea: deci eu acuma pot să-ți tai beregata. Nu pot să-ți spun ce sentimente mă copleșeau de bestia asta care intra, și de câte ori trebuia să mă bărbierescă, ceea ce ar fi însemnat o plăcere, era mai mult decât un coșmar. Mie mi se părea că ținea o eternitate, o veșnicie, dar era de o bestialitate extraordinară, și era utilizat de administrație. Și eu, în naivitatea mea, credeam că s-a terminat tot... Deci, el era omul administrației, utilizat de administrație, și în sensul ăsta își făcea meseria foarte bine. Eu am fost într-un regim, la Zarcă, cum se numea. Acolo, unde l-am cunoscut și pe Nechifor Crainic.

(Intră Lena Constante)

Harry Brauner către Lena Constante:

– Scumpă doamnă, Dvs. credeți – mă-ntreba dumnealui – în descântece și în magie?

– Da.

– Ce vă face să credeți ?

– I-ai povestit ?

– I-am povestit, dar tu să-i povestești asta. M-a întrebat dacă am cunoscut-o pe Ștefania Cristescu Golopenția.

– Am stat la Paris cu ea la cămin. A avut o bursă, și am avut și eu o bursă dată de Gusti. Și am locuit amândouă în același cămin. Erau burse foarte mici, dar eu aveam o mătușă care mă mai ajuta. Și ea, săraca, serveam masa împreună, stătea acolo la masă, ca să poată să-și acopere diferența de cămin.

– Dumneavoastră când ați utilizat...

– Vrei să mă prinzi (*râde*)!

– Când ați utilizat aceste mijloace nepermise de a mă face fericit?

– Cu vrăjitoarea?

– Da.

– Nu mai știu în ce an era.

– În '30.

– În '30? Că eu le încurc. Ne cunoscusem în 1929, când el era la Drăguș. Eu eram elevă la Belle Arte, și grație unei oarecare protecții, am stat vara la căminul de la Sâmbăta, căminul Casei Școalelor. Și din când în când ne duceam în excursie, făceam trei kilometri, la Drăguș, mai cu seamă duminica, când ei făceau șezători. Și ne invitau și la masă. Și eu îi cunoșteam pe toți monografiștii, că sora mea Zizi Constante, Elisabeta, fusese eleva lui Gusti. Și într-o zi la prânz, întâmplarea a făcut că m-am așezat lângă Harry, era cel mai tânăr în monografie. Și eu am fost pe urmă cea mai tânără, mai mică decât el, în anul al doilea. Și s-a ținut de tot felul de... eu eram foarte bătoasă, și el căuta să facă să se rădă de mine, lucruri destul de stupide (*râde*). Lua câte o bucățică de pâine și m-atingea de braț, și pe urmă o mânca cu deliciu. Pe mine mă enerva ! Nu știam cum să lupt, să i-o tai... Tot felul de prostii din astea. Și în al doilea an ocupându-se Mac Constantinescu de secția plastică, și noi ne cunoșteam foarte bine, eram la Belle Arte, ne cunoșteam... cu Criterionul, cu duminicile petrecute la ei, că avea cu Floria Capsali o casă, și știți că acolo se întâlneau criterioniștii și alții. Veneau fetele Bertola și Gabriela Negri, un grup mare. Și atunci el m-a cooptat în secția lui, să fac copii, fișe. Și, deci, plecând seara din Gara de Nord într-un vagon de clasa a III-a, pus la dispoziția noastră, că nu eram prea eleganți, și încetul cu încetul toată lumea doarme, în afară de Harry și de mine. Noi eram copii de macedoneni, crescuți foarte strâns, n-am avut voie, n-am avut prieteni, pentru mine era mare aventură monografia, atâția băieți, atâtea fete, libertate. Și ne-am apucat să ne jucăm leapșa. Mă pocnea... cu toată puterea. (*Râde*). Ți-aduci aminte, Harry ? Parcă era și Brăiloiu, dar el adormise într-un colț. Și ajungem la monografie și văd eu în prima zi, a doua, a treia, că Harry are un succes la fete, fantastic. După masa de seară toată lumea stătea jos, cerc în jurul lui, începea să cânte cântece din toate regiunile, avea o memorie extraordinară, glume. Mie nu mi-a plăcut. Și după câteva zile... dar noi totuși eram cei mai tineri, și eram din două echipe artistice. Eu eram cu arta plastică, și ne mai potriveam, seara ne întâlneam cu Mac, cu Brăiloiu, eram mai apropiați. Și eu locuiam la o femeie foarte cumsecade. Și într-o zi aflu eu că mama ei e vrăjitoarea satului. Și i-am spus, când vine mama ta, să mă chemi. Și a venit o bătrânică, și i-am spus, uite, mie-mi place foarte mult un băiat din ăștia, colegii mei studenți. Cum să fac eu ca să se lege și el de mine? Că el e înconjurat de toate fetele astea. Erau frumușele, drăguțe, în fine. Și ea zice, fură-i ceva, adu ceva de la el, și-ți fac eu farmece, de gata, se lipește pe viață. Și îi cer o cravată. Aveam o bluză bleu, și zic, dacă vrei să-mi împrumuți o cravată... se purta atuncea, făceam pe băiețoaietele. Și-mi dă cravata și vine femeia, se așează acolo, în odaie, pe jos, aduce o carafă de sticlă, cu apă, sfințită sau nu, asta nu știu, pune niște foi de busuioc, fire de busuioc, leagă cravata împrejur, și timp de un ceas mă ține acolo în fața ei, și boscorodește. Eu nu înțelegeam ce spune, mormăia și mormăia, iarăși Harry, iarăși Lena... Pentru mine era o glumă. Dar, uite că n-a fost glumă. Așa că

cred în descântec. Sunt atâția ani de atunci, nu? Cinzeci și cinci! (*Râde*). Numai la asta nu m-aș fi gândit. Așa a fost. Dar, știți, el a avut foarte multe flirturi de toate felurile, dar eu eram prietena lui de suflet. Îi făceam toate comisioanele...

Lükö Gábor*

– *Când ați pornit, în '31, nu știati deloc românește, și nu aveati informații despre Școala Gusti?*

– Nu știam nici o boabă românește, și nu cunoșteam nimic. Trebuie să vă povestesc, că aveam totuși o legătură. Tatăl meu avea un coleg de origine română, nenea Traian. Acesta a fost inginer ungar la Komarno, era prieten cu Groza, au fost cândva aici împreună, Groza a scris chiar despre asta... petreceau împreună toate duminicile, dar Groza era student la Drept, iar acesta la Politehnică (...) Un profesor în vârstă s-a angajat că mă învață limba română. Deci, din manual de gramatică și așa mai departe. Asta mă plictisea de moarte. Eram slab și la germană, și la latină, fiindcă nu suportam gramatica. Când m-am dus... nu știam nimic. M-am dus direct la nenea Traian Oprean, la Ministerul Lucrărilor Publice. Era domn mare, șef de secție, birou cu plante exotice, cu tot dichisul. M-a primit foarte amabil, vorbea ungurește. A chemat de îndată un tânăr bănățean care știa desigur ungurește. Acesta m-a ghidat prin București, la Universitate pentru înscriere, peste tot. Acolo era un secretar foarte amabil, omul lui Gusti, după cum a reieșit mai târziu, secretarul Universității. M-a înscris imediat și la universitatea de vară de la Vălenii de Munte. Fără plată, bursă – a scris așa, dar eu habar n-aveam ce înseamnă asta. Mi s-a spus că la Văleni poliția ține evidența pentru cazare. Cu polițistul am rupt-o pe nemțește. M-a întrebat dacă vreau să locuiesc la hotel sau la țărani. La țărani! Păi, m-a trimis la fierarul țigan. Erau niște țigani drăguți, deja bine românizați. Unul dintre copii, un băiat de 16 ani mă învăța cu așa o bucurie românește, pe mine, un băiat mai mare decât el, încât după trei luni mă descurcam binișor.

– *La cursuri participați?*

– Nu, că din acelea nu înțelegeam nimic. (...)

– (...) *Cu Iorga v-ați întâlnit?*

– La Iorga m-a dus Bitay, împreună cu toți profesorii unguri. M-a prezentat separat, spunând că eu sunt venit din Ungaria. Iorga a dat mâna cu mine. Atât a fost cu Iorga. Apoi eu, la București, la Universitate... Nu înțelegeam eu româna aceea domnească.

– *La București unde ați fost cazat?*

– La București se publicau prin ziare camerele de închiriat. Pe mine mă însoțea băiatul acela din Banat, și astfel am ajuns la o familie burgheză, sau cum s-o numesc... Ce studiu interesant a fost viața aceasta românească bucureșteană! O văduvă avea la mezanin câteva camere, iar la subsol avea o bucătărie și o sufragerie mare. Cu un divan în sufragerie, pe care mi l-a închiriat mie, dar cu o

* Interviu cu renumitul cercetător – acum în vârstă de 90 de ani – s-a realizat la Budapesta, în aprilie 2000.

condiție: că la prânz chiriașii pot lua masa acolo. Printre chiriași era în primul rând un căpitan aviator. Acesta juca cărți până noaptea la două, la cercul militar, abia atunci venea acasă. Domnul căpitan! Ordonanța sa locuia la subsol, în bucătărie. Tot în bucătărie locuia și o bucatăreasă bătrână, o femeie din Secuime. Dar, săraca era ursuză, necăjită, n-am reușit niciodată să schimb nici măcar două vorbe cu ea. Ungur era și ordonanța, un băiat din Cluj. Țsta era un flăcău minunat, descurcăreț. Când la ora două noaptea suna la intrare domnul căpitan, el sărea ca fulgerul, și alerga în viteză pe treptele scârțâitoare ale scării de lemn în spirală, să-i deschidă. Domnul căpitan își făcea intrarea. Ei bine, jos mai locuia și menajera, împreună cu soțul ei, care era muncitor la fabrică. Pe acesta nu-l vedeam toată ziua, venea seara, se înclua, și își punea o veche placă de gramofon, mereu aceeași. Dar care avea un efect nemaipomenit asupra mea. Fiindcă era un cântec din acesta sentimental, cum erau unele și la noi în Ungaria (*cântă, în română*): „Minciuna, tra-la-la-la-la...”

– (...) *Ați stat mult timp la văduva aceea?*

– La ea am stat o jumătate de an. Dar după aceea n-o mai puteam plăti, că banii veneau cu țârâita de la tata, și mi-au mai și fost furajați. Așa că după aceea Stahl și ai lui m-au recomandat la căminul studentesc cel mai bun, cel mai distins. Însă acolo nu am fost primit, sub pretextul că nu au nici un loc liber. Pătura aceea de conducători cultivați... patrioți, păi nu puteau primi un ungar.

– *Cum se numea acest cămin?*

– Nu mai știu ce cămin era, dar îmi aduc aminte că erau niște camere mici, cu 2-3 studenți într-o cameră. L-am întrebat pe băiatul respectiv, care tratase cu mine acolo, că dacă ei nu mă primesc, unde să mă duc, ce să fac? Zice, există un cămin mai ieftin, și mi-a dat adresa, în strada Cantacuzino. Era acolo clădirea veche a unei școli, înaltă, de neîncălzit. Într-o imensă încăpere se găseau vreo 15 sau 20 de paturi de fier. Ei bine, acolo am fost primit. Mai aveau un pat liber. Am trăit acolo în toamna lui '32, pentru că în decembrie '32 mă deplasasem din nou într-un sătuc. L-am ales de pe hartă. Că în vacanța de iarnă dispăreau toți, studenți și profesori. Ce era să fac? Frecventam Biblioteca Academiei, foarte plăcută, nu era aglomerată, dar totuși, era ceva inuman... mai schimbam o vorbă, două cu bibliotecarii, dar mi-am zis: mă duc din nou la țară, că acolo e mai ieftin, cu câțiva bani mi se dădea masa de prânz.

– *Și nu se cereau bani pentru cazare.*

– Pentru casă și masă cereau o sumă modică, minimă, românii. Iar în Moldova ungerii nu primeau chiar nimic. Am căutat pe hartă. Era interesant, frumos felul în care am pornit-o spre Brebu. La nord de Târgoviște, până la un sat Runcu, nu chiar până acolo te ducea trenul, de acolo m-am dus pe jos la Runcu. Am dormit acolo, am intrat la popa din sat, să-mi spună unde pot dormi, că a doua zi urma să-mi continui drumul la Brebu. Ulterior preotul ne-a mărturisit, când mai târziu, împreună cu Brauner l-am căutat din nou, că nu știa ce fel de om eram, și se gândea să anunțe poliția. M-a trimis la țarcovnic, am dormit la el, iar dimineața copiii lui m-au învățat niște colinde. Erau minunate... evident, colinde școlărești,

dar care pentru mine erau noi. A doua zi, când ne sculăm – până atunci fusese o vreme minunată de toamnă, știi, cu pădurile acelea imense de fag – ei bine, satul și împrejurimile erau acoperite de o zăpadă până la genunchi. Cum mai ajung eu la Brebu? Mi s-a spus s-o iau pe strada aceasta, și așa. Mă duc eu la capătul satului, ei bine, totul era acoperit de zăpadă, nu se vedea nici drum, nici nimic, nici copacii de la marginea drumului, nimic. Mă uit eu, și observ o mică ruptură pe coastă, ăsta o fi drumul. Și am pornit la întâmplare. (*Râde*).

– *Cum ați ales tocmai satul Brebu?*

– Că era cel mai îndepărtat de calea ferată, dincolo de alte două sate.

– *Am auzit de la Henri Stahl că atunci când i-ați spus că vreți să învățați românește, s-a dus la hartă și a pus degetul...*

– Da, asta e poveste. Că eu la București venisem deja de la Brebu, unde petrecusem o lună jumate. Era acolo o băbuță tare drăguță. Pădurarul se plimba tot timpul prin pădure, cu pușca, acasă nu era decât bătrâna, la care venea adesea o nepoată, o fetiță de vreo 12 ani. Am învățat de la ea niște cântece populare școlărești. Dar erau niște cântece autentice, frumoase. (*Cântă*). Micuța Margareta Ghițulescu, o fetiță atât de drăgălașă... Mă duceam și la casele din vecini, peste tot era câte o fată care torcea, care îmi cânta, dacă o rugam. M-am simțit atât de bine acolo, ca într-un rai. M-am mai dus și pe la alte case, am fost și la un cioban, care m-a luat cu el la stână, îmi explica ce face.

– *Luați notițe?*

– Notam tot, desenam.

– *Notați și cuvintele?*

– Sigur, totul. Învăț, deci dacă nu-mi notez, uit. Obiectele nu le cunoșteam, nu le știam nici denumirea în maghiară, așa că le desenam, și asta a fost culegerea mea etnografică! (*Râde*).

– *V-a prins foarte bine!*

– Și când m-am întors la București, Henri Stahl părea foarte interesat. Au descoperit de îndată că e pe-aci un ungar, care se tot plimbă pe aici. Ce frecventam eu? Un singur seminar, cel al lui Tache Papahagi. Erau acolo câțiva băieți români, un slovac, că se studia un sat slovac din Bihor, dar aceștia păreau atât de indiferenți... Numai eu eram interesat, și Tache Papahagi imediat m-a luat sub protecție sa, îmi arăta tot, îmi explica. Am învățat enorm de la el.

– *A fost un adevărat savant, întreaga familie Papahagi...*

– Erau aromâni din Balcani. În '56 l-am vizitat pe bătrânul Tache Papahagi, era deja pensionar. Am aflat adresa lui și l-am căutat. Atunci mi-a arătat: două mari opere, needitate de decenii întregi. A tipărit pe cheltuială proprie o singură coală de probă, din aceasta mi-a dat și mie un exemplar. Una era o culegere comparativă de proverbe. Cunoștea toate limbile balcanice. Cealaltă nu mai știu ce era. A fost un om minunat. (...) Deci, imediat am fost luat sub protecție de Henri Stahl.

– *Ca atare nu dvs. ați căutat sociologii, ci...*

– Nu. Ne-am întâlnit întâmplător la Universitate și el a început să se intereseze, că uite, că sunt ungar, și ce fac pe acolo. Și atunci i-am povestit, că

fusesem la țară, și unde am fost, și cât sunt de drăguțe fetele, și cât de multe am învățat. Ei bine, zice, să te luăm la Drăguș, că fetele de acolo, alea (*râde*)... Și m-au luat. Și, într-adevăr! M-am îndrăgostit pe viață și pe moarte de o fetiță din Drăguș, Ana Popa Rad. Vai, vai... am vrut să rămân acolo!

– *Acum înțeleg de ce erau toți gustiștii îndrăgostiți de Drăguș. Erau de fapt îndrăgostiți de fetele de acolo! Erau chiar atât de frumoase?*

– Nu că erau frumoase... erau, într-adevăr și frumoase, nu-i așa. Erau brunete... Iar aceasta era o fată foarte tânără, n-avea mai mult de 15–16 ani. Sora ei mai mare mai era și ea acasă, dar aceea avea un iubit cu care dansau. Fratele lor mai mic cânta la fluier, iar Ana cânta cântecele și mi le dicta, și m-a învățat un cântec, care m-a înnebunit. Asta era cântecul ei: „Foaie verde, iarba neagră...” Chiar și atât, și deja... „Trec pe drum lung, lumea mă-ntreabă / de ce-s galbenă și slabă, și de ce m-am înnegrit / căci prea am silit la iubit / și-am iubit de tinerea / și mi-am stricat fetia / galbenă-s de felul meu /slabă sunt de dorul tău”... Păi, când îmi cânta asta...

– *Cântecele acestea i-au plăcut mult și lui Brauner, și lui Mihai Pop. Când v-ați dus dumneavoastră, grupul lui Gusti fusese deja în prealabil acolo.*

– Sigur că da, aceasta era campania de completare.

– *În afară de Stahl, cine mai era în echipă ?*

– Nu-i mai știu pe toți, dar dintre sociologi a fost Golopenția. Că după aceea m-am împrietenit cu Golopenția. Era Brăiloiu, care culegea bocete, bocetul de la Drăguș, și Stahl era stenograful lui. Dar, mai înainte ei mă luaseră deja, la Crăciunul lui '31, în Basarabia, la Cornova. Dar, asta n-a fost chiar așa... românii din Cornova nu m-au cucerit chiar așa. Am hoinărit pe-acolo, erau lucruri interesante de etnografie. Încă mai aveau căruțe de lemn, fără nici măcar un cui de fier. N-o foloseau, stătea în curte. Stahl în mod special m-a trimis s-o văd. Și mi-a arătat unde era casa cea mai veche. Nu mai era locuită, era un pic cam dărăpănată, dar încă mai stătea casa veche, cu ferestruicile sale micuțe. Mi-a făcut o impresie deosebită. Și faptul însuși că am ajuns în Basarabia! Era o altă lume. Acolo partea de jos a caselor nu este zugrăvită cu albastru, ci cu roșu! Chiar și în Valea Prutului. Lemnăria ferestrelor, ușile, toate sunt vopsite în roșu. În Moldova sunt albastre. Dar în Valea Prutului mai sunt încă roșii (...)

– *Să revenim puțin în București. Frecvențați împreună cu grupul acesta de sociologi bucureșteni, cu Stahl, seminarii, cursuri?*

– Nu le frecventam. Ei m-au prins prima oară înainte de Crăciunul lui '31, că se duc în Basarabia, și dacă am chef, mă iau și pe mine, pe cheltuiala lor. Păi, zic, mulțumesc, atunci pot și eu să cunosc... Groaznic de departe, o noapte întregă a gonit rapidul cu noi. Și era trenul extrem de aglomerat, am stat pe culoar, și Stahl toată noaptea îmi explica sociologia. Din care eu n-am prea înțeles mare lucru, nici românește nu știam ca lumea în '31... Dar, acolo ne-am cunoscut mai bine, și acolo m-a luat sub protecția sa. Și, când în vara următoare, la începutul lui mai '32, s-au deplasat la Drăguș, m-au luat din nou cu ei, și atunci îmi arătau deja de toate. Dar, la sociologie nu m-am priceput prea mult nici atunci. Când a apărut cartea lui

Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, am citit-o. Am scris mai întâi despre carte o recenzie, care însă nu a apărut, dar ulterior am scris despre întreaga lor cercetare monografică. Asta s-a publicat (...)

– (...) A apărut un volum în '35. Că eu, când am revenit în țară, aici tinerii vorbeau de sociografie, cercetarea satului, dar după ureche, într-un stil din acesta, jurnalistic, despre mizeria înzorzonată. Și la ședințele studențești am tot spus, oameni buni, păi, unde se află deja românii, iar noi aici batem pasul pe loc, rușine! Și încă mai spuneau că românii, și Balcanii așa și pe dincolo... Și atunci, până la urmă m-au pus să scriu o prezentare, care a apărut după aceea într-un volum. Cred că cele scrise de mine acolo nu l-au entuziasmat prea tare pe redactorul volumului, un domn Bodor Antal, un nene foarte conservator.(...)

– (...) *Mă surprinde, că până la urmă totul este adevărat, doar că altfel Stahl își amintea că dvs. i-ați căutat pe ei, de la dvs. reiese că de fapt Stahl v-a recrutat.*

– În Ungaria nimeni n-avea habar de ce se făcea la București.

– *Dar Lajta, Kodály și Bartók erau în legătură, de exemplu, cu Brăiloiu.*

– Doar Bartók.

– *Iar școala Gusti și cu Brăiloiu nu sunt, evident, unul și același lucru. Cercetătorii folclorului muzical nu se gândiseră că Brăiloiu are un asemenea filon. Și el, doar la a patra ocazie a ieșit pe teren, în '28, când a și avut o ceartă cu Breazul... Pe Breazul l-ați cunoscut ?*

– Breazul? Lucra la Ministerul Culturii, Brăiloiu îl pomenea, eu mi-am adus doar culegerea sa de colinde. Dar, din păcate un român din Michirechi atâta s-a rugat de mine, până i-am dat-o, sunt niște colinde foarte frumoase. Brăiloiu îl ironiza, zicea de exemplu, că acele ritmuri speciale Breazul le-a notat astfel: lega o sfoară sau o ață de toc, iar capătul celălalt îl lega de membrana fonografului, ca aceasta să tragă de el. Își râdea de Breazul, dar acela cred că a fost un om de nădejde.

– *Povestea și Stahl de umorul de aristocrat oltean al lui Brăiloiu. În plus Breazul avea cultură germană, iar el, franceză.*

– Și pe mine mă prezenta Brăiloiu, că de la început m-am obișnuit să trec săptămânal pe la uniunea compozitorilor... și dacă venea vreun străin, mă prezenta: „Lükö, etnografic regal ungar”. (*Râde*). Era tare drăguț... Îi știi volumul acela... S-a editat un caiet subțire, era aniversarea a 10 ani a uniunii compozitorilor, și erau înșirați compozitorii români, în ordine alfabetică, cu portretul și scurta biografie, de câteva rânduri, a fiecăruia. Și primul, în ordine alfabetică, era Bartók! (*Râde*). Mare scandal în Ungaria, că Bartók e făcut compozitor român. Bietul Bartók, ajuns între două focuri, a încercat să explice, că el este compozitor ungar, chiar dacă prelucrează și chestii românești...

– *Și când i s-a conferit Crucea Corvină...*

– Știi că Brăiloiu a fost invitat, și prin '36 a ținut o conferință aici, la Budapesta, despre doina românească. Adică nu, nu în '36, că eu eram deja la Debrețin, deci prin '37-'38, am venit și eu, și l-am întâlnit la Brăiloiu.

– *Într-o scrisoare îi scriați lui Stahl că dacă trece prin Budapesta, să vă anunțe, că vreți să-l întâlniți măcar la gară, spre deosebire de Brăiloiu, cu care nu ați reușit să vă vedeți.*

– A fost de mai multe ori, a trecut... Cunoști asociația ungaro-română din Debrețin?

– *Am citit despre ea într-o revistă veche din provincie, cu vreo 15 ani în urmă.*

– În '46 am făcut această asociație ungaro-română, și i-am cooptat de îndată și pe Brăiloiu, și pe cei din grupul lui Gusti, ca români.

– *Dar el atunci nu mai era acasă.*

– Am aflat atunci că Brăiloiu era la Geneva. Am aflat de la Lajta adresa sa, și i-am scris imediat, cerându-i să accepte să fie membru de onoare. Mi-a răspuns într-o scrisoare foarte amabilă, acum n-o găesc, e pe undeva pe la fiul meu. Scrisă de mână, de Brăiloiu. Am două scrisori de la Brăiloiu, una mi-a trimis-o în Moldova, că îi trimisese de acolo, de la Iugan, un sat unguresc, unde însă fetele își luau rămas bun de la prietenele lor cu un cântec cu textul românesc, pe o melodie foarte frumoasă și arhaică (*fredonează*). Cât este de minunat! I l-am trimis imediat lui Brăiloiu. Mi-a răspuns de îndată și el, o scrisoare de mână, cu niște litere micuțe, foarte frumoase, ca niște mărgelă, că vai, această melodie transilvăneană cum o fi ajuns acolo? Și că-i pare tare rău că plec din județul Roman – că îi scrisesem că trec în județul Bacău – ca să verific și în satul românesc de acolo... Îmi pare și mie rău, ce comori or fi fost acolo, în satul acela românesc! Un culegător român, Tudor Pamfile...

– *La începutul veacului...*

– ... a publicat enorm de mult, culegeri, tot. Într-una din cărțile sale, *Industria casnică*, publică câteva desene, din satul său natal – era din Țepu, din sudul județului Tecuci – monumente funerare din cimitirul român. Niște lucruri minunate, străvechi, și le arăt, am aici desenele. A publicat niște mici desene nu prea reușite, după aceea eu am redesenat totul, mai plastic Vai, ce rău mi-a părut... Dar, mă întorsesem deja în Ungaria, când mi-a căzut în mână, prin bibliotecile de aici. Ce lucruri, ce comori puteau exista acolo, care nu au fost culese! Cât de atent ar fi trebuit să fiu, dacă tot am ajuns acolo.... Vai, vai, vai.... Am prins tare drag de români... (...).

– *Aș vrea să mai vorbim de legătura Dvs. cu Golopenția. Cum ați făcut cunoștință?*

– Acolo, la Sociologie, era asistentul lui Gusti.

– *Nu era deja la Minister, lângă Gusti?*

– La ultima noastră întâlnire era acolo. Când poliția m-a expulzat, am fugit la Brăiloiu, i-am înapoiat fonograful, în afară de cilindrii, pe care nu i-am putut lua, fiindcă aveam un bagaj prea voluminos. Atunci Brăiloiu mi-a spus să mă duc neapărat la ministru, la Gusti. Eu nici măcar nu știam că era atunci ministru. Mergeam doar după nebuniile mele. Deci, mă duc la ministru, în biroul secretarului mă primește Golopenția. Îmi reproșează de îndată: „n-ai făcut bine că nu ai ținut legătura cu noi.” Eu nici nu știam, eram așa un măgar, încât îmi vedeam doar de proiectele mele. Se aflau atunci acolo două persoane, a intrat la Gusti, și i-a raportat prezența mea. Iese Gusti, dar mai întâi își ceartă secretarii. Cică „am doi

secretari tineri, și lucrurile totuși nu merg bine”. Asta mi se adresa mie. Un fel de „îi spun fiicei, să priceapă nora” ! Nu cunoști proverbul ăsta? E de origine turcească, există la turci și la popoarele balcanice. Că nora e străină, se supără, nu-i pot zice direct. Deci, așa vorbea cu secretarii. După aceea imediat se întoarce către mine și mă întreabă: „n-ai pățit nimica”? Evident, el ținea legătura cu poliția, dar voia să afle din gura mea dacă într-adevăr poliția s-a purtat cu indulgență față de mine. Am discutat foarte prietenos, am fost extrem de surprins. (...) I-am mulțumit, dar numai după-ani și ani mi-am dat seama despre ce era de fapt vorba, ce nu mi se spusese. Firește, că poliția l-a întrebat prima dată pe Gusti de ce mi se dăduse recomandare. ... iar Gusti le spusese „să fie lăsat în pace omul ăsta”. (...)

– *Și atunci l-ați revăzut pe Golopenția.*

– Doar în trecut.

– *Dar după reîntoarcerea la Budapesta i-ați scris și lui, nu?*

– M-am liniștit un pic, m-am uitat în jur, să văd ce mai era, și după aceea i-am scris. Dar nu mai rețin exact, ce anume. Am încercat să mă informez, în Ungaria, la Universitatea din Pesta, la Sociologie. Mi s-a recomandat doar acest Demény. Am căutat în biblioteci, avea o cărțuție despre sociologie, o nimica toată, cuminte, neinformată.

– *Nu Dékány?*

– Da, sigur, Dékány.

– *Și despre ce scriați în corespondența dumneavoastră ?*

– Nu mai știu.

– *Fiindcă Golopenția i-a scris din Germania o scrisoare lui Stahl, în care îi povestește, că s-a întâlnit acolo cu niște studenți unguri, care i-au vorbit despre dumneavoastră. Că despre Școala Gusti au auzit de la Lükö Gábor. Și pe această bază s-au împrietenit, Golopenția și studenții unguri.*

– Despre asta nu știu nimic.

– *Iar dumneavoastră îi scrieți lui Stahl că i-ați trimis un studiu Karácsony.*

– Cam când se întâmpla asta ?

– În '33.

– În '33!? În vara aceea m-am întors acasă. Interesant. Măcar dacă ar fi fost în '34...

– *Există patru scrisori din '33 și o a cincea din '35. În aceasta spuneți, că ați aflat de apariția cărții lui Stahl, Tehnica monografiei sociale, și ați și comandat-o, și ați primit-o foarte repede. Dar, spuneți în scrisoare, că nu o puteți traduce, fiind foarte ocupat cu doctoratul. Și că o va traduce un prieten ardelean...*

– Asta e scrisoarea mea? Și cine era prietenul ardelean? Nu-mi aduc aminte...

– *Care știa românește, și ar fi putut s-o traducă.*

– Vai, păi era Pócs Feri, nu era ardelean, era din Ungaria, de la Máriapócs, cunoștea dialectul local, foarte îndepărtat de limba literară. Am încercat cu el, dar după aceea am renunțat, fiindcă am văzut, că nu înțelege deloc limba literară,

științifică... El transmitea oarecum sociologia română acestora... Satul scufundat transdanubian... Degeaba, un om față în față cu întreaga societate, nu merge... Aceștia, încrezuți cu realizările ungurești, că ei, nu-i așa (*râde*) nu învață de la români! Doar după ce s-a văzut că este un lucru recunoscut pe plan mondial, această școală Gusti, atunci au început să spună, că la urma urmei tot asta au lucrat și ei.

– În '31-'32 ce legături aveți cu Golopenția?

– Atunci nu eram în legături prea strânse, doar ne simpatizam reciproc, și el îmi arăta multă bunăvoință.

– Erați cam de aceeași vârstă.

– Nu, el era mai mare cu un an, doi.

– Dar Stahl era mult mai în vârstă.

– Din Drăguș nu voi uita niciodată o scenă încântătoare. Mergeam pe stradă cu vreo doi asistenți români – era campania de completare de vară. Curți cu pajiști, garduri de lemn... Într-una dintre curți un băiețel, în costum popular românesc complet, cămașa albă lungă, pantalonii negri strâmți, brâu roșu, pălărioară neagră, cu o fundă roșie, cum purtau fetele la Drăguș. Fetele purtau asemenea pălării. Dar asta era un băiețel. Iar lângă el un bivolaș negru, frumos. Era o scenă atât de dulce, cum nicăieri în altă parte n-am mai apucat... M-aș fi apucat de îndată să fac o poză, dar aveam un aparat de fotografiat vechi, prost, cu plăci de sticlă. Încerc să-l reglez, nu merge, sunt neîndemânatic. Între timp românii, cu un aparat excelent, au fotografiat întreaga scenă. Cu mine împreună, scena întregă. Mi-au arătat mai târziu poza. Dar, din păcate, nu le-am cerut-o. Pe români i-a emoționat că eu țineam atât de mult să immortalizez scena. Nu voi uita niciodată scena aceea din Drăguș....

Gheorghe Focsa

– (...) Și Profesorul, după un an de zile, mă cheamă, zice: „Predai biblioteca, am nevoie de oameni la teren”. Asta era în primăvara anului '34. Și atunci au fost trimiși 12 oameni din cadrele instituției, să conducă echipe de studenți. Mie mi-a venit în sarcină, fără preferință personală, Țara Oașului. Și așa am ajuns, în primăvara anului '34 în Moșișeni, Țara Oașului.

– Pentru prima dată?

– Pentru prima dată în zonă, și pentru prima dată cu asemenea sarcină. Acolo era o încercare de îndrumare mai temeinică, cu accente pe cercetare, în prima campanie, și activități practice, implicate. Dar, prima campanie trebuia să fie mai temeinică, cu cercetări și date statistice, în legătură cu populația, cu starea economică, și așa mai departe. Mișcarea populației pe o sută de ani, de exemplu, am urmărit-o, nașteri, decese, căsătorii...

– Prin metoda spițelor de neam?

– A, nu, după registrele de la biserică, care ținea evidența strictă în Moșișeni. Numai Moșișeni. Am făcut noi și spițe de neam, dar accentul era pe mișcarea generală a populației și pe... Apoi, ocupațiile de tot felul, care-i starea lor, viața

socială, folclorul, muzica, basme, dansul și așa mai departe. Adică, tot ansamblul manifestărilor vieții. Perspectiva era largă și consemnarea lipsurilor, elaborarea planului și mobilizarea obștească la acțiune. Cu participarea grupei, care venise, întărită și cu premilitari, atunci când era nevoie, câte o sută în grup. Am lucrat după nevoile satului. Mai întâi impresiile au fost ciudate. Țara Oașului de atunci nu-i Țara Oașului de azi. Veștile se dădeau după slujba de la biserică, când era mulțimea adunată în fața bisericii. Am făcut o listă mică – am ajuns duminică de dimineața acolo – o listă cu cine suntem noi și ce vrem. Și am trimis-o preotului către sfârșitul slujbei.

– *Era ortodox sau greco-catolic?*

– Atunci erau uniți, greco-catolici. Și preotul a ieșit în fața mulțimii și a zis: „Veniră 14 domni de la București, trimiși la noi. Vor să facă drumuri, vor să facă poduri, vor să planteze pomi fructiferi, vor să facă șezători culturale și așa mai departe. Să le dăm concursul”. Vorbea, el era oșan, din Certeze, sat vecin, și vorbea în graiul neaoș oșenesc. Am făcut eforturi ca să înțeleg ce spune, că sunt particularități de limbă foarte evidente. Ne-am făcut planul, ne-am așezat la lucru, aveam și medic uman, medic veterinar, inginer agronom și așa mai departe. Adică, erau și absolvenți de facultăți, și studenți. La medicină era, de exemplu, un student de anul ultim, militar, căpitan, doctorul Rotaru. La chirurgie se specializase, nu terminase încă și fiind căsătorit, era și cu doamna. Și s-a improvisat într-o casă bătrânească de lemn, cum erau toate la vremea aceea... una singură era acoperită cu țigla, mai nouă, și cu trei încăperi.

– *Nu-i ziceau țiglei „țirip”?*

– Nu, nu, îi ziceau cu cărămidă. Așa-i termenul, l-am consemnat în cercetări și acuma. Cărămidă și se mai zice și tegla. Și, am observat că drumul vechi, principal era așa de strâmt, încât, când venea un car din sens invers, primul trebuia să strige, și ăla intra într-o curte vecină, ca să poată trece. Și atunci, prima sarcină a fost referitor la drum. Rugămintea ca de-a dreapta și de-a stânga să tragă fiecare patru metri gardul în dreapta și în stânga. Și mobilizând satul – și acuma mă mir, cum au acceptat în toiu verii, în luna iulie, să taie arborii plini cu fructe, și să tragă gardurile înapoi, să muncească din greu, la muncă foarte grea, împreună cu echipa, și cu mine, și cu premilitarii, la lucru.

– *Premilitari din sat, sau ați adus o echipă?*

– O echipă formată acolo.

– *Erau săteni de acolo?*

– Nu, nu, nu luată de noi, trimisă de la județ, sau nu știu, printre care era și unul dintre studenții facultății din București. Și, toamna următoare, la a doua campanie, vine profesorul Gusti.

– *Tot acolo?*

– Tot acolo eram, trei campanii am făcut... Și, și în anul '37 am lucrat acolo pentru alte sarcini. Dar, anul doi mi-a dat și sarcina echipei din Maramureș, de la Cuhea, Bogdan Vodă.

– *De la care sat?*

– Cuhea se chema atunci, acum se cheamă Bogdan Vodă, satul lui Bogdan. Și l-am așteptat la legătura cu șoseaua, actuală, care este asfaltată, care merge spre Sighet, la intrarea în drumul din vale, unde noi făcusem pod, din lemn de stejar masiv și cu traverse de cale ferată, date de prefectul de atunci, la cererea mea. Era unul, Ardeleanu se chema. Atunci s-a construit și palatul administrativ pentru prefectură, în anii aceia.

– *Unde, la Baia Mare?*

– La Satu Mare. Și m-am dus la prefect, și în numele activității pe care o făceam l-am rugat să-mi dea. Și mi-a dat patru șine de cale ferată, care au întărit podul. A stat cincizeci de ani, și l-au înlocuit acum doi ani, făcându-l din beton.

– *Ce ați făcut din muncă voluntară.*

– Gratuit, și materialul, și munca. Dar, la discursul popii, din prima clipă, din mulțimea aceea, un bărbat a strigat... erau toți în costume de tradiție, vara, cald: „Stăm aici de patru sute de ani, n-a mai făcut la noi nimeni nici drumuri, nici poduri. Om mai sta încă patru sute de ani!” Dar eu prinsesem, mergând, informații, de colo-colo, trecând peste râul Rău, vijelios, cel mai vijelios din Țara Oașului, și cu un debit mai mare, mai ales în unele momente din sezon, la topirea zăpezilor sau la ploii torențiale, el a cărat pietroaie imense, până pe albia lui jos, până... traversând satul Moișeni și Cuhea. Mi se spusese că un cetățean, voind să treacă prin vad, prin apă cu carul cu boi sau cu căruța cu cai s-a înecat cu totul. Cu două luni mai înainte de a ajunge noi. Și n-am răspuns la... dar am înțeles cum pot să judece unii.

– *Asta-i chestie de mentalitate, cum am trăit până acum, puteam trăi și...*

– ... în continuare. Când a venit profesorul Gusti, era întovărășit de directorului bibliotecilor de sat, Emanoil Bucuța. Era un scriitor, ați auzit de el?

– *Sigur, el a scos revista „Boabe de grâu”.*

– Da, o revistă foarte frumoasă, de literatură și artă, mai ales plastică. Și el scrisese cărți, volume, avea și sub tipar, era un intelectual foarte bine înzestrat și cult, încât am auzit spunându-se: „când stau de vorbă cu Bucuța, parcă aș sta cu Iorga de vorbă”, așa comparație se făcea...

– *Lucra tot la Fundație, nu?*

– Era directorul bibliotecilor de sat. Am avut și cu el o problemă foarte interesantă, mai târziu, câțiva ani mai târziu, 2–3 ani... Și asta era în '35, tot vara, că noi vara făceam campanie. A intrat cu mașina, moișenanii cu primarul în frunte, că era primărie atunci la Moișeni, s-au dus călări cu cai albi să-l primească.

– *Ca pe un rege sau un episcop.*

– Și Gusti era întovărășit și de un tânăr sociolog din SUA, Philip Mosely, care – atras de ecoul Școlii Gusti – venise în țară să vadă ce se întâmplă și a prins ocazia și a venit la Moișeni cu mașina direct. Au intrat pe un drum de 4 km pavat cu bolovani de piatră, acolo unde cu un an în urmă carul intra până în osie, și nu-l puteau scoate cu patru boi din noroi. O porțiune relativ mică. La contactul cu

șoseaua chiar era. Și, când au ajuns la pod, a stopat mașina și au coborât jos. Profesorul mă întrebă: „Cine a făcut drumul, pe care am mers?” Zic: „Noi, cu echipa și cu satul”. „Dar cine a făcut podul?” „Tot noi, cu echipa și cu satul.” „Oh, zice, dar ați lucrat aici!” „Păi, zic, n-am venit să lenevim, am lucrat. Mai sunt și alte lucruri de văzut... Pe urmă ne-am dus la dispensar, s-au făcut fotografiile, era și cu fotografii Fundației după el atunci...”

– *Care? Berman?*

– Nu, Dode. Berman fusese la cercetări mai înainte. Acuma era un om mai tânăr și nu un fotograf de talia lui Berman, care era un as pe vremea aceea. Dar fotograf bun, a făcut fotografiile, colo-colo-colo. Pe urmă a plecat la Maramureș. Noi am rămas în sat. Însă sociologul meu a făcut o suită de fotografii în mulțimea care se adunase, în hainele lor. Mulți erau, femeile, cu picioarele goale, vara, cum era obiceiul, și bărbații chiar. Și la sfârșit mi-a dat un nou film, un Laica, din care mai am acuma jumătate, restul imaginilor... Foarte bun era, avea unelte de prim rang. Și, pe urmă a continuat lucrul anul următor, așa l-am adus pe Vlasiu și pe Vânătorul să facă, după ce am făcut noi cu satul și cu echipa, turnul. Și-mi povestesc oameni care pe atunci erau tineri, chiar anul ăsta am găsit niște note de care nu știam. Zice, „Tata împrumutase bani de la biserică și aveam datorie, și atunci ne-am angajat la muncă, aveam 17–18 ani eu atunci, acum 50 de ani, și, zice, am lucrat, nu glumă, sus, pe schelă”. Că s-a și tencuit biserica înăuntru, după ce s-a construit turnul. Ea fusese făcută cu 80 de ani mai înainte, și rămăsese fără turn, fără nimic, din bolovani de piatră. Anul ăsta am văzut, se vedea structura zidirii. Că am găsit-o, în compania din anul ăsta, dezbrăcată de tencuiala exterioară, pe care noi o întregisem, și o finisasem doar atunci, dar acuma dezbrăcată până la piatră, și înlocuită din nou, după ce am făcut o pictură nouă în interior. Și am continuat lucrul acolo. Apoi am primit sarcina să văd și de echipa de la Cuhea. Acolo mă duceam, că centrul meu de greutate era Moșișeni-ul. Dincolo mă înțelesesem cu șeful de echipă, cu rugămintea, când are vreo dificultate, să mă anunțe. Mai întâi, la primul contact cu primăria. Un scaun cu trei picioare, din astea cu patru picioare, pe el am stat, cu primarul de vorbă. Într-o casă țărănească drept primărie. Cămin cultural, nici vorbă, primărie, nimic, școala tot într-o casă, fără cuprindere și fără..., tot o casă prăpădită. În schimb, în anii aceia, cu un an-doi înainte, comuna vânduse doi codri de stejari masivi, de câte 400–500 ani vechime, care mersese în cea mai mare parte exportat în Anglia, pentru lemn de vapoare. Și satul se alesese cu două dealuri mari, doi munți pleșuvi, lipsiți de pădure. Și un fond, nu știu cât, câteva sute de mii de lei. Și în primărie îmi spuneau, de ce acolo s-a pus problema să activăm și teoretic și practic. Dar, într-o bună zi, fiind acolo la primele informații, câțiva cetățeni în jurul meu zic: „O, să fiți sâmbăta viitoare la noi!” Era marți în ziua aceea. „Dar ce se întâmplă sâmbăta viitoare?” „Păi, este o strânsură de fini.” „Și cum se întâmplă?” Și mi-a povestit: cetățeanul cutare are 150 de perechi de fini, cununați în viața lui, și o dată în viață trebuie să-i adune împreună. Și sâmbăta viitoare 300 de oameni, adică 150 de perechi vor fi la casa

lui. Și până atunci ce se mai întâmplă? Și mi-a povestit ce se mai întâmplă, nu putem să stăm la amănunte. Am devenit foarte interesat, bineînțeles, fenomenul, știam că obiceiul nășirii este o tradiție românească peste tot, dar nu la acest nivel. La Dragomirești, sat mai mare, tot în vremea aceea, o familie avea 450 de perechi, adică o viață de profesiune de naș. Să ajungi la 450 în 20 ani! Cu obligația de a boteza sau a cununa, dacă ești în viață și ce se naște din perechea cununată inițial.

– *Pentru asta trebuie să ai un calendar și practic să nu te mai ocupi de altceva...*

– Și de la Moșeni știam asta, că toți finii ăștia, perechile, trebuie să vină a doua zi de paști, sau a treia zi, în vizită la nași cu colac și cu ulcior. Și că lucrează colacii cu mare frumusețe, ca și la nuntă pentru miri. Numai că sunt ceva mai mici. Atunci erau mai mici decât astăzi, dar astăzi sunt de proporții. La spectacolul de la nuntă, soacra care primește colacii trebuie să-i joace cu strigături. Colacii sunt doi, o pereche, simbolizând cei doi tineri, legați cu o ștergură mare, frumos, și ea îi ține cu brațele deasupra capului și dansează singură și joacă în tonul muzicii din ceteră, și strigă, adecvat la momentul respectiv. Trebuie să fie zdrăhoană, cum zic oamenii de acolo, voinică să poată să-i joace. Fiecare colac are 10 kg. Deci 20 kg. pe brațe în sus. Saltul este colosal.

– *Și v-ați dus?*

– N-am venit în Țara Oașului, după aceea, antrenat la alte lucrări în țară. Eram inspector la Căminele Culturale și fusesem avansat la gradul de inspector general, câțiva ani în șir, cu facilitarea mijlocului de transport. Aveam permis pe toate trenurile din România, clasa întâi, și am văzut sute de sate. Cu atenție la ce se putea repede nota, la modul de viață, la port, la arhitectură, la toate aspectele. Asta, fiind și asistentul profesorului Gusti din '41 până în '47.

Nicolae Dunăre

– *Când ați fost în anul doi, ați avut cursul de tehnica monografiei sociale, al lui Stahl, și sigur acesta a fost baza oricărui demers...*

– Și tot atunci era și seminarul de teoria monografiei sociologice a lui Herseni. Sigur că al lui Stahl era mai asimilabil. El a fost manualul nostru de bază... și dacă făceam eventuale aplicații. La el am făcut Școala din Hârșova.

– *În vara de după anul al doilea?*

– Da, în anul doi chiar, în vacanță. Și am depus-o, nu știu dacă la sfârșitul anului, cred că cel mai târziu în toamna anului '36. Am depus-o scrisă în cerneală, frumos.

– *Ce trebuia să cuprindă monografia școlară?*

– Ușor, un cadru geografic, istoricul comunei, istoricul școlii, ce cadre didactice erau. Noi am avut norocul că și directorul anterior, Ian Cotovu, și directorul de pe vremea mea erau bacalaureați – ceea ce înseamnă mai mult decât bacalaureați – în Franța. Au făcut școala normală din Paris, liceul pedagogic, dar din alt... Deci, elementele acestea și alții care s-au orientat spre medicina veterinară, adică încotro s-au iradiat elevii din școală.

— *Cu exactitate statistică?*

— Căutam de la școală, am umblat în arhivele școlii și pe bază de date statistice făceam tabele. Stahl era riguros, nu mergea cu povești. Și date, când dădea Vasile Cotovu date despre taică-său care a fost creatorul noului mare local de școală, o școală mare cum nu era cred, poate doar în Constanța. O școală mare, largă. O mare aripă de băieți și o mare aripă de fete, dar fiecare din aceste aripi erau destul de mari. Era una sub un singur acoperiș. Deci, date despre ce cadre didactice s-au perindat, cum a evoluat numărul de elevi — băieți și fete —, și încotro s-au orientat. Bine, orientările la început... n-au fost prea mulți la școli secundare. Apoi a apărut gimnaziul din Hârșova, și el a canalizat o bună parte din elevi. Veneau și din județele vecine și din județ, dar oricum, din Hârșova veneau mai mulți.

— *Deci aceasta a fost o primă lucrare de monografie pe care a trebuit s-o faceți pe cont propriu, dar după indicațiile lui Stahl. Pe urmă când a fost prima aplicație de grup?*

— Înainte de a veni o aplicație de grup, s-a întâmplat altceva: pentru teza de licență eu am ales o lucrare, să zicem așa, sub influența lui Traian Herseni. Dar mai ales sub influența lui Mircea Eliade, pentru că tocmai publicase scrierile lui B. P. Hașdeu. Și am pregătit o lucrare *B. P. Hașdeu — sociolog*. De ce? Am ținut mult la aceasta. Umblând în „Columna lui Traian” și altele am văzut că el s-a ocupat de satul model, de învățământul la sate, de o serie întreagă de monografii, de teorie monografică, încât pur și simplu eu l-am supărat pe Gusti un pic când eu am publicat niște articole mari în „Decalogul”, *De la B. P. Hașdeu la D. Gusti*. Gusti credea că el este, adică afirma... nu-i legat de el, pomenea în bibliografie și în studiile sale introductive, se referea la Hașdeu din plin. Dar eu parcă îl luam un pic din... pe urmă, nu, numai o dată, așa, a părut a fi supărat, după aceea a fost bucuros că scoatem lucruri nevalorificate de el, și îi părea bine. Eu așezam pe Gusti un continuator al lui Hașdeu, care, în relația cu satul, avea în vedere aproape cam tot ce avea în vedere Gusti. Dar eu cred că Gusti a citit în fugă acele articole ale lui Hașdeu. Erau în ziare de-astea, care n-aveau circulație largă pe vremuri, anii 1870–1880... Ei, și acestea dat fiind că... deci aceasta m-a îndreptat tot spre laborator, spre bibliotecă. Dar au început să fie aduse materiale, piese de costum, unelte la Seminarul de sociologie, etică și politică al lui Gusti de către studenții mai vârstnici și de către asistenții care făceau cercetări la Drăguș, Făgăraș. Atunci, în '36 am făcut eu cam 2–3 săptămâni cercetare la Drăguș. (...) Și acolo m-a preocupat o temă care aveam de gând să o dezvolt mai departe, că am și început pe urmă pentru doctorat, exodul rural. Era o notă particulară în Țara Oltului plecarea oamenilor în America, dar era veche, ca să spunem așa, de la 1880 sau 1870. Plecau la lucru acolo, se numeau John în America, dar când veneau, cu bani sau cu ce mai veneau ei seara în sat cu cursa, a doua zi dimineată se îmbrăcau în portul popular local. Comunitatea rurală Drăguș, Făgăraș, ca și celelalte din Țara Oltului, avea o putere nemaipomenită asupra locuitorilor, că ei a doua zi se îmbrăcau exact ca și cum aseară s-au dezbrăcat, s-au culcat și și-au lăsat hainele pe scaun, și acum

le-au luat în mod normal. Și păstrau mai departe banii acumulați, doar că făceau case, în loc de lemn, în același stil, dar le făceau din piatră, cărămidă... Mai cumpărau pământ, vite... Și își permiteau apoi să-și trimită copiii la meserii, sau la studii. Județul Făgăraș de odinioară a dat mulți intelectuali, chiar mulți intelectuali.

– *Cum ați ajuns să participați, vi s-a propus sau ați ales dvs. să mergeți?*

– Traian Herseni, e meritul lui unic, că el m-a propus. Eu nici nu cutezam în anul acela, anul II, să pretind să merg. Dat fiind că el a apreciat că eu învățam bine, a dorit să mă ia în echipă. Socotind că din mine va face un cercetător sociolog, etnosociolog, cum vreți să ziceți, și a insistat chiar mult. Am rămas numai noi doi în sala de curs și el a insistat prea mult. Aproape că mi-a fost jenă. Că eu eram presat de ideea că trebuia să mă întorc la Constanța, că lipsisem câteva luni, și să nu depășesc bunăvoința conducerii Direcției Porturilor Maritime, și să mă întorc. Și el a zis: „Facem adresă, sau, dacă nu, lăsați să vorbesc eu atunci”. Adică a insistat foarte mult, și bine a făcut că a insistat. Am făcut rău că nu am stat mai mult. Puteam să stau 2 sau 3 luni acolo. Aveam carnete, bloc-notesuri adică, și ne dădea teoria informatorului: trebuie să spuneți numele și prenumele, anul nașterii, ocupația, nu meseria, ce școală are, pe unde a umblat, dacă a călătorit înainte de a merge pe o cercetare, chiar dacă sunteți de la țară sau nu, trebuie să vă fac o introducere cum trebuie să te comporti, cum trebuie să te duci la lucru.

– *Aceasta a fost făcută?*

– Da. Întâi am primit toți câte un exemplar, de fapt l-am cumpărat, dar ni s-a recomandat mai demult, *Teoria monografiei sociologice* de Traian Herseni și *Tehnica monografiei sociologice* de H. H. Stahl. Le aveam, cred că fiecare membru al seminarului le avea. După aceea, într-adevăr și Stahl în principiu, și Herseni, care mă pregătea să merg aici, ne-a dat o bibliografie despre Drăguș Făgăraș, deci despre Țara Oltului, ca să citim ceva înainte de a merge acolo... Cred că esențială era treaba aceasta: ei erau mai mult greco-catolici. Acolo, mi-aduc aminte treaba aceasta, că mi-a atras atenția: „Dumneata ești ortodox. Acolo să nu faci teoria că dumneata ești ortodox, o confesiune creștină mai bună decât alta...” Și Herseni era greco-catolic și era om liber, fost boier, din neamul lor. Deci, ne-a atras atenția că acolo nu faci propagandă, nici politică. Bine... nu era cazul, dar în principiu, nici morală, nici religioasă. „Nu spui nimic, ei să te învețe de toate, și ce fac ei, aia e bine. Dumneata notezi, și la urmă vedem ce e bun și ce e rău”. Dar, oricum, îmi atrăgea atenția să nu cumva să îmi impun eu punctul de vedere către oamenii cu care voi sta de vorbă. La asta a ținut mult. Și este un învățământ deosebit. Și iar mă întorc la Vasile Cotovu, care ne-a dus – fundamentală întâmplarea asta – la geamia turcească, la sinagoga evreiască, la biserica grecească, la nu mai știu unde, ce-avea la îndemână la Constanța și la Hârșova. Și înainte de a intra, ne învăța că acolo vom întâlni alte obiceiuri, o altă credință, și trebuie s-o stimăm, și nu știm cine are adevărul, care religie are adevărul. Toate cred într-un Dumnezeu, toate sunt cum sunt, dar noi trebuie s-o respectăm. Și atunci ne descălțam la turci, și stați cuminți și nu vă mirați de nimic ce vedeți în biserică. Și

am învățat de atunci. Și învățătura dată de Herseni, ca să nu fac pe ortodoxul atunci când stau de vorbă cu țărani greco-catolici, să nu bruscăm... și, în general, să n-am păreri, să aibă el păreri. Să-i lăsăm impresia țaranului informator că el este învățătorul nostru în toate problemele. Țsta a fost un element de bază, care l-a infiltrat. Întâmplarea face că era pe undeva teren ușor arat la mine, de la Vasile Cotovu, care ne ducea în sărbători. Și de aceea, întotdeauna, la orice etnie, la orice confesiune... Eu trec și acum, când trec cu tramvaiul 3, pe lângă cimitirul evreiesc, spun, da, Doamne, aici e poporul ales care ni l-a dat pe Isus Cristos. Adică n-o să zic o vorbă că-s dital ortodox... eu spun asta, numai în gând, dar o spun. Și la dus, și la întors, dacă revăd cimitirul evreiesc. Și ăsta e un fenomen în sufletul meu, nu e nici un act forțat. E o treabă care cred că dacă ar face așa și partidele politice, și statele și ministerele și așa mai departe, cred că va fi o reală contribuție la o viitoare pace între oameni, apoi între popoare și apoi între state. Întâi între oameni. Seara spuneam fiecare ce am descoperit.

– *Înainte de a discuta despre acest lucru aș vrea să vă întreb: după parcurgerea acestor bibliografii, monografii s-a verificat în vreun fel dacă sunteți bine puși la punct?*

– Da, au verificat. Erau în cadrul seminarului. În vederea plecării spunea fiecare despre câte un autor, despre ce a citit. Aveam zece inși zece cărți recomandate, sau zece articole. Și unul răspundea din unul, altul din altul. Toți dădeau pe rând socoteală de ce au citit. Aveam fișe făcute din cărțile respective, format mic, format carte poștală. Adică o foaie de scris ruptă în patru, și pe ele cu indicațiile de autor, titlul cărții, tema – păstorit, să zicem, sau emigrație, nu ziceam exod... Aici în dreapta. Dincoace autorul, cartea, și prescurtat numai, pagina... O numerotare de la 1 la infinit, ca să nu se repete să se încurce vreodată autorii cercetați. Și se comenta, se discuta cu oamenii. Noi cunoșteam câte ceva despre Drăguș. Nu mai spun că erau și alții: Ernest Bernea, care povestea, Traian Herseni, care povestea la fața locului, Ion Ionică povestea, d-ra Ștefania Cristescu, mai târziu Ștefania Golopenția, și ei povesteau din terenul lor, care și ăla era un fel de informație bibliografică pentru noi.

– *Deci, asta a fost înainte de plecare. Cine finanța ieșirea pe teren?*

– Fundația Culturală Regală. (...) Aceasta avea un director general, pe Dimitrie Gusti, și un secretar general care a venit el pe urmă director general, Octavian Neamțu. Dar aveau aparatură, cu contabil, cu nu știu ce. Era dotată această fundație culturală, avea buget, avea aparat administrativ, contabilicesc, birou cu... Noi dădeam actele...

– *Întâi dădeau banii, și pe urmă...*

– Noi acolo aveam masa, casa la țărani, masa colectivă, unde ne întâlneam la o sală de clasă, unde se serveau mesele. Și mai rar, bani de buzunar, așa... Adică masa n-o plăteam, se plătea automat dormitul, probabil că-l plăteau țărănilor, că unii stăteau câte două luni, și nu stăteau degeaba. Dar, iată, n-am amintiri despre asta. Înseamnă că n-o plăteam eu. Și acolo era o atmosferă așa de intensă de

cercetare, că nici nu mai știai nici o problemă. Toate astea veneau de la sine, mâncărurile și...

– *La Drăguș ați ajuns de la începutul campaniei, sau începuse deja ?*

– Au fost și alții înainte, în alți ani. Atunci erau acolo câțiva. Cred că era Alexandru Dima, era deja acolo, Ion Ionică, erau câțiva. Un grup se suprapune un timp, mai mult, se suprapuneau mulți dintre ei. Era și unul evreu, muzicolog, Harry Brauner. Ăștia aveau casele cunoscute de-acuma, se mișcau ca acasă. Deci, am găsit oameni acolo, când am intrat în sat.

– *Și atunci cine v-a dat indicații unde să mergeți, cum să mergeți în sat?*

– Întâi am fost așezați în grupul „Relații și procese”. Întâmplarea face că chiar Herseni conducea subgrupul acesta, „Relații și procese sociale”. Deci, exod rural sau relații... pe mine totdeauna m-a pasionat ideea relațiilor, credeam că asta voi face. Pe urmă am găsit eu o modalitate s-o fac, în etnologie. Deci, atunci am primit o listă de câțiva informatori, și a mers cu mine chiar Herseni. La primele două case am dat bună ziua, și o să vină domnul student mai târziu pe la dumneavoastră. Când pot să vin? Vino diseară. Și am mers pe la vreo trei case, am dat bună ziua așa, apoi el m-a lăsat.(...) Apoi m-am întors rând pe rând, și de la unul mai căpătăm un informator, mai adăugam un informator, adică creștea numărul. Dealtfel, pe masa din clasa de școală de acolo – era o masă cu o cutie în care erau fișe de informator. Deci deschideai capacul și le tot răsuțea, și-ți plăcea unul sau altul, după ce spunea acolo că este și a fost, vârsta... Oricum, trebuia să fie localnici, adică nu proaspăt veniți în localitate. Dacă se poate de la bunici, să fi fost totuși bunicii localnici. Deci, acolo erau fișe de informator, câte vreți dvs., începeați să le adăugați fișe de informator. Și în fișa de informator era o propoziție sau așa ceva: „bun pentru obiceiuri de înmormântare”, „bun pentru obiceiuri de nuntă”, bun pentru nu știu cum... adică, indicată o sugestie. Și cel care venea după dvs. și umbla în cutie, vedea aceste fișe, și poate că una sau alta îl interesa, și pleca și el la informatorul acela. Deci, nu era un secret, și în afară de asta, se puneau fișele, dar nu imediat, de la începători. Începătorul în etapa asta le păstra la el la dormitor, până când devenea mai experimentat, ca să fie sigur că scrii ca lumea. Eu eram, cu alte cuvinte, chiar ucenic în etapa aceea, deci fișele mele n-au ajuns imediat în cutie. Dar fișele de informator au ajuns. Seara, la discuții, de la 8...

Gheorghe Serafim

– *Când ați auzit de sociologie?*

– Să știți că formațiunea mea de bază... am terminat școala normală, și trebuia să fiu învățător într-un sat. Însă eu sunt de origine țărănească, părinții mei au fost țărani. Cum școala normală de pe vremuri a fost profilată în așa fel, încât să pregătească numai învățători pentru sate, era sub nivelul liceului. Prin urmare, pe licești îi consideram superiori nouă. Toți băieții cât de cât ambițioși au vrut să ia diferența pentru liceu. Și așa am făcut și eu. Cum am terminat școala normală, am luat diferența de liceu, și m-am înscris la universitate, la profilul filosofie, pedagogie și sociologie. Aici am dat de sociologie, aici, cu toate că m-am născut și

am crescut la țară, m-am pregătit pentru munca la țară, datorită cursurilor profesorului Gusti am înțeles ce este satul. Și lucrurile astea așa de mult m-au pasionat, încât, student fiind, am participat la campania din Nereju condusă de Stahl. Care a publicat monografia Nerejului.

– *Când v-ați înscris la universitate?*

– La facultate m-am înscris în 1934, și am terminat-o în '38. Deci, în această perioadă am participat frecvent la seminarul de sociologie și la campaniile din timpul verilor.

– *Înainte de a aborda prima campanie să vorbim mai întâi despre preferințele din primii ani de facultate?*

– Ca student la Facultatea de Litere și Filosofie aveai libertatea să te duci la cursurile care îți plăceau. Și să vii când îți place, că atunci nu era un program cu prezență zilnică. Eu am participat în primul rând la cursurile și seminariile de sociologie care m-au interesat cel mai mult. Mai puțin cele de pedagogie, de care aveam idee încă din școală, și întrucâtva psihologia poporului român, în primul rând a lui Rădulescu-Motru. El a fost o capacitate în problema asta. Dar nenorocirea lui a fost că nu avea asistenți, cum avea Gusti. Gusti a fost o somitate. Dar mai mare somitate a fost prin alegerea colaboratorilor. Nu știu cum, avea un talent de a alege colaboratorii. Extraordinar. Avea pe Golopenția, pe Stahl și pe Herseni.

– *Vulcănescu nu mai preda?*

– Vulcănescu nu mai preda. Avea un seminar de etică. Dar a fost mai mult un fluture. Munca cu zi cu zi o făcea Stahl. El făcea Tehnica monografiei care mă interesa. Și eu care am plecat de la sat, am zis, uite dom'le cum trebuie să cunoști satul, toate cadrele, toate manifestările, legea paralelismului. Toată tehnica aceasta am deprins-o de la seminarul lui Stahl.

– *V-ați dat seama că nu e suficient să te naști la sat ca să fii cercetătorul lui...*

– Da. Chiar a fost unul din neajunsurile mele. Numai sociologia m-a învățat să despice și să înțeleg satul. Asta a fost extraordinar. Și pe urmă am avut șansa de o perioadă de intense cercetări. Participând la seminar, am putut participa la campania din Nereju.

– *Cu Herseni ați avut contact?*

– A fost în echipa lui Gusti, la facultate a predat ceva teorie sociologică.

– *Golopenția a predat ceva?*

– El a venit mai târziu, a lucrat un timp la bibliotecă. Cei care conduceau au fost Herseni și Stahl. Herseni pe partea teoretică, Stahl pe partea de cercetare practică.

– *Vlădescu-Răcoasa?*

– Vlădescu-Răcoasa conducea un seminar de politică. Frecventam și seminarul lui, nu cu mare interes. În orice caz, ulterior mi-am dat seama că practic făcea un seminar marxist.

– *Am fost la el. Este destul de izolat și mizantrop.*

– Trăiește, deci. În acea vreme lucra mai mult afară, la Organizația Internațională a Muncii. Cum a predat el marxismul, a fost mai clar decât ulterior.

– Pe cine ați mai frecventat?

– Pe Iorga. Fiindcă Iorga polemiza la fiecare lecție. Venea în sală, și spunea că ideile lui Hitler nu cântăresc mai mult decât propria cravată. Spunea aceasta pe vremea aceea. Sau polemiza cu Armand Călinescu. Spunea că Armand Călinescu poate să-l oblige pe el să mănânce ham, dar nu poate să-l oblige să spună că-i place. Tot așa, se știa că Iorga are tensiuni cu regele. Când aflam că iar s-a certat cu regele, a doua zi sala a fost arhiplină. Pe urmă a fost Caracostea, cu literatura română. Când l-am audiat eu, Caracostea a fost în al patrulea an de predare a Luceafărului.

– *Cursul lui Caracostea a fost obligatoriu?*

– Da. Am mai frecventat cursuri de psihologie, pedagogie, filosofie, de sociologie.

– *Cum au fost cursurile lui P.P. Negulescu?*

– Negulescu a fost extraordinar de meticulos și pedant în predare. La lecții intra foarte sobru, nu era un tip gomos, și cursurile lui au fost clare și ascultate cu interes. Partea proastă era, că toți profesorii aceștia, Negulescu a avut ca asistent pe Posescu, Motru avea ca asistent pe Nestor, în schimb Gusti, nu știu ce talent avea, că a ales asistenți străluciți. Părerea mea a fost că Nestor nu se compara cu Motru, și nici Posescu nu se compara cu Negulescu, în schimb toți elevii lui Gusti l-au depășit pe profesor. Gusti a fost un mare organizator. Și cu toate că a fost de origine burgheză – cum spunem acuma – știa să stea de vorbă și cu regele, dar și cu țăranul din Șanț. El avea marea capacitate de a sta de vorbă și cu țărani, și chiar să se împrietenească cu ei. Gusti participa la viața țăranilor, și boteza, cununa și câte și mai câte. Un alt mare talent al lui, el nu a obligat pe asistenții lui să-i accepte părerile. Și de la studenți aștepta câte o sclipire, să gândească ceva, și nu să gândească la fel cu el. Nu o dată s-a întâmplat ca Stahl, Herseni și Golopenția să aibă poziții deosebite de ale profesorului. Repet, a avut cei mai străluciți asistenți. Erau de așa capacitate, că aș putea să spun că pe noi nu ne avantaja, ci ne descuraja treaba asta.

– *În ce sens?*

– Ne descuraja, fiindcă ne puneam întrebarea: pot să ajung sau să-l depășesc pe Stahl? Pot să-l depășesc pe Herseni? Cum să mă înscriu la doctorat în asemenea condiții? Pe când pe Nestor nu era mare lucru să-l depășesc... Nu știu dacă ați reușit să înțelegeți ce vroiam să sugerez.

– *Cum să nu... Dar din ce ați trăit în timpul anilor de facultate? Susținut de părinți?*

– Nu, dar am fost avantajat ca învățator. În 1934 am fost numit într-un sat de lângă Putna, dar fiindcă în sat a fost un absolvent de liceu care n-avea ce face, l-am lăsat pe el suplinitor, mai luam și eu 500 lei, și din această sumă făceam facultatea. Cazarea am rezolvat-o intrând pedagog la Casa Corpului Didactic. Facultatea a fost la doi pași. Cam așa am făcut eu facultatea.

- *După anul întâi probabil v-ați dus în campanie?*
- Da, în vara anului '35, '36, '37 cu echipele studentești ale Fundației. Pe urmă, când am devenit mai cunoscut, am lucrat la Fundație. M-au remarcat fiindcă am lucrat destul de activ la monografia Nerejului, și acolo m-am ocupat de o problemă extraordinară: organizarea obștilor răzășești din Vrancea.(...) Am publicat cu Stahl organizarea obștilor răzășești din Vrancea. Și vreau să vă spun că Miron Constantinescu, care mi-a fost coleg, făcând și politică, nu a participat prea intens în aceste cercetări monografice, dar la una s-a dus într-o echipă a lui Golopenția..
- *În plasa Dîmbovnic.*
- Da, și satul Oarja. Semnificativ pentru cum dezbăteau problemele în acea vreme: Marin Dunăre a scris o lucrare despre procesul de îmbogățire în Oarja, iar Miron Constantinescu despre procesul de sărăcire din Oarja. (...)
- După '48, când Manea Mănescu a venit director la Statistică, iar s-a pus problema Vrancei. Atunci Miron i-a spus lui Manea Mănescu, ia-l și pe Serafim. Așa am fost încă o dată în Vrancea cu Manea Mănescu, cu Roman Moldovan și încă doi inși.
- *Care a fost scopul deplasării?*
- Se urmărea găsirea unei soluții pentru a stăvili exploatarea prădalnică a pădurilor, trebuia reglementată și folosirea islazului. (...)
- *Aș vrea să aprofundăm campaniile.*
- Prima ieșire a fost la Nereju. Și acolo am lucrat trei ani de zile. Prima a fost organizată prin catedra de sociologie și prin Fundație, sub conducerea lui Stahl. A mai fost doctorul Georgescu, dintre studenți era Cristea, care este avocat acum, Filip care a murit tânăr, unu' Ștefănescu, care acum e la Brăila. Eram câte unul pe fiecare cadru și pe manifestări. În vara lui '37 sau '38 a participat și un american, Mosely și un belgian Guillaume Jacquemyns. Ei au stat toată vara la Nereju. Dintre români a mai fost Costică Ștefănescu, apropiat lui Stahl, apoi Valeriu Butura și unul Florescu, care se ocupa de portul popular.
- *Ce caracter au avut aceste campanii?*
- Numai de cercetare, de strângere de material, întocmire de dosare cu redactarea raportului la seminar, la București. Bineînțeles, fiecare pe domeniul său.
- *Cum ați abordat toată Vrancea?*
- Trebuia să merg în localități în care existau judecătorii. A fost la Năruja, la Bârsești, la Tulnici, și la fiecare judecătorie găseai dosarele tuturor satelor aparținătoare. Găseai dosarele organizării fiecărei obști, la fiecare judecătorie. Practic am trecut prin toate satele vrăncene, și am găsit toate dosarele, din care am extras specificul sistemului de organizare, probleme, litigii, care au fost numeroase, mai ales pentru că cei care le săvârșeau profitau de înlesnirile pe care le acordau legiurile moderne. Am văzut eu că hotărârile date nu au ținut cont de faptul că pământul era al obștei.
- *Dar cum ați rezolvat cazarea, v-ați mutat din sat în sat?*

– Nu, la Nereju am închiriat un cal.. Am plecat cu calul la Năruja, și acolo grefierul, un pasionat al monografiei sociologice, care l-a găzduit și pe Gusti, și pe Stahl, la el în grajd am băgat calul. După o zi petrecută la judecătorie, am luat calul, și m-am dus înapoi la Nereju. La Bârsești locuiau părinții Iolandei Nicoară, monografistă și ea, și calul îl lăsam la ei. Tot așa și la Tulnici.

– *Și cam cât a costat închirierea calului?*

– Nici nu știu dacă am plătit ceva. A fost o perioadă când calul ștătea mai mult în islaz, așa că stăpânul a fost mulțumit că-i asiguram mâncarea zilnică.

– *Și la Nerej cum ați fost găzduiți, și cât ați plătit?*

– De plătit nu am plătit. Nu știu ce obligații față de primărie, dar în orice caz primarul știa că vine echipa, și ne repartiza pe fiecare.

– *După experiența din anii de studenție ce ați făcut?*

– În '38–'39 am fost în conducerea unei echipe monografice la Dioști. Satul a ars, și într-o parte a satului ars s-a refăcut un sat model. Modele de vilizoare, cu școală și căminul cultural în centru. Dar a rămas ceva și din satul vechi, și echipa noastră a fost trimisă acolo să studieze cum se va îmbina satul vechi și cel nou. Atunci am avut o lipsă mare, pe care o regret și acum. Evenimentele de atunci, între care desființarea Serviciului Social, m-au speriat așa de mult, că n-am adunat materialul fiecărui echipier, care acum ar fi deosebit de valoros. Bineînțeles, ideea mea a fost ca după licență să rămân pe linia aceasta de cercetare sociologică. După desființarea Serviciului Social am fost preluați de Institutul Central de Statistică. Și acolo m-am încadrat la direcția agricolă, cu care am avut oarecare afinitate, și am stat acolo până când a venit director Manea Mănescu și ne-a dat afară.

... profesiei: nu poți cunoaște satul românesc fără să primești o formare de specialitate potrivită, și fără ca ansamblul științelor sociale să contribuie, una după alta, la un cuplu, fie și cel de bază, care în anii profeți se joacă pe calcarele unui spul: nu va deveni prin aceasta medic, să lăsam pozițiile care îl posedă, și sociologiei ce este al sociologiei. (Paul H. Stahl)

Autobiograful lui Paul H. Stahl

1 August 1936

NENE RICULE,

Nu te-am mai văzut înainte de plecare. M-am întors la cararmă între 1-8 Iulie. Apoi am luat concediu. Până la 20 August. Nu m-a scos din incurșură. Trebuie să termina Sociologia. La 15 mi-a venit răspuns de la Minister la adresa cu concediul. M-am deplasat la Fundația până la 10 Octombrie. Am dat Sociologia la upăru la 18 și am plecat să văd și Năruja și Comova cu Dealul Culei.

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XII, nr. 3-4, p. 387-415. București, 2001

— Nu la Nereju am învățat, ci la Năruja. În Năruja, și acolo am învățat, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu. Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— De plătit nu am plătit. Nu știu ce obligații față de primărie, dar în orice caz am plătit.

— Și la Nereju cum ați fost găzduit, și aici ați fost găzduit în aceeași condiție.

— În 18-20 ani, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Am învățat la Năruja, în perioada de învățământ sociologic, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu, care l-a găzduit și pe Gheorghe Ștefănescu.

— Ce caracter au avut aceste campanii?

— Numai de cercetare, de strângere de material, întocmire de dosare cu redactarea raportului la seminar, la București. Bineînțeles, fiindare pe domeniul său.

— Cum ați abordat toată Vrancea?

— Trebuie să merg în localități în care existau judecătorii. A fost la Năruja, la Bârsești, la Tulnici, și la fiecare judecătorie găseai dosarele tuturor satelor aparținătoare. Găseai dosarele organizării fiecărei obști la fiecare judecătorie. Practic am trecut prin toate satele vrăncene, și am găsit toate dosarele, din care am extras specificul sistemului de organizare, probleme, litigii, care au fost numeroase, mai ales pentru că cei care le săvârșeau profitau de înlesnirile pe care le acordau legiuirile moderne. Am văzut eu că hotărârile date nu au avut cont de faptul că pământul era al obștei.

— Dar cum ați rezolvat cazarea, v-ați mutat din sat în sat?

CORESPONDENȚĂ

Scrisori semnate de:

Anton Golopenția, Gh. Macarie, D. Papadopol, Petre Ștefănuță, P. Râmneanțu, H.H. Stahl,
G. Trunkowski, D. Georgescu, O. Neamțu, P. Stănculescu, I. Diaconu

O prețuire reciprocă i-a apropiat pe Anton Golopenția și pe H. H. Stahl; legăturile lor se reflectă și în corespondența publicată de curând de Sanda Golopenția. Scrisoarea de mai jos are poate o importanță particulară pentru că se leagă de unul din momentele de supărare ale Școlii Sociologice de la București. Dimitrie Gusti votează pentru primirea în Academie a cărturarului și poetului clujan Blaga; apoi, la primire, atât Gusti cât și cei ce împărțeau cu el aceleași gânduri despre cunoașterea satelor românești, sunt șocați de afirmația poetului făcută în discursul de recepție, că e suficient să te naști la țară ca să cunoști satul. Afirmația se situează pe poziția opusă și afirmată public școlii sociologice și se consideră necesar să se facă un volum de răspuns. Scrisoarea lui Golopenția este singura mărturie a acestei hotărâri, întrucât până la urmă a apărut numai articolul lui Stahl, citit desigur atent de către Gusti, redactor șef al „Sociologiei românești”, articol exprimând poziția școlii (și aș adăuga, a oricărui sociolog de profesie); nu poți cunoaște satul românesc fără să primești o formație de specialitate potrivită, și fără ca ansamblul științelor sociale să contribuie, așa după cum un copil, fie el cât de înzestrat, care în anii fragezi se juca pe culoarele unui spital, nu va deveni prin aceasta medic. Să lăsăm poeziei ce este al poeziei, și sociologiei ce este al sociologiei! (Paul H. Stahl)

Anton Golopenția către H. H. Stahl
1 August 1938

NENE RICULE,

Nu te-am mai văzut înainte de plecare. M-am întors la cazarmă între 1-8 Iulie. Apoi am luat concediu. Până la 20 August. Nu m-a scos din încurcătură. Trebuie să termin Sociologia. La 15 mi-a venit răspuns de la Minister la adresa cu concediul. M-am detașat la Fundație până la 10 Octombrie. Am dat Sociologia la tipărit la 18 și am plecat să văd și Năsăudul și Cornova cu Dealul Culei.

Întors, i-am cerut Profesorului să mă lase în Basarabia. Am strâns oameni din ce mai era de găsit. Câte toate. Profesorul mi-a făcut reproșuri, la întoarcerea lui la București, că trădez Năsăudul. Am socotit că pot fi sigur de plecarea în Orhei. Când să iau banii, după 2 zile, mi-a spus că nu e nevoie de o monografie în plus, că trebuie să văd de Sociologie, că are nevoie de mine în Septembrie și mi-a cerut să rămân la București să supraveghez, să coordonez și centralizez lucrările Echipelor. Adică ce ne gândisem în noaptea de la tine.

Sunt dar la Fundație, în biroul de jos cu 70 bibliorafturi goale alături. Cu un formular care să-mi îngăduie stabilirea situației cercetărilor la fiecare Echipă. Apoi voi pleca și eu la cât mai multe Echipe. În Septembrie trebuie să văd iar de Sociologie.

Nu știu ce să zic. Îmi pare rău de Cornova. Dacă ar izbuti o prelucrare bună a materialului Echipelor fac lucru bun și așa. Administrativ îmi merge destul de greu în Fundație. Că nu sunt prea înrădăcinat în munca de aci și nici prea ajutat să deviu.

Am cetit la Profesor raportul tău. Te fericesc. Vei scoate un lucru frumos.

Zațul Blaga e păstrat. Vezi să trimiți o dată sfârșitul, ca să putem porni la tipărirea extrasului.

Omagiu doamnei Stahl, tot binele boierule.

Anton G.

De la Anton Golopenția către H. H. Stahl
21.09.1938

NENE RICULE,

Am auzit azi de la Gusti că te întorci Vineri. Sunt bucuros să știu că vei fi de acum încolo iar la București. Eu mi-am întrerupt pentru o zi drumul prin Ardeal cu dl Jacquemyns, ca să văd ce e în București și mai ales ca să obțin ajutorul la construcție cerut de echipa din Căiani (pe care tot nu l-am primit, deși clădirea e gata și creditorii așteaptă plata ultimelor furnituri; uși, ferestre, mobilă).

Te rog să scrii pentru „Sociologie Românească” o dare de seamă de 1–2 pagini mașină despre Echipa monografică Nerej, problema, colaboratorii, durata. Am un fel de dări de seamă din Basarabia, Banat, de la Herseni și o recenzie-două, sunt în mare criză de material mărunț. Voi fi înapoi Duminică sau Luni, și atunci nu mă voi mai ține până la întâi, când intru din nou la cazarmă, decât de Sociologie și preparativele Congresului.

Scrie te rog niște mărunțișuri până atunci. Gândește apoi să terminăm volumul Blaga.

Pe cât mi-a spus Profesorul lărgirea Fundației este de acum vrere regală. Vom avea dar de lucru cu organizarea Direcției de Cercetări și Statistică – Institutul de Cercetări Sociale al României.

Mă port cu gândul că întârzierea cu care am trimis scrisoarea Ilenei n-a produs prea multe și prea mari încurcături. Dacă nu, accept toate pedepsele pe care le va socoti potrivite dna Stahl.

Omagii respectuoase și tot binele.

Anton G.

Gheorghe Macarie către H. H. Stahl
Sadova, 11.IX.1936

Campaniile monografice au fost de la început întovărășite de fotografii și filme a căror calitate apare ca remarcabilă până și astăzi; Gh. Macarie, care a participat efectiv la construirea Muzeului Satului, se găsea în nordul Moldovei cu o echipă care trebuia să filmeze câteva obiceiuri țărănești din satele ce fuseseră în prealabil studiate. În scrisoare descrie greutățile pe care le întâmpină. (Paul H. Stahl)

STIMATE DOMNULE STAHL,

După multă alergătură împreună cu Dl. Frâncu (primarul satului Fundu Moldovei care a susținut statornic acțiunea monografică), prietenul meu de suferință, am reușit să avem o nuntă, nu însă aceea anunțată de Părintele când ați fost. Sunt alții din Handal, chipeși amândoi și mirele și mireasa. Mireasa va face nunta la ea, mirele la altă casă.

Am făcut listele cerute afară de nuntă când o fac Duminică 13 precum și buhaiul. Vă înaintez o copie din această listă restul rămânând să vedeți când veniți aici. Eu vă aștept pe ziua de 15 căci așa era vorba când ați plecat de aici. Vă rog să nu întârziați căci sunt unele lucruri ce trebuie să le aranjăm împreună ca să fiu sigur că nu voi da greș.

Mortul îl așteptăm. Botez se găsește când vrem. Nunta am spus că se va face la 27, dar Dvs când veți veni veți dispune cum vreți că e posibil, numai să veniți pe ziua de 15. Serbarea cu arcașii și premilitarii a trei sate am aranjat-o pe ziua de 20, așa că aparatele cred că vor fi la timp pentru filmat.

În așteptarea Dvs vă urez spor la muncă și vă aștept să veniți sănătoși în mijlocul nostru.

Gh. Macarie

D. Papadopol către Traian Herseni
T. Severin, 19 Ianuarie 1939

DRAGĂ DOMNULE HERSENI,

Îți trimit abia astăzi desenele ce mă obligasem a le executa personal, ca să fie mai tari decât cele pe care le prezentasem prima dată și regret că nu-ți pot trimite tot acum și morile ca și joagărul (adică „industria Drăgușului”). Nu voi întârzia totuși prea mult nici cu ele.

Iată ce te rog acuma, în cazul firește când contribuția mea rămâne a fi trimisă la Oxford. Paginile pe care le trimit acuma te rog înlocuiește-le trăgând pe cele vechi. Nu e nici o schimbare, ci toate însemnările mele cu cerneală au fost înlăturate prin copierea din nou a paginilor respective, iar pagina I a fost recopiată ca să apară titlul „introducere” spre a nu se confunda cu o „teorie sociologică”.

Al doilea; trimit din nou altă planșă a gospodăriei integrale, mai bună, și încă, două cartoane pe care urmează a se lipi fotografiile respective: *b* – înfățișând casa; *c* – șura mare; *d* – idem, din altă parte; *e* – joagărul; *f* – moara de la Șipot; *g* – moara Popilor.

Toate fotografiile acestea sunt la d-ta în manuscrisul meu. Prin modificările cu cerneală am stricat însă aspectul, de aceea le-am refăcut rămânând acuma să te ostenești d-ta și să lipești fotografiile respective la locul lor. Dacă aș fi primit între timp clișeele care au rămas la d-ta pe masă, în niște plicuri albe de cărți de vizită, le-aș fi lipit eu direct (copiile).

Te-aș ruga de aceea, cu câtă treabă ai (am și eu foarte multă și cred omului la nevoie!), să-mi trimiți clișeele pentru că fotografiile mari luate de mine nu corespund nici joagărului, nici unei mori de care mă voi ocupa eu – adică acelea care încă „umblă”.

Am luat cunoștință din ziare că, în sfârșit, Serviciul Social „se pune în aplicare”. Presimt că în curând mă voi da la o parte – e chestiune de timp, ca să procedez cu tactul cuvenit – din această afacere care mă asasinează pur și simplu – fără să am măcar satisfacția că am putut salva reputația Fundației călcată în picioare de factorii chiar obligați a i se încadra. (E vorba de ancheta pe care am cerut-o, pentru care am probe suficiente, dar care nu-mi vine).

Și o dată plecat – nu mă mai întorc.

Presimt, și instinctul nu mă prea înșală, că nu voi avea pe seamă nici institutul de la Craiova. Singurul lucru de care mi-ar părea rău realmente.

Așadar, pe curând morile – dacă mai e nevoie de ele!

Te rog transmite din partea nevastă-mi pentru dna Herseni salutări afectuoase, iar d-tale de la noi multe urări de bine. Sărutări de mâini dnei,

D. Papadopol

De la Petre Ștefănuță pentru H. H. Stahl
Chișinău, 4 Sept. 1937

Petre Ștefănuță este unul din cei mai activi și merituoși colaboratori provinciali ai sociologilor bucureșteni. Priceput în meseria lui, organizase Institutul social din Basarabia. Când românii din răsărit aveau să fie ocupați de armata Uniunii Sovietice, el este arestat și condamnat pentru sentimentele lui românești. La eliberarea Basarabiei nu mai era în viață și „Sociologia Românească” amintește de soarta colegului basarabean în cuvinte calde; aceasta era de altfel ultimul număr al revistei, urgia avea să se abată și la București. (Paul. H. Stahl)

MULT STIMATE DOMNULE STAHL,

Vă mulțumesc pentru atenția Dv. față de mine de a stăruii să fiu plătit ca inspector la echipa de la Lozova. Regret că nu pot continua cercetările mele asupra basmului chiar acuma, aștept din zi în zi să se anunțe data ținerii examenului de capacitate pentru a scăpa odată și atunci imediat plec la lucru. La Copanca echipa noastră și-a încheiat pentru acest an campania (în septembrie pleacă 3 persoane pentru completări). Deocamdată nu cunoaștem în întregime cu ce ne-am ales.

După 15 Sept. ne întâlnim toți monografiștii și atunci fixăm seria de comunicări și discuții. În acest an proiectăm să consacram ziua de Vineri ora 8-10 pentru ședințe monografice. Îndată ce ne întoarcem de la Lozova Dl. V. Guja (d-sa a condus echipa la Copanca) vă va trimite o dare de seamă asupra problemelor cercetate. La Lozova, cât am stat acolo, am descoperit un caz foarte interesant și anume un gospodar din sat, cu vreo două trei clase de școală de agricultură, are însemnări bugetare de la 1819 încoace. Pentru vreo doi ani le are totalizate. Nu are însemnări asupra produselor consumate. În familie însă l-am învățat cum să le scoată. De pildă știe cât a plătit la măcinat pentru făină și de aici se poate deduce cât a consumat în familie. I-am dat toate instrucțiunile cum să-mi scoată pe curat din carnetele sale toate datele și după ce le voi controla, sper să putem lucra cu dl. Știrbu un studiu interesant asupra bugetului acestui gospodar.

Buletinul nostru e gata înainte de 15 Sept; acum e la legat.

La toamnă, când vine profesorul, ne vom prezenta noi trei: d-nii Știrbu, Moroșanu și eu, la dl. Profesor în legătură cu unele chestiuni cari privesc soarta Institutului nostru.

Cu distinsă considerație,

P. Ștefănuță

Henri H. Stahl către Petre Ștefănuță

DRAGĂ DOMNULE ȘTEFĂNUȚĂ,

Nici nu a fost nevoie să vorbesc cu dl Profesor Gusti. Dânsul singur m-a anunțat de cele hotărâte în favoarea dumatăle și, sincer, m-am bucurat. Știu ce înseamnă jertfele pe altarul monografiei și deseori mi-a părut rău de tovarășii de lucru pe care greutatea vieții ni i-a răpit.

Aud că ați făcut treabă bună astă-vară.

Nu uita să ne trimiteți ceva pentru Expoziția noastră. Nu trimiteți planșe lucrate ci cifre și scheme sumare pe care să le putem da desenatorilor noștri. Păstrați copie.

Anul acesta puteți trimite fără grijă clișee; avem laborator propriu, deci nu se mai pierde nimic.

Aștept deci pe foarte curând ceva material pentru expoziție.

Cu cele mai bune sentimente prietenești.

H. H. Stahl

Râmneamțu către H. H. Stahl
Cluj, 2.II.1937

MULT STIMATE DOMNULE STAHL,

Numai acum am putut să mă ocup și de prelucrarea și redactarea materialului asupra grupelor sanguine din Șanț pe care cu plăcere îl trimit rugându-vă să binevoiiți a-l prezenta și Dlui Prof. Gusti. Probabil că îl veți putea tipări în „Sociologie Românească”, pentru ce eu vă rămân recunoscător.

Vă mai rog să binevoiiți a dispune să mi se achite și cheltuielile de deplasare pe care le-am avut când am fost la Șanț. Chitanțele sunt deja la Dl Popescu.

Rugându-vă să transmiteți Dlui Prof. Gusti cele mai respectuoase salutări, vă asigur de deosebita mea stimă ce vă păstrez.

Al Dumneavoastră sincer.

Râmneamțu

G. Trunkovski către H. H. Stahl
Cluj, 15.6.1938

MULT STIMATE DOMNULE STAHL,

După fâgăduința mea vă trimit adresele institutelor sociale din Varșovia:

1. *Instytut spraw społecznych* (Institutul de afaceri sociale); Warszawa, Ujazdowska 41.

2. *Instytut Gospodarstwa Społecznego* (Institutul de gospodărie socială); Warszawa, Czerwonego Kryzia, 20.

Subiectele asupra cărora profesorul meu are nevoie de o bibliografie sunt următoarele:

1. Toponimia românească;
2. Viața pastorală în România;
3. Grupele etnografice românești;
4. Dreptul păstoresc popular;
5. Arta populară a Românilor.

V-aș ruga foarte mult, dacă este posibil, să alcătuiți bibliografia (poate prin Seminarul de Sociologie) și să trimiteți sau la mine sau direct la Kazimier Dobrowolski, prof. universitar, Krakow Goutyna 2. V-aș fi foarte recunoscător pentru înlesnirea alcătuirii bibliografiei, fiindcă sarcina aceasta ar fi încă prea grea pentru mine.

În sfârșit, v-aș ruga ceva vești despre echipe (când încep, unde), posibil înainte de 1 Iulie.

Primiți vă rog Domnule Stahl cele mai bune sentimente ale mele, precum și asigurarea deosebitei stime.

G. Trunkowski

H. H. Stahl către Dimitrie Gusti

STIMATE DOMNULE PROFESOR,

Rămas la Cornova, vă rog să-mi îngăduiți să vă dau raportul cu privire la lucrările monografice.

În așteptarea dlui Golopenția, care va sosi pe la 8 Septembrie, m-am apucat să citesc toate dosarele cu de-amănuntul. Sunt multe excelente, altele foarte slabe. Materialul e rău clasificat. Fiecare și-a pus fișele la dosarul lui personal astfel că, de pildă, *Magia* domnișoarei Ioanovici, *Descântecel* domnișoarei Cristescu, *Riturile* dlui Bernea, *Mitologia* dlui Ionică, *Technologia* lui Samarineanu și *Religiosul* lui Iosif repetă aceleași fișe, cu privire la aceleași probleme, în 6 dosare deosebite. Va trebui procedat la o reclasificare. Iar la viitoarea campanie va trebui să reducem mult numărul monografiștilor.

De altfel, aceasta era și părerea Dvoastră: 20 de monografiști lucrând în mod priceput sunt prea de ajuns. Numărul mare al participanților aduce după sine o îngreunare administrativă, care nu e răsplătită prin aport de muncă corespunzător. Când sunt mai mulți pe o singură problemă, fiecare se lasă pe nădejdea că vor

munci ceilalți. Când sunt puțini, fiecare lucrează din toate domeniile, la maximum. Cel puțin eu, nestingherit de griji administrative pot acum să nu lucrez numai problema mea, ci și pe a altora, cu totul altfel și mai spornic decât până acum.

Nu uit însă volumul de metodologie făgăduit. Am redactat foarte mult la el și în Octombrie va fi gata de tipar. Lucrez și la redactarea Cornovei.

Am plecat câteva zile la București și mi-am adus cărțile de care aveam nevoie; literatură cu privire la reformele agrare rusești. Vreau să văd dacă din materialul basarabean pot scoate lămuriri cu privire la cearta existând (de pildă între marxiști, R. Luxemburg, Otto Bauer) asupra efectelor sociale ale reformei lui Stolypin. Voi rămâne și câteva zile la Chișinău, în Arhivă, în același scop. Problema mi se înfățișează azi încă mai sugestiv decât acum o lună. Dacă voi găsi la Serviciul Cadastral din Chișinău harta Cornovei din 1818, ceea ce este posibil, atunci și pentru „Arhiva” aş putea da un studiu fragmentar cu privire la vatra satului Cornova.

Încolo, domnule Profesor, o duc aici cam singur, dar destul de bine. Și dacă mi se mai întâmplă să-mi scrântesc, ca săptămâna trecută, un picior, apoi îmbogățesc dosarul magiei cu fișe, căci mă vindec cu pământ de la rădăcina de prun, fiert cu câlțișor de in și mă las plimbat pe la toate descântătoarele din sat (pe vârstă și stare socială).

Cu sătenii mă împac excepțional de bine. Cavalerii cl. I, din toată regiunea, nici nu mai fac un bal fără mine. Mă cheamă și eu sunt silit să dansez demonstrativ, „ca la București”, în bocanci, cu domnișoare mai mult desculțe. Știți că acum în sat există o modă monogafică: cu cămașa resfrântă, cu mânecile suflecate și cu cozorocul tăiat, adică cu șapca în formă de bască. E un costum purtat de protipendada cavalerilor de-a-ntâia!

Viile încă n-au început, dar oamenii pregătesc de pe acum vin în mici balercuțe, ca să aibă la cules. În sat e o beție generalizată. Noaptea satul întreg cântă cântece „monografiste”. Se fac șezători de penit pene, de răsărite, de tors, la care particip. Apoi se mai taie flăcâii în cuțite și vin de mi se jelesc. Le dau cu iod și fac fișe pentru moralitate. Satul e, deci, cu totul altfel acum pe toamnă.

Școala s-a deschis azi 2 Septembrie cu 20 de copii, deși ordinul ministerului pe care îl urla peste sat, din vârful dealului, un gardian al Primăriei, specifica lămurit ca „să fie pe ziua de întâi toți tinerii între 7 și 18 ani la școală!”

Trebuie să vă mai spun că am pierdut aparatul fotografic și n-am avut putința să cumpăr altul pentru că toată leafa mea pe August, Septembrie și Octombrie s-a prăpădit în interes general. Îmi pare rău, căci fotografiile pe care le-am luat și pe care în parte le-am și lucrat, sunt foarte bune. Sper însă să vie Berman din nou aici. De asemeni Posmantir mă anunță că filmul e bun și că vrea ... Îl amân însă până la venirea Dumneavoastră în București.

Vă rog să-mi permiteți să vă mai scriu încă multe din satul în care ați lucrat o lună și să vă urez, la Vitel, odihnă bună.

Al D-voastră devotat,

Stahl

Dumitru Georgescu către Octavian Neamțu
16 Februarie 1933

DRAGĂ DOMNULE NEAMȚU,

Alaltăieri am vorbit cu Dta, ieri dimineața m-am gândit, fapt care m-a determinat să renunț deocamdată la un vechi proiect al meu, de a încerca în paginile revistei o determinare a coordonatelor politice actuale în orientul Europei – sau mai precis poziția noastră spirituală de vecini și în special față de Ungaria revizionistă, deși aveam material adunat și în parte redactat, și mai modest m-am mărginit la domeniul monografic. Materialul e inedit și, îndrăznesc să afirm, corect prezentat, așa că îmi închipui că nu-i va sta rău în revista noastră. În orice caz vom avea prilejul să mai discutăm asupra aspectului general al revistei.

Țin să mai adaug că ar trebui să te sperii de mica diagramă pe care o anexez articolului. E mare numai ca să poată fi redusă și totuși să rămână lizibilă.

Așteptând prompta apariție a revistei, primește te rog mărturia întregii mele prietenii.

D. Georgescu

Octavian Neamțu către H. H. Stahl
24.IV.1939

DRAGĂ DOMNULE STAHL,

În grabă, cum le facem toate, îți comunic următoarele:

Luni seara este plecarea la Valea Jinului, pentru seria II, refăcută „din propria ei cenușă”. Te rog, călduros, să faci tot ce se poate ca să fii și de astă dată cel care deschide, cu mână fericită, școlile de echipieri și comandanți. Sunt prezenți acolo tot din cei vechi, din cei de la început.

Apoi, a doua comunicare: ești convocat pentru Joi de Ministrul muncii, la o consfătuire pentru expoziția „muncă și voie bună” care, cum știi, va avea o mare amploare. Cred că nu ne este îngăduit să lipsim. Prezentarea noastră ar fi, iarăși, singura programatică, nouă și valoroasă chiar față de realizările străine, cari nu au lucrurile așa de impunătoare ale Căminelor și Echipelor noastre, într-un domeniu asupra căruia fără să înaintăm în trecut, avem drepturi pentru viitor.

Cu vechea dragoste și camaraderie,

Octavian Neamțu

Petre Stănculescu către Henri H. Stahl

STIMATE DOMNUL STAHL,

Aș fi vrut să las la plecare toate capitolele ce mi-au căzut în seamă, redactate definitiv, așa cum am făcut ferestrele, drăstele și fierarii. După cum știți însă am fost singur, am avut de cercetat și am stat în Nereju în total de-abia o lună și ceva.

Alăturat vă las planul capitolelor ce privesc studiul economic și tehnic al Nerejului, precum și planurile amănunțite ale fiecărui capitol în parte. Veți vedea din ele felul cum voi trata toate problemele.

În afară de redactările pe care vi le las (ferestraie, drăste și fierari), pentru celelalte capitole am absolut toate datele necesare culese. Rămâne doar să le redactez la București și să vi le expediez la Nereju sau să vi le predau când veniți la București. Vă rog să nu fiți îngrijorat, pentru că eu mă țin totdeauna de cuvânt și n-am să vă las fără ele.

Acum câteva indicațiuni:

În redactările pe care vi le las veți găsi și figurile necesare textului. Ele au fost făcute după indicațiile mele – de Costache și, după cum veți vedea, destul de bine.

Într-un plic vă las toate figurile necesare pentru capitolele la mori și pive. La București le voi atașa la text.

I-am lăsat d-lui Vintilescu să facă 2 hărți, una a satului Nereju cu arătarea locului tuturor întreprinderilor comerciale, industriale etc.

În capitolul II – Agricultura; a rămas nestudiată chestiunea „Creșterea vitelor”. Urmează să fie făcută în Septembrie de veterinarul pe care-l veți aduce (Poate să o studieze și un agronom!).

Capitolul III – Muncile; va fi cel mai greu, dar și cel mai important. Felul cum îl voi trata va constitui o surpriză! (mi-a venit ideea ieri).

Capitolul IV – Industriile; am făcut, din industria lemnului, ferestrele. Pentru dogărie am ciorna. Desenele sunt făcute de Costache.

Industria țesăturilor (și anume cea casnică) urmează să o facă cineva, poate domnișoara. Planul îl aveți alăturat, iar redactarea privitoare la industria casnică din 1927 se află în dosar.

Capitolul V – Târgurile, îl voi face eu la Odobești și Focșani, după cum am vorbit.

Capitolul VII – Banca populară, n-am avut timp să o studiez. Delegați pe cineva care să se ducă la Șușu și să ia registrele băncii și să extragă datele conform planului alăturat.

Capitolul VIII – Pădurile, nu mă pricep. Este nevoie de un inginer-silvic, pentru că e problemă importantă.

Capitolul IX – Vânatul, nu mă pricep.

Capitolul X – Odăile, domnului Cristea.

Capitolul XI – Unități de măsură și măsurători, este gata redactat și vi l-am lăsat.

Altceva, nimic. Ba mai este, uitasem; deschideți revista „Milcovia”, la articolul Drăste al dlui Rădulescu. Am notat acolo toate erorile mai mari și mai mici!

Ce ați făcut cu domnul Gusti? A aprobat ceva în privința geamantanului?

Cum aș putea să aflu?

Vă rog să primiți salutările mele.

P. Stănculescu

Ion Diaconu către H. H. Stahl
Focșani, 9 Octombrie 1958
Strada N. Bălcescu nr. 12

STIMATE DOMNULE STAHL,

Măcar câte o întâmplare (misterioasă) să ne mai aducă aminte de anii tinereții, de când, prin 1927, lucram amândoi la Nereju, la celebrele „echipe monografice” ale atâtea de hulitului pe atunci profesor D. Gusti! Ce timpuri și câtă tinerețe dusă! Parcă-l văd pe actualul ilustru profesor de istoria românilor, la prima universitate românească (cea din București) domnul I. N. Ionașcu, cum se întâlnea dimineața cu profesorul Gusti la cofa cu apă din gospodăria unui năcăjit de nerejan, la care locuiam împreună într-o cameră, iar sociologul în alta. Ionașcu ieșea afară *more antiquo*, cam cum da Dumnezeu... prin Vrancea. Gusti ieșea într-o desăvârșită ținută de salon; venise cu un geamantan de pijamale, cu unul de pantaloni, cu altul de haine în variate culori, cu câteva truse cu parfum de toate felurile. Noi – eu și văru-miu Ionașcu – venisem... mai vrâncenește. Și când el ieșea afară, pe răcoarea splendidă a lunii Iulie, poate unică în Vrancea, Gusti îl surprindea în cămașa de zi și de noapte, aceeași timp de trei săptămâni cât am stat amândoi la Nereju – și din dorința profesorului Gusti, găzduiți de același țăran sărăcăcios. Ionașcu, surprins în perpetuul costum de zi și de noapte, dădea buzna în cameră și mă deștepa din somn: „Ionel, iar m-a văzut Gusti în izmeni!” Consolarea și sfatul meu de-a fi prudent nu-l prea ajutau, fiindcă recidivistul monografist iar o pătea la nu mai știu câte nopți.

Tinerețe romantică, dusă pe apa Sâmbetei!

La astea și la altele, de pildă, ce mă leagă de transfugul occidental Constantin Brăiloiu, prietenul nostru comun, mă gândeam când te-am întâlnit după vreo 31 de ani de absență intermitentă în sufletul meu, la actualul prieten, tot comun, Mihai Pop. Cred c-a fost un noroc, mai întâi pentru Vrancea. Fiindcă despre dânsa trebuie să ne faci un studiu destinat comemorării primului centenar al Unirii, în Focșani.

Am fost fericit, crede-mă, că soarta m-a scos în calea Dta, la 20 Septembrie, când te-am întâlnit la Institutul de Folclor. Sper că vor mai ieși lucruri durabile din relațiile noastre – cele de-acum încolo...

Devotat,

Ion Diaconu

Ion Diaconu către H. Stahl
București, 1952
Stimate domnule Stahl!
Am primit cu plăcere scrisoarea d-ta din 15.10.52 și vă mulțumesc pentru interesul și atenția cu care vă adresați lucrării mele. În ceea ce privește problema propusă, am să vă scriu în câteva zile.

Acum câteva indicații:
În redacția de la București, în luna mai a anului 1952, am publicat în revista „Cronica” o întărire (supliment) la numărul 5, în care am prezentat o sinteză a activității mele în domeniul etnografiei și al folclorului românesc. În această lucrare am prezentat o sinteză a activității mele în domeniul etnografiei și al folclorului românesc, în perioada 1937-1952. În această lucrare am prezentat o sinteză a activității mele în domeniul etnografiei și al folclorului românesc, în perioada 1937-1952.

În luna mai a anului 1952, am publicat în revista „Cronica” o întărire (supliment) la numărul 5, în care am prezentat o sinteză a activității mele în domeniul etnografiei și al folclorului românesc. În această lucrare am prezentat o sinteză a activității mele în domeniul etnografiei și al folclorului românesc, în perioada 1937-1952.

Discursul primarului Iosif Popârțac,
la șezătoarea din 21.IX.1935, Șanț, Năsăud

STIMATE DOMNULE MINISTRU,
ONORATĂ ECHIPĂ
ȘI DRAGI CONSĂTENI

M-am suit aici pe această catedră ca să fac un raport, o mică dare de seamă asupra suferințelor care ni le-au făcut direcția silvică, prin contractul de vânatoare cu anumiții arândători, care vin pe pământurile noastre nu ca să ne facă nouă bine ci din contră să-și facă lor bogății, căci pentru că primesc aici câți musafiri străini primesc deci și sute de mii lei vin ca să se distreze și noi suferim pagube pe care nu le-am suferit niciodată până acum și anume înainte de război și după război vreo câțiva ani pe toate dealurile vedeai acum pe această vreme scoborând care după care de orz, ovăz și mai târziu cu vreo săptămână, două, vedeai cum coborau cartofi (nașii) acum când te uiți pe acelea dealuri nu mai vezi nimic parcă e pustiu, și ne întrebăm că de ce?

Să vă arăt un exemplu și anume:

Aproape cu toți din comună știți că unde este poiana de sus este un loc care are o îndepărtare de comună, cam de 14 kilometri; de acolo coborau în toată toamna câte 80–100 clăi de orz și cartofi tot peste sute de merță, căci pe la noi cartofii, orzu s-au folosit de multe ori în loc de mălai sau cucuruz, căci cucuruzu pe la noi putem număra anii când se coace bine și când are timp, dar orzul, ovăzul, cartofii aceștia s-au făcut întotdeauna și s-au folosit și pentru om și pentru porci și pentru aceste vite care tot pentru om sunt lăsate de Dumnezeu pe lume.

Acum vedem pe pământurile noastre jale căci orzul, ovăzul sunt distruse cu totul de cerbi, căprioare și urși. Cartofii sunt mâncați de porci, ba acum și râtu îl sapă căci de unde făceai 3 care fân, acum faci 1 și acela e în două cu pământ și dacă te-ai dus și ai încunoștințat despre ceea ce se întâmplă te iau în râs îți spune că de ce nu le-ai pus sare pe coadă și apoi să-i prinzi.

Acum să ne întrebăm cu ce să înlocuiască bieții oameni aceștia bucatele pe care ni le nimicesc sălbăticiunile, numai cu mălai. Dar mălaiul pe ce să-l cumperi căci o vită crește numai în 3 sau 4 ani și atunci nu-ți ajunge pe un singur an de cum să ai pe mai mulți. Acum domnule Ministru și onorată echipă să vă mărturisesc adevărat căci suntem siliți a ne băga în pădure și a face delict numai cu ce să poți face un ban ca să cumperi celea de lipsă pentru trai, așa că cu drept cuvânt putem spune căci toate acestea ni se trag de la direcția silvică care nu și-au dat seama că, încheind un contract de vânatoare cu un străin după gustul lui, nouă ne dă în cap.

Și știind foarte bine că este o lege făcută tot numai pe gustul arindătorilor, căci acum nu-i iertat să îți nuna dacă te vei băga în societate de vânătoare. Nouă nu ne trebuie vânătoare, nouă ne trebuie să ne steie ceea ce punem în pământ și Dumnezeu dă recoltă și noi trebuie să ne uităm până ne fac săraci căci în fiecare an în loc să înaintăm nu putem sta nici barem unde am fost fără să mergem înapoi ca racul.

Pentru aceasta stimată domnule Ministru și onorată echipă vă mulțumesc că ați binevoit a mă asculta și vă rog în numele întregului popor ca la șezătoarea de mâine să ne dați un sfat ce să facem ca să scăpăm de această pacoste.

ȘEDINȚA ECHIPEI MONOGRAFICE DE LA CORNOVA (18 IULIE 1931)

Ședința se deschide la orele 21⁰⁰. Asistă dintre localnici preotul satului Ion Zamă și Iov, dirigintele școlii primare.

Dl. prof. Gusti – distribuie câteva însărcinări: dl. Bulai va studia aspectul cosmologic al stânei; dra Zizi Constante va face spițele de neam pentru fiecare din gospodăriile cercetate; de asemeni roagă pe dl. arhitect Armășel să ridice planurile acestor gospodării. Roagă să se alcătuiască o echipă puternică specială pentru cercetarea gospodăriei lui Klenk, cea mai mare din sat, în care să se cuprindă neapărat și un membru al echipei economice pentru inventarierea capitalului industrial al întreprinderii. Desemnează pe dl. Neagoe pentru economic, pe dl. Samarineanu pentru latura tehnologică și pe dna Luțea pentru viața de familie. Citește lista gospodăriilor în curs de cercetare și roagă pe monografiști să accelereze lucrările deoarece este nevoie încă înainte de sfârșitul campaniei să se verifice unele din rezultatele pe care le va da noul plan, precum și unele probleme de ordin teoretic.

Dl. Manolescu – roagă să fie scutit de obligația cercetării unei gospodării, deoarece este singurul din echipă care trebuie să studieze latura juridică și politic-administrativă a tuturor gospodăriilor înscrise pe tablou.

Dl. prof. Gusti – admite, dacă într-adevăr nu este posibil altfel.

Dl. Ion Zamfirescu – opinează ca, în planul de cercetare a gospodăriilor, să fie înscrise și câteva chestiuni generale privind aspectul cultural al fiecărei gospodării.

Dl. D. Georgescu – referindu-se la expunerea dlui. Vulcănescu din ședința trecută, cere să se expună și cel de-al doilea criteriu în alegerea gospodăriilor care trebuiesc cercetate, preconizat de dl. Stahl. Remarcă faptul că dl. Vulcănescu n-a ținut seama de vechimea gospodăriei, element interesant care scapă oarecum de complexul causal fixat de dl. Vulcănescu.

Dl. Stahl – „Propriu-zis, n-am preconizat un criteriu, dar am de adus unele obiecții la acela cerut de dl. Vulcănescu. Dsa. a pornit de la criterii abstracte, nu istorice, criterii care nu se pot admite ca atare până nu sunt verificate riguros cu toate datele statistice”. Crede că pe lângă numărul de copii trebuie luate în seamă și alte criterii, dintre care în primul rând data începerii unei gospodării, element cu atât mai interesant cu cât satul Cornova se dovedește a fi într-o continuă prefacere. De asemenea nu se poate trece peste distanțele existente între clasele sociale, unul din fenomenele spirituale cele mai îndătinată în mentalitatea satului.

Dl. Vulcănescu arată că există o regularitate aproape nedezmințită între numărul hectarelor de proprietate și clasele sociale.

Dl. Georgescu – crede că aceasta nu poate fi luată ca bază, înainte de a se fi făcut o verificare scrupuloasă care să explice cauzal, dacă și în ce măsură punctul de vedere economic coincide cu cel istoric.

Dl. Vulcănescu – declară că a ținut seama de variațiile morfologice ale gospodăriei, în raport cu clasele sociale. A fixat două puncte de plecare, două niveluri de existență, deși există poate și un al treilea. În studiul preliminar, din ale cărui rezultate a dedus criteriul de alegere cunoscut, a luat două gospodării posedând aceeași întindere de pământ, prima întemeiată în 1918 și cea de a doua în 1927. Verificările sunt acelea cunoscute din expunerea trecută. Totuși, este necesar să se facă la fiecare gospodărie în mod amănunțit cercetarea vieții familiale. În altă ordine de idei, spune că în ce privește natura gospodăriei s-au făcut două distincțiuni care trebuie dezbătute de către domnii Buznea și Negrea.

Dl. Buznea – familia implică un grup de indivizi, ceea ce numește Durkheim masă socială. Gospodăria este ansamblul manifestărilor economice ale familiei. Familia este o totalitate în care gospodăria intră doar ca una din părțile ei componente și integrante.

Dl. Vulcănescu – cu alte cuvinte, viața economică a familiei este gospodăria.

Dl. Negrea – dl. Buznea spune că nu poate exista gospodărie decât acolo unde există grup familial. Dimpotrivă, dsa crede că gospodăria este autonomă, deci poate exista și în afară de familie. E un punct de vedere global. Punctul de la care poate porni gospodăria poate fi individual. Afară de aceasta, în gospodărie nu intră numai elemente economice ci și juridice, politice și administrative. Ce se poate spune de o familie ai cărei membri nu trăiesc în armonie? Natural ar fi ca activitatea să se reducă la atât cât trebuie pentru menținerea vieții și, totuși, gospodăria continuă să se dezvolte.

Dl. Georgescu – indiferent pe ce se pune accentul trebuie să pornim de la manifestări ca să ajungem la unitate, la familie. E, deci, un punct de vedere opus aceluia al domnilor Negrea și Buznea. Nu putem lua contact decât cu manifestările. Trebuie să facem cale îndoarsă spre realitate. Poate că nu știm însă care este realitatea fundamentală a unui sat; anul acesta luăm, cu cele mai multe probabilități de reușită, gospodăria.

Dl. Vulcănescu – este necesară o discuție a definiției gospodăriei. Pornim de la gospodărie ca unitate socială. Sunt două concepții: gospodăria-unitate, ansamblu de manifestări economice (dl. Buznea); gospodăria ca unitate de viață, fără să se precizeze a cui (dl. Negrea). Nu întotdeauna elementele economice pot fi sesizate în forme pure. În cazul când nu sunt diferențe intră toate manifestările în gospodărie. Aceasta, privită sociologic, e mai largă decât gospodăria privită economic. Chiar atunci când manifestările economice sunt diferențiate, încă există destule prelungiri ale celorlalte. Definiția domnului Negrea e mult mai comprehensivă, numește comunitate de viață, fără să accentueze care e suportul care manifestează. Când gospodăria e în echilibru optim, familia și gospodăria se acoperă. E o formă care nu există. Când dl. Negrea consideră activitatea unui singur individ, e întreprindere nu gospodărie. Gospodăria o găsim acolo unde

activitatea familială se desfășoară în familie. Familia e ca un factor condiționat biologic al gospodăriei. Familia apare și ca manifestare juridică, factor condiționat și aici. Față de familie, gospodăria e ca o îndoită condiție de cadru. Viața socială își este ea însăși cadru. Sunt de cercetat relațiile dintre unitatea economică și ansamblul de manifestări. Se poate ca membrii familiei să nu facă parte din gospodărie, de exemplu un copil care duce o viață independentă de gospodărie și totuși nu iese din familie. Trebuie să fie o mamă comună și o muncă al cărei produs se va împărți în comun – e raportul dintre distribuție și consum. Din momentul în care distribuția dispăre, un membru al familiei nu mai face parte din gospodărie. Putem, pe de altă parte, avea un grup familial care să aibă acord cu alt grup familial cu muncă specializată care, făcând parte din distribuție, face parte din gospodărie. Gospodăria este o unitate totală de viață de esență economică în care predomină elementul repartiției și care e condiționată economic și juridic.

Dl. Buznea – raportul dintre familie și gospodărie este raportul de la parte la tot. O sumă de elemente cad afară din gospodărie, cum sunt superstițiile, sărbătorile familiale etc.; gospodăria nu e numai unitate economică, ci o comunitate de viață. Familia e comunitate biologică și juridică. De exemplu o familie împrăștiată e o comunitate biologică și juridică, dar nu formează o gospodărie.

Dl. Georgescu – în cazul acesta nu mai împlinesc condițiunile grupului.

Dl. Buznea – prin familie, oamenii socotesc o comunitate de viață; sunt familii strânse, reale și altele împrăștiate.

Dl. Dumitrescu – gospodăria a fost definită ca un instrument de producție, familia ca unul de muncă. Aceste două grupe se întâlnesc din necesitatea firească de a produce pentru a trăi. Instrumentul de producție determină în așa măsură pe celălalt încât dezvoltarea gospodăriei determină anumite forme de familie.

Dl. Vulcănescu – întreabă când se consideră că se începe o nouă gospodărie.

Dl. Stahl – problema gospodăriei se lămurește dacă e privită istoric. Trebuie să se privească dezvoltarea unei familii dublată de o gospodărie. În forma autarhică, familia e tot una cu gospodăria, sunt două nume pentru același fenomen social.

Dl. Vulcănescu – numește familie grupul care manifestează și gospodărie instrumentul de producție.

Dl. Stahl – există în dezvoltarea istorică a acestui fenomen social o grupă de rude care consumă ce produc; la celălalt capăt e o producere legată de piață. Aici legătura dintre familie și gospodărie nu se mai pune, este o întreprindere. În familiile din sat nu găsim nicăieri tipurile pure, clare, ci diferite stadii de evoluție. Vrem să dăm o definiție gospodăriei, unii o vor da pe baza familiei, alții pe aceea a utilajului economic: tot atât de adevărate și de folos sunt amândouă.

Dl. Vulcănescu – se simte influența lui Troelsch (?) istoric și fenomenologic. În cazul acesta ar însemna că nu s-ar mai putea da definiții în sociologie pentru că în toate realitățile sociale există o evoluție în curs. Gospodăria se poate defini ca unitate socială, un tot social care operează o distribuție între membrii unui grup care au între ei legături biologice și juridice.

Dl. Georgescu – unitatea socială nu poate exista izolată. Un fenomen economic nu mai există acolo unde e numai repartiție. Pe de altă parte, biologicul și cosmologicul sunt condițiuni fundamentale ale comunității de viață, dar fapt social avem când accentul cade și pe celelalte două cadre.

Dl. Vulcănescu – un grup biologic nu reacționează; avem unitate socială când există un grup de manifestări condiționat de un grup de cadre.

Dl. prof. Gusti – discuția aceasta dovedește necesitatea participării tuturor la cercetarea gospodăriilor. Controversa iscată în ședința de azi cu privire la definiția gospodăriei nu poate primi un răspuns definitiv, înainte de a fi ajuns cu cercetarea gospodăriilor la un nivel care să permită înțelegerea configurației generale a problemei.

Închide ședința prin invitația de a se accelera cercetarea gospodăriilor, fără de care nu pot înainta multe din problemele cercetării monografice.

Se închide ședința la orele 23³⁰.

FIȘE DE TEREN METEOROLOGIE (PLOAIA) – RUNCU

I. Cum să aducă ploaia

Ileana Popescu, 38 ani, nu știe carte:

– Cu ploaia am auzit că-i un rând; că pe câte un loc ploaie prea mult, prin alte locuri defel. (Ioana Popescu și alte câteva vecine, întrebate mai târziu asupra aceleiași chestiuni, declară a fi auzit despre „rândul” cu ploaia).

Ion Ionică, 9.VIII.1930

Cu ajutorul bisericii

Cămin, ajutor de primar:

– În anul acesta, de va fi nevoie, se va ieși la câmp pentru rugăciuni de ploaie. Așa s-a făcut și în 1928. În anul acesta s-au făcut până acum numai rugăciuni la biserică.

V. Pogoneanu

Gheorghe Șerban, 81 ani, știe carte;

N. Gh. Iacobescu, 26 ani, știe carte:

- Pă vremuri d-astea de secetă ne face popa slujbă de ploaie.
- Mai face, era vorba și astăzi să facă. Astăzi trebuia să facă popa slujbă că era lume multă, era cine să ducă steagurile și icoanele, avea și cine să îngenunche la rugăciune, trebuiau vreo sută de suflete.
- Da după ce face popa slujba vine de obicei ploaia?
- Uneori ploaie, uneori nu; alteleori nu isprăvește popa slujba și plouă.
- Umblă copiii sara cu paparudele, da nu fac nimic, Dumnezeu ce-o vrea cu noi.

Ion Ionică, 27.VII.1930

Gheorghe Polisei – Țiganul, 68 ani, nu știe carte:

– Să vii la anu să te duc unde a stat sfântu Gligore în peșteră, la mănăstirea Bistrița, la vreo trei poște de aci. Ți-l arăt și în biserică într-un tron; la zile mari

deschide tronu să-l vadă toată lumea. Când era secetă îl scotea în țară, și ploaia. Odată, demult, într-un răzbel, l-au luat turcii dă la noi și l-au dus în Turcia și a rămas acolo multă vreme. Și într-un rând era un om, un român, în Turcia și a tot slujit acolo la un turc. Și într-o zi i-a zis turcu: – Ce-mi dai să-ți dau pe Gligore ăsta al vost? – Ce să-ți dau? Cât va cântări! Și l-au dat pe sfântul Gligore jos din pod că acolo era și l-au cântărit și sfântu Gligore s-a făcut atunci ușurel și a atârnat numai cât a avut român / bani /. Pă urmă românul a plătit ce a avut și l-a luat pă sfântu Gligore și l-a adus în cârcă... și unde a dat de un loc nu mai știu unde, n-a mai vrut să meargă și s-a lăsat greu dă tot și au adus boii să-l tragă și n-au putut, și au adus apoi doi viței și l-au trăs până la Bistrița și a rămas acolo. Îl mai scoate și acuma în țară când e secetă, da pă unde nu-i loc curat nu-l poate duce cu nimic.

Ion Ionică, 3.VIII.1930

Cu ajutorul magiei

Ioana Gh. Popescu, 23 ani, știe carte:

– Se caută la cocoși la aripă și de găsesc o pană mică, s-o bage p-aia-n apă, că vine ploaia.

Ernest Bernea, 28 iulie 1930

Marina I. Cușlea, 19 ani, știe carte:

– Se fură toaca bisăricii și o duc de-o lasă în apă până plouă ș-apoi o poartă înapoi la bisărică; popa nu se supără de ia toaca, numai s-o aducă înapoi.

Ernest Bernea, 28.VII.1930

Ioana Gh. Popescu, 23 ani, știe carte:

– Se fură pârâu / unealtă de spălat rufelē / și se duce de-l lasă în râu, până ce-l ia omu a cui o fost; e bine de ploaia.

Ernest Bernea, 28.VII.1930

Eva Dumitru Ceauranu, 40 ani, nu știe carte:

– Fură oamenii grapa cuiva și o lasă în apa râului până vine omu de și-o ia; se zice c-așa vine ploaia.

– Crezi dumneata că așa o să vină ploaia?

– Aș! fac oamenii, da tot când o vrea Dumnezeu va ploaia.

Ernest Bernea, 28.VII.1930

Cu ajutorul paparudelor

Vasile Chirculescu, 75 ani, nu știe carte

– Pentru ca să vină ploaia, copiii și fetele de 10–12–15 ani se fac paparude, leagă boji pe ele (buruiană care crește pe lângă garduri). Se duc la fântână, aduc apă și stropesc pe câte un om care doarme, că zice că dacă se scoală omul vine și ploaia. Mai fură paparudele câte o grapă de la oameni și o duc la apă, ia așa, de de-alea fac. O ia pe ascuns, dacă știe nu lasă să o ia. În al an, au băgat ei destule grape și câte paparude o fost și degeaba, dacă vrea Dumnezeu să el, dacă nu, ce să faci?

Notă: Paparudele se fac din copiii de oameni mai săraci ori din țișanii din sat, cine vrea.

Dochia Ioanovici

Nicolae D. Pobirei, 17 ani:

(Paparudele) – Una borțoasă să fie, de o udă, la două trei zile e gata ploaia.

C. Brăiloiu, 23.VIII.1930

Maria V. Ciopec, văduvă, are un băiat mare:

Paparudele stropesc cu apă mai cu seamă femeile borțoase, atunci sigur plouă.

Margareta Ioana Vulcănescu, 19.VII.1930

Davițoiu Niculae, 16 ani, elev în clasa IVa la liceul din Tg. Jiu:

– Când ieste nevoie de ploaie ies copiii când a înserat bine și fac paparudele. Vreo doi dintre ei se gătesc cu frunze și joacă și cântă: Paparudă rudă, / Vîno de ne udă / Cu găleata leata / Peste toată ceata. / Cu găleata plină / Ploile să vină. Cântecul e mai lung dar l-a uitat. Când au sfârșit de cântat, copiii aruncă cu apa peste toți dintre ei. Se duc apoi pe unde știu că sunt oameni cari dorm pe afară și-i stropesc cu apă, că atunci mai curând plouă.

Margareta Ioana Vulcănescu, 19.VII.1930

Octavia Nuteuță, 19 ani:

– Când nu plouă, copiii fac paparudă; se îmbracă din brâu în vale cu boz și strigă:

Paparudă, rudă / Vîno de ne udă / Cu găliata plină / Ploaia să ne vină, / Cu găliata rasă / Ploaia să ne varsă.

Ștefania Cristescu, 17.VII.1930

Învățătorul Lepăduș:

– La paparudă iau parte până la 10–20 fete și băieți.

C. Brăiloiu

Chirculescu Maria, 14 ani: Întrebată dacă paparudele se fac numai seara și dacă ele nu pot fi făcute și ziua, răspunde:

– Nu e bine ziua, numai seara. Ziua se duc copiii cu vacile.

M. Pop

Eva Dumitru Ceauranu, 40 ani, nu știe carte:

– Când e secetă se fac paparude să plouă; de obicei pe la noi merg oamenii de udă femeile însărcinate, că se zice că vine ploaia mai sigur.

– De ce?

– Păi, nu știu, da cred că o udat-o fără voie! Se mai feresc oamenii.

E. Bernea, 28.VII.1930

Nic. Gh. Iacobescu, 26 ani, nu știe carte:

– Când e secetă cum e acu, se-mbracă un copil în frunze de boji și se duce la râu unde alți copii îl udă; da-l udă și pe drum.

– De ce se fac paparudele?

– Păi să zice c-așa vine ploaia ca să le ude, că și de vine ploaia, da e rău pentru ele că le moare copilul după ce naște.

E. Bernea, 27.VII.1930

Dumitru Ciușan: după ce descrie cum se fac paparudele în alte regiuni adaugă:

– La noi e obiceiul altfel, vin și copiii și oamenii mai mari și stropește lumea noaptea în somn.

– Și vine ploaia?

– Vine dacă dă Dumnezeu și fără să ne udăm. Dacă nu, nu.

Ion Ionică, 25.VII.1930

(Lipsesc primele rânduri – ??)

– Deschide ușița / Că vine ploaia / Deschide pridvoru / Să vină izvoru, / De Joi până Marț / De Marț până Joi / Dă-ne Doamne ploi / Dă-ne Doamne ploaie / Că murim de foame.

– După terminarea cântecului se strigă: Dă-ne Doamne ploaie / Dă-o Doamne bogată / Dă-o Doamne curată.

Notă: paparudele se fac pentru a provoca ploaia. Textul de mai sus a fost scris după cântecul informatorilor, copii, cari făceau paparudele la orele 10,30 seara. Fiecare copil e înarmat cu o găleată sau o oală și poartă la brâu o creangă de bojii. Copiii iau în vase apă din râu sau din fântâni și o aruncă asupra lor merg pe drum, cântând versurile de mai sus. Aceste versuri pot fi repetate de nenumărate ori pe aceeași melodie, diferitele părți au o succesiune neregulată, pot fi schimbate după gustul cântăreților. Când sfârșesc un cântec strigă formulele notate mai sus. La caz că știu în vreo gospodărie pe cineva dormind afară, intră și-l udă cu apă. Așa ceata a intrat într-un hambar unde dormea Paraschiva Neamțu pe care au udat-o, fugind în strigăte de „bravo” și făcând mult haz. Informatorii spun că au luat grapa și pârlăul de la Udrea și l-au dus la râu unde l-au lăcat. Ei străbat întreg satul cântând.

Lumânarea de la Bobotează și cea de la ... Mihai Pop

2. Cum să oprească ploaia

1. *Constantin Baia, 23 ani, știe carte;* 2. *Andrei Stănciulescu, 67 ani, nu știe carte:*

- Ziua în timpul serii să pui sare pe foc că stă ploaia. (2)
- Așa zice, că dacă pui sare pe foc se face soare. (1)
- Și pune lumea sare?
- Mai pune ... o troacă iar zice că dacă o pune pe foc se face soare. (1)
- Aia chiar că nu e ... dacă nu e voia lui Dumnezeu ca a noastră. Mai mare e voia lui Dumnezeu ca a noastră. (2)
- Așa se zice... Mai e una, când se lasă postu de Crăciun, zice că de ce am lăsat ciorba aia de n-am mâncat-o toată /se face la acea dată o ciorbă rituală, / de aceea plouă în timpul verii (viitoare) când avem oameni la lucru. (1)

Ion Ionică, 10.VIII.1930

Ana Gr. Păpulete; Marina Gh. Boiu (mama lui Const. Boiu), nu știe carte:

- Zice că dacă pui sare pe foc nu mai plouă... zice că ține până seara ca să putem petrece (la nuntă).
- Și cum de poate sarea să oprească ploaia?
- Eh, minciuni; crezi că ascultă ploaia de sare...Dumnezeu când dă...
- Dumnezeu drăguțu când va da... ce putem noi, ce poate sarea aia contra lui Dumnezeu... Putem noi să punem drobu și dacă nu vrea Dumnezeu degeaba.

Ion Ionică, 10.VIII.1930

Maria Iordache Popescu, către 50 ani, nu știe carte:

– Zice că nu plouă când pui sare pe foc, d-ai-a unii pun sare pe foc ca să înceteze ploaia.

Ion Ionică, 10.VIII.1930

Ioana V. Dan, 38 ani: întrebată de ce nu plouă, informatoarea spune:

– E legată de zidari; fac cărămidă și să nu plouă pe arie.

M. Pop

Eva Dum. Ceauranu, 40 ani, nu știe carte:

– Unde lucrează cărămida merg oamenii, mai mult băieți, și fură și o bagă în apă; și asta e bună tot pentru ploaie.

Ernest Bernea, 28.VII.1930

1. Maria Gh. Baiu, vreo 50 ani, nu știe carte; 2. Ana Gr. Păpulete, cam 50 ani, nu știe carte:

– Din bătrâni era vorba, auzeam, că să pui troaca de vin sau de țuică, cu apă pe foc, că se oprește ploaia. (1)

– Da asta a fost mai mult un rău, că poate să cadă pe foc și se stinge focu. (2)

Observ la toate informatoarele din grupul de femei bătrâne ce se formase în jurul meu, în curtea ginerelui – suntem la nunta lui Gr. Iordache Popescu – o rețineră mai mult decât obicinuită de a mărturisi încrederea în eficacitatea practicilor magice. Dorința de a apărea bune creștine – căci ele simt o contradicție esențială între atitudinea magică și cea religioasă. Și merg uneori până la a respinge ca o învinuire presupunerea că ar întrebuița anumite practici, deloc grave. Eficacitatea practicilor e unul din resorturile acestei atitudini. Sinceritatea în asemenea cazuri nu poate fi constatată decât în viața practică.

Ion Ionică, 10.VIII.1930

3. Furtuna

Anița Văduva, 47 ani, nu știe carte:

Când duduie, omu să se facă mătă udă (mititel), să se lase pe pământ și să nu mai zică nimic, că trăsnetul ie puterea lui Dumnezeu și omu să nu ridice capu împotriva lui.

Ion Ionică, 22.VII.1930

Ioana Gh. Popescu, 23 ani, știe carte:

- Cine trage clopotul de grindină?
- Ia, un om, stă aproape de biserică, pe acolo, ăla trage.
- Trage tot el, totdeauna?
- Cam tot el. Se mai găesc și alții de trag când se nimerea să nu fie acasă.

Da altfel iel trage, îi zice Dinu lui Brândușel, ie și pe la biserică, nu știu ce face, parcă mătură.

- Da Duminica trecută tot el a tras?
- Îmi pare că tot iel... nu știu de a fost altu, n-am auzit.

Ion Ionică, 9.VIII.1930

Dumitru C. Zugravu, 26 ani, știe carte:

Lumânarea de la Bobotează și cea de la Înviere sunt bune pentru furtună, contra ploii cu piatră; o aprind oamenii, îngenunche și se roagă să nu mai cadă piatra ca să nu se strice rodu.

Ernest Bernea, 27.VII.1930

Păuna Popescu, cam 60 ani, știe carte; Gheorghe Popescu, 31 ani, știe carte:

În noaptea de Duminică 3 August s-a abătut asupra Runcului furtună mare cu descărcări electrice și ploaie. Peste o zi două, intrând în vorbă cu sătenii iată ce aud:

– A tras toată noaptea harangele la biserică; totdeauna când ie furtună așa mare aleargă la harange (Păuna).

– Când nu iera harange la biserică, că la biserică nemții băteau toaca și tot ne apăra Dumnezeu de rău (Gheorghe).

– Da pentru ce trage harangele?

– Păi, să ferească de grindină (Gheorghe).

– Trag totdeauna când se apropie furtuna?

– Întotdeauna. Ie un om acolo, îi dă ăilalți oameni să tragă și când nu-i dă, aleargă el de trage clopotul... Se apropie piatra, se desființează, nu vine până aici, se duce pe deal încolo (Gheorghe).

– Și cum de poate să risipească clopotul grindina?

– Păi îl sfințește popa când îl pune și pomenește de toate; ferește-ne de grindină... și de altele (Gheorghe).

– Și poate popa numai cu vorba să facă atâta?

– Da, mai sunt și alți oameni de se roagă și se nimere vreunu de-l ascultă Dumnezeu (Gheorghe).

Ion Ionică, 5.VII.1930

Ioana Gh. Popescu, 23 ani, știe carte:

Vorbim despre grindină, după o tăcere, aducându-și aminte de ceva:

– Oamenii când bagă Miercuri seara Paștele în biserică duc și ei ouă roșii, și slujește popa când slujește Paștele și ouălele roșii și le iau oamenii numai în ziua de Paști. Mai duc din ele câte unu în deal așa... la vii... se duc de îngroapă, zice că păzește Dumnezeu de nu bate grindina.

– Și duceți și dumneavoastră?

– Știu că ducea al bătrân. Noi n-am mai dus de când a murit bătrânul. Știu că el ducea totdeauna.

– Și de ce n-ați mai dus?

– Se uită. Uită lumea, nu duc din toate casele... mai duc ai bătrâni, ei știu mai bine.

– Și apoi ouălele acelea ?

– Apără.

– De Paște nu duc ?

– Ba mai duc și atunci, îmi pare, tot așa îl îngroapă...

Ion Ionică, 9.VIII.1930

Satul ONEȘTI (Județul Orhei)

Informații culese de F. Cașcaval

Cerul și ce este dincolo de el

Feodora Botea, 27 ani, știe carte:

– În cer cred că este ceva că după ce moare omu sufletul se duce în rai, cari îi om bun și cari îi om rău sufletu i se duce în iad. Corpu putrezește da sufletu tot mai trăiește în lumea cealaltă.

Profil Botea, 62 ani, nu știe carte:

– Știu că nourii merg mai jos de cer. În cer știu că este altă lume unde merge omu după ce moare, adică sufletu lui merge în rai dacă ie bun și cari ie rău în iad.

Ion Botea, 30 ani, nu știe carte:

– Cred că dincolo de cer nu este nimic.

Măriuca Botea, 70 ani, nu știe carte:

– Apoi nu să mai duce lumea în cer că lumea aman îi dă păcătoasă, acolo e numai locul sfinților. Cred că este încă o lume, dar nu-i a noastră, i-a sfinților.

Luna și soarele

Cred că luna și soarele nu stau lipiți pe cer, ci stau în aer. Se spune că luna și soarele când se-ntunecă, le mănâncă vârcolacii, și-i semn de bățalii.

Când răsare luna îi crai nou și când dă înapoi să chișcă lumina. Când luna răsare și stă cu bârdanu în jos e semn a ploaie.

Luna și soarele sunt puși și ținuți de Dumnezeu. Când soarele răsare și pe urmă să suie mai sus ie la vremea mesii, pe urmă la amiază, la chindie și pe urmă asfințește.

Profil Botea, 62 ani, nu știe carte:

Toate sunt făcute de puterea lui Dumnezeu. Când se întunecă luna și soarele, le mănâncă vârcolacii. Pe lună sunt niște semne, sunt cei doi frați care se taie și unu cu o caldărușă strânge sângele.

Când era soarele atunci zicem c-a răsărit, pe urmă e vremea mesii, la amiază, la chindie și pe urmă asfințește. Când a răsărit luna îi zici lună nouă și cum am văzut-o zic:

Sănătate lună nouă / Sănătos m-ai găsit / Sănătos să mă lași.

Măriuca Botea, 70 ani, nu știe carte:

Tot ce este pe cer e o podoabă. Umbrele care sunt pe lună îs cei doi sfinți Cael și Abel și se omoară și unu stă jos cu o căldărușă și din celălalt curge sânge.

Când luna răsare ie lună nouă sau crai nou și atunci ie ca o seceră, pe urmă scade adică se chișcă luna.

Catinca Bostan, 70 ani, nu știe carte:

Când răsare luna ie crai nou sau lună nouă. Dacă stă cu cornu în jos se spune că plouă. Pe urmă se mărește și-i un sfert, două sferturi, trei sferturi și la al patrulea sfert s-a împlinit adică ie lună plină. Pe urma dă înapoi adică se chișcă lumina.

Când se-ntunecă luna și soarele, le mănâncă vârcolacii. Semnele de pe lună sunt Cael și Abel cei doi sfinți.

Ion Botea, 30 ani, știe carte:

(Luna și soarele) cred că stau lipiți de cer. Când se-ntunecă luna, și soarele, spui cică o mănâncă vârcolacii și când nu-i întunecată de tot apoi le-a mâncat numai pe jumate, asta am auzit-o din bătrâni. Dar la școală am învățat că atunci când soarele și luna sunt într-o linie nu să scade o parte din ele. Umbrele de pe lună sunt fețe de oameni. Dimineța când a ieșit soarele îi zicem că răsare, când îi mai sus ie la vremea mesei; deasupra capului ie la amiază, când se duce mai jos ie la

chindie și pe urmă asfințește. Când avem vară soarele ie aproape de pământ și dă căldură, toamna ie mai departe și iarna și mai departe, din cauza asta ie frig, fiindcă se învârte pământul.

Soarele și luna e o lumină care luminează pământul.

Stelele

Profil Botea, 62 ani, nu știe carte:

Dacă oi ști și-o răspunde, dacă nu, mata îi fi bună să ne spui să mai știm și noi de la cei învățați. Știu atât că stelele răsar dintr-un loc și se opresc la asfințit. Sunt mai multe stele grămăjoară care se cheamă „găinușa”, alta „caru ciobanului” și luceafărul de zi și de miezul nopții. Îs făcuți de puterea lui Dumnezeu.

Ion Botea, 30 ani, știe carte:

Apoi sunt trei luceferi, unu răsare dimineața și atunci sunt zorii zilei, unu noaptea și atunci e miezu nopții, și unu sara, răsare cu luna. Mai este „găinușa”, mai multe stele la un loc. „Cornu plugului” are forma plugului. „Caru ciobanului”, două dungii mai luminate și pe acolo trece ciobanu cu caru cu paie. „Drumu robului” / robului, calea robilor / se vede pe cer când e senin, o dungă mai deschisă.

Când cade o stea atunci cică a murit cineva, i-o murit steaua. Cred că stelele stau lipite de cer.

Măriuca Botea, 70 ani, nu știe carte:

Nu știu nimic despre ele, știu că este un Dumnezeu și el le-a făcut, puterea lui e asta. Atâta știu că sunt mai multe stele grămăjoară și să cheamă Găinușa. Pe urmă mai este și luceafărul, o stea mai mare care stă lângă lună. Alceva nu mai știu nimica, că n-am învățat carte dar cred că stelele sunt o podoabă pentru cer.

Catinca Bostan, 70 ani, nu știe carte:

D-apoi prea multe nu prea poci spune mămuțuță că de-abia suflu că sunt bolnavă de stomac. Este o mână de luminiți mici care se cheamă Găinușa; mai este o stea mai mare, luceafărul. „Razali”, sunt trei stele luminoase care ies toamna și se termină în hart. Dacă o stea cade pe cer o murit cineva. Când sunt stele cu coadă pe cer îi semn a bătaie, dar se arată rar.

DRĂGUȘ – Proverbe

Eva Gr. Sofonea, 40 ani ; Spiridon Haneș; Rafira I. Fogoroș, 47 ani etc.:

Blestemul de măgar n-ajunge-n cer.

Vrabia-i tot pui până moare.

Vrabia mălai visează.

Păi și vrabia-i tot pui până moare bătrână (despre un om ori o boreasă mică dar bătrână în realitate) la propriu și la figurat.

Cine ține minte n-are preț; cine uită nu e om.

Cu tovarășii nărod / Te trezești din pod în glod. / Ce-i prea mult nu-i sănătos.

Trăiască Dumnezeu ! (Spiridon Haneș puțin băut)

(Rafira Fogoroș despre Haneș: El a zis vorba aia ? Dă-l la naiba, o fi fost beat gândesc. E și păcat să zică așa !)

Proastă de ispravă.

D. C. Amzăr, 30.VII.1929

Ion și Rafira Fogoroș, 48 și 50 ani:

Decât boier în genunchi, mai bine țăran în picioare.

Să-i fâgăduiești mortului, dar viului ba.

A mânca și a lucra nu e rușine.

D. C. Amzăr, 30.VII.1929

Rafira Ion Fogoroș, 48 ani, nu știe carte:

Dacă vrei să mănânci colaci / Numa popă să te faci.

Ion Ionică, 12.VIII.1929

ACTIVITATEA INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIȘANA
 ÎN CORESPONDENȚA DINTRE
 CORNEL GROFȘOREAN ȘI DIMITRIE GUSTI

CARMEN BĂLAN

Fondul de documente de la Muzeul Județean de Istorie Reșița (AMJR) permite reconstituirea unor momente din activitatea Institutului Social Banat-Crișana (ISBC), precizarea unor aspecte bănuite doar până acum, eliminarea unor aproximații sau chiar a unor erori în legătură cu relațiile dintre Școala Sociologică de la București și institutul bănățean.

Din fericire, Cornel Grofșorean avea obiceiul să rețină după dactilografiere câte o copie din scrisorile trimise, ceea ce constituie o șansă nesperată de a reconstitui relațiile sale cu profesorul Dimitrie Gusti și Institutul Social Român.

Corespondența ce a putut fi identificată se referă la perioada 1934–1944 și cuprinde 22 de scrisori (17 copii ale scrisorilor trimise de C. Grofșorean și 5 scrisori primite de acesta de la profesorul D. Gusti).

Subiectele scrisorilor sunt diverse și depășesc adesea spațiul strict al relațiilor dintre cele două instituții deși, într-un fel sau altul, rămân legate de problemele Institutului Social Banat-Crișana.

Materialul este o selecție din cele 22 de scrisori și urmărește în principal aspecte vizând informații despre: *a.* activitatea ISBC și proiectele sale; *b.* stări de fapt specifice Frontierei de Vest; *c.* solicitări de sprijin material sau financiar; *d.* intervenții în favoarea unor instituții de învățământ sau persoane; *e.* relația cu diferite alte instituții centrale sau regionale.

24 iunie 1934*

Scrisoarea este, în cea mai mare parte, o pledoarie pentru a-l convinge pe D. Gusti să intervină pentru menținerea Facultății de Drept din Oradea.

Ministerul Cultelor tocmai luase hotărârea să contopească Facultatea de Drept de la Oradea cu Universitatea din Cluj, ceea ce însemna, de fapt, o desființare prin transfer. O asemenea hotărâre, care punea în primejdie o instituție de învățământ superior de pe Granița de Vest, îi apare lui C. Grofșorean ca o greșeală ireparabilă,

* Arhivele Statului – Caransebeș, Fond Muzeu Județean Caraș Severin (în cont MJC) inv. 865/1, Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 24 iunie 1934.

pentru că era afectată condiția culturală a românilor de pe o graniță amenințată. Pentru C. Grofșorean este încă un prilej, cum au fost și altele, să atragă atenția prof. Gusti asupra situației din această parte a țării, situație dificilă nu numai din pricina irendentismului maghiar, ci și a unor decizii nesăbuite cum era cea semnalată.

Problema Facultății de Drept de la Oradea îl preocupa pe C. Grofșorean și din alte motive. Tocmai reușise, ajutat de prof. dr. Gh. Sofronie, să pregătească înființarea unui despărțământ al ISBC în acest oraș. Mizase, cum era și firesc, pe cel mai omogen nucleu de intelectuali, cadrele didactice ale facultății. Aproape izbutise să-și realizeze proiectul. Gh. Sofronie, care s-a ocupat direct de problema despărțământului orădean îi și comunicase, pe 2 iunie 1934, – scrisoare manuscris aflată în AMJR –, că lista aderenților era întocmită și că îl așteaptă la o întâlnire unde să se pună la punct ultimele chestiuni. Se stabilise și data întâlnirii (20 mai). Când au reînceput zvonurile despre mutarea la Cluj, unii profesori au considerat că ar fi mai bine să amâne totul până în toamnă când se va ști clar viitorul instituției lor. Cum până la urmă Facultatea de Drept de la Oradea a fost mutată la Cluj, proiectul de extindere a ISBC a căzut. Abia în 1937, acest proiect va fi reluat dar niciodată în cel mai mare oraș al Bihorului nu se va reuși constituirea unei echipe de valoarea celei de la Timișoara.

În finalul scrisorii, C. Grofșorean îl informează pe D. Gusti despre preocupările curente ale Institutului: *Având în vedere că, față de planul domnului dr. Nemoianu, am impus aplicarea metodologiei Excelenței Voastre, lucrăm acum la fișele pentru ancheta monografică*¹.

*La 15 august vom pleca la Belinț în prima noastră campanie monografică, noi vom fi în total vreo 20 persoane, dar ar fi bine dacă Institutul Român ar trimite câțiva oameni care să sprijine prin competența lor începutul cercetărilor în Banat*².

*

Celelalte patru scrisori din anul 1934 sunt tot mai lungi și tot mai dese, solicitând îndeosebi sprijin pentru procurarea unei tipografii și rezolvarea unor situații deosebite ivite în problema minorităților.

28 iunie 1934*

C. Grofșorean mulțumea Profesorului pentru acordarea unor importante subvenții ISBC. Aceasta îl încurajează să formuleze noi cereri întrucât „*pentru institut, extrem de importantă ar fi achiziționarea unei tipografii*”.

¹ Această afirmație arată că au existat anumite discuții și divergențe de opinii în privința metodei de cercetare care să fie adoptată de ISBC și că Institutul bănățean nu a adoptat pur și simplu metoda monografică a Școlii de la București; opțiunea lui C. Grofșorean este comunicată, desigur cu tălc, tocmai lui D. Gusti.

² Deși ISR nu a trimis la Belinț o echipă de cercetare, reamintim că D. Gusti a participat la închirierea campaniei monografice de la Belinț și i-a apreciat în mod deosebit rezultatele.

* Arhivele Statului – Caransebeș, MIJ, 864/1, *Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 28 iunie 1934.*

C. Grofșorean ține să-și explice motivul pentru care se adresează tocmai profesorului D. Gusti cu o astfel de cerere: *să-mi fie iertată îndrăzneala, dar am scris ce-am scris pentru că Excelența Voastră sunteți unicul bărbat de stat care ne-ați acordat atenție și simpatie*³.

15 septembrie 1934*

Și în această scrisoare dorește, în ultimă instanță, să obțină intervenția lui D. Gusti pentru obținerea unei tipografii; argumentația se construiește prin prezentarea „în fața unui specialist în probleme sociale care, caz rar, este bine plasat și la nivelul la care se iau deciziile” a situației critice ce se înregistra în Banat, „ținut periclitat și contestat din multe puncte de vedere”.

„De-a lungul întregii frontiere de vest se înregistrează o propagandă antiromânească extrem de activă, în sens revizionist, căreia i se dă un răspuns cu totul ineficient” și acesta este motivul pentru care „naționalismul” este o dimensiune conștient asumată de ISBC:

Se constată o lăncezeală care a cuprins nu numai țărâimea, ci și intelectualitatea, ceea ce este foarte grav. Cine să schimbe? Institutul se străduiește mult, eu personal, am forțat nota social-politică, mai mult decât pe cea științifică, tocmai în acest scop. Cel mai mult mă tem de egoismul și indiferența intelectualilor, mai mult chiar decât de nepăsarea țăranilor. Trebuie, deci, avută în vedere și educația acestora. Trebuie acționat urgent, cât mai este timp. Dar mai este oare timp? În chestiunea propagandei interne nu s-a făcut nimic. În schimb, presa minoritară este foarte activă, mai ales în acest sector propagandistic. O face însă în scop revizionist, difuzând în sânul populației maghiare mai ales o serie de falsuri, un torent de minciuni. Nimeni nu-și dă osteneala pentru a le da în vileag. Acest lucru dacă va fi făcut – și ar trebui – să se facă în limba maghiară. În discuțiile cu țăranii, dar și cu intelectualii maghiari i-am văzut nu o dată uimiți, când de la mine au aflat adevărata situație din Ungaria. Este inadmisibil să lipsească un ziar scos în limba maghiară care să pună la dispoziția celor interesați, a populației maghiare din Banat și Crișana și chiar din țara întreagă, o imagine nedeformată despre Ungaria și politica revizionistă. Poate ar trebui avut în vedere exemplul cehoslovacilor care, încă din 1919, au știut să câștige „Prager Presse” contracarând propaganda împotriva țării. Eu, de ani de zile, mă străduiesc să atrag atenția asupra primejdiei, dar nu am găsit înțelegere. Azi însă, când adversarii bat la porțile statului nostru, nu mai înțeleg ignoranța păcătoasă și antipatriotică.

³ Tipografia dorită nu a putut fi achiziționată și nici obținută din donații. Ea va fi, în toată existența ISBC, una din problemele cele mai mari și un frecvent subiect de discuție în corespondența cu D. Gusti.

* Arhivele Statului – Caransebeș, MIJ, 862/2, *Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 15 septembrie 1934.*

Deși nu cunosc programul cultural al Fundațiilor, după părerea mea, ele sunt chemate să-și asume răspunderi în această problemă majoră. Poate atunci mulți s-ar mai dezmetici. Unii s-au îngrozit de perspectiva sumbră pe care am zugrăvit-o într-un discurs despre rolul ISBC. Atunci am arătat că la graniță nu este îndeajuns să se facă știință, acolo este nevoie de știință aplicată, altminteri vor fi întocmite statistici, studii, monografii excelente, dar în acest timp vom fi pierdut Banatul.

Presa ar fi un mijloc foarte bun de contracarare, însă este în mâna partidelor politice și deci face o politică partizană, mărunță, uneori distructivă și nu una națională. Ziarele românești din Banat nu fac excepție de la această regulă, neglijând în fond și ele interesul general. Se simte deci nevoia unui cotidian care să-și asume sarcina promovării sentimentului național și monarhic, acestea putând da coeziune și tărie fruntariilor amenințate. E clar însă că pentru a putea fi imprimat un astfel de ziar este nevoie în primul rând de o tipografie bună⁴.

24 septembrie 1934*

Subiectul propagandei antiromânești revine în termeni și mai gravi. C. Groșorean se referă la petiția înaintată Regelui de un grup de iredentiști maghiari pentru a se reveni asupra desființării Ordinului Priarist și argumentează necesitatea menținerii deciziei de suspendare.

După opinia lui, acest ordin a făcut cea mai deșănțată propagandă iredentistă maghiară întrucât ideea inoculată cu insistență, care neliniștește populația, este aceea a inevitabilei revizuirii de frontieră, caz în care cei care s-au arătat cetățeni fideli statului român vor trebui să dea socoteală. Chiar toleranța românească este explicată ca un semn de slăbiciune și de nesiguranță. Evident aceasta nu face decât să mențină convingerea celor care trăiesc în orașele de vest, cei mai mulți alogeni, că revizuirea se va produce.

C. Groșorean precizează încă o dată: *În lumina acestor realități trebuie înțeleasă problema desființării Ordinului Priarist din Timișoara și sugerează că cel mai potrivit lucru ar fi o discuție cu Dl. Krauter care se va dovedi înțelegător și în orice caz cunoaște situația din Banat și din Timișoara.*

C. Groșorean aduce în discuție și o altă problemă vizată de Institutul bănățean: problema românilor din afara granițelor țării⁵; contextul discuției este

⁴ În procurarea tipografiei, de această dată, soluția propusă de C. Groșorean implica Fundațiile Regale care aveau bani și în care poziția lui D. Gusti era excelentă; C. Groșorean prezintă în scrisoare chiar și posibilitatea legală de transfer a unei tipografii către ISBC, – era doar jurist!

* Arhivele Statului – Caransebeș, MIJ, 862/2, *Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 24 septembrie 1934.*

⁵ Cu mulți ani în urmă, se proiectase înființarea la Timișoara a unui centru național de documentare unde ar fi trebuit să apară un buletin informativ, dar și o revistă în mai multe limbi pe tema minorității românești din țările vecine. Proiectul nu s-a materializat și C. Groșorean găsea o mare vină în această privință diplomației române și guvernelor de după 1918, indiferent de culoarea lor politică. Institutul pe care-l conduce și el personal au făcut tot ce au putut pentru a aduce minoritatea română în atenția opiniei europene; au luat legătura chiar și cu Ewald Ammende, secretarul general al Congresului Minorităților cu sediul la Geneva.

oferit de apropiatul Congres al grupurilor minoritare din Europa, congres ce urma să se desfășoare la Berna în 4-5 septembrie.

Scrisoarea revine apoi la problema tipografiei prezentată de această dată în relație directă cu necesitatea valorificării materialului rezultat din cercetările monografice: *Fără utilaj tipografic Institutul nostru nu se poate descurca mai ales acum când trebuie să fie imprimat volumul monografic ce va rezulta din anchetele de la Belinț.*

Monografiștii de la Belinț, se găseau în etapa prelucrării materialului rezultat din cercetare și C. Groșorean îl informează pe D. Gusti: *De la acea acțiune, în plină desfășurare, sunt în măsură să vă dau vești bune, chiar foarte bune. Totul merge după plan, echipierii sunt plini de râvnă și entuziasm. Nu lipsesc desigur dificultățile, dar ele sunt inerente acestei echipe de început. Nu pot îngrijora!*

26 decembrie 1934*

Se reia discuția despre Congresul Minorităților.

C. Groșorean continua să fie convins că absența de la acest for este o mare greșeală, iar *pentru început ar fi bine să între reprezentanții comunității românilor din Ungaria, pasul următor l-ar face românii din Bulgaria. Acum, fiindcă Rusia a intrat în Liga Națiunilor, ar fi posibil ca și cei din Transnistria să încerce ceva. În această privință sunt desigur mult mai optimist*⁶.

26 octombrie 1935**

C. Groșorean face apel la autoritatea profesorului D. Gusti în reglementarea conflictului apărut cu Regionala Astra din Banat⁷, arătând cu claritate că dacă refuză includerea ISBC în Astra nu refuză colaborarea cu o *asociațiune care are rădăcini istorice în spațiul bănățean*. În vederea colaborării are chiar și un plan, pe care ține să-l comunice lui D. Gusti, cu precizarea că această colaborare nu trebuia și nu putea fi bilaterală, ci neapărat trilaterală, fiindcă nu se putea face abstracție de Fundațiile Regale: *Colaborarea, așa cum o gândesc eu, este nu numai posibilă, ci chiar de dorit pentru că toate cele trei forțe vor acționa asupra statului dar nu concomitent, ci pe etape succesive. Nimeni nu poate face abstracție în țară de Fundații care au un așa înalt patronaj și dispun de fonduri cu mult mai mari decât oricare fundație sau asociație culturală. Cel puțin pentru institutul nostru, dorința de colaborare este mai mult decât evidentă, mai ales că*

* Arhivele Statului – Caransebeș, MIJ, 801/2, *Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 26 septembrie 1934.*

⁶ Și această intervenție a avut aceeași soartă ca și prima, din cauză că a sosit prea târziu sau din alte motive.

** MJR, inv. 8130/72, ă1203/1Ū, *Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 26 septembrie 1935.*

⁷ C. Groșorean era alarmat de intenția unei Regionale a Astei în Banat, ceea ce în sine nu era un lucru rău, dar noul secretar general al acesteia, dr. Iuliu Moldovan, nu-și ascundea intenția înglobării Institutului de la Timișoara în structurile acestei regionale. C. Groșorean face tot ce-i stă în putință pentru a împiedica un astfel de deznodământ.

Exceleța Voastră are un cuvânt atât de greu de spus în conducerea acestora. Multe lucruri s-ar putea rezolva prin Fundații. O dată stabilită relația și cadrul, cercetările s-ar putea face cu bani din această parte, și-ar câștiga și institutul nostru libertatea de mișcare și nu ar mai rămâne la discreția funcționarilor locali care oricând îi pot interzice subvențiile.

7 februarie 1936*

Scrisoarea reia problema colaborării dintre Institut și Fundațiile Regale: *Precipitându-se evenimentele, măcar așa se proiectează pe ecranul politic, se impune neapărata și urgenta soluționare a problemei culturale adică a colaborării între Institut și Fundațiile Regale.*

Aceste institute ar putea colabora și după anchetele terminate și realizările efectuate la culturalizarea satelor împreună cu organele administrative ale Fundațiilor, având în vedere că de la o culturalizare birocratică nu aștept mult spor. Pe când organele oficiale asistate de către membrii Institutelor sociale care nu fac meserie în cultură ar depune o muncă mai eficace. Numai cu preotul și dascălul din sat nu vom face mare ispravă. În privința aceasta, Exceleța Voastră are experiențe și mai grăitoare decât subsemnatul. Numai pe intelectualii satului să nu ne sprijinim”⁸.

11 mai 1936**

Abordând din nou problema banilor, C. Groșorean îl „deranjează” pe D. Gusti cu o scrisoare privind licitația de înarendare a două cinematografe timișorene ce aparțineau primăriei, prin care solicita sprijin pentru a obține din partea Fundațiilor suma de înscriere.

Scrisoarea semnaleză și o nouă problemă fierbinte pentru Banatul acelor timpuri: *Ce facem la vară? Am știri alarmante din regiunea Moldovei de Jos/lângă Baziaș/în județul Caraș. Așa-numita Clisură, de la Sasca Montană până jos de Dunăre și de-a lungul malului înspre Orșova, este martora unui proces cât se poate de degradant pentru neamul nostru: deznaționalizarea elementului românesc în favoarea sârbilor și sub teroare sârbească; în consecință, aș fi de părere să compunem o echipă comună. Adică noi să trimitem în această comună o echipă pentru cercetări monografice, iară Fundațiile Regale, la fel să se prezinte cu o echipă de lucru. Nu numai pentru a studia și a examina situația reală, ci și pentru a stimula, îmbărbăta și încuraja românii de pe această graniță, deoarece elementul românesc se simte acolo părăsit, desconsiderat și disprețuit în țara sa proprie, fenomene care numai la noi sunt posibile.*

* MJR, inv. 81791/1Û, Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 7 februarie 1936.

⁸ Nu numai că fenomenele sesizate de C. Groșorean nu-i erau străine profesorului D. Gusti, dar ele au stat la baza construirii unui sistem complex de cercetare și acțiune socio-culturală ce a constituit fundamentul elaborării Legii Serviciului Social.

** MJR, doc. neinv., Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 11 mai 1936. Din păcate, nu s-a păstrat decât parțial.

Dixi et salvavi animam meam, domnule Profesor. Fiecare face – în fine – ce vrea. Eu mi-am dat toată silința ca să scot Banatul din această lăncezeală spirituală în care a fost lăsat chiar de către indiferența celor de la Astra. Dacă Bucureștiul nu vrea să mă înțeleagă, nu este vina mea⁹.

9 septembrie 1936*

Scrisoarea are consistența și lungimea unui veritabil raport de cercetare după campania monografică de la Pojejena: *Campania aceasta a durat 20 zile și, la sfârșit, materialul adus a fost organizat expozițional, remarcându-se din calitatea exponatelor – hărți, tabele statistice, diagrame și rapoarte – experiența pe care au dobândit-o deja cei 35 de echipieri.*

Pe baza experienței din cele trei campanii monografice (Belinț 1934, Sârbova 1935 și Pojejena 1936), dar îndeosebi ca urmare a campaniei de la Pojejena, C. Grofșorean formulează obiectivele specifice unei cercetări în zona de frontieră:

Monografiile, adică anchetele monografice, aci de-a lungul graniței, trebuie să urmărească, după părerea mea modestă, următoarele obiective:

- *Rezultate științifice, adică constatări științifice asupra realităților sătești.*
- *Exercitarea unui stimulent sufletesc asupra maselor.*
- *Deprinderea monografiștilor cu satul, restabilind contactul, înlesnindu-se astfel intelectualului să-și dea seama de viața reală a satelor.*
- *Control sever al autorităților inexistente, neglijente, corupte.*

În continuare, scrisoarea insistă în mod deosebit asupra obiectivelor „neștiințifice”;

– *Eu am obținut încrederea țăranilor care m-au acceptat știindu-mă bănățean ...*

– *Cercetarea trebuie să asigure deprinderea monografiștilor cu satul, restabilind contactul, înlesnindu-se astfel intelectualului să-și dea seama de viața reală a sătenilor, prin contacte repetate, prin cunoașterea mediului celuilalt, se poate produce o nivelare a deosebirilor dintre sat și oraș.*

– *Prin simpla prezență a monografiștilor, dar mai ales prin implicarea lor în viața satelor, se realizează un control asupra autorităților de la acest nivel. Desigur, pentru a împlini un control sever al autorităților existente, neglijente, corupte, este nevoie și de o creștere a prestigiului echipelor. Ele trebuie conduse de oameni serioși, în vârstă, bine pregătiți, pregătiți în mod special pentru funcția lor.*

Există, printre altele, și un alt motiv de nemulțumire: din reacția celor de la Centru, dar și din conducerile țărăniști de la nivel local, se putea deduce fără

⁹ Este adevărat că nici de această dată nu au venit echipieri de la București care să întărească autoritatea celor de la ISBC, dar în vara anului 1936 echipele Fundațiilor Regale au desfășurat o activitate, destul de intensă, în întreaga zonă a Clisurii.

* MJR, inv. 8132/74, [1800/2], Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 9 septembrie 1936.

prea mare efort că, deși activitatea Institutului bănățean este apreciată, conducătorul lui este o persoană mai puțin agreată. C. Grofșorean aduce la cunoștința lui D. Gusti situația dificilă în care se afla el, inițiatorul și conducătorul ISBC.

În încheierea scrisorii, C. Grofșorean revine la activitatea curentă a ISBC și-l asigură pe D. Gusti că: *Până una alta, curând vă vom înainta și un memoriu cuprinzător asupra campaniei și, acum, în sfârșit monografia Belințului este gata, o vom trimite rugându-vă din nou să scrieți un Cuvânt înainte așa cum spuneți la încheierea lucrărilor echipei*¹⁰.

1 octombrie 1936*

Subiectul principal este cel al aplicării/neaplicării reformei agrare la Pojejena și în alte sate de pe Dunărea bănățeană¹¹.

16 noiembrie 1936**

Răspunsul lui D. Gusti a întârziat mult, dar nu știm din ce cauză. El este liniștitor pentru grijile pe care și le făcuse C. Grofșorean.

Chiar de la începutul scrisorii D. Gusti îl asigură că cele supuse atenției sale le-a gândit și el: *problema muncii de teren, a relațiilor dintre instituții, între echipele monografice și cele studențești, nevoia educației cetățenești și naționale, apropierea dintre intelectuali și țărani mă preocupă și pe mine. La fel, mă frământă problema implicării administrației la munca specifică a Institutelor Sociale, a pregătirii conducătorilor echipelor monografice, a raporturilor Fundațiilor cu administrația locală. Acestea și-ar putea găsi rezolvarea atunci când institutele vor avea autoritate de stat, opinie pe care am făcut-o deja publică.*

Monografia comunei Belinț l-a impresionat prin datele consistente; are și observații și le va comunica ulterior, dar *deocamdată vă mulțumesc pentru munca așa de frumoasă pe care ați depus-o și continuați a o depune pentru un ideal social și științific, al nostru și al dvoastră. Sper ca necazurile pricinuite de cei care de fapt ar trebui să vă fie colaboratori să nu vă poată opri din activitatea dvoastră așa de rodnică și așa de bine începută. În ce mă privește vă rog să fiți convins de*

¹⁰ Desigur C. Grofșorean face prin această scrisoare o trimitere precisă, solicitând implicit ajutorul lui Dimitrie Gusti care, deși nu era membru, era agreat în cercurile PNT-ului. D. Gusti și-a ținut promisiunea făcută monografiștilor, prefăcând vol. *Ancheta monografică în comuna Belinț*, Timișoara, 1938.

* MJR, doc neinv., *Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 1 octombrie 1936.*

¹¹ Împreună cu echipa ISBC, pe întreaga durată a cercetărilor de la Pojejena, s-a aflat și un delegat al Ministerului Justiției, un judecător de la Gherla, dr. Iosif Jivan; el s-a ocupat exclusiv de problema „reformei agrare”. Scrisoarea adresată de C. Grofșorean este o adevărată expunere de motive pentru care dr. Jivan trebuia primit în audiență de D. Gusti.

** MJR, inv. 1219, *Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 16 octombrie 1936*

*întreaga stimă și încredere ce o păstrăm adevăratului întemeietor al Institutului Social Banat Crișana*¹².

Pentru o perioadă destul de lungă – peste 3 ani – șirul scrisorilor se întrerupe; este tocmai perioada în care se pregătea Legea Serviciului Social și ar fi fost foarte interesant schimbul de idei care, în mod sigur, s-a produs în aceste împrejurări.

Din fericire, absența documentelor nu este totală. AMJR este în posesia unui întins memoriu întocmit pe baza unei hotărâri a adunării generale a membrilor ISBC; întrucât rezolvarea statutului ISBC în cadrul Institutului de cercetări sociale trenea de peste patru luni, memoriul a fost trimis lui D. Gusti tocmai la New York ca anexă a scrisorii din aprilie 1939.

18 aprilie 1939*

În deschidere, C. Grofșorean își exprimă îngrijorarea în fața posibilității, reale sau imaginare, ca ISBC să-și piardă identitatea. Reușise, până la acel moment, să depășească destule etape dificile, dar de această dată, lucrurile erau mult mai complicate și mai greu de rezolvat¹³.

Acum, mai mult decât în alte împrejurări, vorbește în numele tuturor membrilor Institutului. Ei s-au sfătuit și au convenit *asupra felului de colaborare a Institutului Social Banat Crișana cu Institutul de Cercetări Sociale al României*. În scrisoare se insistă asupra faptului că toți membrii marcanți ai ISBC sunt de părere că „*Trebuie să-și păstreze pe mai departe independența, să rămână persoană juridică fiindcă acest institut a intrat, prin rezultatele sale, definitiv în conștiința opiniei publice bănățene. Trebuie respectate statutele care au fost aprobate la înființare, în 1932 și care au fost depuse la tribunal, dar să fie autorizat cu reprezentarea Regionalei. Structura de conducere să rămână și ea la fel, cu președinte, vicepreședinte, secretar, casier, cenzori și comitet ales și el ca și ceilalți de adunarea generală. Personalul administrativ și tehnic să fie numit, ca și până acum, de Comitet [...]. Dacă toate acestea sunt convenite și respectate, atunci s-ar putea colabora foarte strâns în realizarea unui plan de cercetare elaborat de la Centru.*”

În concluzie, în viziunea membrilor ISBC, subordonarea trebuia să se realizeze doar în domeniul științific și se considera că *acestea n-ar contraveni,*

¹² Cuvintele acestea au avut desigur un efect puternic asupra lui C. Grofșorean care își vedea reconfirmată încrederea Profesorului D. Gusti. La 10 decembrie o scurtă scrisoare trimisă lui de O. Neamțu îi întărește convingerea că cei de la ISR îi stau de ajutor. I se aduce la cunoștință că Profesorul este plecat la Paris, dar a lăsat dispoziție să i se comunice că va scrie studiul introductiv la volumul pentru Belinț. O. Neamțu insistă în mod deosebit asupra impresiei excelente pe care manuscrisul a făcut-o, impresie care îndreptățește o dată în plus bunele păreri despre ISBC (AMJR, *Scrisoarea lui O. Neamțu către C. Grofșorean din 10 decembrie 1936*).

* Arhivele statului – Caransebeș, MJC, 487/5, *Scrisoarea lui C. Grf. către D. Gusti din 18 aprilie 1939*.

¹³ Trebuia să fie foarte atent pentru că la mijloc nu erau numai prevederile unei legi, ci și personalitatea lui D. Gusti, unul din inițiatorii și susținătorii acestei legi pe care C. Grofșorean o simțea ca restrictivă. Și, totuși, nu ezită să-și exprime, mai pe față, mai aluziv, opiniile. Cunoștea generozitatea și obiectivitatea interlocutorului și conta pe ele.

după câte cunoaștem, părerilor Excelenței Voastre, căci se știe cât ați militat pentru autonomia Regionalelor. C. Grofșorean recunoaște că el însuși a cerut în câteva rânduri afilierea, dar acum ea nu mai este convenabilă.

În privința legii, în calitate de jurist de această dată, arată că: *ar exista o portiță pentru rezolvarea în sensul dorit: la art. 16 se prevede și „federalizarea”*; oricum, ține să precizeze că acordarea unui statut special pentru ISBC se cuvine a fi făcută în virtutea celor opt ani de realizări.

Un alt motiv, prin care C. Grofșorean justifică în fața lui D. Gusti reticențele bănățene, era *debandada vizibilă chiar cu ușurință în activitatea de la Centru, debandadă instalată după plecarea Excelenței voastre din țară.*

C. Grofșorean include în scrisoare un *Proiect de statut al Institutului bănățean integrat în Institutul de Cercetări Sociale al României*, statut care, după obținerea acordului Profesorului D. Gusti, *va fi supus și adunării generale de la Timișoara.*

În finalul scrisorii face precizarea: *În acest fel, și cu aprobarea adunării generale, aș putea accepta funcția de director căci, în fond, nu aș vrea să părăsesc Institutul, propria mea creație. Știu că refuzul meu ar isca și la Centru și la Timișoara, și în sus și în jos, destule animozități și nu este momentul, nici cazul pentru așa ceva*¹⁴.

Grofșorean nu a renunțat niciodată la solicitările adresate personal profesorului D. Gusti, solicitări care, de destule ori, au fost rezolvate pozitiv, D. Gusti personal dându-i asigurări în acest sens.

Evident, relațiile dintre D. Gusti și C. Grofșorean au cunoscut o curbă ascendentă, sesizabilă din tonul general al scrisorilor de răspuns primite de la D. Gusti și mai ales din formulele utilizate în finalul lor:¹⁵

6 iulie 1940*

Profesorul D. Gusti îl asigura pe C. Grofșorean: *Cei 150 000 lei îi veți primi negreșit. Am intervenit și voi mai interveni pentru aceasta !*

Am scris dlui Stoica și pentru subvenția de la Ministerul Propagandei.

Relativ la bugetul central al Institutului, în care intră în mod firesc și bugetul Institutului Banat... până la toamnă nu există [...]

Scumpe domnule Grofșorean să se mai limpezească timpurile. Institutul Dvoastră trebuie însă negreșit [...] să lucreze cât mai intens.

Noi cu toții vă felicităm pentru energia constantă și înviorătoare cu care conduceți mai departe Institutul dvoastră.

¹⁴ Desigur, până la urmă C. Grofșorean și Institutul pe care-l conducea au trebuit să accepte Legea și efectele ei, și cât timp a rămas aceasta în vigoare, ISBC a căutat să se acomodeze situației, beneficiind totuși de un tratament oarecum preferențial datorat intervenției lui D. Gusti; este unul din motivele unei relații intens conflictuale cu Traian Herseni.

¹⁵ Evident, corespondența acestei perioade a fost mult mai bogată, dar datele de arhivă cercetate nu permit reconstituirea ei.

* MJR, 140/1, Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 6 iulie 1940.

Cu cele mai călduroase urări de succes și încredere în viitor, primește te rog cele mai cordiale salutări prietenești.

1 august 1941*

... Am citit darea de seamă din ziare și m-am bucurat nespus de mult că Institutul Social Banat Crișana este definitiv consolidat, înfruntând împrejurările, corespunzând unor nevoi și necesități locale și naționale, Bănățene. În special am fost mișcat că mențineți în program „monografia” și cercetările Institutului Social Banat Crișana pe problemele mari ale satelor în care ați lucrat cu zel și care au făcut de multe ori obiectul unor expuneri din partea mea în sânul Academiei Române.

În legătură cu problema Banatului aș dori acum să fac o comunicare mai amplă asupra acestor cercetări. De aceea aș dori să vă văd. Cordial, D. Gusti.

Izbucnirea războiului aduce alte griji și C. Grofșorean îl informează pe D. Gusti de modul în care Institutul își asumă sarcini în plus ca pe o datorie față de țară și în același timp reia solicitările de fonduri:

15 iunie 1943**

Cu oarecare satisfacție și mândrie am onoarea a vă aduce la cunoștință că Institutul nostru a hotărât redactarea Istoriei Banatului, angajându-se la această frumoasă lucrare câțiva domni profesori universitari și o pleiadă de intelectuali din Banat. Sperăm să le putem tipări în revista Institutului. Aveam și unele promisiuni de sprijin. Astfel, de la Ministerul Propagandei preconizăm o subvenție de 25 000 de lei care, deși nu sunt mulți, ne-ar fi ajutat să ne descurcăm pentru moment. Acum însă am fost anunțat că s-a anulat totul. Nu putem deci publica studiile de istorie, căci numărul iunie-august este dublu și a fost deja dat la tipar. În această situație vă rugăm să interveniți pe lângă dl. Ministru Ion Petrovici determinându-l să revină asupra sumei promise¹⁶.

17 iunie 1943***

C. Grofșorean confirmă că banii au ajuns la Timișoara, relatând despre activitatea desfășurată sub conducerea comisiei de istorie¹⁷ și modul în care se pregătește redactarea finală a lucrării, D. Gusti fiind informat și cu alte realizări ale Institutului.

* MJR, 64, â60/1Û, Carte poștală D. Gusti către C. Grf. din 11 august 1941.

** MJR, 8129, â287Û, Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 15 iunie 1931.

¹⁶ Apreciind proiectul Institutului bănățean și oportunitatea lui, intervenția profesorului D. Gusti are drept consecință primirea subvenției.

*** MJR, inv. 8124/66, â289Û, Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 17 iunie 1943.

¹⁷ Componența comisiei care redacta această importantă lucrare era redutabilă: dl. prof. univ. V. Motogna, dl. prof. univ. A. Borza, dl. prof. univ. T. Morariu, prof. N. Tomiciu, prof. St. Luosa, prof. N. Ilieșiu, prof. Tr. Topliceanu, prof. V. Ardeleanu, Tr. Birăescu și dr. E. Botiș.

În încheiere, ține să încadreze încă o dată realizările Institutului în cadrul mai larg al Școlii gustiene: *Cum vedeți deci, Domnule Profesor, suntem discipolii dvoastră sânguincioși și credincioși stând neclintiți la datorie aci, la colțul acesta de țară din nou contestat, din nou periclitat...*

De altfel, în ciuda condițiilor de război, ISBC a continuat chiar și cercetarea monografică.

În finalul scrisorii, face o caldă declarație de loialitate: *Închei, Domnule Profesor, exprimându-mi încă o dată cele mai vii mulțumiri pentru sprijinul Excelenței Voastre, pentru interesul pe care ni-l purtați și ni l-ați purtat întotdeauna, asigurându-vă de cel mai sincer devotament atât din partea mea, cât și din partea Institutului nostru care este și casa Domniei Voastre.*

1 iulie 1943*

De această dată, răspunsul lui D. Gusti nu întârzie, el apreciază în mod deosebit strădaniile colectivului de cercetători din ISBC, dar nu uită să atragă atenția și asupra necesității de valorificare a întregului material rezultat din campaniile monografice: *Vă felicit pentru marile lucrări pe care le întreprindeți. Publicați însă și materialul monografic ce-l mai aveți.*

În legătură cu repetatele cereri de sprijin financiar, D. Gusti transmite că a făcut tot ce i-a stat în putință să obțină noi subvenții pe seama ISBC: *Pe lângă cei 300 000 de lei de la Institutul nostru din București am mai obținut 400 000 de lei de la ministrul Ion Petrovici, mai am promisiuni și de la ministerul Propagandei. Curând, va sosi la Timișoara secretarul general din Ministerul Propagandei căruia i-am vorbit deja și i-am înmănat și o scrisoare. Vă va căuta în mod sigur.*

Aceasta este singura scrisoare ce cuprinde din partea Profesorului Gusti și informații cu caracter strict personal: *Sunt extenuat și nu știu unde să petrec câteva săptămâni de odihnă. La 1 august încep câteva lucrări noi de cercetare, de publicare (reviste, trei, și vreo 12 volume).*

21 octombrie 1943**

Pe o carte poștală¹⁸ trimisă din Băile Herculane unde credem că își petrecea mult doritele zile de odihnă, Profesorul D. Gusti propune titlul viitoarei tipărituri a ISBC: *Cred că cel mai nimerit titlu al lucrării ar fi „Monografia comunei Naidăș, jud. Caraș. Analiză sociologică cu privire la literatură, muzică, port și obiceiuri”.*

Formula de salut este și ea deosebită, ceea ce ne îndreptățește să credem că lectura manuscrisului i-a făcut plăcere: *Cu cele mai afectuoase salutări, cu veche prietenie, statornic al d-voastră – D. Gusti.*

* MJR, inv. 8136/80, â184Û, *Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 1 iulie 1943.*

** MJR, inv. â1560/1Û, *Vedere trimisă de D. Gusti către C. Grf. la 21 octombrie 1943.*

¹⁸ Evident șirul scrisorilor este incomplet; cu siguranță în intervalul iulie – octombrie și între D. Gusti și C. Groșorean au existat scrisori sau chiar întâlniri directe și cu aceste prilejuri Profesorului i s-a înmănat manuscrisul volumului cercetării monografice de la Naidăș, manuscris care propune titlul prin respectiva carte poștală.

Vremurile erau aspre dar, în pofida lor, ISBC a reușit nu numai să supraviețuiască, ci chiar să-și continue cercetările, să-și extindă unele domenii, să-și susțină membrii și să-și asigure surse de finanțare.

21 octombrie 1943*

Institutul nostru începe să ia un avânt din ce în ce mai îmbucurător. Cum am mai semnalat, s-a înființat de curând Secția etnologică agrară – interesându-ne și pe noi problema proletariatului agricol, teza dlui D. E. Ioanișescu – și cea etico-juridică; astfel, avem în funcție 5 secțiuni dinamice, urmând verosimil și Secția învățământului, pretinsă de unii profesori; până acum activa doar Secția istorică și cea etnologică...

În frământarea asta de interes financiar îmi vine oferta direcțiunii din localitate a „Daciei Traiane” pentru a lua revista noastră în editura acesti întreprinderi oficiale, formând doar proprietatea Ministerului de Propagandă ca regie publică, adică societate pe acțiuni, Ministerul având majoritatea acțiunilor, dacă nu totalitatea lor.

Colaborarea cu „Dacia Traiană” se putea materializa fie numai prin facilități în utilizarea tipografiei, fie prin trecerea efectivă a Revistei și publicațiilor ISBC la editura Daciei. C. Grofșorean prezintă destul de detaliat ambele variante cu avantajele și dezavantajele lor și solicită din nou sprijinul lui D. Gusti.

În contextul relatărilor despre câmpul de acțiune al Institutului, C. Grofșorean solicită și sprijin pentru arondarea Olteniei la ISBC; argumentele sunt mai ales de ordin istoric.

30 octombrie 1943**

C. Grofșorean se adresează profesorului D. Gusti cu o serie de solicitări vizând apărarea și promovarea unor instituții de învățământ și a membrilor lor. Face acest lucru deoarece, asemeni Profesorului, consideră că și aceasta este datoria Institutelor sociale:

Cu multă bucurie am aflat de la domnul Ion Neagu că Domnia Voastră împărtășiți părerea mea referitor la obligamentul Institutelor sociale ca să intervină în interesul membrilor pentru a înlesni selecționarea valorilor atât de necesară la noi, unde s-a încuibărit un spirit de nepotism.

Cred însă că această grijă trebuie s-o avem și față de instituțiile culturale, de multe ori foarte sumar tratate de oficialitate.

Scrisoarea prezintă cazul concret al Școlii de Arte Decorative și al profesorului Romul Ladea – cunoscut sculptor bănățean – și insistă asupra necesității înființării la Timișoara a unei Școli de Belle Arte.

Pentru rezolvarea acestor probleme, profesorul Gusti era rugat să intervină la ministrul Ioan Petrovici.

* MJR, inv. 8126/70, [190], Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 21 octombrie 1943.

** MJR, inv. 1216, Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 30 octombrie 1943.

În fine, scrisoarea cuprinde și problema profesorului Nicolae Ursu, un cunoscut folclorist și foarte serios colaborator al ISBC.

2 ianuarie 1944*

Mai mult ca sigur, ca răspuns la felicitarea primită din partea ISBC, D. Gusti, sub antetul Academiei Române, se adresează la rândul său președintelui ISBC; scrisoarea de felicitare este în același timp edificatoare pentru relația specială care se instituisese între D. Gusti și C. Grofșorean:

Rog pe Dl Președinte dr. Grofșorean să primească cele mai calde urări de realizări strălucite ale Institutului, creat și condus de D-Sa cu atâta succes, pentru 1944. Cele mai cordiale mulțumiri pentru amabilele cuvinte și cu aceeași veche prietenie admirabilă – D. Gusti.

18 martie 1944**

Ca răspuns la un nou sprijin primit din partea profesorului D. Gusti, C. Grofșorean își exprimă gratitudinea pentru ajutorul permanent și necondiționat acordat Institutului bănațean, chiar de la înființarea sa.

Cu acest prilej, deși primise din partea lui D. Gusti o propunere de titlu pentru volumul rezultat în urma campaniei de la Naidăș, C. Grofșorean îi cere din nou părerea, cu un text alcătuit diplomatic, privind monografia comunei Naidăș, prezentându-i și rugăminta de a scrie prefața lucrării.

* Arhivele Statului – Caransebeș, MJR, inv. 578/1, *Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 2 ianuarie 1944.*

** Arhivele Statului – Caransebeș, MJR, inv. 582, *Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grf. din 18 martie 1944.*

ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÂNTULUI ARAD ÎN CADRUL INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIȘANA

SORIN SABĂU

Muzeograf – Complexul Muzeal Arad

Invitat să participe la adunarea generală de constituire a **Institutului Social Banat-Crișana**, desfășurată în ziua de 21 mai 1932 în sala festivă a prefecturii județului Timiș-Torontal, distinsul profesor universitar Dimitrie Gusti rezuma în câteva fraze pline de modestie ideea înființării **Institutului Social Român**: „*Un grup de tineri intelectuali de la Iași – spunea el – văzând deprimarea generală și spiritul ce predomina societatea s-au întrebat, care este cauzalitatea anarhiei sufletești ce predomina mase tot mai largi și asociindu-se au declarat de problemă națională studierea tuturor problemelor ivite în noua societate românească și apoi prin votarea expropriării, împrumutării și votului universal. Aceasta nu se putea face însă decât printr-o muncă serioasă, prin strângerea datelor documentare, fără de care cărmuitorii țării nu pot să guverneze, legiuitorul nu poate să legifereze serios. Astfel a luat ființă la Iași la 11 martie 1918 Asociația pentru studiu și reformă socială transformată apoi la 13 februarie 1921 în Institutul Social Român*”¹.

Într-adevăr, complexe probleme de ordin social, politic și economic, cu care se confrunta România în anii imediat următori unirii din 1918, trebuiau să-și găsească o rezolvare realistă. Unirea cu patria-mamă a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei aducea cu sine o serie de probleme noi, cum ar fi dublarea suprafeței țării și a numărului de locuitori, un număr însemnat al minorităților naționale, o industrie dezvoltată inegal pe noul teritoriu al țării, apoi chestiuni legate de înfăptuirea unei reforme agrare, electorale, de unificare legislativă, a administrației, a învățământului, de votarea unei noi constituții etc. Profesorul Dimitrie Gusti are imensul merit de a fi lansat, tocmai la timpul potrivit, ideea reunirii intelectualilor de marcă din România în cadrul unui institut social unde, sub deviza *PRO SCIENTIA ET PATRIA*, să studieze amănunțit și documentat realitățile sociale românești și să identifice soluțiile cele mai viabile pentru un progres social real și uniform.

¹ Înființarea Institutului Social Banat-Crișana, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana” (în continuare R.I.S.B.C.), nr. 1, Timișoara, 1933, p. 31.

La apelul său au răspuns o serie de personalități ale vieții științifice atât din Vechiul Regat cât și din noile provincii alipite, asumându-și cu toții nobila, dar și dificila, misiune de a înfăptui o operă de reformă socială în România. Iscusit organizator, Dimitrie Gusti a grupat membrii institutului în secții, pe specialități, astfel încât să poată fi studiate cele mai diverse chestiuni (în anul 1933 numărul acestor secții ajungând la 13). Există o secție agrară, una comercială și industrială, una financiară, juridică, politică și administrativă, de igienă și politică socială, culturală, de politică externă, de biologie, de studii feminine, de cooperatie, de urbanism, de statistică². În scurt timp **Institutul Social Român** face întâile cercetări de politică socială, punând problema unei legislații pentru îmbunătățirea vieții muncitorilor, prezintă efectele benefice ale sistemului cooperatiei, arată însemnătatea metodelor statistice și a recensământului populației, este implicat în reorganizarea învățământului și în modernizarea capitalei, desfășoară la sate o amplă campanie monografică. Apar și primele monografii: *Probleme de politică de bancă în România*, *Reforma agrară în diferitele ținuturi ale României*; se țin cicluri de conferințe publice pe tema *Noua Constituție a României și noile Constituții europene*, *Doctrinile partidelor politice*, *Politica externă*, *Politica culturii* etc.³.

În același timp, Dimitrie Gusti se ocupa și de organizarea în țară a unor institute regionale, plecând de la principiul că acestea trebuiesc constituite de către intelectualii locali, care sunt cei mai buni cunoscători ai realităților respective.

Luând contact de mai multă vreme cu prodigioasa activitate desfășurată de **Institutul Social Român** și având relații de colaborare cu acesta, un grup de fruntași ai vieții științifice și sociale românești din Timișoara și Arad pun, în mai 1932, bazele unui **Institut Social al Banatului și Crișanei**. Scopul înființării sale era de a scoate la lumină realitățile sociale ale regiunii de la granița de vest a țării, mai complexă decât în alte zone datorită prezenței mai multor elemente etnice și a unei industrii mult mai bine dezvoltate.

Un an mai târziu, la 23 martie 1933, va lua ființă și **Despărțământul Arad al Institutului Social Banat-Crișana** de activitatea căruia ne vom ocupa în această lucrare.

Ideea înființării unui institut de cercetări sociologice la granița de vest a țării a fost îmbrățișată cu multă căldură la Arad. De altfel, unii dintre intelectualii arădeni, activând în societatea culturală *Astra*, care avea și ea un despărțământ la Arad, cunoșteau de multă vreme publicațiile și realizările științifice ale **Institutului Social Român**, membrii acestuia venind adesea să conferențieze la Arad. (Printre aceștia se numărau Ioan Clopoțel, Sabin Manuilă, Sever Bocu, Sabin Drăgoi). Chiar Dimitrie Gusti este invitat pe data de 2 iunie 1929, de către directorul Palatului Cultural, dr. Nichi Lazăr, să ia parte la manifestările prilejuite de

² Emanoil Bucuța, *Institutului Social Român*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, anul XIV, 1936, Editura Institutul Social Român, p. 579, 585.

³ *Ibidem*, p. 586-588.

dezvelirea busturilor lui A.D. Xenopol și George Coșbuc *în cea mai frumoasă piață a orașului*. Cu această ocazie, profesorul Gusti, care se știe că era rudă cu A.D. Xenopol, este rugat să țină o conferință despre personalitatea marelui istoric⁴. (Biblioteca acestuia fusese donată în 1921, Palatului Cultural din Arad, de către doamna Riria Xenopol).

La promptitudinea cu care intelectualii români din Arad se reunesc, pentru a pune bazele Despărțământului în cadrul Institutului Social Banat-Crișana, contribuie și convingerea că epoca de adânci prefaceri prin care treceau nu putea fi analizată decât cu ajutorul unei metode strict științifice și anume cea a cercetărilor monografice. Ideile de care erau călăuziți sunt exprimate foarte clar într-o scrisoare adresată, la o lună de la constituirea Despărțământului (28 aprilie 1933), episcopului Aradului, Grigorie Comșa și el membru al institutului:

Prea Sfinte Domnule Episcop,

Un grup de intelectuali arădeni, dorind să cunoască latura culturală și artistică a realităților vieții românești din acest județ, a luat hotărârea să acționeze în cadrele Institutului Social Banat-Crișana din Timișoara, constituindu-se în acest scop într-o secțiune artistică culturală.

Având onoarea să Vă aducem la cunoștință acest fapt, ne permitem a Vă expune programul nostru de activitate minimală, pe durata anului curent:

1. Dl. dr. Teodor Botiș va studia viața și activitatea membrilor de seamă ai familiei Mocioni, care a jucat în trecutul nostru politic unul dintre cele mai importante roluri.

2. Dl. T. Mariș va trata posibilitățile de a face eficace învățământul nostru primar, în cadrele sale actuale cu aplicații speciale la județul Arad.

3. Dl. prof. Tr. Mager se va ocupa de problema regionalismului educativ, cu privire la ținutul Hălmagiului.

4. Dl. Nestor Covaci va colecționa folclorul din județul Arad.

*5. Dl. Oct. Lupaș va studia cadrul istoric al comunei Sâmbăteni, după metoda Institutului Social Român din București. Dl. prof. Marcel Olinescu va analiza activitatea estetică a locuitorilor din aceeași comună, pregătind totodată și un album de schițe plastice: **Aradul pitoresc.***

Cercetări monografice vor întreprinde și domnii Ascaniu Crișan, Nestor Blaga, Raftiroiu și T. Bălan⁵.

Președintele Despărțământului era dr. Corneliu Radu, directorul spitalului de copii, fost primar al orașului Arad, iar secretar general ilustrul avocat și istoric Octavian Lupaș. În cursul anului 1933 au fost înființate trei secții după cum urmează: Secția culturală care cuprindea 21 de membri și se afla sub conducerea dr. Teodor Botiș, redactorul Academiei Teologice din Arad; Secția medico-socială cu 10 membri având în frunte pe dr. D. Cosma, prim-medic al județului Arad și

⁴ Scrisoarea, adresată, la 6 mai 1929, de către directorul Palatului Cultural din Arad, dr. Nichi Lazăr, profesorului D. Gusti, se găsește în fondul *Istoria orașului Arad* la Complexul Muzeal Arad.

⁵ *Arhiva Episcopiei Ortodoxe Arad*, dosar IV, 42-933, fila 1.

Secția economică sub președinția inginerului D. Șerbănescu cu 18 membri. În faza de organizare se găseau încă două secții și anume: Secția de probleme minoritare (președinte Ioan Tolan) și Secția de studii urbanistice condusă de ing. Mihai Tripa⁶.

În cadrele Despărțământului activau o serie de personalități locale ale căror nume merită a fi amintite: dr. Nichi Lazăr – directorul Palatului Cultural, dr. Caius Lepa – etnolog și distins profesor la Școala Normală din Arad, Brutus Păcuraru – secretarul Camerei de Comerț, Eduard I. Găvănescu – istoric, Alexandru Constantinescu – profesor, la acea dată viceprimar, Ascaniu Crișan – directorul liceului Moise Nicoară și alții. Președintele de onoare a fost ales, ca o recunoaștere a muncii sale neobosite, atât în serviciul bisericii cât mai ales în slujba educației tineretului, episcopul Grigore Comșa. Scrisoarea prin care este înștiințat de alegerea făcută de către membrii Despărțământului conține o dublă omagiere a personalității sale: „*Adunarea generală a Despărțământului nostru, ținută la 24 mai 1934, apreciind înaltul și prețiosul concurs ce binevoii a acorda întotdeauna institutului nostru v-a proclamat cu unanimitate de voturi ca președinte de onoare al Despărțământului.*

Rugându-vă să primiți această demnitate cu aceeași dragoste sufletească cu care noi o conferim P.S. Voastre, ne face o deosebită plăcere să vă prezentăm totodată cele mai sincere felicitări pentru alegerea P.S. Voastre ca membru al Academiei Române”⁷.

Despărțământul Arad funcționa conform Statutelor Institutului Social Banat-Crișana și, în consecință, utiliza aceleași mijloace pentru atingerea scopului propus: organizarea membrilor pe specialități (secții); editarea unor publicații; acordarea de premii; răspândirea cunoștințelor despre chestiunile sociale, prin conferințe, congrese, publicații, prelegeri; organizarea de anchete și cercetări monografice; înființarea unei biblioteci, cuprinzând publicații românești și străine asupra chestiunilor sociale, a unei arhive cuprinzând materialul informativ de orice natură, a unui oficiu de informații, a unui birou statistic⁸.

În primii trei ani de existență, studiile și dările de seamă ale membrilor Despărțământului Arad au fost publicate în „Revista Institutului Social Banat-Crișana” care se tipărea la Timișoara. În numerele sale au apărut articole care priveau diferite aspecte ale vieții sociale arădene, deosebit de valoroase din punct de vedere științific. Merită a fi amintite aici ciclurile de studii referitoare la viața și activitatea unor ilustre personalități arădene cum a fi *Mircea Vasile Stănescu (1841–1888)* semnat de Octavian Lupaș (în „Revista Institutului Social Banat-Crișana” – în continuare R.I.S.B.C., nr. 1 și nr. 2–5 din 1933) și *Andrei Mocioni*, autor Teodor Botiș (în R.I.S.B.C., nr. 6–9 și nr. 10–12 din 1934). De asemenea, interesante erau și constatările legate de *Mișcarea populației școlare la liceul Moise Nicoară din Arad* ale directorului acestui liceu, prof. Ascaniu Crișan (în

⁶ Raportul Secretariatului General despre activitatea Institutului Social Banat-Crișana de la 30 ianuarie 1933–31 martie 1934, în R.I.S.B.C., nr. 6–9, Timișoara, 1943, p. 87.

⁷ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Arad, dosar IV, 42–933, fila 3.

⁸ Statutele Institutului Social Banat-Crișana, în R.I.S.B.C., nr. 1 Timișoara, 1933, p. 35.

R.I.S.B.C., nr. 2-5 din 1933), studiile profesorului Traian Mager legate de *Problema regionalismului educativ în ținutul Hălmașului* (R.I.S.B.C., nr. 6-9, 1934), precum și comunicările care au ca teme *Transferările imobiliare din orașul Arad în timpul de la 1 ianuarie 1925 până la 30 iunie 1933* semnate de Nestor Blaga (R.I.S.B.C., nr. 6-9, din 1934) și respectiv *Cronici și manuale didactice țărănești din Sâmbăteni, în vederea principiilor localismului educativ* autor Octavian Lupaș (R.I.S.B.C., nr. 6-9 din 1934).

Fecunda activitate desfășurată de către Despărțământul Arad al Institutului Social Banat-Crișana, în afară de numărul mare al articolelor publicate în revista institutului, s-a materializat și prin ciclul de conferințe inaugurat la 17 noiembrie 1934 și care se țineau în după amiaza fiecărei zile de joi, în sala festivă a liceului Moise Nicoară din Arad, cu începere de la orele 18. Seria comunicărilor a fost deschisă de Secția culturală cu expunerile *Date noi arădene despre Răscoala lui Horea* (prof. Ed. I. Găvănescu) și *Figura lui Avram Iancu oglindită în sufletul populației moștești* (a prof. Traian Mager) continuând apoi cu expunerile referitoare la sistemele administrative cu aplicații la țara noastră (prim pretor dr. Sever Mladin), la importanța industriei în statul român (ing. D. Șerbănescu), problema burgheziei românești (Brutus Păcuraru – secretarul Camerei de Comerț). Problema sanitară a județului Arad (Dr. D. Cosma – prim-medic județean) și altele⁹. Varietatea temelor abordate în cadrul comunicărilor a reușit să capteze interesul unui public larg.

Dar cel mai important punct al activității membrilor Despărțământului Arad îl constituie cercetările monografice de la Sâmbăteni și din ținutul Hălmașului. Utilizând metoda monografică – a profesorului D. Gusti – încă din vara anului 1933, se inaugurează în comuna Sâmbăteni, situată la 16 km de Arad, o campanie de cercetare.

Secretarul general al Despărțământului, avocatul Octavian Lupaș, propune o serie de modalități practice de care monografiștii se vor servi, în această campanie. Prin urmare, pentru anul 1933, ei se vor rezuma, datorită fondurilor reduse (dispuneau de doar 15 000 de lei) și lipsei unui aparat de înregistrare a cântecelor, numai la o cercetare parțială, profesorul Nestor Blaga studiind cadrul cosmologic al Comunei Sâmbăteni, prof. Marcel Olinescu – problema gustului popular, iar Octavian Lupaș va reconstitui cadrul istoric.

A fost aleasă comuna Sâmbăteni ținându-se cont de faptul că aici s-a făcut în anul 1926 o anchetă sanitară a locuitorilor, Secțiunea medicală putând să cerceteze cadrul biologic al localității și fără să mai fie nevoie a se face analizele de sânge obișnuite, apoi de faptul că Sâmbăteni reprezenta un tip mediu al comunelor din împrejurimile Aradului și nu în ultimul rând că, situat la 16 km de Arad, reducea considerabil cheltuielile de deplasare.

⁹ Institutul Social Banat-Crișana, Despărțământul Arad, *Dare de seamă despre activitatea desfășurată de la data de 20 martie 1934 până la 24 martie 1935*, R.I.S.B.C., nr. 13, Timișoara, 1935, p. 166-167.

Primul pas în cercetarea monografică era însușirea de către participanți a unor cunoștințe temeinice despre localitatea unde urma să se desfășoare campania și stabilirea modului de acționare până în cele mai mici amănunte. Tocmai de aceea ei se vor întâlni înainte de începerea lucrărilor, la Arad, unde avocatul Octavian Lupaș schițează metodele de abordare a cercetării: „... *monografiștii* – spunea el – *putând ușor aluneca spre cercetări de strictă specialitate, se impune ca rezultatele la care ajung să fie comunicate între ei în mod sincer și cât mai des posibil. Dar solidaritatea monografică mai are o latură. Nu numai metoda de lucru trebuie să fie colectivă, dar idealul nostru științific de a studia o unitate socială, în toată complexitatea ei, impune și o publicare în comun a materialului. Pe de altă parte, secțiunea noastră va avea drept de coproprietate intelectuală asupra rezultatelor obținute de fiecare monografist în parte. Prin urmare: materialul monografic nu va putea fi publicat fără învoirea secțiunii. Orice utilizare de material monografic străin, chiar și accidentală, se va face numai cu indicarea izvorului*¹⁰”. El mai atrăgea atenția și asupra faptului că primul contact cu satul se caracterizează, de regulă, printr-o mare rezervă din partea locuitorilor și, de aceea, campania monografică va începe cu o șezătoare în care se vor da sătenilor explicațiile necesare cu privire la activitatea pe care urmau să o desfășoare echipele de cercetare. Tot el îi îndeamnă pe monografiști, referindu-se în special la medici, care, cunoscând realitățile sociale și problemele localnicilor, să nu ezite, atunci când le stă în putință, a-și oferi ajutorul¹¹.

Campania din 1933 a fost, datorită fondurilor insuficiente și a unui personal redus, mai modestă. Cu toate acestea, bazele unei cercetări monografice în comuna Sâmbăteni, prima de acest fel în județul Arad, fuseseră puse. Cercetările vor continua și în vara anului 1934, când participarea a fost mai masivă, fiind prezenți nu număr de 32 de monografiști. Dintre aceștia 3 erau medici, 1 avocat, 2 preoți, 3 profesori, 5 învățători, 1 notar, 3 subnotari și 14 elevi ai Școlii Normale din Arad¹². Trebuie să remarcăm faptul că ideea de a utiliza în echipele monografice elevi normaliști a pornit din cadrul Despărțământului Arad și că ea a găsit aprobare la Ministerul Educației Naționale. Atmosfera în care s-a lucrat a fost cu totul deosebită. Acest lucru reiese și din declarațiile elevilor participanți: „*Cele trei săptămâni petrecute în mijlocul sătenilor din Sâmbăteni sunt și vor rămâne pentru noi întotdeauna cele mai fericite clipe și mai fructificatoare de exerciții spirituale ... Noi, monografiștii din Sâmbăteni ne luăm obligațiunea față de Institutul Social Banat Crișana, ca planurile de lucru precum și cunoștințele însușite cu această ocaziune să le punem și pe mai departe în serviciul cercetărilor monografice,*

¹⁰ Octavian Lupaș, *Expunere de vederi asupra modului în care urmează a se desfășura activitatea Secțiunii în decursul verii din anul 1933*, în **R.I.S.B.C.**, nr. 2-5, Timișoara, 1933, p. 86.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Institutul Social Banat-Crișana, Despărțământul Arad, *Dare de seamă despre activitatea desfășurată de la data de 20 martie 1934 până la 24 martie 1935*, în **R.I.S.B.C.**, nr. 13, Timișoara, 1935, p. 167.

*convinși fiind că servim interesul scumpei noastre României...*¹³. Pe lângă cercetările făcute cu echipa de elevi normalişti, Secția medicală a Despărțământului a desfășurat și o mare anchetă sanitară la care au participat medicii dr. C. Radu, D. Cosma, Șt. Țiriac, C. Manta, Ion Radu, A. Mager, I. Chindler, E. Pacu.

Materialul cules era de o însemnată valoare științifică și se ridica la aproximativ 2000 de fișe. Pentru ca el să poată fi prelucrat mai ușor a fost depozitat într-o cameră a Palatului Cultural, unde în fiecare zi de luni, vineri și duminică se lucra la arhivarea sa, pentru ca apoi să fie folosit la redactarea monografiei.

Valoarea cercetărilor monografice din anii 1933 și 1934 a ajuns să fie apreciată de profesorul Dimitrie Gusti, care în calitatea sa de director al **Fundației Culturale Regale** „Principele Carol”, trimite în vara anului 1935 o echipă studențească la Sâmbăteni. Organizarea campaniei revine Despărțământului Arad. Aceasta, după cum rezultă din invitația pe care o adresează președintelui Consiliului Eparhial Arad, Mihai Păcățeanu, de a participa la deschiderea festivă a cercetărilor, își dă toată silința pentru reușita acțiunii: *„Domnule președinte, cu onoare vă aducem la cunoștință că în ziua de 7 iulie 1935, orele 4 d.m., va avea loc în comuna Sâmbăteni inaugurarea activității echipei de lucru trimisă din partea Fundației Culturale Regale Principele Carol”*.

Pentru a da acestui eveniment un cât mai mare fast, cu onoare sunteți rugat să binevoii a participa la inaugurarea lucrărilor echipei de lucru la data și locul sus amintite.

*Plecare din Arad are loc duminică, 7 iulie 1935, orele 2,30 cu tramvaiul electric*¹⁴.

Din darea de seamă despre activitatea Despărțământului Arad, pe anii 1935 și 1936, aflăm că echipa regală a stabilit o colaborare strânsă cu membrii despărțământului și că și-a bazat lucrările de ordin practic pe datele monografice culese de acesta. Alături de dr. Corneliu Radu și Octavian Lupaș care au fost numiți inspecitori onorifici ai echipei, au luat parte la campanie și D. Cosma, Marcel Olinescu, Ion D. Popescu, dr. Șt. Țiriac, dr. Ulpuiu Popa Cherecheanu, Nestor Covaci, Nestor Blaga, dr. Caius Lepa, I. Toader, Gh. Palincaș, dr. Livia Boariu, toți membri ai Despărțământului.

Efortul depus de arădeni a fost apreciat chiar de profesorul D. Gusti, care cu prilejul vizitei sale la Sâmbăteni, la 9 august 1935, a însemnat în cronica echipei următoarele rânduri: *„Vizita mea la Sâmbăteni mi-a produs o deosebit de mare satisfacție prin activitatea desfășurată de Institutul Social Arad pe tărâmul monografic, cât și prin rodnică acțiune culturală a echipei regale. Urez ca expoziția lucrărilor de la toamnă să reușească a reda aceste două activități, pentru mândria Institutului Social și a Fundațiilor Regale*¹⁵”.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Arad, dosar IV – 67 – 935, fila 1.

¹⁵ Institutul Social Banat-Crișana, *Dare de seamă despre activitatea Despărțământului Arad, pe anii 1935 și 1936*, în „Hotarul” (Literar-Cultural-Artistic), anul VI, ianuarie-decembrie, 1937, Editura Federației Societăților Culturale din Arad, p. 27.

Colaborarea dintre institutul arădean și echipele Fundațiilor Regale a continuat și în vara anului 1936. La acea dată o echipă își desfășura activitatea la Sâmbăteni avându-l în frunte pe dr. Corneliu Radu, una la Vârfuri condusă de prof. Traian Mager, iar cea de-a treia la Cuveșdia coordonată de Marcel Olinescu. Întreaga muncă era îndrumată de dr. Sabin Manuilă, cel care reușise, cu ocazia expoziției echipelor ce a avut loc la București în februarie 1936, să evedențieze într-un mod cu totul strălucit activitatea desfășurată la Sâmbăteni în anul precedent¹⁶.

Contactul pe care l-au avut membrii Despărțământului Arad al Institutului Social Banat-Crișana, cu echipele studențești, a fost deosebit de benefic. Unul dintre cele mai importante câștiguri l-a constituit faptul că ei au reușit să-și însușească o metodă de lucru de prim ordin, ceea ce l-a făcut pe președintele Corneliu Radu să lanseze, la 30 ianuarie 1938, cu ocazia primului congres al Federației Societăților Culturale din Arad, ideea întocmirii unei monografii românești a județului Arad, la elaborarea căreia, institutului social să-i revină rolul principal¹⁷.

Chiar dacă sarcina redactării valorosului material, adunat de echipe la Sâmbăteni, revenea Fundațiilor Regale, misiunea institutului arădean va continua prin organizarea unui ciclu de comunicări, care să facă cunoscute publicului larg realizările cercetărilor.

În paralel, distinsul profesor Traian Mager, activând tot în cadrul Despărțământului, întocmește un studiu monografic asupra ținutului Hălmaგიului. Cele trei volume ale lucrării relevă marea grijă pe care autorul o poartă acestei zone și evedențiază aptitudinile sale de bun monografist. De altfel, preocupările lui în acest domeniu sunt mai vechi. În 1928, lansând ideea unei monografii a Munților Apuseni, el alcătuiește pentru cele aproape 40 de sate aflate în partea arădeană a acestor munți (zonă pe care o denușește *Ținutul Hălmaგიului*) o monografie economică – *Ținutul Hălmaგიului. Aspecte economice*. După ce a bătut cu pasul întreaga regiune și a studiat în amănunțime situația economică, propune o serie de măsuri urgente pentru îmbunătățirea traiului locuitorilor de aici, și anume: stoparea exploatării sălbatică a codrilor de către industria forestieră, intensificarea pomăritului prin industrializarea și comercializarea fructelor, exploatarea carierelor de piatră, îmbunătățirea pășunilor și a fânețelor, completarea și renovarea căilor de comunicație¹⁸. Albumul cu fotografiile făcute în timpul cercetărilor sale a fost prezentat în cadrul Expoziției Fundațiilor Regale, inaugurată la 16 noiembrie 1934 în prezența regelui Carol al II-lea¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Dr. Corneliu Radu, *Monografia românească a județului Arad*, în „Hotarul”, anul V, nr. 1–2, 1938, p. 21–26.

¹⁸ Traian Mager, *Ținutul Hălmaგიului (Aspecte economice. Partea I)*, Arad, 1928, Tiparul Tipografiei Diecezane.

¹⁹ Institutul Social Banat-Crișana, Despărțământul Timișoara, *Dare de seamă despre activitatea desfășurată de la data de 20 martie 1934 până la 24 martie 1935*, în *R.I.S.B.C.*, nr. 13, Timișoara, 1935, p. 162.

Un alt important studiu monografic este cel întocmit de inimosul director al Spitalului de copii din Arad – dr. Corneliu Radu, președintele Despărțământului Arad al Institutului Social Banat-Crișana. În lucrarea sa, *Spitalul de copii „Principele Mircea” din Arad*, face o amplă expunere a istoricului acestei instituții, începând cu anul 1910 când s-a înființat și până la 1935. El dă o minuțioasă descriere a situației spitalului, ilustrând circulația bolnavilor, diferitele tratamente, parcursul maladiilor, felul administrației medicale etc. El este și inițiatorul unui interesant sistem aplicat în tratamentul bolilor contagioase, internând separat, în niște boxe cu ziduri de sticlă pe bolnavii contagioși, astfel încât aceștia să nu aibă contact cu ceilalți, dar în același timp să poată și conversa cu ei.

Activitatea Despărțământului este, în anii 1935 și 1936, după cum se vede, deosebit de prolifică. Alături de campaniile de cercetare și de studiile monografice publicate, continuă și seria conferințelor pe probleme de legislație și drept.

La nivelul vieții culturale arădene, anul 1936 va aduce și o noutate remarcabilă. De multă vreme se punea, pe plan local, problema unirii tuturor societăților culturale românești din județ, în cadrul unei federații, în așa fel încât în locul fărâmițării energiilor, ele să acționeze unitar. Acest lucru a fost posibil în 1936, când societățile culturale *Astra*, *Institutul Social Banat-Crișana*, *Despărțământul Arad*, *Concordia*, *Armonia* și *Lyra*, pun bazele **Federației Societăților Culturale din Arad**. Ele vor prelua, începând cu acest an, sarcina editării revistei „Hotarul”, care de la prima sa apariție în anul 1933 s-a dovedit a fi o revistă de înaltă ținută.

Despărțământul Arad al Institutului Social Banat-Crișana avea în cadrul acestei federații un rol deosebit de important. Chiar dacă el nu va reuși, așa cum și-a propus inițial, să scoată un buletin bianual, studiile și informările despre activitatea membrilor săi vor apărea constant în coloanele revistei „Hotarul”. Mai mult decât atât, în numărul din luna decembrie a anului 1937 al acestei reviste, cititorii sunt informați că: *Institutul Social Banat-Crișana Despărțământul Arad, în dorința de a face cunoscut într-un cerc cât mai larg o serie de probleme ridicate pe planul actualității de forțele complexe ale evoluției și în primul rând pe acelea în strânsă legătură cu viața socială din regiunea noastră, a obținut din partea Federațiunii Societăților Culturale din localitate încuviințarea să redacteze și să editeze anual 2-3 numere ale „Hotarului” sub egida sa. Începutul îl face chiar cu numărul respectiv, număr consacrat problemelor privind situația demografică a județului Arad. Merită a fi amintite interesantele studii ale dr. Corneliu Radu, Problema denatalității și mortalității infantile (Cauze și remedii. Aspecte din județul și municipiul Arad), dr. Vasile Cucu, Cum se face asistența mamei și copilului în municipiul Arad, precum și cel al inginerului Vladimir Eșanu legat de Mișcarea populației în județul Arad.*

După interesul stărnit de această revistă, Secția economică a Despărțământului abordează, în luna aprilie 1938, subiectele privitoare la situația economică („Hotarul”, nr. 4, aprilie 1938). Studii ca: *Industria orașului și județului*

Arad (ing. Tr. Trimbiționi), *Diferitele aspecte ale problemei electrificării județului Arad* (ing. George Șincai), *Penetrarea românilor în Comerț și Meserii* (Brutus Păcuraru), *Problema transportului public în orașul Arad* (ing. Mihai Tripa), *Ținutul Hălmeagului. Manifestări economice* (prof. Traian Mager) rețin atenția cititorilor asupra chestiunilor economice ale județului și încearcă să găsească o serie de soluții aplicabile imediat, pentru îmbunătățirea stărilor de lucruri negative.

În septembrie 1938, tot Secția economică mai scoate un număr al revistei „Hotarul” consacrat de această dată agriculturii, care era cea mai însemnată ramură de activitate din județ. Acest număr, închinat profesorului Gh. Ionescu-Sisești, ministrul agriculturii și domeniilor, cuprinde și el o serie de articole deosebit de actuale: *Cultura grâului* (ing. agr. I. Savu), *Situația pădurilor statului din județul Arad sub era maghiară și sub administrația statului român* (ing. silvic I. Diaconescu), *Cauzele și remedierea crizei din podgoria Aradului* (ing. agr. V. Juncu), *Cultura tutunului* (ing. agr. insp. N. Agnastopol), *Situația pomicolă a județului Arad* (ing. agr. I. Crișan), *Bovinele din Județul Arad și mijloacele de îmbunătățire a lor* (ing. agr. I. Savu), *Repartizarea proprietăților agricole în Ținutul Hălmeagului* (prof. Tr. Mager) etc.

Din păcate, la sfârșitul anului 1938 și apoi în 1939, revista „Hotarul” intră într-o criză financiară. La aceasta se adaugă și neînțelegerile iscate în rândul *Federației Societăților Culturale din Arad*. În acest context nefavorabil, activitatea *Despărțământului Arad* al Institutului Social Bana-Crișana se va reduce considerabil, rezumându-se doar la diferite cicluri de conferințe, care o dată cu izbucnirea războiului se vor ține numai ocazional.

Concluzionând, putem spune că, la începutul anilor '30, de ideea constituirii unui Institut Social la Arad au fost cuprinși toți intelectualii de marcă ai județului. Pe durata ființării sale se pot identifica două perioade importante, și anume: *a.* anii 1933 și 1934, când membrii *Despărțământului* gravitează în jurul „Revistei Institutului Social Banat-Crișana”, dar și când inițiază primele cercetări monografice la Sâmbăteni și *b.* a doua perioadă care cuprinde anii 1935–1938, ani de activitate intensă atât pe tărâmul companiilor monografice, alături de echipele *Fundațiilor Culturale Regale „Principele Carol”*, cât și din punct de vedere științific ilustrat prin studiile publicate în numerele revistei „Hotarul”, studii deosebit de actuale și în prezent.

DAN BANCIU, SORIN M. RĂDULESCU, VASILE TEODORESCU,
*Criminalitatea în România în perioada de tranziție (teorii, tendințe,
 prevenire)*, Pitești, Editura LICA, 2001

Societățile contemporane, inclusiv cea românească, se confruntă în prezent cu multiple fenomene de devianță și criminalitate, ale căror cauze și condiții de manifestare interesează pe specialiștii din domeniul dreptului penal, criminologiei, sociologiei criminalității etc. În momentul de față se avansează ipoteze și paradigme etiologice, se caută soluții și se încearcă să se aducă la un numitor comun volumul de informații privitor la dinamica criminalității.

Din această perspectivă, cartea celor trei autori: Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu și Vasile Teodorescu reprezintă o încercare reușită prin care sunt prezentate cele mai semnificative teorii etiologice cu privire la criminalitate și, în același timp, cele mai reprezentative direcții și orientări legate de activitatea de evaluare și predicție a fenomenului de criminalitate. De altfel, așa cum susțin însuși autorii, lucrarea constituie o reluare revizuită a unor preocupări teoretice și practice ale acestor prestigioși cercetători ai criminalității, care s-au manifestat constant și înainte și după 1989.

Din lectura lucrării constatăm că ea include două mari părți distincte: o parte teoretică dedicată definirii și explicării fenomenelor de devianță socială și criminalitate în general, și cea de-a doua, având un pronunțat caracter practic, în care sunt detaliate diversele aspecte ale crimei și evoluției acesteia în România după 1989. Cele două părți ale lucrării se integrează organic, astfel încât autorii reușesc să evalueze diversele aspecte etiologice ale unor fenomene ce alcătuiesc criminalitatea (cum ar fi, de pildă, fenomenul de corupție și cel al delincvenței juvenile), ele regăsindu-se din punct de vedere practic în prezentarea dinamicii și evoluției acestora în societatea românească.

Intrucât o prezentare detaliată a diverselor capitole și teme expuse este greu de realizat în cadrul unei simple recenzii, vom încerca să punctăm cele mai relevante aspecte care interesează atât pe specialiștii din domeniul sociologiei și științelor juridice, cât și publicul larg. Astfel, abordarea fenomenului de corupție din perspectivă sociologică conduce la concluzia că acesta reprezintă o problemă socială, care are multiple implicații teoretice și metodologice pentru cercetarea criminologică și sociologică din țara noastră. Concluzia autorilor, conform căreia „corupția reprezintă un substitut funcțional al unei reforme care nu a fost dusă până la capăt în România”, are nu numai o valoare teoretică incontestabilă, cât mai ales una practică, implicând eforturi susținute în plan economic legislativ, astfel încât legea să devină și în societatea românească „un factor rațional de reglare socială a aspirațiilor și drepturilor fundamentale și nu manifestarea unui exercițiu de putere” (p. 228).

Un alt aspect al criminalității abordat de autori, aspect care interesează și uneori alarmează opinia publică, este cel al criminalității violente, manifestat sub forma crimelor și delictelor de omor, viol, loviri cauzatoare de moarte, tâlhării. În cazul delictelor de omor, datele și informațiile prezentate relevă că acest tip de delict acoperă un spectru larg de comportamente cu o etiologie complexă, ceea ce implică și o abordare diferențiată a acestora și încadrarea lor în diversele forme de violență întâlnite în societatea românească (violență primitivă, pasională, utilitară, simbolică etc.) Pe această bază, autorii infirmă o ipoteză destul de des vehiculată în opinia publică de către *mass-media*, conform căreia consumul de alcool reprezintă cauza principală a delictelor de omor, demonstrând că în realitate acesta reprezintă doar condiția criminogenă în declanșarea omorului. De aceea, intervenția și protecția în cazul acestui tip de delict trebuie să pornească de la analiza sistemului complex de cauze și condiții care au generat aceste delict, de la mediul social și moral

în care s-a structurat personalitatea criminalului și de la circumstanțele care au favorizat sau stimulat producerea efectivă a omorului.

Analiza pertinentă a delictelor de viol, care reprezintă o formă de violență împotriva femeii dezvăluie că, în realitate, acest tip de delict este mult mai amplu decât cel relevat în datele statistice oficiale, multe victime nereclamând fapta din motive de frică și de jenă. Astfel, sancționarea violatorului rămâne încă un proces complicat care presupune probe, dovezi și mărturisiri, iar instrumentarea în fața justiției implică o nouă victimizare a femeii, nevoită să se confrunte cu blamul dat de opinia publică.

În sfârșit, prezentarea și evaluarea dinamicii delincvenței juvenile în țara noastră relevă că, în momentul de față, chiar dacă din punct de vedere statistic, fenomenul nu pare a fi alarmant, totuși, atrage atenția scăderea vârstei de la care minorii devin delincvenți, metodele și tehnicile prin care aceștia își realizează delictele, ca și asocierea lor în grupuri, uneori structurate și organizate, în vederea comiterii de infracțiuni. În mod paradoxal, spre deosebire de alte sisteme legislative europene sau americane, în care minorilor delincvenți li se aplică preponderent pedepse neprivative de libertate în vederea facilitării recuperării lor sociale, în România aproape 50 % dintre minorii delincvenți – arată autorii – sunt sancționați cu pedeapsa închisorii. Or, închisoarea ar trebui să constituie *ultimo ratio* pentru minorii delincvenți, față de aceștia putându-se adopta în viitor și noi sancțiuni alternative constând din: negocierea dintre comunitate, delincvent-victimă, prestarea de către minorul delincvent a unei activități benevole în folosul comunității, eliberarea condiționată a acestuia și diversificarea sistemului de probațiune, măsuri care ar implica alături de intervenția justiției și aportul sociologilor, psihologilor și asistenților sociali.

Cartea stârnește interesul atât specialiștilor, cât și publicului larg, în măsura în care criminalitatea în România constituie un fenomen cu implicații deosebite în viața cotidiană a oamenilor, nevoiți să se confrunte cu numeroase probleme sociale, dar și cu o adevărată „tranzitie în domeniul criminalității”.

dr. Ecaterina Balica

IVAN TCHALAKOV, PETER BURTON (editori), *PROIECTUL
TACTICS – Telematics and Communication
Technology Industrial Comparative Study*

O analiză, din perspectiva științelor sociale,
a furnizării și utilizării tehnologiei avansate a comunicațiilor
și telematicii în Bulgaria, România și Macedonia

Lucrarea cu titlul de mai sus prezintă Raportul final pentru Comisia Europeană, rezultat al unui proiect de cercetare comparativă între Bulgaria, Macedonia și România, realizat cu sprijinul financiar de CE. Proiectul a fost realizat de echipe de cercetători de la Institutul de Sociologie al Academiei Bulgare de Științe, Institutul de Sociologie al Universității Cyril și Methodius Skopze, Institutul de Sociologie al Academiei Române și Centrul de Sociologie a Inovării din Paris. Manager al proiectului: Peter Burton, Marea Britanie, și coordonator științific Ivan Tchakov, Bulgaria. Este un studiu socio-economic complex, bazat pe analiza datelor unei anchete, pe analiza teoretică și istorică și pe studii de caz, menit să ofere informații comparative privind evoluția tehnologiei avansate a comunicațiilor și telematicii în și între cele trei țări. Proiectul a fost focalizat pe investigarea efectelor progresului tehnic asupra procesului de transformare și restructurare a industriilor tradiționale în condițiile adaptării și integrării în piața europeană și mondială.

Din punctul nostru de vedere lucrarea este interesantă din multiple rațiuni:

1. cuprinde cercetări sociologice din România efectuate de un colectiv de cercetători din Institutul de Sociologie al Academiei Române: Ion Glodeanu –coordonator științific; dr. Oscar Hoffman și dr. Doina Dragomirescu – cercetători; dr. George Macri – Teleglob România; Paraschiva Șerban, Daniela Stoica, Daniela Pârlea, Andreea Nicolaescu, Nina Niculescu – asistenți de cercetare; Carmen Bucinschi, Eugenia Oală și Cristina Oală – asistenți tehnici.

2. A introdus România în circuitul de valori științifice europene, prin difuzarea informației științifice despre starea de fapt privind utilizarea tehnologiilor informatice și de comunicare.

3. A cuplat la același obiectiv de cercetare echipe de lucru din diferite țări, cu moduri de gândire și modele de lucru diferite, echipe care, prin colaborare, schimburi de idei și experiență, au ajuns la rezultate comparabile.

4. A determinat înscrierea cercetătorilor în fluxul de idei contemporane, în teoriile moderne și metodologiile avansate de cercetare, a proceselor fundamentale ale lumii contemporane, precum: tranziția de la economia etatistă la economia de piață, răspândirea inovației tehnologice, integrarea în piața europeană și mondială.

5. A oferit un instrument de lucru pertinent atât Comisiei Europene, interesată în cunoașterea stării de fapt din țările din Balcani pentru intervențiile ei viitoare, prin strategii și politici specifice de finanțare și dezvoltare, cât și managerilor și politicienilor români interesați în accelerarea proceselor de furnizare și utilizare a tehnologiilor telecomunicațiilor și telematicii, în modernizarea industriei naționale.

6. A consolidat relațiile inter-umane și de cercetare dintre cercetătorii din institutele academice din cele trei țări și dintre aceștia și cei din Anglia și Franța.

Cercetarea se bazează pe abordarea rețelelor tehnico-economice (TEN – Tehno-Economic Network) ca extensie a analizei rețelei în situațiile în care schimbarea tehnică este o variabilă cheie. Studiul empiric al dinamicii TEN se bazează pe metodele de cercetare calitativă și cantitativă și pe combinarea analizei studiului de caz cu ancheta focalizată, cu analiza de text și analiza secundară a datelor statistice și economice disponibile.

Studiul a identificat tehnologiile inovative cheie în domeniul informaticii și tehnologiilor de comunicare – Information and Communication Technologies I.C.T. – și al telematicii cu potențial pentru modernizarea industriilor tradiționale. El oferă informații empirice și evaluări reprezentative ale managerilor și personalului sectorului industrial cercetat din *R & D* (Research and Development), cu privire la eficiența bazei legislative și a politicii guvernamentale, concepția lor despre problemele și dificultățile cu care se confruntă modernizarea sectoarelor industriale și integrarea lor în piața europeană și mondială. Studiile de caz privind comportamentul agenților economici din sectorul industrial selectat au relevat modelele și strategiile comportamentului economic de succes, în special, al celui orientat spre inovație.

Pe un CD cu titlu similar volumului se găsesc, în plus față de volum, Rapoartele naționale ale anchetei pe eșantioane reprezentative de firme din domeniu și rapoartele naționale tehnice și metodologice. CD este oferit spre vânzare prin TACTIC Web Site: www.isomatic.co.uk/tactics.htm și www.innovation-bg.com/tactics.

Cuvintele cheie ale lucrării sunt: Balkans, Communications, Actor-Network Restructuring.

În ceea ce privește opțiunea pentru realizarea Proiectului TACTICS, ea a fost determinată de extinderea proceselor din domeniul telematicii și tehnologiei comunicațiilor generată de: apariția celor două traiectorii tehnologice distincte; utilitățile secularului telefon și furnizarea echipamentelor sale; apariția în forță a tinerei industrie de computere corelată cu publicitatea, divertismentul, televiziunea, cablul și companiile de film ce au avut ca rezultat noua tehnologie avansată a comunicațiilor și a telematicii, industriile și serviciile legate de ea; descompunerea „monopolurilor naturale” din industria telecomunicațiilor în SUA și Vestul Europei (fie privată sau de stat) și dereglementarea întregului lanț de activități, în acest domeniu.

Aceste două procese globale au coincis cu procesul în desfășurare al transformării economice din Europa Răsăriteană.

Studiul combină cele două idei fundamentale ale tranziției din economiile Est Europene: 1. de la o economie planificată, centralizată la piața liberă și 2. de la facilități economice „socialiste”

înapoiate la aplicarea tehnologiilor apusene moderne (în cazul de față, computerul și comunicația). Subiectul studiului sugerează înțelegerea relației sinergice dintre economia de piață competitivă și progresul tehnologic.

Cu claritate și deosebită subtilitate, în capitolul privind abordarea teoretică se arată că opoziția piață-stat reprezentată în zilele noastre de neo-liberali și neo-etatiști care exagerează fie rolul pieței, fie al statului ca fiind exclusive în dezvoltarea economică, a eșuat în primii ani ai transformărilor din Europa de Est.

Tehnologiile de succes au înlocuit gradual pe cele vechi și s-au instaurat în toate sferile economiei și vieții sociale. În general, dezvoltarea economiilor socialiste este marcată de copierea marcantă și masivă a tehnologiilor occidentale. Cu excepția sferei militare și a unor cazuri limitate, ele (economiiile socialiste) au eșuat în a crea și dezvolta propriile lor tehnologii originale – arată Kornay. În acest sens, colapsul economiei socialiste a fost văzut ca o victorie a unui capitalism mai dinamic și mai inovator.

Corespunzător cu cadrul teoretic fixat, studiul a demonstrat, prin comparația cu modelul ideal, rațional construit, gradul în care economia de piață liberă s-a instaurat în fiecare din aceste trei țări (instituțiile sale), standardele, formele de comportament practic ale agenților economici etc.; prin comparația cu nivelul statelor occidentale avansate, gradul în care tehnologiile avansate de comunicație și telematica s-au dezvoltat în țările din Balcani și au schimbat mediul economic; barierele specifice pentru fiecare țară (sociale, culturale, educaționale, politice etc.) la accesul și răspândirea acestor tehnologii.

În funcție de rezultatele studiului, vor fi avansate soluții și politici adecvate.

În ceea ce privește „capitalismul de piață liberă”, acesta este non-existent – arată unii teoreticieni. Societățile de piață existente diferă una de alta în modul în care instituțiile economice sunt structurate. Relativ la piețele care apar în Europa Răsăriteană, în perioada de tranziție, statul trebuie să joace „un rol absolut central în formarea noii constelații de proprietăți și a noilor piețe”. Experiența din țările Europei Răsăritene arată că *în fiecare moment al tranziției, societățile au un larg spectru de opțiuni pentru a combina piețele cu acțiunile statului.*

Nu există numai un singur „model de succes”, ci, de asemenea, o multitudine de combinații pot conduce la un bun nivel al performanței economice. Cu restructurarea instituțiilor lor economice, societățile trebuie totodată să evalueze eficiența economică, egalitatea, democrația și drepturile individuale.

Potrivit cadrului teoretic s-au adaptat și metodele de cercetare:

A. S-a constatat că este necesar un model conceptual, care să surprindă diferențele dintre țările din studiul nostru în perioada de tranziție. Bulgaria, România și Macedonia nu trebuie privite ca țări cu „planificare centralizată” sau ca economie „iugoslavă model auto-guvernare”, ci ca având caracteristici specifice instituționale, politice, culturale și materiale pentru „diferite opțiuni” în cursul tranziției.

B. Dacă tranziția la capitalism nu urmează un model anume, ci este rezultatul interacțiunilor în care proiectele de transformare sunt ele însele transformate, modelate, modificate ca răspuns la/și anticipare a acțiunilor diferiților actori sociali, *atunci aceste interacțiuni trebuie să fie studiate*, să se identifice apariția „cadrelor de interacțiune”. Aceste cadre sunt inculcate în mediul fizic și instituțional al actorilor și sunt, în același timp, modelate și structurate de experiența inițială a actorilor și de abilitatea de a răspunde provocărilor care apar inevitabil.

C. În aceste condiții apare opțiunea pentru o abordare evoluționistă bazată pe conceptul de „dependență a căii”, ce constă în aceea că actorii strategici caută deliberat să iasă din rutinele îndelung stabilite, încercând să restructureze regulile jocului. Actorii, care caută să se miște în noi direcții, descoperă că alegerile lor sunt constrânse de setul existent de resurse instituționale. Instituțiile limitează domeniul de acțiune, ele fac imposibile unele direcții și constrâng anumite cursuri. Dar instituțiile, de asemenea, favorizează percepția și selecția anumitor strategii față de altele. Exploatarea resurselor instituționale existente este o componentă principală a paradoxului aparent, că până și (în special) instanțele de transformare sunt marcate de dependența căii.

D. Merită să se sublinieze că abordarea evoluționistă și conceptul de „dependență a căii” au apărut în lucrările mai multor autori ca o încercare de a readuce tehnologia și inovația în centrul

analizei economice. Meritul modelului evoluționist este o înțelegere mai bună a zonei de adaptare mutuală dintre economie și tehnologii prin formularea conceptelor ca traiectorii tehnologice, paradigme tehnologice, sisteme tehnno-economice. Introducând termenul de „cuplare” sau „ajustare” dintre economie și piețe se încorporează tehnologiile în dinamica economică.

Problema cheie care a rămas nerezolvată în abordarea evoluționistă a fost mecanismul de cuplare, de combinare a celor două logici de inovare și de piață. Conceptul de rețele tehnno-economice (TEN – Techno-Economic Networks) cu noțiunea de translație oferă o soluție promițătoare.

Rețelele compuse din relații specifice între agenți concreți și empiric perceptibili social, economic, tehnic corespund cel mai bine naturii tranziției, proces în cursul căruia rămășițele vechiului sistem sunt re-grupate, re-combinate, și re-organizate în noi configurații de relații o dată cu apariția unor noi și externi agenți.

Dacă rețea nu e, nimic nu e! Aceasta este concluzia teoreticienilor francezi în privința locului ei central în perioada de tranziție. Studiul tuturor tipurilor de rețele posibile, care pot media răspândirea tehnologiilor avansate de comunicație și telematică, este elocvent în această privință.

Raportul românesc al studiilor de caz, având ca autori pe Ion Glodeanu și Doina Dragomirescu, s-a realizat pe baza a șase studii de caz care arată tipurile de actori implicați în răspândirea ICT (Information and Communications Technologies), principalele lor trăsături, strategii și politici de dezvoltare.

Cele șase studii de caz au fost selectate după tipul de proprietate, dimensiunea firmei și obiectul de activitate. Deși toate șase au fost create după 1990, situațiile lor sunt diferite din perspectiva managementului firmelor și resurselor umane, tehnologiilor utilizate, pietelor și strategiilor firmelor și imaginii generale a firmei.

Concluziile lor la acest capitol sunt relevante pentru nivelul nostru tehnologic și pentru traiectoria pe care trebuie să-o parcurgem. Cele mai multe firme, spun autorii, au fost fondate după 1990, multe dintre ele beneficiind de infrastructura și specialiștii din întreprinderile existente în domeniu. Firmele din domeniu ICT sunt, în general, firme mici, cele mari și foarte mari sunt reprezentate într-o proporție mică. Majoritatea dintre ele și-au început activitatea cu un număr redus de produse și servicii; mai târziu și-au diversificat aria de activitate, dar fiecare și-a păstrat activitatea sa de bază, adăugând noi tipuri la cele existente. Dereglementarea pieței telecomunicațiilor (cu excepția telefoniei fixe) a creat un mediu competitiv, făcând să pătrundă în România cele mai avansate tehnologii, a dus la diversificarea produselor și serviciilor străine care operează în România și folosesc ultima generație de tehnologii, de la firma-mamă sau de la cele mai prestigioase firme în domeniu, selectează și pregătesc personalul ca o condiție de bază a succesului firmei.

Dezvoltarea economică a țării, creșterea calității vieții și a puterii de cumpărare a populației sunt factori esențiali ai dezvoltării ICT. Nivelul scăzut al IT din societatea românească și cererea redusă de servicii de telecomunicații fac ca România să reprezinte o importantă piață potențială în domeniu.

Analiza istorică prin metode calitative, realizată de Doina Dragomirescu, oferă o mai profundă cunoaștere a problemei, descriind tendințele de schimbare și de creare a cadrului conceptual al manierei în care trebuie tratat proiectul ca întreg. Editorul apreciază că, în cadrul cercetării calitative, echipa română a realizat un studiu de analiză istorică, bazat pe o solidă documentare: lucrări și reviste de specialitate, arhive, interviuri focalizate cu personalități care au lucrat sau încă mai lucrează în domeniu. Acest studiu relevă principalele momente din dezvoltarea tehnologiilor informației și comunicației (ICT) din România, politicile în domeniu din perioada comunistă și evoluțiile înregistrate după anii 1990. Studiul arată că evoluțiile prezente nu au apărut pe un „loc gol”; tradițiile și interesele anterioare reprezintă un important factor al actualelor schimbări. În 1957, Victor Toma, membru de onoare al Academiei Române, și-a înscris numele ca inventatorul primului calculator electronic românesc (CIFA 1), plasând România, la acea dată, printre primele cinci țări din lume care au construit un calculator electronic de concepție proprie. Dezvoltarea nucleelor de cercetare de la Institutul Politehnic Timișoara, Institutul de calcul Cluj, Institutul Politehnic București, Universitatea din București, A.S.E., crearea Institutului de Tehnică de Calcul și construirea celei mai moderne Întreprinderi de Calculatoare din estul Europei sunt câteva repere ale preocupărilor și tradiției românești în domeniu.

Expus în ordinea cronologică a evoluției comunicării la distanță, acest capitol captează atenția cititorului prin ineditul și prospețimea informației adusă până în zilele noastre. Concluzia lui este, totuși, descurajantă... România este una dintre cele mai puțin dezvoltate țări din punct de vedere informațional. Decalajul față de cei din exterior în domeniul informațional poate fi considerat la o cotă alarmantă.

Proiectul TACTICS – sintetizat în lucrare și CD – este o cercetare interesantă care merită să fie citită pentru noutatea temei, actualitatea ei și, foarte important, pentru că include în ea și eforturile de investigare, interpretare și sintetizare ale cercetătorilor din Institutul de Sociologie: Ion Glodeanu, Doina Dragomirescu, Oscar Hoffman și ale celorlalți colegi care au făcut posibilă apariția ei.

dr. Maria Cobianu-Băcanu

Universul valoric al tineretului la sfârșit de mileniu
COLOCVIUL ROMÂNNO-UNGAR, 4-8 Iunie 2001, BUCUREȘTI

În perioada 4-8 iunie 2001 s-au desfășurat la București lucrările unei reuniuni științifice având ca obiectiv central evidențierea elementelor care unesc și a celor care diferențiază tinerii din România și din Ungaria, în funcție de modul cum sunt reflectate și interiorizate de către aceștia valorile europene moderne.

Este de remarcat caracterul deosebit de riguros al dezbaterilor, ca și al tendințelor formulate la capătul unei săptămâni foarte dense de lucru. Caracterul riguros al întregii reuniuni, fără accente de polemică de natură politică, s-a datorat în primul rând faptului că, toate concluziile colocviului au fost rezultatul unor cercetări comparative ce s-au desfășurat în același timp și cu aceeași metodologie în cele două țări. Realizatorii acestor două mari anchete au fost: din partea ungară, Institutul de Cercetări cu Privire la Minoritățile Etnice al Fundației Minoritas din Budapesta și, din partea română, Institutul de Sociologie al Academiei Române din București. Cele două echipe au efectuat investigații despre o problemă foarte amplă și complexă, pe eșantioane reprezentative naționale în ambele țări, fiecare eșantion înglobând peste 2000 de adolescenți din toate zonele geo-culturale reprezentative ale României și Ungariei și, direct proporțional, din toate naționalitățile trăitoare în aceste țări.

Este important de subliniat că la elaborarea metodologiei cercetării, în special a instrumentului principal de investigație (chestionarul), o contribuție substanțială a avut și o echipă de cercetători francezi de la „Institut National de la Jeunesse et de l'Education Populaire” din Paris.

Menționăm, pentru început, câteva dintre problemele analizate în cadrul colocviului și care au suscitât și dezbaterile cele mai aprinse:

- principalele valori politico-civice și naționale ale civilizației europene moderne și atitudinea adolescenților față de acestea: democrația, libertatea, dreptatea, protecția socială, a mediului și a minorităților, identitatea etnică și încrederea interetnică și între națiuni etc.;
- adolescenții și politica: orientările și opțiunile politice ale tinerilor, încrederea lor în politică și în politicieni, interesul pentru politică și implicarea în politică a acestora;
- prioritățile civice actuale din România și Ungaria în optica tinerilor. Atitudini și mentalități cu privire la următoarele probleme contemporane: globalizarea și americanizarea, conflictele etnice, rasismul, conflictele intergenerații, poluarea, sărăcia, adâncirea diferențelor dintre săraci și bogați etc.;
- toleranța la diferență a tinerilor din România și Ungaria, respectiv toleranța față de minoritățile sociale și etnice și, în acest context, permisivitatea tinerilor față de comportamentele discutabile sau antisociale și, în general, raportarea tinerilor la valorile juridice;
- credințele adolescenților și atitudinea lor față de religie;
- evaluări și autoevaluări cu privire la starea socială a adolescenților din România și Ungaria;
- raporturile adolescenților cu străinătatea: rude, călătorii, cunoașterea limbilor străine, cunoașterea Europei și relațiilor dintre țara lor și celelalte țări din Europa;
- orientări și ierarhii valorice cu privire la muncă și viață. Ce este mai important pentru tineri: munca, banii, dragostea, familia, prietenia, politica, arta etc.;
- raportarea tinerilor la viitor – proiecte de învățare, de muncă și de viață; Pesimism și optimism la tinerii români și unguri cu privire la viitorul lor;

- relațiile dintre sexe în viziunea adolescenților;
- preferințele de *loisir* ale tinerilor din cele două țări: muzică, literatură, sport, politică etc.

Prima concluzie importantă evidențiată în cadrul dezbaterilor a fost aceea că între tinerii din Ungaria și România există mult mai multe elemente care îi apropie valoric decât diferențe frapante. S-au pus în lumină, totuși, și unele manifestări specifice în abordarea valorilor politice, sociale, morale și naționale la tinerii din Ungaria și România.

În cele ce urmează vor fi punctate câteva dintre tendințele mai importante în orientarea valorică a adolescenților la acest sfârșit de mileniu:

a. dintr-un evantai cuprinzând cele mai importante 20 de valori socio-politice și naționale, tinerii din România situează pe primele locuri ca importanță: respectarea drepturilor omului, egalitatea în fața legii și protecția mediului. În schimb, pentru unguri apare pe primul loc asigurarea securității proprietății și abia după aceea drepturile omului și egalitatea în fața legii, lucru explicabil datorită stadiului mai avansat în care se află procesele de privatizare din economia națională ungară. Practic, caracterul privat al proprietății în economia acestei țări s-a dezvoltat cu mult înainte de căderea oficială a sistemului comunist, fapt care a oferit populației un avans decisiv, permițând interiorizarea și valorizarea proprietății, un avans istoric s-ar putea spune. Pe ultimele locuri în ierarhia valorilor socio-politice se situează, atât la români cât și la unguri, asigurarea drepturilor minorităților. Aceasta nu pare a fi considerată gravă nici pentru tinerii din România, nici pentru cei din Ungaria, chiar dacă ei aparțin unei minorități etnice din aceste țări. Tot lipsite de importanță, dar numai pentru tinerii unguri, par a fi și asigurarea drepturilor femeilor și libertatea de asociere. În schimb, adolescenții români consideră că asigurarea securității frontierelor împotriva imigrației este lipsită de importanță. Este însă probabil ca, datorită cerințelor impuse de procesul de aderare la Uniunea Europeană, treptat, și în conștiința populației din România să crească în importanță nevoia securizării frontierelor. Din alt unghi de vedere, această trebuință poate reflecta și o permisivitate mai mare a românilor în comparație cu ungurii față de alte națiuni, popoare, etnii.

b. Importanța pe care tinerii o acordă anumitor atitudini și comportamente socio-politice și civice este potențată și de rolul pe care acestea l-ar putea juca în ameliorarea situației generale din cele două țări. Astfel, tinerii consideră foarte importante pentru îmbunătățirea situației din țara lor: menținerea ordinii în țară, respectarea legii, respectarea drepturilor omului și descoperirea și demascarea fraudelor fiscale.

c. Interesul tinerilor din ambele țări pentru politică este foarte redus, mergând până la devalorizare maximă și dispreț, mai ales când sunt apreciați politicienii. În schimb, vor să participe la procesul electoral, având chiar opțiuni de vot precise pentru un partid politic sau altul. Cu alte cuvinte, cel puțin din acest punct de vedere, participarea politică a tinerilor este asigurată. De notat, totuși, că mai mult de jumătate dintre adolescenții investigați nu sunt de acord cu afirmația că politica nu servește la nimic.

d. Participarea civică a tinerilor în acest interval de vârstă este cel mult potențială, cu alte cuvinte doar la nivelul bunelor intenții. Astfel, printre organizațiile civice la care tinerii ar dori să participe, pe primele locuri se situează cele pentru apărarea drepturilor omului, pentru protecția mediului, dar și asociațiile cu caracter sportiv.

e. Una dintre tendințele cele mai semnificative ale acestui studiu comparativ se referă la importanța acordată de tinerii valorilor naționale, precum menținerea și respectarea tradițiilor naționale, limba maternă și cultura națională. Deși tinerii din ambele țări valorizează pozitiv identitatea etnică și națională, încadrându-se astfel în categoria „naționaliștilor” de tip civic (etnocivism) – cu conotații pozitive deci – totuși, cercetarea comparativă a scos în relief un grad de intoleranță interetnică mult mai ridicat la tinerii unguri, comparativ cu tinerii din România. Intoleranța și lipsa de încredere față de alte etnii sau națiuni se referă mai cu seamă la țigani și la români. În general, acest tip de naționalism este considerat de politologi și sociologi ca fiind de tip „necivic” și „neuropean”. Cu alte cuvinte, tinerii unguri, din acest punct de vedere, sunt mai puțin moderni. Să analizăm, de exemplu, itemul care se referă la atitudinea față de fenomenul de imigrare în

Ungaria. La întrebarea dacă ar trebui să li se permită să imigreze în Ungaria altor etnii sau națiuni, din alte țări, pe ultimele locuri ca permisivitate sunt plasați țiganii și românii. astfel, 66 % și, respectiv, 47 % dintre tinerii unguri consideră că nici unui țigan și nici unui român nu ar trebui să i se permită să intre în Ungaria ca imigrant. De-abia după români și țigani urmează arabii, chinezii, albanezii, negrii sau alte categorii posibile de imigranți.

f. Dacă, în planul internalizării valorilor morale și socio-politice și civice, tineretul din România este tot atât de modern sau chiar are un grad mai ridicat de modernitate decât cel ungur, după cum au arătat datele comparative ale studiului realizat, în schimb, în planul material, economic și, mai ales, al dotării cu diferite facilități tehnice și de comunicare sau deplasare, cum ar fi calculatorul, utilizarea internetului, a cărților de credit personale și chiar a autoturismelor etc., pe tinerii din România nu îi mai avantajează comparațiile. Din acest punct de vedere suntem mai puțin europeni, mai puțin moderni, acest aspect constituindu-se și într-unul dintre cele mai fierbinți puncte ale dezbaterilor din cadrul reuniunii de la București. Partea română a susținut, în acest sens, ideea că a nu avea aparatură modernă sofisticată nu înseamnă neapărat că nu ești modern și nici că nu ești european, ci pur și simplu că dispui de bani mai puțini. Concluzia finală, cel puțin din punctul de vedere românesc, a fost aceea că tinerii români sunt mai moderni și mai europeni „în spirit” dar nu și material și tehnic.

g. În privința ierarhiei valorilor generale de viață, pentru tinerii acestui sfârșit de mileniu sunt foarte importante: familia, dragostea, banii și, la oarecare distanță, prietenia și libertatea. Tinerii unguri adaugă și proprietatea pe care o plasează, de asemenea, pe primele locuri în ierarhia celor mai importante lucruri în viață. De remarcat, în plus, că majoritatea tinerilor din România și din Ungaria cred în viața de apoi și în miracole, că tinerii români sunt mult mai credincioși decât cei unguri și, poate ca o consecință a acestui fapt sau poate doar ca o caracteristică națională, tinerii români sunt mult mai optimiști decât cei unguri.

Ioana Petre

ROMÂNII ȘI INTEGRAREA EURO-ATLANTICĂ, A IV-A EDIȚIE A UNIVERSITĂȚII DE VARĂ „IZVORUL MUREȘULUI” – 2001

Ca participantă la toate edițiile acestei manifestări etno-culturale și educative a tinerilor români din țară și din afara granițelor, consider că a IV-a ediție a Universității de vară „izvorul Mureșului” – 2001 a constituit o reală reușită din multiple perspective: ca organizare, participare guvernamentală, diversitate tematică și umană sub stindardul unității în cuget și gândire a tuturor românilor. Un succes deosebit l-a constituit prezența permanentă și chiar consistentă a presei, prin reprezentanții „aripii naționale” din cea centrală și zonală, care a relatat pentru întreaga audiență națională aspecte din problematica și modul de desfășurare a lucrărilor.

Actuala ediție s-a remarcat printr-un surplus de organizare, complexitate, printr-o arie mai largă de cuprindere a românilor din vecinătatea granițelor și o tematică bine orientată pe cele mai stringente probleme interne și europene. Ideea centrală sub care s-a desfășurat „Românii și integrarea euro-atlantică” și subtemele adiacente – *România și românii de pretutindeni, Comunități românești în medii multietnice, Cultura, educația și identitatea românească în perspectiva globalizării, România și problematica integrării europene, Românii și provocările contemporane, Biserica și societatea contemporană, presa și interesul național* – au stârnit un real brain-storming atât prin comunicările susținute, cât și prin întrebările și răspunsurile oferite de conferențieri.

Buna organizare și efortul de asigurare a cadrului științific și universitar se datorează Centrului European de Studii Covasna și Harghita – Sfântu Gheorghe, Fundației Naționale pentru Românii de

Pretutindeni, Episcopiei de Covasna și Harghita, instituțiilor guvernamentale și locale care, într-o colaborare sinergică, au contribuit la reușita acestei tradiționale, de acum, activități românești de educație, cultură și știință, având ca finalitate păstrarea, afirmarea și consolidarea identității românești în concert național și internațional.

La succesul organizatoric se adaugă cel participativ, reflectat în prezența masivă a reprezentanților guvernului și puterii politice de la București și din zonă, nu numai ca persoane fizice, dar mai ales, ca factori responsabili și capabili de decizie în problemele grave și complexe cu care se confruntă românii și românitatea din zona Covasna și Harghita și din vecinătatea României, în Republica Moldova, Ucraina, Serbia, Bulgaria. Nu a fost zi, din cele șase pline de lucru, în care să nu ia cuvântul câțiva reprezentanți ai guvernului, parlamentului, pe o problemă sau alta de strictă specialitate, adecvată la tematica universității.

Testul de participare fizică și intelectuală l-au trecut, mai rămâne cel mai important și dificil de împlinit: al transunerii în politici guvernamentale reale și al realizării în practică a acestor politici care să ducă la recunoașterea și impunerea identității românilor din comunitățile multietnice și la creșterea coeziunii dintre românii din țară cu românii din afara granițelor cu efecte benefice pentru toți.

Un alt merit incontestabil al Universității de vară, ediția a IV-a de la Izvorul Mureșului, l-a constituit ținuta academică a discursului participanților, începând cu acad. Radu Voinea și cercetătorii din Academia Română, continuând cu guvernării și politicienii care au venit cu expuneri bine articulate teoretic, de o apreciată valoare științifică, dublate de politici de punere în practică a rezultatelor cercetării și sfârșind cu intervențiile și întrebările tinerilor de o incontestabilă calitate științifică și pragmatică. Pentru prima dată discursul politic s-a apropiat de cel științific, ceea ce ne-a dat speranța că știința poate deveni o forță a schimbării și, mai ales, un pilon puternic al păstrării și afirmării fără rezerve a identității românești.

În premieră a fost faptul că reprezentanții puterii au pus în discuție deschis raporturile interetnice, mai ales cele dintre români și maghiari în complexitatea și caracterul lor vizibil antinomic și au promis că în viitor vor media întâlnirea dintre tinerii români și maghiari de la cele două universități de vară, cel puțin pentru o zi, pentru a reduce distanța, acum atât de mare, ca tematică și preocupări, între aceștia. Dacă la Universitatea de la Tușnad a tinerilor maghiari răbufnea nevoia lor agresiv afirmată de izolare, ghețozare, pe de o parte, și de marginalizare și umilire a românilor prin însăși Legea statutului maghiarilor din afara granițelor Ungariei, pe de altă parte, la Universitatea de la Izvorul Mureșului, tinerii din țară doreau pace, înțelegere și o conviețuire firească alături de ceilalți etnici, iar cei din vecinătate, afirmarea identității lor românești, prin posibilitatea de a învăța limba română, de a avea școli, biserici, instituții culturale cu specific românesc care acum, în cele mai multe cazuri, le sunt refuzate.

În desfășurarea acestei ediții, momente de deosebită destindere și bucurie culturală, mai ales în clipele puține de timp liber, ni le-au oferit românii de pe Valea Timocului din Iugoslavia care, deși nerecunoscuți de autoritățile iugoslave ca români, ci ca vlahi, pentru a-i ține departe de români și de România, ei se purtau, cântau, dansau și vorbeau ca și cei mai autentici români! Vorbind într-o veche limbă românească, de o savoare fără egal, ei și-au pledat cu strășnicie cauza românească și au solicitat guvernanților români să coopereze cu autoritățile iugoslave, ca în viitorul recensământ al populației care se apropie să se creeze o rubrică specială de „români”, pentru a-și afirma reala lor identitate și comuniune națională cu poporul român și România.

Noutățile aduse de actuala ediție nu se opresc aici. Tema: „Mass-media și interesele naționale” a încins spiritele prin nemulțumirile participanților față de modul cum sunt înțelese și, mai ales, apărute interesele naționale prin presă. S-a recunoscut că, deși presa audio-vizuală și scrisă este mult mai prezentă aici și acum, totuși, ea încă nu este la înălțimea așteptărilor față de importanța problemelor abordate. Cei prezenți, evident, sunt recunoscuți ca promovând interesele și valorile românilor, dar sunt prea puțini față de mulțimea de ziaristi care fac o propagandă nihilistă, distrugătoare pentru țară, neprofesionistă, atrași doar de senzational. Ziaristul Mihail Groza de la „Adevărul Harghitei” a afirmat clar și cu durere că „patriotismul nu se vinde”, că „presa este o marfă”, adeseori folosită ca o armă.

De remarcat este faptul că toți reprezentanții guvernului și politicienii au dat interviuri la radio, TV și presă, ceea ce constituie un salt calitativ ce onorează mass-media românească, în ceea ce privește încunoștințarea publicului național cu evenimentul de la Izvorul Mureșului.

O dezbatere încărcată de poziții pro și contra a stârnit secția „Biserica și societatea” în care discursurile politicienilor se armonizau mai greu cu cele ale preoților în problema homosexualității și avorturilor. Tot la această secție, prezența unor înalți prelați ortodocși din țară și de peste hotare – Iugoslavia, Ungaria – ne-a arătat cât de greu este să fii credincios în limba română pe Valea Timocului sau cât de slabă este speranța de a păstra românitatea, credința ortodoxă în Ungaria.

România și integrarea euro-atlantică. Cea mai mare pondere a tematicii și dezbaterilor au deținut-o problemele aderării și integrării în structurile euro-atlantice ale României. Susținerea și dezbaterile lor s-a realizat de pe pozițiile cele mai înalte ale puterii. Miniștri, secretari de stat, senatori, consilieri ai președinției, generali, reprezentanți români ai instituțiilor europene au prezentat pozițiile și programele de măsuri în sectoarele lor de activitate și au răspuns la avalanșa de întrebări – unele destul de incomode – puse de participanți.

În introducerea la această temă, s-a subliniat necesitatea de a gestiona procesul integrării euro-atlantice, astfel încât efectele sale să fie în favoarea noastră. S-au enumerat, apoi, argumentele ce pledează pentru integrarea României în NATO.

NATO este singura organizație de securitate care ne asigură suveranitatea, promovarea unei democrații vii și o economie de piață funcțională. Dar „drumul României spre NATO este remarcabil de lung” a afirmat Petre Roman, Raportor special al NATO pentru Europa de Sud-Est și Balcani.

România este cea mai mare țară dintre țările aspirante, în al doilea val, din octombrie 2002, de la Praga. Decizia de integrare în NATO este una politică și de aceea România trebuie să demonstreze că are o situație stabilă, o democrație devotată valorilor democratice, este orientată spre o economie de piață funcțională.

Marea miză a integrării în U.E. constă în faptul că prin integrare, românii, pentru prima dată, vor trăi într-o singură entitate – Europa. Impactul cultural al integrării în U.E. este foarte important de luat în considerație. Dimensiunea culturală a integrării se reflectă în schimbul civilizațional și cultural pentru și după integrare, în vederea conservării spiritualității și culturii noastre specifice – a arătat Adrian Severin – președinte al Adunării Parlamentare a O.S.C.E. extinderea NATO și U.E. are ca finalitate unificarea calitativă a Europei. Vestul se extinde către Est și Estul către Vest. Se preconizează ca sinteza Est-Vest să nu fie conflictuală, ci armonioasă. Cultura comunitară va constitui baza U.E., ca atare, educarea în spiritul culturii comunității va constitui o sarcină primordială pentru integrarea în U.E. a fiecărei țări. Va trebui să se treacă de la cultura independenței la cultura dependenței și interdependenței ceea ce semnifică trecerea la o altă etapă de pregătire umană și de mentalitate. Suveranitatea nu se transferă, nu se diminuează, ci se redefinește. Statul nu dispăre, ci își redefinește rolul într-un context schimbat, întorcându-și fața către cetățean. El nu va dispărea chiar dacă U.E. va fi federală. Statul integrat are o capacitate de a produce mai mult împreună.

Trebuie educată, promovată cultura diversității, respectul diversității ca element fundamental într-o Europă în care toți vom fi minoritari. Nici cel mai numeros popor nu va fi majoritar. Fiecare popor va fi minoritar, ceea ce implică o bună înțelegere și practicare a diversității. Între pregătirea economică și cea culturală pentru o Europă Unită, Adrian Severin consideră că România este mai pregătită economic decât cultural. Impactul cultural cu cel european este mult mai complex. Cultura comunitară care semnifică cultura interdependenței, a diversității, a solidarității este mult mai greu de realizat – considerăm și noi – pentru că presupune profunde și ample schimbări de mentalitate, de valori și de comportamente.

În Europa Unită nu va dispărea specificul cultural. Integrarea nu poate șterge diferențele culturale. Ele sunt o bogăție a lumii care nu trebuie să dispară. Tehnologic ne vom uniformiza, dar din perspectiva creației ne vom diferenția.

A fost lansată noțiunea de națiune culturală strâns legată de valorile culturale, de spațiul cultural unic căruia îi aparține fiecare popor și individ. Națiunea culturală nu este legată de teritoriu, ci de cultură. Teritoriile din afara statului român – de pildă – nu sunt teritorii pe care ei sunt tolerați,

ci pe care sunt legitimi. Făcând apel la unitatea noastră culturală, a românilor de pretutindeni, facem apel la loialitatea românilor față de țară, la egalitatea lor cu celelalte etnii. În Europa de mâine – a diversității, a culturii cooperante, în dialog și multiculturalitate – se impune înțelegerea, cunoașterea reciprocă a valorilor culturale și degajarea specificului cultural.

Pentru noi este important ca românii de pretutindeni să fie solidari din punct de vedere al culturii lor, iar spațiul cultural românesc să aibă o contribuție cât mai mare la cultura europeană. Europa interdependențelor, Europa politică va fi o mare putere în care noi trebuie să avem un statut clar precizat.

Tema „România și problematica integrării europene este, într-adevăr, fascinantă, cum arată și Vasile Pușcaș – Ministrul Integrării Europene pentru România. Esențial, după părerea noastră, este ca ea să fie „fascinantă” și pentru poporul român care trebuie să se angajeze cu întreg potențialul profesional și activ pentru traducerea în fapt a tuturor celor 31 de capitole necesare pentru integrare.

Relațiile româno-române. O altă temă de o deosebit interes pentru oaspeții români din afara granițelor a fost „România și românii de pretutindeni”, la care reprezentanții guvernului au venit pregătiți ca pentru un examen cu grad ridicat de dificultate. Departele de a se lansa în afirmații mai mult sau mai puțin politicianiste, ei au venit cu proiecte și strategii coerente de revigorare a relațiilor româno-române. Guvernul Năstase este decis să acționeze cu hotărâre pentru construirea terenului de cunoaștere a problemelor reale ale românilor din țară și din afara granițelor, pentru abordarea identității naționale în spiritul secolului XXI, în spirit european.

Cadrul organizatoric. Parteneriatul, mai mult decât alianța, va asigura legăturile dintre organismele internaționale, intra-ministeriale, non-guvernamentale și zonele frontaliere, pentru realizarea unei strategii concrete cu fiecare comunitate de români în parte din vecinătatea țării. Pentru aceasta s-a creat un cadru instituțional și legal adecvat în care își dau concursul 4 ministere: Ministerul Informațiilor Publice, Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Educației și Cercetării, Ministerul Culturii și Cultelor, la care se adaugă prezența administrației, a parlamentului prin anumite comisii, a Patriarhiei, a fundațiilor și organizațiilor non-guvernamentale.

Strategia guvernului privind relațiile româno-române pe termen mediu și lung – pe 4 ani și pe 10 ani – se va realiza într-un strâns parteneriat cu beneficiarii ei, adică românii din țară, românii din vecinătatea granițelor și românii de pretutindeni care se vor bucura de tratament egal, nediscriminatoriu. Comitetul interministerial pentru legătura cu românii de pretutindeni, Consiliul consultativ de reprezentare a românilor de pretutindeni vor asigura cadrul organizatoric și legal de realizare a unor rețele de consultare și informare, dar și de realizare nemijlocită a programelor elaborate.

Cadrul financiar. A dublat cadrul organizatoric prin fondurile speciale alocate de guvern de la bugetul de stat pe anul 2001, pentru relațiile cu românii din afara granițelor, din Republica Moldova, Iugoslavia, Ungaria, Bulgaria, Ucraina, pentru biserici și preoți, pentru burse școlare, cărți etc. în vederea afirmării, promovării și dezvoltării identității românești atât în țară, în zonele în care este amenințată, cât și în comunitățile românești din afara granițelor.

În punerea în act a strategiei privind relațiile româno-române guvernul a ținut cont de *principiul compatibilității legislative* dintre legislația privind drepturile minorităților și tratatele bilaterale cu țările vecine, de *principiul reciprocității*, care prevede tratative cu fiecare stat în parte în ceea ce privește tratamentul cetățenilor celuilalt stat de pe teritoriul său.

Din păcate, situația economică foarte grea pe care o traversează România în momentul de față nu-i permite să-și achite obligațiile la un nivel mai înalt decât cel față de minoritățile din țară, dispunând de mai puțini bani pentru cei peste 10 milioane de români din afara țării. Dar prin noul cadru bugetar de constituire a Fondului România, alimentat din procentul de 1% din beneficiile de la export, se va crea șansa unei mai consistente sprijiniri și a românilor din afara granițelor. Comitetul interministerial și Consiliul reprezentativ al românilor de pretutindeni vor prezenta proiecte de finanțare pentru biserici, școli, cărți, case de cultură, pentru românii din afara granițelor țării care au dificultăți economice, pe baza principiului consensualității și a unui parteneriat permanent cu reprezentanții acestora. Legat de consens și parteneriat, guvernul au făcut apel la o mai strânsă colaborare între reprezentanții români și cei din vecinătatea granițelor.

În locul unei Legi a statutului românilor de pretutindeni cum a dat guvernul Ungar pentru maghiarii din afara Ungariei, creând opoziție și tensiuni în țară și, mai ales, în țările vecine, guvernul român preferă o strategie bazată pe bugete și proiecte pentru minorități pe timp îndelungat, împreună cu românii și statele în care ei trăiesc, prin înțelegeri reciproce, în spiritul parteneriatului și al tratatelor bilaterale de bună vecinătate.

Un element inedit adus în dezbatere a fost împărțirea românilor din afara granițelor: 1. români din vecinătate și 2. români de pretutindeni, pentru a distinge mai ușor problemele celor din apropiere ce solicită intervenție mai concretă și rapidă, de cele din orizonturi spațiale mai îndepărtate, a căror soluționare este de natură diferită.

Departamentul Românilor de Pretutindeni conlucrează cu Ministerul Informațiilor Publice, cu Fundația Culturală Română în vederea desfășurării în condiții bune a acțiunii româno-române. M.A.E., prin Departamentul Românilor de Pretutindeni și prin diplomații săi, are misiunea de apropiere a românilor din afara granițelor cu cei din interior, de unire a eforturilor lor pentru integrarea euro-atlantică, de a acorda asistență educației, școlii și bisericii pentru păstrarea identității etnice, culturale, lingvistice și religioase a românilor din comunități multietnice.

Prezența și cuvântul P.S. Daniil Stoenescu, Episcop al românilor ortodocși din Iugoslavia, a constituit o dovadă vie a rolului bisericii în strângerea rândurilor românilor răzlețiți și dezbrinați de vremuri și orgolii. Lipsa bisericilor și a preoților pentru românii de pe valea Timocului nu poate fi decât păgubitoare pentru păstrarea identității lor românești, într-un stat care nu-i recunoaște ca români, ci ca vlahi, prin aceasta depărtându-i de țara-mamă și lipsindu-i de drepturile ce trebuie să li se acorde minorităților naționale.

Frații din România de răsărit. Universitatea de Vară „Izvorul Mureșului” ediția a IV-a – 2001 a fost un prilej de lansare a multor idei și sintagme novatoare. Printre ele se află și cea afirmată de istoric militar Mircea Dogaru, pentru Republica Moldova ca „România de Răsărit”, denumire îmbrățișată cu satisfacție de reprezentanții prezenți, ea incluzând atât istoria frământată a acestui ținut românesc, cât și aspirațiile neînvinsse ale celor mai mulți de pe o parte și alta a Prutului, de revenire a lui la țara-mamă.

Speranța neîndoielnică de Unire a celor două Românii, despărțite vremelnice de forțe obscure și potrivnice, a exprimat-o ferm și clar Iurie Roșca, reprezentantul mișcării unioniste și Președintele Partidului Popular Creștin Democrat din Republica Moldova sau România de Răsărit.

Este știut că schimbările din România de Răsărit, după alegeri, sunt radicale și nefavorabile unirii celor două Românii. Prin victoria comunistilor, balanța înclină acum serios spre Rusia, actuala guvernare lucrând cu spor să refacă statutul de satelit al Republicii Moldova în jurul Rusiei și, totodată, să anuleze și chiar să distrugă cuceririle democratice din ultimii ani ce puteau constitui pași importanți spre unirea cu țara. Intervenția temerară a unionist Iurie Roșca în cadrul Universității de vară este edificatoare pentru actuala stare de lucruri pe care o trăiesc românii de dincolo de Prut.

„În Republica Moldova sau în România de Răsărit, spune domnia sa, noi, românii, nu suntem nici minoritari, nici diasporă. Suntem populație majoritară, pe pământ natal. Basarabia este un teritoriu recuperabil. În ultimul deceniu, însă, Republica Moldova a devenit o republică bananieră în cadrul C.S.I. După ultimele alegeri, s-a accentuat ocupația militară, bisericească, mediatică și politică rusească. Aceasta nu înseamnă că situația este ireparabilă, deși a început «opera» de distrugere a organismelor democratice: autonomia locală, universitară, independența justiției, a curții constituționale ... În ultimă instanță, a arătat vorbitorul, are loc un proces de re-sovietizare a Republicii Moldova, intenția actualii puteri fiind crearea unei noi Republici Moldovenești Sovietice”.

Din fericire, în Republica Moldova, există și un partid cu un program profund democratic și profund atașat idealului de unitate națională, Partidul Popular creștin Democrat, P.P.C.D., care are 11 mandate în parlament. Ținta sa pe plan național este hotărâtă pentru afirmarea poporului român în condițiile în care, în Constituție, românii sunt „minoritari”, poporul este „moldovenesc”, iar limba „moldovenească”.

După domnul Iurie Roșca, de la 1 septembrie 2001 se va vedea dacă se va lichida *limba română, istoria românilor, cultura română*. El mizează pe rezistența cadrelor didactice și a elevilor în

lupta pentru românitate. Tineretul pentru el este o mare speranță, iar partidul „Noua generație”, mlădiță a P.P.C.D. este singurul care poate aduce reala schimbare în ținuta morală și atitudinea fermă a noii elite politice. El se bizuie pe tineri pentru că ei pot să spargă tiparele vechi, să înlăture schemele anchilozate și mentalitățile împietrite, să-și asume trecutul, dar și misiunea transformării lumii, riscul de a înfrunta noile provocări ale epocii.

Românismul este crezul noii generații. Ea revendică aici, în Basarabia, vocația de luptător, hotărât să intre în mileniul trei cu întreaga zestre a părinților și strămoșilor, cu voința de a merge spre europa democratică, civilizată și creștină. Originea latină și credința creștină sunt elementele identitare inconfundabile ale românilor, în gândirea tinerei generații.

Rostogolirea spre modelul belo-rus este o tendință cu mari șanse în Republica Moldova. Forțele antinaționale actuale sunt similare cu cele din 1994. Până acum nu s-a reușit lichidarea mișcării de renaștere națională, nici scoaterea P.P.C.D. în afara legii sau întemnițarea căpeteniilor lor. Liderii politici pro-unioniști se pot aștepta însă la orice, inclusiv la suprimarea instituțiilor democratice.

În lupta pentru românitate, statul român poate contribui mult prin mărirea numărului de burse pentru tinerii din Republica Moldova pentru a crea o dominantă românească aptă de a de-rusifica zona.

În Republica Moldova se predă limba și literatura rusă pentru elevii români, pe când alogenii nu știu limba română. Toate minoritățile naționale sunt supuse rusificării: ucraineni, găgăuzi, bulgari.

Venirea la studii în România a tinerilor din Republica Moldova, după criterii de selecție mai riguroase, este un câștig, pentru că absolvenții lor ocupă apoi funcții în vârfurile administrației românești din țară. Iar dacă unii rămân în România este tot bine – spune domnul Iurie Roșca – pentru că aduc și pe cei din familie cu fața spre România, coagulând forțele pro-românești.

Încheiem prezentarea celei de a IV-a ediții a Universității de vară „Izvorul Mureșului” – 2001, cu sublinierea că am semnalat doar o mică parte din bogăția de gânduri, teze, propuneri și programe pe care le-am urmărit și care ar merita o completă depănare, într-o sinceră istorie a universului de idei pașnice, novatoare și creative, pe care tinerii și mentorii lor români de la această prestigioasă manifestare științifică etno-culturală le vor traduse în viață, pentru mai binele tuturor românilor oriunde s-ar afla.

Dr. Maria Cobianu-Băcanu

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XII, No. 3-4 • 2001

IN THE MEMORY OF H.H. STAHL
(1901-2001)

CONTENTS

PAUL H. STAHL, Sociological School from Bucharest.....	243
New Documents:	
Social structure of Romania (first draft).....	255
Social structure of Romania (final draft).....	256
Proposals for the Plan of Retaking the Activity of Romanian Social Institute	258
The Address of National Council of Scientific Researches.....	260
Project for monographical researches	261
Memorial of Prof. Gusti (excerpt).....	266

HISTORY AND SOCIOLOGY

H.H. STAHL, The School of Annales and Necessary Turning to Historiology of Iorga.....	274
H.H. STAHL, Nicolae Iorga and School of Romanian Sociology.....	281

*

PAUL PETRESCU, Runcu 1947 - Economic Life	313
LAURENȚIU VLAD, Romania at the exhibition from Paris - 1937: Dimitrie Gusti and the image of national Identity.....	317
ZOLTAN ROSTÁS, monograph Narratives.....	339

SOCIOLOGICAL ARCHIVES

Correspondence - letters signed by: Anton Golopenția, Gh. Macarie, D. Papadopol, Petre Ștefănuță, P. Râmneamțu, H.H. Stahl, G. Trunkowski, D. Georgescu, Octavian Neamțu, Petre Stănculescu.....	387
The Speech of the Mayor Iosif Popârțac.....	399
The Meeting of Monograph Team from Cornova.....	401
Field notes: Meteorology (The Rain) - Runcu, 1930; The Sky - Onești (Orhei); Sayngs from Drăguș, 1929	415

FROM THE ACTIVITY OF BANAT CRIȘANA SOCIAL INSTITUTE

CARMEN BĂLAN, The Activity Banat-Crișana Social Institute in correspondence between Cornel Groșoreanu and Dimitrie Gusti.....	417
--	-----

SORIN SABĂU, The Activity of Separating (Despărțământ) Arad reflected in the frame of Banat-Crișana Social Institute 431

ABSTRACTS AND NOTES OF READING

DAN BANCIU, SORIN M. RĂDULESCU, VASILE TEODORESCU, Criminality in Romania in the Period of Transition. theories, trends and preventions (Criminalitatea în România în perioada de tranziție. Teorii, tendințe, prevenire), Pitești, Editura LICA, 2001 (Ecaterina Balica) IVAN TCHALAKOV, PETER BURTON (editori), *TACTICS project*, Telematics and Communication Technology Industrial Comparative Study (Maria Cobianu-Băcanu)..... 441

SCIENTIFIC LIFE

The value Universers of the youth at the end of the millenium, Romanian-Hungarian Debate, June 4-8, 2001, Bucharest (Ioana Petre); The Romanians and Euro-Atlantic Integration, a iv-Edition of summer university „Izvoru mureșului” – 2001 (Maria Cobianu-Băcanu)..... 447

H.H. STAHL, The School of Annales and Necessary Turing to History of today 281

PAUL PETRESCU, Rango 1947-Economic Life 313
 LAURENȚIU VLAD, Romanis at the exhibition from Paris - 1937: Dimitrie Gusti and the image of national identity 317
 COLTAN ROSTĂS, monograph Narratives 329

SOCIOLOGICAL ARCHIVES

Correspondence - letters signed by: Anton Golopențiu, Gh. Macarie, D. Papadopol, Paris
 Ștefanuț, P. Rămăneanu, H.H. Stahl, G. Trunkowski, D. Gortogeanu, Octavian
 Neamtu, Pire Stănescu, Ion Diaconu 387
 The speech of the Mayor Ion Popădă 399
 The Meeting of Monograph Team from Comova 401
 Field notes: Meteorology (The Rain) - Rango, 1930: The Sky - Ouzi (Orzi), Snyez from
 Dăgung 1929 412

FROM THE ACTIVITY OF BANAT CRIȘANA SOCIAL INSTITUTE

CARMEN BĂLAN, The Activity Banat-Crișana Social Institute in correspondence between
 Cornel Gortogeanu and Dimitrie Gusti 417

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XII, N^{OS} 3-4 • 2001

À LA MÉMOIRE DE H.H. STAHL
(1901-2001)

SOMMAIRE

PAUL H. STAHL, L'école sociologique de Bucarest	243
Documents inédits:	
La structure sociale de la Roumanie (première rédaction)	255
La structure sociale de la Roumanie (rédaction finale)	256
Propositions pour le plan de la reprise de l'activité du Conseil National de la Recherche Scientifique.....	258
L'adresse du Conseil National de la Recherche Scientifique	260
Projet pour des recherches monographiques	261
Le mémoire du professeur Gusti	266

L'HISTORIE ET LA SOCIOLOGIE

H.H. STAHL, L'École des Annales et le retour nécessaire à l'historiologie de Iorga	274
H.H. STAHL, Nicolae Iorga et l'école sociologique roumaine	281

*

PAUL PETRESCU, Runcu 1947 – la vie économique.....	313
LAURENȚIU VLAD, La Roumanie à l'exposition de Paris en 1937: D. Gusti et l'image de l'identité nationale.....	317
ZOLTAN ROSTÁS, Des récits monographiques	339

L'ARCHIVE SOCIOLOGIQUE

Correspondance – des lettres signées par: Anton Golopenția, Gh. Macarie, D. Papadopol, Petre Ștefănuță, P. Râmneamțu, H.H. Stahl, G. Trunkowski, D. Georgescu, Octavian Neamțu, Petre Stănculescu, Ion Diaconu.....	387
Le discours du maire Iosif Popârțac.....	399
La séance de l'équipe monographique de Cornova.....	401
Fiches de terrain: La météorologie (La pluie) – Runcu, 1930; Le ciel – Onești (Orhei); Proverbes de Drăguș, 1929.....	415

DE L'ACTIVITÉ DE L'INSTITUT SOCIAL BANAT-CRIȘANA

CARMEN BĂLAN, L'activité de l'Institut Social Banat-Crișana dans la correspondance entre Cornel Groșoreanu et Dimitrie Gusti.....	417
---	-----

SORIN SABĂU, L'activité du département Arad reflétée dans les recherches de l'Institut Social Banat-Crişana	431
---	-----

COMPTES-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

DAN BANCIU, SORIN M. RĂDULESCU, VASILE TEODORESCU, <i>La criminalité en Roumanie dans la période de transition – théories, tendances, prévention; (Criminalitatea în România în perioada de tranziție - teorii, tendințe, prevenire)</i> , Pitești, Editura LICA, 2001 (Ecatarina Balica); IVAN TCHALAKOV, PETER BURTON (editori), <i>Le projet TACTICS – Une étude comparative de la télématique et de la technologie de communication industrielle</i> (Maria Cobianu-Băcanu)	441
---	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

<i>L'univers des valeurs des jeunes à la fin de millénaire</i> , Colloque roumain-hongrois, 4-8 Juin 2001, Bucarest (Ioana Petre); <i>Les Roumains et l'intégration euro-atlantique</i> , IVE édition de l'Université d'Été „Izvorul Mureşului” – 2001 (Maria Cobianu-Băcanu)	447
---	-----

L'HISTOIRE ET LA SOCIOLOGIE

H.H. STAHL, L'École des Annales et le retour nécessaire à l'histoire de l'école sociologique roumaine	274
H.H. STAHL, Nicolae Iorga et l'école sociologique roumaine	281

PAUL PETRESCU, Rucăr 1947 – la vie économique	313
LAURENȚIU VLAD, La Roumanie à l'exposition de Paris en 1937. D. Guşă et l'image de l'identité nationale	317
SOLTAN ROSTAS, Des récits monographiques	339

L'ARCHIVE SOCIOLOGIQUE

Correspondance – des lettres signées par Anton Golopenţiu, Gh. Măceş, D. Papadopol, Petre Ştefănuţ, P. Rămăneanu, H.H. Stahl, G. Trankowski, D. Găvruta, Octavian Neamtu, Petre Ştefănuţ, Ion Diaconu	387
Le discours du maréchal Josif Păpăduş	399
La séance de l'équipe monographique de Comova	401
Notes de terrain. La méthodologie (La prise) – Rucăr, 1956; Le ciel – Oneşti (Ofici); Proverbes de Dăruş, 1929	413

DE L'ACTIVITÉ DE L'INSTITUT SOCIAL BANAT-CRIŞANA

CARMEN BĂLAN, L'activité de l'Institut Social Banat-Crişana dans la correspondance entre Corneli Găvruta et Dimitrie Guşă	417
---	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE (ROMANIAN SOCIOLOGICAL REVIEW)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.
- Published every two months.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca materialele trimise redacției noastre să fie de aprox. 10 pag (cca. 3000 semne/pag.). Primim materialele procesate pe suport magnetic prin E-mail: isar@ns.isar.acad.ro sau prin fax 337 4178.

De asemenea vă rugăm să însoțiți materialul dumneavoastră de un rezumat (aprox. 1/2 pag.) în limba engleză sau română și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția, domeniul de interes).

Menționăm că responsabilitatea cu privire la originalitatea și conținutul materialelor trimise revine autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, București, România, P.O.Box 5-42, RO-76117, Tel. (4021)-411 9008; (4021)-410 3200, Fax (4021)-410 3983, e-mail: edacad@ear.ro, www.ear.ro

RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr. 1, P. O. BOX 33-57, București, România, Fax: (4021)-222 6407; Tel: (4021)-618 5103, (4021)-222 4126

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., Șos. Viilor nr. 101, Bl. 1, sc. 4, ap. 98, parter, sector 5, București, România, P.O. BOX 77-19, Tel: (4021)-301 8786, Fax (4021)-335 0296

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„*Revista Română de Sociologie*”, serie nouă, anul XII, nr. 3–4, p. 241–460, 2001